

Könyvekről és szerzőikről

SZAKÁLY SÁNDOR

A (had)történész, de minden más kutató is szívesen forgatja a kutatótársai könyveit, tanulmányait, olvas-sa publicisztikáját, figyeli média szerepléseit. A könyvek vonatkozásában nem egy esetben vélekedik úgy, hogy azokról érdemes megfogalmazni a saját véleményét. Ha ezt megteszi, igyekszik a leírtaknak fórumot találni, hogy a szerző és a szerző munkáját/munkáit olvasók is érte-sülhessenek róla, miként is vélekedik arról a véleményt, kritikát, recenziót ír.

Aki a jelzett írásokról véleményt alkot, bizonyára azért teszi, mert úgy véli, van mondanivalója az adott témáról, szerzőről. Így vagyok ezzel magam is, ezt jelzi a most közreadott kötet címe: *Könyvekről és szerzőikről*. Az elmúlt két évtizedben, 2005 és 2024 között megírt hosszabb-rövidebb írásaimat adom most közre, egy kötetben. Az írások úgy... – ahogy egykoron megjelentek. Mindössze egy-két esetben javítottuk a sajtóhibát, abban a reményben, hogy a javítás „jóvoltából” újabb nem kerül be a szövegekbe, amelyek a Hadtörténelmi Közleményekben, a Honvédségi Szemlében, a Múltunkban, a Somogyban, a Magyar Naplóban, a Magyar Nemzetben, a Magyar Hírlapban, a Bécsei Naplóban, a Sporttudományi Szemlében, a Tekintetben, a FONS-ban... jelentek meg.

Egy érdeklődő olvasó két évtized alatt megfogalmazott gondolatai könyvekről és szerzőikről, változtatás nélkül.

SZAKÁLY SÁNDOR

Könyvekről és szerzőikről

RECENZÍÓK, KRITIKÁK 2005–2024

SZAKÁLY SÁNDOR

**Könyvekről és
szerzőikről**

*Egykori atyai jó barátaim
– Dombrády Lóránd, Perjés Géza,
Rázsó Gyula és Vargyai Gyula –
emlékének.*

SZAKÁLY SÁNDOR

Könyvekről és szerzőikről

RECENZIÓK, KRITIKÁK 2005–2024

Facultas Cognoscendi Akadémia Alapítvány
Budapest, 2025.

SZERKESZTETTE:

Kocsis Annamária

A KÖNYVET TERVEZTE:

Barabás Ferenc

ISBN 978-615-02-2663-7

A KÖNYV MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA:

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

© Szakály Sándor, 2025

© Facultas Cognoscendi Akadémia Alapítvány, 2025

Tartalom

<i>Előszó</i>	10
1. (HAD)TÖRTÉNELEM, TÁRSADALOM, POLITIKA, KISEBBSÉGEK	13
<i>100 esztendő története – képekben elbeszélve</i>	15
<i>A magyar hadügyi igazgatás története</i>	19
<i>„A híd elemei” – A közös modul tankönyveiről, amelyek összekötnék</i>	21
<i>Egy konzervatív történetíró aktualitása</i>	31
<i>Kultúráról és politikáról</i>	36
<i>Szakszerűen, tényyszerűen, népszerűen</i>	40
<i>Magyar katonapolitika és haderőszervezés a forradalmak (1918–1919) korában</i>	43
<i>Vend-vidék és/vagy Muravidék 1918–1919. Magyarok, vendek és/vagy szlovének</i>	49
<i>Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921</i>	53
<i>Nyugat-Magyarorszáért Sopront!</i>	59
<i>A nők útja a politikába</i>	64
<i>Terrorfiúk és tetteik 1919-ből</i>	69
<i>Földesi Ferenc: Erős hit – erős akarat. A Magyar Királyi Veszprém-jutasi Altisztképző Intézet 1924–1944</i>	72
<i>Az altisztképzés hajdanvolt Mekkája</i>	77
<i>Szakszerűen és hitelesen – revízióról, irredentizmusról, trianonról</i>	82
<i>Magyarok a Don-kanyarban</i>	88
<i>Magyarország és a második világháború</i>	92
<i>Huszárokról, hitelesen</i>	98

<i>Ragaszkodás a szülőföldhöz</i>	101
<i>Évtizedes ismeretek és tapasztalat.....</i>	105
<i>Az elfelejtett Mura mente</i>	108
<i>Hadifogságban – itthon</i>	112
<i>Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban.....</i>	116
<i>Internálás, kényszermunka, kitelepítés... ..</i>	121
<i>Amikről egykoron hallgatni kellett,</i> <i> azokról ma szólnunk kötelesség.....</i>	125
<i>Simándi Irén: Politika, társadalom, gazdaság</i> <i> a magyar rádióban 1945–1948</i>	130
<i>Történetek a budai Várból</i>	136
<i>Sokak nevében</i>	140
<i>Ecsetvonások a kommunista diktatúrák portréihoz.....</i>	144
<i>„Vegyes felvágott”.....</i>	147
<i>Emléktöredékek.....</i>	149
<i>Hitelesen a közelmúltról.....</i>	151

2. ADATTÁRAK, LEXIKONOK, KRONOLÓGIÁK, ÉLETRAJZOK.....155

<i>Balla Tibor: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai</i>	157
<i>Megkerülhetetlen adattár.....</i>	161
<i>Altábornagyi miniportrék</i>	164
<i>Kiss Gábor: Tábornokok a magyar királyi Honvédségben</i> <i> 1868–1914</i>	168
<i>Az elődökről.....</i>	172
<i>Tábornokmustra – Balla módra.....</i>	176
<i>Műszakiak és katonák,</i> <i> avagy műszaki fegyvernembéli katonák</i>	180
<i>Aranysarkantyúsok.....</i>	184
<i>Haszonnal forgatható adattár.....</i>	187
<i>Maruzs Roland: Vitéz és önfeláldozó magatartásért</i>	191
<i>Akiből soha nem le(hete)tt tábornok</i>	195

<i>Magyar származású katonákról és az egykori</i>	
<i>magyar fegyveres erőkről – angolul.....</i>	200
<i>Miniszterelnökeink és honatyáink.....</i>	204
<i>Rózsás János: Gulag Lexikon.....</i>	213
<i>Diplomaták és... ..</i>	217
<i>A magyar külpolitika kronológiája 1990–2010</i>	222
<i>Egy majdani Horthy-biográfia szinopszisa.....</i>	226
<i>B. Kalavszky Györgyi – Illésfalvi Péter: Horthy Miklós élete</i>	
<i>képekben</i>	235
<i>Egy katona portréja.....</i>	241
<i>Egy repülő ász emlékére</i>	246
<i>Fogaskerek a gépezetben.....</i>	250
<i>A második (?) ember</i>	255

3. FORRÁSKÖZLÉSEK,

DOKUMENTUMKÖTETEK261

<i>Családtörténet és háborús emlékezet</i>	263
<i>Utópiák 133 napja</i>	266
<i>„Királylátogatás” 1921 októberében.....</i>	270
<i>Zalai honvédek Kárpátalján</i>	274
<i>Egy barátság válogatott dokumentumai.....</i>	278
<i>Forrásközlés, illetlen nagyvonalúsággal</i>	281
<i>Illésfalvi Péter: Egy tartalékos honvédtiszt háborúja</i>	296
<i>Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban,</i>	
<i>dokumentumok (1941–1953)</i>	299
<i>Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt.....</i>	308
<i>Dokumentumok Magyarország szovjet megszállásáról</i>	314
<i>Reménytelen vállalkozás.....</i>	320
<i>Dokumentumok a magyar kereszténydemokrácia</i>	
<i>XX. századi történelméből.....</i>	325
<i>A megtorlás dokumentumai.....</i>	329
<i>Péter Gábor és társai</i>	333

4. EMLÉKIRATOK, EMLÉKEZÉSEK.....339

<i>Útikönyv (?) a XIX. századból</i>	341
<i>Naplófeljegyzések az okkupációról: Bosznia-Hercegovina, 1878</i>	345
<i>Háborús emlékek a távoli múltból</i>	349
<i>Olasz szemmel Kun Béla Magyarországról</i>	352
<i>Somogyiak emlékei a Don-kanyarról/Don-kanyarból</i>	356
<i>Őszintén a háborúról</i>	363
<i>Román István: A vörös kolostor</i>	369
<i>Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései</i>	373
<i>Egy életén át a katonai hírszerzés és kémelhárítás szolgálatában</i>	378
<i>Kalandok a második világháború előtt, alatt és azt követően</i>	385
<i>Egy csapattiszt emlékezései</i>	390
<i>Budapest ostromáról – más szemmel</i>	394
<i>Egy elfeledett diplomata és tettei</i>	398
<i>És azután a sötétség</i>	402
<i>Írások az emigrációban</i>	407
<i>Áttekintés a XX. századi Magyarországról</i>	411
<i>Megszólalnak az X-es gyermekek</i>	415
<i>Egy újságíró őszinte emlékezése</i>	418
<i>Egy életút állomásai Komlóssy József könyvéről</i>	422

5. „HADIMŰVÉSZET” –

ÉRMEK, KITÜNTETÉSEK, SZOBROK.....425

<i>Háborúról másként</i>	427
<i>Emlékművek, domborművek, szobrok, emléktáblák,</i> <i>csapatjelvények</i>	431
<i>Amit csak tényleges hadi érdekért lehetett elnyerni</i>	434
<i>Világháborús jelvények, kicsiben és nagyban</i>	438
<i>Seregszemle fémben, zománcban</i>	442

6. SPORT(OLÓK), SPORT(POLITIKA), SPORT(TÖRTÉNELEM)	447
<i>Sportmúltunkról – sportmúltunkból</i>	449
<i>Messze szállt a kalapács</i>	455
<i>Futó emlékek</i>	459
<i>Puskás – másként</i>	464
<i>Futball, politika, állambiztonság</i>	469
<i>„Béemesek” az olimpiákon</i>	474
<i>Futballról, gazdaságról, hatalomról</i>	481
<i>Egy szakmai életút állomásai</i>	486

Előszó

A (had)történész, de minden más kutató is szívesen forgatja a kutatótársai könyveit, tanulmányait, olvassa publicisztikáját, figyeli média szerepléseit. A könyvek vonatkozásában nem egy esetben vélekedik úgy, hogy azokról érdemes megfogalmazni a saját véleményét. Ha ezt megteszi, igyekszik a leírtaknak fórumot találni, hogy a szerző és a szerző munkáját/munkáit olvasók is értesülhessenek róla, miként is vélekedik arról a véleményt, kritikát, recenziót író.

Magam az elmúlt két évtizedben ezen „műfajokban” megírt hosszabb-rövidebb írásaimat adom most közre, egy kötetben. A leírtak soha nem a „kivégzés” szándékával születtek. Ha érdemi kritikát fogalmaztam meg, az inkább a szerző számára jelenthetett amolyan „ajánlás félét”, és az adott munka lektorának/lektorainak és szerkesztőinek a jövőre nézve „útmutatást”. A történeti munkákban – mint az élet minden területén – a tények fontosak és meghatározóak. Magam úgy vélem, az egyes események hátterének, forrásainak bemutatásában lehetnek – és vannak is – eltérő vélekedések, és ez természetes is. Nagyon könnyű évtizedekkel, évszázadokkal később „okosabbnak” lenni a valamikori döntéshozóknál, hiszen az utókor nem egy esetben már jóval több információval rendelkezik a valamikori eseményekről, személyekről, mint a kortársak vagy akár az adott döntéshozók. Ezért is vélem úgy, hogy a történész nem ítélőbíró, sokkal inkább nyomozó, vagy akinek jobban tetszik: detektív.

A nyomozómunka eredménye a megírt esszé, napilapban vagy hetilapban közreadott cikk, szakfolyóiratban megjelent tanulmány, illetve a könyv. Általában a szerzők az utóbbira a legbüszkébbek, és annak a megírása igényli a legtöbb munkaórát.

Aki a jelzett írásokról véleményt alkot, bizonyára azért teszi, mert úgy véli, van mondanivalója az adott témáról, szerzőről.

Így vagyok ezzel magam is, ezt jelzi a most közreadott kötet címe: Könyvekről és szerzőikről. Az írások úgy, ahogy egykoron megjelentek. A kötet szerkesztéhez formailag igazítva kerülnek közlésre, mindössze egy-két esetben javítottuk a sajtóhibát, abban a reményben, hogy a javítás „jóvoltából” újabb nem kerül be a szövegekbe, amelyek a Hadtörténelmi Közleményekben, a Honvédségi Szemlében, a Múltunkban, a Somogyban, a Magyar Naplóban, a Magyar Nemzetben, a Magyar Hírlapban, a Bécsi Naplóban, a Sporttudományi Szemlében, a Tekintetben, a FONS-ban... jelentek meg 2005 és 2024 között. Húsz esztendő „termése” egy kötetben. A magam által kigondolt csoportosításban: (Had)történelem, társadalom, politika, kisebbségek; Adattárak, lexikonok, kronológiák, életrajzok; Forrásközlések, dokumentumkötetek; Emlékiratok, emlékezések; „Hadiművészet” – érmek, kitüntetések, szobrok; Sport(olók), Sport(politika), sport(történelem) – szerkesztve. Egy érdeklődő olvasó két évtized alatt megfogalmazott gondolatai könyvekről és szerzőikről, változtatás nélkül.

Végezetül, de nem utolsó sorban itt (is) szeretnék köszönetet mondani a Facultas Cognoscendi Akadémia

Alapítványnak és a budapesti Facultas Humán Gimnázium igazgatójának, dr. Tóth Tibornak a kötet megjelentetéséhez nyújtott erkölcsi és anyagi támogatásáért. Köszönöm!

Budapest, 2024. karácsonyán

Szakály Sándor

√(1)√

**(HAD)TÖRTÉNELEM,
TÁRSADALOM, POLITIKA,
KISEBBSÉGEK**

100 esztendő története – képekben elbeszélve

PRITZ PÁL: 100 év. *A trianoni Magyarország
képes története*

KOSSUTH KIADÓ, BUDAPEST, 2020. 304 OLD.

„Hosszú” avagy „rövid” volt-e a huszadik század? Most megjelent kötetének első fejezetcímében teszi fel ezt a kérdést Pritz Pál, a két világháború közötti Magyarország történetének ismert és elismert kutatója. A magyarság számára tragikus trianoni békediktátum – amely hivatalosan természetesen békeszerződésnek neveztetik – 100. évfordulója alkalmából közreadott munkája a tudomány szigorú kritériumai szerint, de az olvasók érzelmeit és érdeklődését is figyelembe véve ad képet a „mi huszadik századunkról”.

Pritz Pál jól érzékelt és érzékeli, hogy a jelentős jegyzetapparátussal készült szakmunkák általában a szakmai érdeklődők egy részét foglalkoztatják csak – nem egy esetben éles vitákat is indukálva –, de a nagyközönség ingerküszöbét többnyire alig éri el. A színvonalas tudományos-ismeretterjesztő feldolgozások (sok korabeli fotóval és dokumentummal „ellátva”) viszont a nagyközönség számára is vonzóak lehetnek.

Vajon Trianon – és mindaz, ami azután következett – mennyire ismert előttünk, mennyire foglalkoztat még bennünket? – tehetjük fel a kérdést, mert a témában készült különböző felmérések igencsak vegyes képet mutatnak. A különböző korosztályok ismeretei, a téma iránti elkötelezettségük változó, de hallani szinte mindenki hallott róla.

Egy olyan tragikus esemény, mint a trianoni békediktátum aláírása – Versailles (Franciaország), Nagy-Trianon palota, 1920. június 4., 16 óra 30 perc – gyakorlatilag meghatározta a huszadik századi Magyarország történetét, és alapvetően kijelölte fejlődésének lehetőségeit. Nyugodtan mondhatjuk: napjainkig érezteti hatását.

Hogy miért? Erre is választ kapunk Pritz Pál szép kivitelű, képes krónikájából. A szerző úgy vélhette, hogy a kor eseményeit, politikusait és művészeit bemutató fotók, rajzok, valamint a dolgok háttérét is megvilágító korabeli dokumentumok közreadása (értő összekötő szöveggel és elemzéssel) eligazíthatja az olvasót a sok kanyarral, tragédiával tarkított magyar huszadik századról. A magyar huszadik századról, mert huszadik százada természetesen nemcsak nekünk, de minden nemzetnek, népnek volt. Kinek jobb és szerencsésebb, kinek szomorú és tragédiákkal teli. Ha körbetekintünk a világban, akkor elmondhatjuk: mi az utóbbiak közé tartozunk/tartozunk.

Miért is alakult így, lehetett volna-e más a mi történetünk? Ez is kiderül a szerző munkájából. Pritz Pál a különböző történések bemutatása kapcsán szinte minden esetben alternatívát is megjelöl, de kényesen vigyáz arra is, hogy ne az utókor „most már mindent (?) tudunk a korabeli dolgokról” szemével próbálja meg láttatni az eseményeket.

Történeteket mutat be, és a lehetőségek adta keretek között meghatározó államférfiakról – azért olyanok is akadtak a magyar huszadik században –, politikusokról, véleményformálókról rajzol meg portrékat. Kritikát sem nélkülözve, de megértve az adott pillanat lehető-

segeit, szól Tisza István grófról, Horthy Miklósról, Bárdossy Lászlóról és még sokakról. Természetesen nem maradhatott ki a sorból a Rákosi-rendszer, valamint annak működtetői sem. Ez utóbbiak tevékenysége – legalábbis én úgy vélem – nem sok jót hozott a magyar nemzet tagjai számára.

Ha voltak a huszadik századi magyar történelemnek felemelő pillanatai, akkor azok között 1956 októbere–novembere – a népfelkelés-forradalom-szabadságharc szűken vett 13 napja – az volt. Az 1950-es évek Rákosi-rendszere által néppé „alacsonyított” magyarság ismét nemzetté vált. Olyan nemzetté, amely a különböző vélemények, ilyen-olyan megosztottság ellenére is egyetértett valamiben, amely röviden így foglalható össze: „Ruszkik, haza!” Ez a kívánság azokban a napokban úgy forrasztotta egybe a magukat magyarnak vallókat, mint 1920. június 4-e után a trianoni békediktátum elutasításának mindenki számára természetes volta.

Trianon 1945 után megismétlődött. A második világháború győztesei ugyanúgy jártak el Magyarországgal, mint az első világháború győztesei, de hogy mégse egészen olyan legyen minden 1947-ben, mint volt 1920-ban, még három települést a megalakuló/újraalakuló Csehszlovákiához csatoltak.

A határokon kívül rekedt magyarok helyzete pedig még rosszabb lett, mint a trianoni békediktátum után. Az 1950-es, 1960-as években még azt sem érezhették, amit a Horthy-korszakban igen: veletek vagyunk, figyelünk rátok, és mindent megteszünk azért, hogy ismét hozzánk tartozzatok.

Az ismét „hozzánk tartoztok” és „veletek vagyunk” álláspont a rendszerváltoztatás után fogalmazódott

meg ismét. A magyar politikai élet szereplőinek többsége – sajnos voltak, és ami még sajnálatosabb, hogy napjainkban is vannak, akik ezt nem így gondolják – elfogadta ezt az álláspontot. Reálisan mérték fel ugyanakkor azt, hogy a Versailles-ban, majd Párizsban aláírt békeszerződések – a párizsit talán nevezhetjük így – nem vizsgálhatók felül. Az országhatárok csak akkor módosulhatnak, ha ahhoz a mindenkori döntéshozóknak igényük és érdekük fűződik. A jelek szerint Magyarországgal kapcsolatban erre azoknak, akik a közép- és kelet-európai rendszerváltoztatások idején ezt megteheték volna, sem igényük, sem érdekük nem volt.

Magyarország megmaradt „trianoni Magyarországnak” – amelyet a két világháború közötti esztendőkből használatos térképeken általában Csonka-Magyarországnak tüntettek fel –, annak, amely a magyar nemzet számára nem kevés tragédiát hozott minden történésével együtt. Ezeket a történéseket, múltunk minden elemét magunkénak kell vallanunk, mert történelmünkben a szép és a jó, a rossz és a tragikus is a miénk. Eleink és a magunk cselekedeteit természetesen lehet kritikával illetni, az utókor bölcsességével „tanácsokat adni”, de egyet nem szabad: megfélemlíteni mindarról, ami velünk történt.

Pritz Pál alapos – néhány apró tévedést ugyan tartalmazó – munkája az én megítélésem szerint a fentebb leírtaknak is megfelel, és remélem, így látják majd azok is, akik nemcsak a kezükbe veszik a könyvet, de el is olvassák. Érdeemes!

*Megjelent: Magyar Napló, 2020. (XXXII. évf.) 12. sz.
66–67. old.*

A magyar hadügyi igazgatás története

A magyar hadügyi igazgatás története 1526–1990.

Szerkesztette: HERMANN RÓBERT.

HM ZRÍNYI NONPROFIT KFT, BUDAPEST, 2021. 404 OLD.

A Hermann Róbert által szerkesztett kötet hiánypótló, mert a csaták, ütközetek, hadműveletek, egyes kiemelkedő katonák bemutatása után a szervezeti háttér megismertetésére vállalkozott.

„Ennek a kötetnek a szerzői (...) nem a háborúk forratos és eseménydús történetével foglalkoznak, hanem azzal a szervezeti háttérrel, amely lehetővé tette a háborúk megvívását, és amelynek alakulására maguk a háborúk is hatással voltak” – írja *A magyar hadügyi igazgatás története 1526–1990* című kötet bevezetőjében a kötet szerkesztője, Hermann Róbert, a kiváló (had)történész.

Ha a magyar hadtörténeti/hadtörténelmi irodalom „piacán” körülnézünk, azt láthatjuk, hogy a Zrínyi Kiadó által a közelmúltban kibocsátott munka hiánypótló. Méghozzá azért, mert a csaták, ütközetek, hadműveletek, egyes kiemelkedő hadvezérek, katonák bemutatása után a háttérre, a katonai – helyesebben – hadügyi igazgatás megismertetésére vállalkozott.

Gyakorlatilag az oszmán-török hódoltság évtizedeinek hadügyi igazgatásáról ugyanúgy képet kaphat az érdeklődő olvasó, mint az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadügyminisztériumáról. De nem csatlódnak azok sem, akik a magyar Honvédelmi Minisztérium szervezetének 1945 és 1990 közötti változásairól –

két szakaszra bontva annak bemutatását – szeretnének többet megtudni.

Amennyiben kissé visszatekintünk a 20. századból, akkor a Rákóczi-szabadságharc hadügyéről ugyanúgy átfogó képet kaphatunk, mint az Udvari Haditanács felépítéséről vagy az inszurrekcióról, illetve a dualista magyar állam honvédségének egészségügyi szervezetéről, az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének vezető szerveiről. A 20. század időszakából természetesen olvashatunk az 1918–1919-es esztendő Magyar Nép-hadserege (sic!) és a Vörös Hadsereg hadszervezetéről, továbbá a Horthy-korszak katonai felső vezetési rendszerének változásairól is.

Megannyi érdekesség és a téma iránt érdeklődők számára megannyi hiteles ismeret. Egy szakmunkának ugyanis az érdekességek és a hitelesség adják meg az „igazi ízét”. Ha annak segítségével elboldogulunk az adott korszak „rejtelmeiben”. Ha természetessé válnak számunkra fogalmak, szervezetek és adott esetben törénések.

Ezen kötetben az előbbi kettő a meghatározó. Aki kézbe veszi és elolvassa ezt a könyvet, nem fog csalódni, amire a kötet szerzői – Pálffy Géza, Mészáros Kálmán, Lázár Balázs, Réfi Attila, Hermann Róbert, Balla Tibor, Kiss Gábor, Horváth Csaba, Markó György és Solymosi József – biztos garanciát jelentenek.

Megjelent: Magyar Hírlap, 2021. augusztus 13.

(54. évf. 187. sz.) 12. old.

„A híd elemei” – A közös modul tankönyveiről, amelyek összekötnek

A 2012. január 1-jén létrejött Nemzeti Közzolgálati Egyetem a köz szolgálatát vállalni akarók felsőfokú képzési intézménye – azaz egyetem –, egy újonnan alakult egyetem minden lehetőségével és nehézségével. A Nemzeti Közzolgálati Egyetem – elődintézményekből létrejött három karának: Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Közigazgatástudományi Kar, Rendészet-tudományi Kar – hallgatói a hivatásrendjükhöz igazított tanrendek és tematikák elvégzését követően jutnak el diplomájuk megszerzéséig.

*

Az egyetemi képzés egyik fontos célja az egységesülő közzolgálati életpályák közötti átjárhatóság megteremtésének támogatása a képzési rendszer oldaláról. Az átjárhatóság megteremtése bizonyosfajta közös képzési rendszer, ún. közös modul kialakítását igényelte. A közös modul tantárgyainak illeszkedniük kell az új típusú képzési rendszerbe. Fontos megjegyezni, hogy a közös modul tartalmazza a közigazgatási alapvizsga ismeretanyagát is. Ennek figyelembevételével olyan alapozó, összefoglaló tananyagok készültek az egyes tantárgyak mellé, amelyek mindezt sikeresen elősegítik. Szám szerint tizenöt tankönyv készült el ez idáig. Ezek olyan ismeretanyag megalkotását jelentik, amelyek közös tudásalapot biztosítanak mindhárom kar hallgatóinak, és amelyekre az egyes közzolgálati hivatásrendek ráépíthetik a további tudásanyagukat.

S hogy melyek ezek a tankönyvek? Vegyük őket sorba, azzal a reménnyel, hogy a mostani rövid felsorolás után alapos ismertetőket születnek azokról, valamennyiünk épülésére.

A biztonsági tanulmányok alapjai

A tankönyv szerzője: Gazdag Ferenc.

A tankönyvet szerkesztette: Bazsó Márton; lektorálta: Sulyok Gábor és Sztáray Péter András.

TERJEDELEM: 233 OLDAL.

A *biztonsági tanulmányok alapjai* című tankönyv egy viszonylag fiatal tudományterület ismeretanyagát foglalja össze azzal, hogy a biztonsági tanulmányok témájának tekintélyes hazai és nemzetközi szakirodalmát dolgozza fel benne a szerző. A tankönyv tizenkét fejezetből áll. A könyv magának a tudományterületnek az önmeghatározásával kezdődik, majd a biztonságpolitika fenntartását célzó intézményrendszer működésének bemutatását végzi el a szerző azzal, hogy az állam, a társadalom és a nemzetközi szervezetek feladatait és a biztonságpolitikát ért folyamatos kihívásokat vonultatja fel a tankönyvben.

A közigazgatás funkciói és működése

A tankönyv szerzői: Gellén Márton, Patyi András, Péterfalvi Attila, Révész Balázs, Szalai András, Takács Albert, Temesi István.

A tankönyvet szerkesztette: Temesi István; lektorálta: Varga Zs. András.

TERJEDELEM: 296 OLDAL.

A tankönyv az *Alkotmányjog*, valamint az *Államtan és a magyar állam szervezete* című tankönyvek általános

ismereteire alapozva vezeti be az olvasót a magyar közigazgatás funkció -és feladatrendszerébe. A szerzők a közigazgatási feladatok igazgatási sajátosságainak ismertetése alapján mutatják be az egyes közigazgatási tevékenységfajtákat, majd térnek rá a közigazgatás külső szabályozási területének vizsgálatára, a hatósági eljárás alapjaira.

A rendészet elmélete és a rendészeti eszközrendszer

A tankönyv szerzője: Finszter Géza.

A tankönyvet lektorálta: Korinek László.

TERJEDELEM: 176 OLDAL.

A tankönyv elsődleges célkitűzése, hogy a rendészet-fogalom meghatározása után az általános közigazgatás-tan részeként elkülönült rendészeti igazgatás rendszerét mutassa be. A tankönyv szerzője alapos munkájában kitér a rendészeti közhatalom forrásaira, a rendészeti funkciók és feladatok ismertetésére, a rendészeti személyzet, a rendészeti menedzsment bemutatására. A szerző *A rendészet elmélete* címmel külön fejezetet szentel a dogmatikai háttér ismertetésének.

Alkotmányjog

A tankönyv szerzői: Balogh-Békesi Nóra, Balogh Zsolt, Cserny Ákos, Halász Iván, Patyi András, Téglási András, Tóth Norbert.

A tankönyvet szerkesztette: Cserny Ákos; lektorálta: Kukorelli István.

TERJEDELEM: 228 OLDAL.

A tankönyv átfogó és alapos bemutatását adja a magyar alkotmányos rendszernek. A könyv az alkotmány-

jogi alapismeretek, mint a jogrendszer, az alkotmány-fogalom és a legfontosabb alkotmányossági jogelvek – például a jogállamiság fogalma –, valamint a magyar jogforrási rendszer elvi és gyakorlati kérdéseinek bemutatásával ismerteti meg olvasóját. A tankönyv utolsó fejezete *Az alapvető jogok és kötelességek* címet kapta. Ebben a fejezetben a szerzők az alapvető jogok történetének bemutatásától indulva az egyes alapvető jogok tartalmának részletes bemutatásáig jutnak. Összességében elmondható a tankönyvről, hogy valamennyi közszolgálati életpályára készülő tanuló feltétlenül elsajátítandó tananyagát jelenti.

Államtan és a magyar állam szervezete

A tankönyv szerzői: Balogh-Békesi Nóra, Balogh Zsolt, Cserny Ákos, Fejes Zsuzsanna, Gellén Márton, Halász Iván, Patyi András, Takács Albert, Temesi István, Téglási András, Tóth Norbert, Tóth Zoltán József.

A tankönyvet szerkesztette: Patyi András és Téglási András; Lektorálta: Sente Zoltán.

TERJEDELEM: 344 OLDAL.

A tankönyv az *Alkotmányjog* című tankönyv mintegy folytatásaként mutatja be az államszervezet legfontosabb intézményeit, szerveit. A tankönyv sorra veszi az Országgyűlésre, a köztársasági elnökre, a kormányra, az Alkotmánybíróságra, az Állami Számvevőszékre, az alapvető jogok országgyűlési biztosára vonatkozó legfontosabb szabályokat, a vonatkozó jogszabályok rövid ismertetésével. A tankönyv nem csupán az egyes szervek szervezeti felépítését mutatja be, hanem a szervek és ezzel együtt az államszervezet működéséről kaphatunk átfogó képet.

Bevezetés a politológiába

A tankönyv szerzői: Gellén Márton, Szentpéteri-Nagy Richárd.

A tankönyvet szerkesztette: Egedy Gergely, Pál Gábor és Horváth Anett; lektorálta: Gallai Sándor és Molnár Balázs.

TERJEDELEM: 158 OLDAL.

Az államszervezet formai és tartalmi megismerését követően a szervezet működési elveit, folyamatait szükséges megismernie, elsajátítania annak a hallgatónak, aki a közszolgálati életpályára készül. A tankönyv ezen ismeretek elsajátításához szolgál összefoglaló tananyagként. Ismerteti a politika fogalmát, összetevőit, a politikatudomány alapvető kérdéseit. Külön kitér a dogmatikai háttér elemzésére, a hatalom, a legitimáció, az uralom és az ideológia politikai fogalmaira. A tankönyv megismerteti az olvasót a politikai és gazdasági rendszer egymáshoz való kapcsolatával, a demokratikus rendszer és a totalitarizmus megjelenési formáival.

Bevezetés a szociológiába

A tankönyv szerzői: Kiss Zoltán László, Krizbai János, Tarján Gábor.

A tankönyvet szerkesztette: Kiss Zoltán László.

TERJEDELEM: 390 OLDAL.

A tankönyv az Általános szociológia című tantárgy tananyagául szolgál. A szociológiai ismeretek alapozásaként bemutatja a szociológia mint tudományterület főbb fejlődési irányait, a társadalmi struktúra és rétegződés alapvető fogalmait, a vallás, a kultúra, a különböző attitűdök társadalomalakító szerepét, megjelenési formáit.

Hadelmélet és katonai műveletek

A tankönyv szerzője: Szendy István.

A tankönyvet lektorálta: Padányi József.

TERJEDELEM: 152 OLDAL

A tankönyv a hadelméletet és a hadászatot mint társadalmi jelenséget mutatja be. A hadászat fogalmának tartalmát tudományelméleti, tudomány-rendszertani és mint katonai műveletelméleti és gyakorlati kategóriát vizsgálja. A tankönyv külön foglalkozik korunk hadviselésének sajátosságaival is.

Katasztrófavédelmi igazgatás

A tankönyv szerzője: Schweickhardt Gotthilf.

A tankönyvet lektorálta: Bleszity János, Ruzsonyi Péter és Tóth Ferenc.

TERJEDELEM: 120 OLDAL.

A tankönyv a természeti, valamint az emberek által okozott katasztrófák elleni védekezési kötelezettség tartalmát, eszközeit mutatja be. Meghatározza az egyes katasztrófafajtákat, és összefoglalóan ismerteti a katasztrófavédelem hazai szabályozási környezetét. Megismerhetjük a katasztrófavédelmi feladatokat ellátó szervek és a katasztrófavédelmi szervezet felépítését és feladatait. A tankönyv foglalkozik a nemzetközi szabályozási környezettel is.

Közpénzügyek és államháztartástan

A tankönyv szerzője: Lentner Csaba.

A tankönyvet lektorálta: Huszti Ernő.

TERJEDELEM: 344 OLDAL.

A közpénzügyek tudományos rendszertanával, céljával és eszközrendszerével ismerkedhet meg az olvasó. A

tankönyv feldolgozza Magyarország alaptörvényének a közpénzekre vonatkozó fejezetét és a hozzá kapcsolódó sarkalatos törvényeket. Átfogóan mutatja be az államháztartás alrendszereit, felépítésüket és működési szabályukat. A könyv foglalkozik az állam aktív gazdaság-szervező, gazdaságformáló, ellenőrző funkcióival.

Közzszolgálati életpályák

A tankönyv szerzői: György István, Hazafi Zoltán, Horváth Attila, Juhász Lilla, Kis Norbert, Linder Viktória.

A tankönyvet szerkesztette: György István és Hazafi Zoltán; lektorálta: Jávor András és Torma András.

TERJEDELEM: 220 OLDAL.

A tankönyv célja, hogy megismertesse a hallgatót a közzszolgálati munkavégzés sajátosságaival, a közzszolgálati fogalomrendszer alapjaival. A sajátosságok ismertetése során kitér – többek között – a közzszolgálat alapelveire, a személyi állomány kiválasztási rendszerére, az előmeneteli rendszer szabályaira, valamint a teljesítményértékelés rendszerére. A tankönyv utolsó (aktuális) részét képezi a Magyar Zoltán közigazgatás-fejlesztési program személyzeti reformjának és a Kormányzati Személyzeti Stratégiának a bemutatása is.

Közzszolgálati logisztika

A tankönyv szerzői: Báthy Sándor, Bukovics István, Potóczki György, Lakatos Péter, Németh Gyula, Tollár Tibor.

A tankönyvet szerkesztette: Pohl Árpád, Szászi Gábor; lektorálta: Földesi Péter és Vastag Gyula.

TERJEDELEM: 208 OLDAL.

A tankönyv célja az egymástól sok tekintetben jelentősen eltérő szakterületek – közigazgatás, rendvédelem, honvédelem, katasztrófavédelem – logisztikai sajátosságainak összefoglalása. Célja nem az egységes közszolgálati logisztika megalkotása, hanem az egyes hivatásrendeket jellemző sajátosságok összefoglalása volt. Mindemellett a tankönyv azt is bemutatja, hogy a logisztikának milyen alrendszerei, folyamatai, „képességei”, jelenlegi és jövőbeli kihívásai vannak.

Magyar kül-, biztonság- és védelempolitikai dokumentumok

A dokumentumgyűjtemény szerkesztője: Gazdag Ferenc.

A dokumentumgyűjtemény összeállításában közreműködtek: Csizmazia Gábor és Vajkai Edina.

TERJEDELEM: 436 OLDAL.

A dokumentumgyűjtemény elsődlegesen a Biztonsági tanulmányok című tantárgy, valamint a politológiai tárgyak oktatását segíti. A szöveggyűjtemény tartalmazza a legfontosabb külpolitikával, biztonságpolitikával és országvédelemmel összefüggő normákat, szabályozókat.

Nemzetbiztonsági alapismeretek

A tankönyv szerzői: Bagi József, Bálint László, Balogh Péter, Bebesi Zoltán, Boda József, Bucsek Gábor, Dávid Ferenc, Dezső Lajos, Dobák Imre, Eperjes Krisztián, Fazekas Géza, Hegedűs Tamás, Kis-Benedek József, Kovács Zoltán András, Kurucz Krisztina, Pappné Kovács Judit, Regényi Kund Miklós, Resperger István, Sors László, Szabó Károly, Urszán József, Vida Csaba.

A tankönyvet szerkesztette: Kobilka István; lektorálta: Boda József és Tömösváry Zsigmond.

TERJEDELEM: 368 OLDAL.

A tankönyv Magyarország alaptörvénye, a Nemzeti Biztonsági Stratégia, valamint a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló törvény rendelkezései alapján mutatja be a megváltozott biztonsági környezetből adódó új kihívásokat, feladatokat. Átfogó bemutatását adja a nemzetbiztonsági ismereteknek azzal, hogy tartalmazza a nemzetbiztonsági szervezetrendszer, az eszközrendszer, az adat- és titokvédelem legfontosabb szabályait.

Vezetés- és szervezéselmélet

A tankönyv szerzői: Czuprák Ottó, Kovács Gábor.

A tankönyvet lektorálta: Szilágyi Tivadar.

TERJEDELEM: 328 OLDAL.

A tankönyv célja, hogy a közszolgálati életpályára készülő hallgatókkal megismertesse a szervezeten belüli, a vezetéshez kapcsolódó munkafolyamatokat, alapelveket. A szerzők külön foglalkoznak a stratégiaalkotás, a célkitűzés, a munkaszervezés, a feladattervezés elveinek és folyamatainak ismertetésével, valamint az egyes szervezeten belül ható, nem jogi jellegű hatásokkal (például motiváció, kommunikáció, vezetési stílus).

Közös közszolgálati gyakorlat

A gyakorlat a közös modul ismeretanyagának elsajátítása után az elméleti ismereteket mélyíti el. A gyakorlati tevékenység a képzési szintekhez és a hivatásrendi sajátosságokhoz igazodik, és egy komplex gyakorlati feladat elvégzésében, megoldásában valósul meg.

A röviden bemutatott tankönyvek kivétel nélkül a

Nemzeti Közszerolgalati és Tankönyv Kiadó gondozásában jelentek meg, amelyekhez a hozzáférés minden érdeklődő számára biztosított és ajánlott. Jó olvasást, a köz haszná-
ra!

*Megjelent: Pro Publico Bono Magyar Közigazgatás,
2013. (I. évf.) 4. sz. 93–98. old.*

Egy konzervatív történetíró aktualitása

A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról.

Szerkesztette: CSÁSZTVAY TÜNDE – HALÁSZ FERENC –

UJVÁRY GÁBOR.

ARGUMENTUM KIADÓ, BUDAPEST, 2009. 252 OLD.

A XIX. század harmadik harmadának, a XX. század első harmadának megkerülhetetlen történésze, történetírója volt Angyal Dávid. A zsidó családból származó, katolizált, a magyarsághoz való tartozását mindig büszkén vállaló, a magyarországi zsidósággal szemben megnyilvánuló – nem egyszer igaztalan – vádak elutasító, de a magyarországi zsidóság egy-egy „tévedését” is kritikusan kezelő történész születésének 150. évfordulójára állított össze figyelemreméltó tanulmánykötetet Császtvay Tünde, Halász Ferenc és Ujváry Gábor, és jelenhetett meg az Argumentum Kiadó jóvoltából.

Angyal méltán kerül/került napjainkban is a történelmi érdeklődés középpontjába. Kiterjedt érdeklődési köre, az irodalomtudományból a történelemtudományba való érkezése, könyvtárosi működése, egyetemi tanári tevékenysége, a magyar múlt XVII–XIX. századi történelmében, illetve az ún. egyetemes történelemben való jártassága méltán emelte/emeli a legkitűnőbb magyar történészek sorába.

Hogy miként alakult életútja, szakmai pályafutása, az mind megtudható a kötetből, még akkor is, ha azt kell írnom, hogy e kötet nem pótolhat egy remélhetőleg hamarosan elkészülő Angyal-életrajzot. Egy olyan értékelő, elemző életrajzot, amelynek lehetősége „kiol-

vasható” a tanulmánykötet – megítélésem szerint – legszívnvonalasabb írásából, Ujváry Gábor tanulmányából.

Ujváry, aki a magyar történetírás története és a magyar kulturális diplomácia története két világháború közötti korszakának egyik legkitűnőbb szakértője, alapos és értő elemzését adja Angyal Dávid hosszú életútjának és történetírói működésének. Ujváry írásából nem csak a történész, de a tudós könyvtáros, a tudományszervező, az egyetemi vezető portréja is kibontakozik előttünk. Utóbbi esetben igen figyelemreméltó azon megállapítás – Angyal egykori saját álláspontja alapján –, miszerint az 1919-es egyetemi tanári kinevezéseket Angyal, aki a Pesti Egyetem Bölcsészettudományi Kara dékánja (is) volt, nem a kinevezettek kvalitásai miatt – melyeket a legtöbb esetben elismert – utasított el, hanem azért, mert az ún. tanácskormány az egyetemi autonómiába avatkozott be, melyre addig és azt követően legalább két évtizedig nem volt példa.

Ujváry plasztikusan ábrázolja tanulmányában a mester és tanítvány kapcsolatát, azaz Angyal Dávid és Hóman Bálint viszonyát. A két világháború közötti magyar történetírói társadalom egyik legkiemelkedőbb alakja és a tudományszervezésben csak Klebelsberg Kunóhoz hasonlítható Hóman a magyarországi zsidóság elleni – elfogadhatatlan – intézkedések ellenére is tartotta a kapcsolatot egykori tanárával, és kitartott mellette, bár Angyal úgy érezte, 1938 után törés állt be az addig felhőtlennek tekinthető kapcsolatukban.

Az okok és a miérték megválaszolása természetesen még kutatásokat igényel, de a két ember kapcsolatáról megrajzolt kép nem egy „nemzetiszocialista, fasiszta” Hómant állít elénk. (Ezzel kapcsolatban megemlítenéd,

hogy úgy Halász Ferenc, mint Schweitzer Gábor véleménye Hómannal kapcsolatban eltér Ujváryétól. Magam Ujváry Gáboréval tudok azonosulni.)

Angyal Dávid életútja, családi háttere, pályafutása egy másik tanulmányból is megrajzolódik – Halász Ferenc: *Angyal Dávid, a magánember* – jóllehet, ezen munka nem ad igazán többet, mint Ujváry írása. Halász tanulmányából alapvetően a kunszentmártoni zsidóság története, az Engel család életének alakulása, a helyi viszonyok, az Angyalt ért gyermek- és ifjúkori hatások bemutatása emelendő ki. Halász alapvetően a XVIII–XIX. századi magyarországi zsidóság életviszonyainak bemutatásával viszi közelebb az olvasót a korszak, a változó világ, az asszimiláció megértéséhez. Írása nélkül – a fentebb megfogalmazottak fenntartása ellenére is – kevesebb és szegényesebb lenne az angyali életpálya bemutatása.

A tanulmánykötetben R. Várkonyi Ágnes a történetíró Angyal Dávidot állítja elénk. A pozitivistá történetírásról, történetiszemléletről – számos kitűnő könyve mellett – két jelentős terjedelmű művet alkotó történész, Angyal történetírói tevékenységét elemezve, megismétli önmaga korábbi – és mások által is osztott – véleményét, miszerint Angyal történetírói munkássága megkerülhetetlen, és a Thököly Imréről írott műve* napjainkig korszerűnek számít, kutatósmódszertani és feldolgozási szempontból is. Angyal ezzel a munkájával a modern, elemző életrajz magyarországi megteremtőjének tekinthető. R. Várkonyi Ágnes tanulmányában a sokoldalú, sok minden iránt érdeklődő, s önmagával

* Angyal Dávid: *Késmárky Thököly Imre* 1657–1705. 1–2. kötet. Méhner Vilmos kiadása, Budapest, 1888–1889.

ennek ellenére elégedetlenkedő Angyalt mutatja be, akinek a naplójában olvasható mondata – „Gyötör a gondolat, hogy nem dolgoztam eleget” – sok mindent elmond a kitűnő történész felfogásáról.

Az előbb jelzett tanulmányokon kívül még két másik szerző három írása olvasható a kötetben. Fenyő István *Kétféle irodalomfelfogás között* Angyal Dávid pályakezdését mutatja be. Az irodalmár Angyal Dávidét, aki Toldy Ferencet ugyanúgy hallgatta az egyetemen, mint Gyulai Pált, aki később Angyal mentorának is tekinthető. Angyal irodalmárként Riedl Friggyessel és Péterfy Jenővel alkotott baráti hármast. Munkásságuk szorosan kapcsolódott egymáshoz, és a közös szakmai érdeklődés mellett egyben szoros barátság is alakult ki közöttük. Elmaradhatatlan kávéházi találkozásaik, ottani beszélgetéseik, elemzéseik mindannyiuk munkásságára „rányomták” a bélyegüket, kimondottan pozitív módon.

Angyal később váltott és történésszé, történetíróvá vált, de emberi és szakmai kapcsolatuk továbbra is szoros maradt. Péterfyvel igazi férfibarátsággá alakult kapcsolatuk, melynek barátja tragikus halála vetett véget.

A kötetben két írással képviselteti magát Schweizer András, aki *A »zsidókérdés« csapdájában* című írásában Marczali Henrik és Angyal Dávid visszaemlékezéseinek összevetését teszi meg, és érdekesen számol be *A »királyi« tanítvány* című írásában Angyal életének egy rövid időszakáról, amikor magyarországi és az egykori Habsburg uralkodó családdal szoros kapcsolatot ápoló legitimista körök megkeresése után a magyar trónra szánt Habsburg Ottó történelemtanára lett külhonban. Vállalta e feladatot Angyal úgy, hogy ebből

semmi hátránya nem származott. Ismeretes, hogy gyakorlatilag a „királyfi tanítvány” felkészítésével egy időben és azt követően a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatói tisztét is betöltötte, de megemlítendő az is, korábban egyetemi katedráján is a korhatárt túllépve taníthat. Hogy milyen tanár volt Angyal, mit tanított, az csak részben derül ki a rövid írásból – amely inkább értékelhető jó publicisztikának, mint tudományos munkának –, de hogy a tanítványban emlékeket hagyott a kitűnő felkészültségű és képességű tanár, annak ékes bizonyítéka, hogy Habsburg Ottó *Előszót* írt a kötethez.

Az ismertetés címében a konzervatív történetíró aktualitására utaltam. Azt hiszem, ez a vélemény az ismertetés végén is megfogalmazható: a tények iránt elkötelezett, konzervatív felfogású – amely messze nem maradit jelent! – történészekre és forrásokra épülő történeti munkákra napjainkban is nagy szükség lenne. Angyal Dávid életútja, munkássága csak példaként ajánlható mindazok számára, akiknek a történelmi tények, a közös haza, a bárhonnét jött indulás, a magyar sors vállalása azonos értékkel bír. Úgy vélem, Angyal Dávid életútja és munkássága ezt igazolja, és támasztja alá mindezt ez a kötete is, melynek erényei nagyobbak, mint hibái. Mert hibátlant alkotni nehéz, de cél kell, hogy legyen. A kötet szerkesztői és szerzői pedig erre törekedtek. Ki több, ki kevesebb sikerrel.

Megjelent: Polgári Szemle, 2009. (5. évf.) 4. sz. 115–117. old.

Kultúráról és politikáról

UJVÁRY GÁBOR: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”.*

RÁCIÓ KIADÓ, BUDAPEST, 2010. 544 OLD.

A kultúra stratégiai ágazat, mondhatnánk – ha így tapasztalnánk –, és stratégiai ágazat, mondták egykoron. A világháborús vereséget követően Magyarország a trianoni békediktátum nemzet- és országroppantó terhei alatt görnyedezett, vezetői a hogyan továbbról vitáztak, hiszen egy teljesen új Magyarországot kellett felépíteni. Ennek az új Magyarországnak egyik alappillére jelentette a kultúra és az oktatás.

Az 1921 és 1931 között miniszterelnöki tisztet betöltő Bethlen István gróf elfogadta és támogatta előbb belügy-, majd vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Klebelsberg Kuno grófnak az elképzeléseit, miszerint a megcsonkított, gazdaságilag ellehetetlenített ország számára a kulturális felemelkedés, az oktatás korszerűsítése jelentheti a jövőt az európai nemzetek között. Ehhez a felismeréshez nemcsak új szellemiség, de anyagi javak is szükségeltettek. S a barátai által csak „grófnak” becézett Klebelsberg Kuno megkapta azokat. S jól is sa fárkodott velük.

De hogy ki volt Klebelsberg Kuno, kik voltak a segítői, társai, milyen volt a két világháború közötti Magyarország kulturális politikája, miként jöttek létre a külföldi magyar intézetek, hogy alakult a politika és a kultúra kapcsolata, milyen volt a kapcsolata a korszak két kitűnő történészének, Szekfű Gyulának és Hóman

Bálintnak, milyen egyetemi ifjúsági egyesületek működtek, azt bizonyára kevesen tudják, és a legtöbb esetben bizonyára leegyszerűsítő válaszokat adnának egy-egy kérdésre. Változhatnak azonban az ismereteik és jobban képesek lesznek eligazodni azok a fenti témakörökben, akik kezükbe veszik Ujváry Gábornak a közelmúltban megjelent igen alapos és terjedelmes tanulmánykötetét.

A szerző a két világháború közötti korszak kulturális és oktatáspolitikája történetének alapos és elismert szakértője. Közel két és fél évtizedes történész kutatómunkája középpontjában Klebelsberg Kuno, valamint Hóman Bálint politikusi és történész működése, a külföldi magyar kulturális intézetek tevékenysége, egy-egy jeles történétíró munkássága áll. A történészek esetében vizsgálja a tanítvány és a mester, a szerzőtársak szakmai és emberi kapcsolatát.

A felsorolt témakörökben Ujváry Gábor számos tanulmányt és kisebb tudományos közleményt tett már közzé. Munkássága megkerülhetetlen mindazok számára, akik a Horthy-korszak kulturális életének történetével foglalkoznak vagy kívánnak foglalkozni a jövőben. Ujváry írásaiból a témája iránt elkötelezett, alapos ismeretekkel felvértezett és a „hősei” cselekedetei iránt megértő szerző képe bontakozik ki előttünk. A megértés azonban nem jelent azonosulást és kritikátlan véleményformálást egy-egy témával és személlyel szemben, sokkal inkább érzékenységet az adott téma iránt, és a történettől elvárható beleélést – mármint az adott korba és viszonyok közé.

Az utókor könnyen mondhat ítéletet személyekről, cselekedetéről évtizedekkel a történelem után, olyan információk birtokában, amelyekkel az adott időszak-

ban a döntéshozók nem biztos, hogy rendelkeztek. Ujváry Gábor rendelkezve mindezekkel, rajzolja meg Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint portréját, mutatja be a bécsi, a római, a berlini magyar kulturális intézetek történetét, ad képet az elismert történetíró Angyal Dávid és tanítványa, Hóman Bálint viszonyáról, ismerteti meg bennünket az egyetemi ifjúsági egyesületek, hangsúlyozottan pedig a Foederatio Emericana történetével.

Ujváry kutatási eredményei szinte valamennyi területen újak tekinthetők. Ez nem jelenti azt, hogy ne támaszkodott volna írásaiban egy-egy már megjelent szakmunkára, tanulmányra, de alapvetően levéltári forrásokra, korabeli sajtóanyagra és kéziratári anyagokra alapozta írásait és fogalmazta meg véleményét. Olyan véleményt formált egy „neobarokknak” nevezett társadalom kulturális életéről – igaz, szól a politikáról és a történettudományról is –, amely hosszú évtizedek elhallgatása és hiteltelen kritikája után új képet rajzolhat élénk.

Természetesen sem az adott társadalom, sem annak tagjai, a politikai és kulturális élet vezetői nem voltak hibátlanok, de a magyarság számára tragikus trianoni döntés után átértézték annak hihetetlen tehertételét és saját felelősségüket, feladatukat. Oktatás, kutatás, művészetek. Egy kis ország számára ezek jelenthetik az igazi kitörési lehetőséget. S ebben, úgy látszik, képesek voltak közösen gondolkodni. A tudomány, a művészet nem lehet(ne) politikai viták kérdése, még akkor is, ha nem volt olyan korszaka a magyar történelemnek, amikor ne kezelték volna ennek ellenére így ezt a kérdést (is), de nem mindegy, hogy milyen szinten és miként.

A „neobarokk társadalom” oktatási és kulturális po-

litikája – én legalábbis úgy látom – példaadó lehetne a későbbi korok számára is. A magyar kulturális és tudományos élet 1945 után még évtizedekig az 1920-as és 1930-as években lerakott alapokon megindult fejlődésből „élt”. Lehet, hogy érdemes lenne megnézni, miként csinálták egykoron?

Ha netán valakik a döntéshozók közül így döntenének – s megint nem szolgai lemásolása szükséges egy közel hét-nyolc évtizeddel ezelőtti elképzelésnek –, akkor ajánlom szíves figyelmükbe Ujváry Gábor kötetét, amelynek írásai különböző folyóiratokban, tanulmánykötetekben láttak napvilágot – számos közülük idegen nyelveken is. A most kötetbe összegyűjtöttek szinte kivétel nélkül azon egykori írások átdolgozott, bővített, javított „variánsai”, olyanok, amelyek a legutolsó néhány esztendő új kutatási eredményeit is magukban hordozzák. S hogy az első megjelenés hol s mikor történt, ahhoz a kötet végén található mutató nyújt segítséget.

Ha nem született volna meg ez a több mint 540 oldalas, tartalmas kötet, akkor lehetne azt mondani, hogy az írások egy idő után a szakmai közönség számára is elveszhetnének, így viszont, aki akarja, olvashatja és tanulhat belőlük. Érdemes kézbe venni a művet: hiteles, szakszerű, és a ma már a tudományos munkákra sem igen jellemző – de nélkülözhetetlen – névmutató is segíti az olvasót az eligazodásban. Ha pedig még többet szeretne megtudni egy-egy témáról, akkor a szerző alapos jegyzetei, forrásmegjelölései kellő útbaigazításként szolgálnak.

Megjelent: Kommentár, 2010. (5. évf.) 5. sz. 112–114. old.

Szakszerűen, tényyszerűen, népszerűen

BALLA TIBOR: *Szarajevó, Doberdó, Trianon.*

Magyarország az első világháborúban.

SCOLAR KIADÓ, BUDAPEST, 2019. 164 OLD.

Ez a három szó jutott eszembe, amikor elolvastam Balla Tibor *Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország az első világháborúban* című könyvét, több mint tizenöt esztendő után – ismét. Ismét, mivel a szerző 2003-ban megjelent munkája 2019-ben új, átdolgozott, kibővített kiadásban látott napvilágot. A szakirodalomban és az érdeklődők körében is ismételten csak Nagy Háborúnak nevezett I. világháború történetének rövid, népszerű összefoglalója a Hadtörténeti Intézet és Múzeum volt tudományos főmunkatársának – a kötet megjelenésekor már a Nemzeti Közszerzői Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar kutatóprofesszora – a munkája, pontosabban az Osztrák–Magyar Monarchia társországi, Magyarország 1914 és 1921 közötti hadtörténete.

A címben szereplő három szó gyakorlatilag a háború kezdete, egyik legtöbbet emlegetett helyszíne – Doberdó, mely dalokba is befoglaltatott – és a vég, Trianon. A Nagy Trianon palotában 1920. június 4-én aláírt békediktátum a történelmi – mások szerint Nagy-, Szent István-i – Magyarország végét jelentette. Az akkor Magyarországra erőszakolt békediktátum előírásain 1938 és 1941 között sikerült változtatni, de 1947-ben visszaállt az 1920-as állapot, újabb – igaz, kismértékű – területvesztéssel.

Balla Tibor könyvében mindenki számára érthető-

en és könnyen olvashatóan mutatja be a fentebb jelzett időszak történetét. Mindannyian tudjuk, nem örömdőszak volt ez a magyarság számára. Hatalmas veszteségek a remélt nagy sikerek helyett.

Amikor a szarajevói merénylet után kiderült, hogy előbb-utóbb fegyveres megoldást választanak a helyzet „megoldására” a szembenálló felek, akkor még szinte mindenki a háborút éltette és a hívó szavak az „Éljen a háború”, a „Vesszen kutya Szerbia” voltak.

Négy esztendő elteltével azonban a háborúba belefáradt Magyarország lakosságának a többsége békére vágyott. A Központi Hatalmak veresége elhozta a békét, amely azonban a versailles-i békerendszer vae victis elv alapján meghozott döntéseiben elültette egy újabb világégés csíráit.

Balla Tibor érthetően nem a későbbi évtizedek történéseivel zárta munkáját, hanem a Trianoni békediktátum – hivatalosan természetesen Szerződés – Magyarországra vonatkozó katonai előírásainak közlésével. Tanulságos a korabeli dokumentumot többször is elolvasni. Magyarország – a Magyar Királyság – nemcsak legyőzetett, de meg is aláztatott.

A szerző könyvében számos térképpel és korabeli fotóval találkozhatunk. (Utóbbiak közreadásakor a nagyobb méret szerencsésebb lett volna.) Ezek is segítik a szöveg megértését és gondolatban elvisznek bennünket a doberdói fennsíkra, az Isonzó partjára, Oroszország sztyeppéire, a Román Királyság területére...

S miért is vélem úgy, hogy hasznos munka Balla Tiboré? Mert a magyar történelemmel a határainkon kívül ismerkedők számára szakszerű, tényszerű képet rajzol Magyarország múltjáról és ez teszi/teheti népsze-

rűvé a könyvet. Ajánlom mindazoknak, akik számára a magyar múlt hiteles bemutatása fontos és elengedhetetlen. Remélem egyre többen leszünk, akik ezt így gondolják!

Megjelent: Bécsi Napló, 2020. (XLI. évf.) 1. sz. 12. old.

Magyar katonapolitika és haderőszervezés a forradalmak (1918–1919) korában

RÉVÉSZ TAMÁS: *Nem akartak katonát látni?*

A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben.

HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT,
BUDAPEST, 2019. 289 OLD.

Talán illendő előrebecsátania a recenzensnek, hogy némi elfogultsággal bír a kötet szerzője iránt, hiszen általános iskolás korától (!) kísérhette végig (had)történelmi érdeklődését, és igyekezett a maga szerény eszközeivel elősegíteni a mára már egyértelműen igazolat, nevezetesen azt, hogy Révész Tamás tehetséges és kortársai között kiemelkedő szorgalmú, képességű (had)történész.

A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének fiatal kutatója – aki a Lendület Trianon 100 Kutatócsoport tagja is – 2019-ben közreadott munkájában Magyarország 1918–1919-es forradalmi időszakának katonapolitikai elképzeléseit, az önálló magyar állam haderőszervezésének történéseit és az 1918–1919-es háborús időszak katonai eseményeit vizsgálja.

Könyve címeként a Károlyi Mihály gróf vezette kormányban – alig néhány napig – hadügyminiszteri tisztséget betöltött Linder Béla tüzértörzskari ezredes sokat idézett mondatát – „Nem akarok többé katonát látni...!” – választotta, annak tartalmát megtartva, de kérdőjellel zárva azt.

Jogos-e a kérdőjel? – tehetjük fel a kérdést. Azt hi-

szem, igen, hiszen a szerző könyvének első részében arra keresi a választ, hogy vajon a különböző időszakokban miként is értékelték Károlyi Mihály, majd az 1919. március 21-én létrejött Magyarországi Tanácsköztársaság katonapolitikai elképzeléseit, haderőszervezési kísérleteit. Igazak-e vajon azok a vélekedések, állítások, miszerint – a képességei és tehetsége okán politikusnak is csak szemlesütve nevezhető – Károlyi Mihály gróf és társai nem tartották fontosnak az önállóvá váló Magyarország – 1918. november 16-ától Magyar Népköztársaság – haderejének a megszervezését; illetve mennyire igazak azok az állítások, hogy az ő tevékenységük miatt nem jött, nem jöhetett létre tényleges katonai erő Magyarországon.

Révész Tamás nem a korabeli és későbbi vélekedések alapján, hanem a korabeli források – amelyeknek igen széles körét dolgozta fel – és a különböző szakirodalmi munkák elemzése után fogalmazta meg a véleményét. Utóbbit úgy lehetne összefoglalni – legalábbis a recenzens így látja –, hogy nem szándékosság, sokkal inkább a megfelelő felkészültségű „katonapolitikusok” hiánya és a haderőszervezés kérdéseiben teljesen járatlan politikusok tevékenysége okozta a kudarcot.

A háborús vereség következtében a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, és a Magyar Királyságból kiválni szándékozó nemzetiségek – 1910-ben a Magyar Királyság lakosságának mintegy 46 százaléka! – lépései teljes mértékben ellehetetlenítették a haderőszervezést. Kísérletek természetesen voltak. A Linder Bélánál felkészültebb és őt szakmailag messze felülmúló Bartha Albert vezérkari alezredes hadügyminisztérije idején – ami szintén csak néhány hétig tar-

tott – kísérlet történt a haderő megszervezésére, de az a Pogány József szociáldemokrata újságíró, politikus „vezényelte” katonatanácsok ellenállásán megbukott.

Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a frontokról hazatérő csapat- és seregtestek többsége nem a fegyelmezetten, zárt kötelékben visszatérők közé volt sorolható, és a köteléken kívül hazaérkező katonák a legkevésbé sem kívántak tovább „katonáskodni”. A belgrádi katonai konvenció ugyanakkor Magyarország számára csak olyan létszámú katonai erő felállítását engedélyezte, amely a belső rend fenntartására lett volna elegendő, de még azt a létszámot sem sikerült fegyverben tartani.

A kormány – az ország belső helyzetére való tekintettel – a hazatérő katonatömegek leszerelését látta a legfontosabbnak. A volt közös (császári és királyi), illetve honvéd alakulatok tisztjei is úgy vélték, hogy a meg lazult fegyelem, a hiányos fegyverzet és felszerelés okán jobb, ha a háborútól megcsömörlött legénység minél előbb hazatér. Ám a leszerelés és a hazatérés is komoly gondokat okozott, hiszen az ország területének jelentős részét idegen hatalmak katonai alakulatai tartották megszállva, így a megszállt területekre való hazautazás nemhogy nem egyszerű, de számos esetben kockázatos is volt.

Mi lehetett volna a megoldás? Erre nem lehet igazán helyes választ adni, de az biztos, hogy szükség lett volna a nehéz helyzetben is fegyelmezett, megfelelő létszámú és fegyverzetű haderőre, amely az ország helyzetén – főleg a későbbiek során – javíthatott volna. 1919 elejére rájött a politikát irányítók többsége, hogy a különböző, nem sorozott haderőre vonatkozó elképzeléseik kudarcot vallottak, ugyanakkor a „régí módra” való visszatér-

rés már nem lenne egyszerű. Időközben az is kiderült, az ún. antantbarátság nem hozott semmit az országnak.

A teljes politikai, gazdasági és katonai csőd egyre közelebb került, amikor is a politikai életben 1918 novemberétől megjelent kommunisták – a Magyarországi Szociáldemokrata Párt velük együttműködni hajlandó/akáró tagjaival együtt – átvették a hatalmat, amelyet hosszú ideig illet forradalomnak nevezni, miközben nem többről, mint egyszerű puccsról volt szó.

A kommunisták – nevezzük így a nevében előbb Magyarországi Szocialista Párt, majd Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja tagjait – a haderő kérdésében továbbra is az önkéntességet tartották célravezetőnek, és a szovjet-oroszországi tapasztalatokat gondolták adoptálni, ami a tiszti rendfokozatok eltörlésében, a parancsnokok választásában stb. nyilvánult meg. Kiderült azonban, hogy ez a rendszer életképtelen. A román, majd a csehszlovák haderő támadása után nyilvánvalóvá vált, hogy vissza kell térni – ha eredményt akarnak elérni – a régi rendszerhez.

A kezdeti toborzási akciók, a munkásalakulatok felllítása nem hozott érdemi sikert. Jött a sorozás. Utóbbi is nehezen ment, hiszen nem voltak olyan tömegek, akik katonáskodni szerettek volna. Az eszmei megközelítést – a proletárok nem harcolnak egymás ellen, a saját burzsujuk ellen kell fordítaniuk a fegyvereiket stb. – felülírta a gyakorlat. A román „proletárok” nem a bojáruk, a cseh „proletárok” nem a burzsujuk ellen fordították a fegyvereiket, hanem még nagyobb részt igyekeztek elfoglalni Magyarország területéből. A Magyarországi Tanácsköztársaság – később már Magyarországi Szo-

cialista Szövetséges Tanácsköztársaság – politikai vezetése is rájött arra, hogy a nemzeti célok hangoztatása talán még segíthet, ha azok az ország megvédését, az elfoglalt területek visszaszerzését jelentik.

A – nevében – Vörös Hadsereg 1919. május–júniusi sikerei azonban csak szerény lehetőséget villantottak fel. A „régis tisztek” vezette csapatok egyre inkább szembesültek a fegyverzeti, ruházati gondokkal és a kiképzetlen munkásalakulatok harci kedvének elpárolgásával. Az összeomlás elkerülhetetlennek látszott, és be is következett. A Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-jén megszűnt létezni, Vörös Hadserege szétesett. A katonák egy része hazament, mások román fogságba kerültek, illetve voltak, akik a Szegeden létrejött Nemzeti Hadsereghez csatlakoztak. Az ország addig még meg nem szállt területeinek nagy része pedig román, illetve csehszlovák fennhatóság alá került.

A szerző a recenziens által felvázoltakat alaposan és részletesen bontotta ki könyvében, amelyben – ahogy mondani szokták – nemzetközi összehasonlításokat is tett: főleg a (világ)háború befejezése utáni helyzetet összevetve osztrák és német példákkal. Ezekből egyértelművé válik, hogy a vesztes államok esetében nagyon hasonló viszonyok voltak jellemzők a leszerelést, az új haderőszervezést és a forradalmi (?) helyzetet illetően.

Összegzésként elmondható, hogy Révész Tamás a szombathelyi repülőtér történetéről, illetve Petrőczy Istvánról írt könyvei után újabb munkájával bizonyította tehetségét és szakmai elkötelezettségét. Végezetül, megismételem korábbi véleményemet: hasznos, jól megírt, új kutatási eredményeket közreadó kötetet

vehet a kezébe a téma iránt érdeklődő olvasó, s talán a kutatók figyelme is ráirányul 1918–1919 történetére, amely néhány évtizede még elhanyagolt terület volt.

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2020. (148. évf.) 4. sz.
151–153. old.*

***Vend-vidék
és/vagy Muravidék 1918–1919.
Magyarok, vendek és/vagy szlovének***

GÖNCZ LÁSZLÓ: *Muravidék útja a Délszláv Királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig (1918 ősze – 1919 augusztusa).*

MAGYAR NYUGAT KÖNYVKIADÓ, SZOMBATHELY, 2024.
563 OLD.

Talán furcsának tűnik a fenti cím, amely napjainkban is vitatémát adhat a történészeknek és a terület története iránt érdeklődőknek. Kik is voltak azok a Magyar Királyságban élők, akik az 1918. október 29-én létrejött Szlovén–Horvát–Szerb Állam „polgáraivá” váltak, hogy annak 1918. december 1-i, a Szerb Királysággal való egyesülésével, alkotó elemei legyenek a Szerb–Horvát–Szlovén (későbbi nevén Jugoszláv) Királyságnak? A kire is választ kaphat az érdeklődő olvasó, ha kezébe veszi és elolvassa Göncz László legújabb munkáját, amely *A Muravidék útja a Délszláv Királyságba* címmel jelent meg a közelmúltban.

Göncz László a szlovéniai magyar közösség meghatározó alakja. Nem túlzás azt állítani, hogy „egyszerűes intézmény”. Történész, de szépíró és költő is, aki a néhány tízezer fős közösség érdekében mintegy tíz esztendeig politikusi pályára lépett, de akkor sem hagyott fel a kutatómunkával. Ezen kutatómunkának eredménye az a kötet, amelyből megismerhetjük az egykoron Vend-vidéknek, majd később Muravidéknek nevezett tájegység 1918 novembere és 1919 augusz-

tusa közötti történetét. Ez az a terület – Göncz László megfogalmazásában tájegység –, amely úgy került el a Magyar Királyságtól 1919 augusztusában az alakuló délszláv államhoz, hogy területén nem állomásoztak idegen csapatok és kérdés volt az is, hogy el kívánnak-e szakadni a Magyar Királyságtól az ott élők.

Göncz László kutatásai alapján – magam úgy látom – az elszakadási vágy nem volt olyan mértékű, amint a területet elvenni szándékozók megfogalmazták. Kétségtelen tény, hogy az adott területen – mintegy 940 négyzetkilométerről van szó – vendek – avagy szlovének – éltek a magyarok mellett. Ez a terület Vas és Zala vármegyéknek részét képezte. Nemzetiségi problémák alapvetően nem akadtak, a vend/szlovén lakosság többsége magyar érzelműnek volt tekinthető, akik a magyar nyelvet is jól használták.

A létrejövő délszláv állam vezetőinek elképzeléseiben sem fogalmazódott meg kezdetben határozottan a vágy ennek a területnek a megszerzése iránt. Az idők azonban változásokat hoztak. Zöldkáderek mozgolódása, kisebb-nagyobb jugoszláv (sic!) – magyar fegyveres összetűzések, politikai pártok megalakulása és készülődés a majdani választásokra. 1919. március 21-e után a Magyarországi Tanácsköztársaság és annak helyi „alakulása”.

Időközben Párizsban a világháborút lezárni szándékozó béketárgyalások, amelyeken a délszláv küldöttség már a Muravidék elcsatolását is felveti, amihez megfelelő támogatókat is sikerül megnyerniük, főleg az amerikai és francia küldöttségek tagjai közül. 1919. augusztus 12-én bekövetkezik a terület elfoglalása a dél-

szláv állam katonai ereje által. Ahogy Göncz László írja, a terület „de facto” a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé válik. A versailles-i Nagy Trianon palotában aláírt békeszerződés már csak a végső pecsétet jelenti a döntésen. A Muravidék a délszláv állam területévé/részévé lett, hogy 1941-ben egy alig négy esztendőre ismét visszatérjen a Magyar Királysághoz.

Göncz László könyve alapos levéltári kutatás és szakirodalom elemzése után született meg. A korabeli sajtóanyagot – lett légyen az magyar vagy szlovén nyelvű – ugyanúgy használta a szerző, mint a különböző helyeken fennmaradt egyházi dokumentumokat, mert a délszláv államhoz való csatlakozás hívei között elsősorban a vend/szlovén származású papok jártak az élen. Az ő elképzeléseiket, ahogy portréjukat is bemutatja Göncz László. Ivanóczy Ferenc, idősebb és ifjabb Klekl József – az ifjabb az idősebb unokaöccse – római katolikus papok, de más felekezetek papjai is meghatározó befolyást gyakoroltak a későbbi történésekre.

A döntések azonban – amint arra utaltam – nem a Muravidéken, hanem Párizsban születtek meg, ahol érdemben ennek a területnek az érdekében sem volt, aki szót emelt volna. Vas és Zala vármegyék is „megcsonkultak” és mintegy harminc színmagyar település került a délszláv államhoz. Rokoni szálakat és birtokokat vágott szét a békeszerződés, amelynek hatása napjainkig érződik.

S hogy mindez hogyan és miként következett be, arról szól Göncz László alapmunkának nevezhető kötete, amely megkerülhetetlen munka mindazok számára, akik a határainkon kívülre került magyarok törté-

nete iránt érdeklődnek és olyan könyvet szeretnének a kezükbe venni, amely a „sine ira et studio” jegyében, azaz harag és elfogultság nélkül íródott. Tanulságos, hiteles mű.

*Megjelent: Somogy, 2024. (Ötvenkettedik évf.) 3. sz.
98–99. old.*

Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921

BOTLIK JÓZSEF: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921.*

MAGYAR NYUGAT KÖNYVKIADÓ, VASSZILVÁGY, 2008.

328 OLD.

Botlik József elkötelezett kutató. Természetesen ez a rövid vélemény számos történészre vonatkoztatható és ebben az értelemben Botlik József nem egyedül érdemelné ki ezt a jelzőt. Ha azonban azt mellé teszem, hogy a határon túlra került magyarság, illetve az elcsatolt területek történetének elkötelezett kutatója, akkor már kevesebb kollegáról lenne ez elmondható.

Egykoron újságíróként, majd később kutatóként, egyetemi oktatóként is legfontosabb feladatának tekintette, hogy ezen területek történetével foglalkozzon. Különösen igaz ez Kárpátalja, illetve a Délvidék esetében. Most viszont egy olyan, a trianoni békediktátum által elcsatolt terület – Nyugat-Magyarország, az osztrákok számára immáron évtizedek óta Burgenland – 1918 és 1921 közötti történetéről készítette el kötetét, amelynek a vizsgálatára, bemutatására a magyar történeti kutatás kevesebb időt és energiát fordított. Természetesen felelőtlenség lenne azt állítani, hogy ezzel a kérdéssel nem foglalkoztak ez idáig. Ha valaki csak a *Vasi Szemle*, illetve a *Soproni Szemle* különböző évfolyamainak a számait veszi a kezébe és nézi át azokat, nem kevés olyan írással találkozunk, amelyek elkészülte jelentősen segíthette Botlik József munkáját.

Botlik úgy vélte/vélhette – magam legalábbis így gondolom –, hogy szükséges teljes és széleskörű átte-

kintést adni mindarról, ami 1918 és 1921 között Nyugat-Magyarország esetében történt és megkeresni, bemutatni azokat az okokat, amelyek a terület elcsatolásához vezettek. Ahogy mondani szoktuk volt: „még Ausztriának is jutott a feldarabolt Magyarországból”. S hogy miért? Botlik szerint a dolog egyértelmű: Ausztriát így kompenzálták a délszláv államnak (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd Jugoszláv Királyság), illetve az Olaszországnak juttatott területekért a győztes antanthatalmak.

Ismeretes, hogy az Ausztriához csatolt területek esetében merült fel a legritkábban a „revíziós igény”. A legtöbben úgy vélték – és vélik ma is –, hogy az ún. etnikai elv ottani alkalmazása végül is elfogadható. Botlik ezzel szemben úgy ítéli meg, hogy nem az etnikai elvet alkalmazták az Ausztriának juttatott területek esetében a győztesek: ott nem „osztrákok”, hanem „németek” éltek jelentős számban, és a többségük, illetve ugyanezen területek horvát nemzetiségű lakói inkább magyar állampolgárok maradtak volna.

Miként zajlottak a diplomáciai küzdelmek, milyen fegyveres összetűzésekre került sor, hogy jött létre az ún. Lajta bánság? Milyen volt a hivatalos Magyarország politikája e kérdésben? Mindez megjelenik Botlik József könyvének lapjain az 1918 őszétől 1921 ősziig terjedő időszakot tekintve. Mint ismeretes, az ún. Nyugat-Magyarországi felkelés odáig vezetett, hogy a trianoni békediktátum előírásai már az aláírást követő két esztendőn belül csorbát szenvedtek. Ausztria és Magyarország az antant hatalmainak jóváhagyásával és közreműködésével a terület egy része esetében népszavazásban egyezett meg, amely hivatott volt eldönteni a

terület hovatartozását. A magyar politika 1918-ban és még azt követően is hitt és remélt az ún. Wilson-i pontokban, amelyek a népek és nemzetek önrendelkezésének a jogáról is szóltak. Az Amerika Egyesült Államok elnökének a béke érdekében megfogalmazott javaslatai azonban nem váltak gyakorlattá. A biztos antant győzelem közeledtével a majdani győztesek már nem számoltak vele, miközben az elkerülhetetlen vereség felé haladók még mindig reméltek.

Magyarország legyőzöttén, már a trianoni békediktátum aláírását követően képes volt a nyugat-magyarországi területek esetében kiharcolni a népszavazás lehetőségét, köszönhetően azon személyeknek, akik a hivatalos Magyarország számára előbb-utóbb kényelmetlenné váltak, de az ő tevékenységük nélkül a népszavazásra nem kerülhetett volna sor. A nyugat-magyarországi felkelés, a harcok, a Lajta bántáság létrejötté gyakorlatilag az 1918 és 1922 közötti időszak Európája legyőzött országaiban, illetve a velük szomszédos új államokban folyó történésekkel vethetőek egybe. A német–lengyel, lengyel–litván harcok, az ottani történetek hasonlatosak az adott időszakban. A szétesett fegyveres erők helyett vagy mellett önkéntesek, egykori katonák, egyetemi hallgatók próbálták megváltoztatni a megváltoztathatatatlannak tűnőt, a győztesek békéjét.

A kis eredmények, az elesettek áldozatvállalása tiszteletet érdemel. E tisztelet hangja érződik Botlik József munkájában is, aki nem nevezi az 1945 után meghonosodott gyakorlatnak megfelelően „rablóknak, banditáknak, gyilkosoknak” az egykori felkelőket, hanem úgy véli, honvédők és a hazát védők voltak. Munkája nem Prónay Pál, Ostenburg-Moravek Gyula, Héjjas Iván és

mások tevékenységének kritika nélküli magasztalása, hanem azok életútja egy fontos állomásának a bemutatása.

A szerző kötetében a források és a feldolgozások használatának teljességére törekedett, már ami a magyar, illetve magyarországi adatokat és irodalmat illeti. Nyilván árnyaltabb lehetne a kép, ha az osztrák, valamint az olasz, francia és angol források használatára is lehetősége nyílt volna. Ez azonban nem adatott meg neki, így azokat hasznosította, amelyek elérhetőek voltak.

Úgy vélem, Botlik közelmúltban megjelent könyve megkerülhetetlen mindazok számára, akik Nyugat-Magyarország történetével foglalkoznak, illetve a trianoni békediktátum kérdését vizsgálják. Következtetései, megállapításai alapvetően elfogadhatóak még akkor is, ha akadnak a munkában – mint valamennyiünkében – kisebb-nagyobb elírások, tévedések, következetlenségek.

Úgy látom, hogy a lektorálás és az értő szerkesztés nem vált volna a kötet hátrányára, mert abban az esetben gyaníthatóan nemes Nagy Pál gyalogsági tábornokból nem lett volna báró, vagy a Nándor laktanyából Nándor laktanya. Nem vonatott volna kétségbe Kánya Kálmán követi rangja – Kánya ugyanis rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri ranggal bírt, s e rangban lévő diplomataként volt a külügyminiszter állandó helyettese. A beosztás és a rang két külön dolog. Nem vonatott volna kétségbe Inselt István (1869–1946) ezredes – később tábornok – névírása, aki a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét is kiérdemelte első világháborús teljesítményével, vagy ismertek lehettek

volna a később altábornagyi rendfokozatot elért Köller György (1873–1932) legfontosabb személyi adatai. Botlik József ugyanis hangsúlyt fektetett arra is, hogy a kötetben megjelenő személyekre vonatkozóan további információkkal is szolgáljon. Ez többségében sikerrel is járt, de ha még némi időt fordít a kutatásra, teljesebb lehetett volna ez is.

Végezetül néhány kiegészítés, illetve kétkedés. Prónay Pált nem a nyilasok tartóztatták le, hanem a szovjet hatóságok Budapesten a Szentkirályi utca 25/A szám alatt 1945. március 20-án, és ítélték el 1946. június 10-én 20 évi kényszermunkatáborban letöltendő „javító munkára”. Ostenburg-Moravek Gyula az ún. második királypucss után átmeneti viszonyba került évekig és csak azt követően nyugállományba. Mivel az uralkodó ezredessé nevezte ki, sajátos módon és a volt magyar királyi honvédség tagjai közül egyedüliként a következő rendfokozatot viselte: nyugállományú őrnagy, címzetes ezredes. Az államfő ugyanis nem akarta negligálni az uralkodó döntését, de a saját jogkörét sem szándékozott csorbítani. (Később azután Ostenburg elveszítette rendfokozatát, és mint „honvéd nyugdíjas” hunyt el.) Megemlítendő, hogy sem az Ostenburg alakulatában szolgálók, sem más alakulatoknál a nevükben „csendőr” szót használók nem tartoztak a magyar királyi csendőrség állományába.

Botlik azt írja, hogy az angol katonai misszió tagja, Cunningham ezredes azonos a második világháború Bernard Law Montgomery-jével. Erre sehol semmiféle adatot nem találtam a Montgomeryre vonatkozó irodalomban, igaz a szerző sem adta meg a forrását, pedig jó lenne tudni, hogy valóban így volt-e?!

A kiadáshoz még annyit: egy ilyen munkát nem szabad(na) névmutató nélkül közreadni, bár az egykor megszokott igényesség ma már az olvasó részéről többnyire csak álom. Örüljünk annak, hogy jegyzetek, forrás- és irodalomjegyzék készül(hete)t.

Megjelent: Soproni Szemle, 2008.

(hatvankettedik évf.) 4. sz. 468–470. old.

Nyugat-Magyarorszáért Sopront!

UJVÁRY GÁBOR: „Hűség városa, légy hű öre önmagadnak”
*Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és
a soproni népszavazáshoz vezető út.*

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR GYŐR-MOSON-SOPRONI
LEVÉLTÁRA, SOPRON, 2021. 178 OLD.

Száz esztendővel ezelőtt történt... Sokan és sokszor kezdtek így egy-egy előadást, írást 2021-ben, az 1921 decemberében Sopronban és környékén megtartott népszavazásra emlékezve. A száz esztendővel korábban történtek ugyanis egy olyan „részsikert” eredményeztek, amely a magyar nemzet számára oly tragikus trianoni békediktátum „emelte falon az első rést ütötték”.

Miként is jutott el odáig a Nagy Háborúban – ahogy anno, a később I. jelzővel illetett világháborút nevezték – a vesztesek oldalán végző Osztrák–Magyar Monarchia két társországa, hogy az évszázadokig a Magyar Királyság részét képező Nyugat-Magyarország hovatarozásáról „vitázzon”? Akár így is feltehetnénk a kérdést Ujváry Gábor szépen dokumentált és illusztrált kötete kapcsán, amely végigvezeti az olvasót a történéseken.

A szerző művéből kiderül, hogy Nyugat-Magyarország hovatarozásának kérdése nem 1918 őszén került először szóba. A magyarországi németek különböző szervezeteinek vezetői, illetve osztrák politikusok már a XIX. század végén, a XX. század elején is többször megfogalmazták azon véleményüket, miszerint az általuk többségében német nyelvű, német nemzetiségűnek mondott Moson, Pozsony, Vas, Sopron vármegyék, illetve azok egy része Ausztriához lenne csatolandó. Ezek

a törekvések azonban érdemben nem kaptak támogatást, és nem jelentettek napi politikai vitákat, csatározásokat a magyar és az osztrák politikai életben.

Jelentősen megváltozott a helyzet a vesztes világháborút követően, amikor is az osztrákok számára amolyan „kárpótlásként” az elveszített területekért, Nyugat-Magyarország a győztes nagyhatalmak jóvoltából Ausztriának ítéltetett. A kárpótlás mellett a döntéshozókat talán az is motiválhatta, hogy ezzel a gesztussal a két német állam – Ausztria (akkor még Német-Ausztria) és Németország – esetleges egyesülését is gátolni lehet, ugyanis a két német államban többségben voltak azok, akik egy egységes német államot képzeltek el, jóllehet annak a területe jelentősen kisebb lenne, mint az Osztrák, illetve Német Császárság korábbi területe 1918-ig volt.

A magyar fél a döntésről értesült, annak meghozatalához még csak nem is asszisztálhatott, hiszen Magyarország képviselői csak akkor kaptak meghívást a párizsi békekonferenciára – 1919. november – amikor az osztrákok már alá is írták a számukra magyar viszonylatban kedvező szerződést, amely a tárgyalások menetét és formáját tekintve ugyancsak diktátumnak volt tekinthető.

A magyarországi politikai változások (rendszerek?) ellenére a győztesek döntésének következtében az osztrákoknak ítélt magyar területek kiürítését csak a magyar békeszerződés hatályba lépése után kellett megkezdeni. Ennek következtében az elcsatolandó területeken a magyar közigazgatás 1921-ben is fennállt még.

Az osztrákok egyébként korábban a terület hovatartozásáról döntő népszavazás elől sem zárkóztak volna

el, de miután a nagyhatalmak jóvoltából „birtokon belülre kerültek”, már nem voltak érdekelték az érintettek véleményének kikérésében.

A magyar politika irányítói úgy vélekedtek, hogy az osztrákoknak ítélt területek esetében lehet remény Sopron és környéke megtartására. Ezt azonban az uralkodó – vagy már csak volt uralkodó? – IV. Károly magyar király 1921. márciusi visszatérési kísérlete nem erősítette meg. IV. Károly ugyan elhagyta Magyarországot, de a környező államok – Csehszlovákia, Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – együttműködését sikeresen elősegítette. A cseh politikusok által már korábban és többször is megfogalmazott elképzelés – folyosó kösse össze az északi és a déli szláv államot – részükről ismét megfogalmazódott, azaz Nyugat-Magyarország ne legyen sem Ausztriáé, sem Magyarorszáé, hanem legyen „folyosó” Pozsony és Zágráb között.

Ezekkel a problémákkal is meg kellett küzdenie a Teleki Pált miniszterelnöki tisztségében váltó Bethlen István grófnak, az új miniszterelnöknek és kormányának.

Bethlen és külügyminisztere, Bánffy Miklós báró ügyesen politizáltak. Egyrészt összekötötték a nyugat-magyarországi területek átadását az osztrákoknak a szerbek által megszállt magyarországi területek kiűritésével, és támogatták mindazon mozgalmakat, szervezeteket, amelyek a jelzett területek Magyarországnak történő megtartásáért küzdöttek.

Valahogy úgy fogalmaztak, hogy az elveszített/elcsatolt területekből valamit meg kell/lehet tartani. Nyugat-Magyarorszáért cserébe Sopront és környékét. Ez végül is sikerrel járt, jóllehet nehézségek adódtak. Az aktív olasz közvetítéssel lezajlott velencei tárgyalásokon

– 1921. október – megállapodás született a népszavazásról, a területek átadásáról, amely sikerekben szerepe volt a nyugat-magyarországi felkelésnek. A felkelés látszólag nélkülözte a magyar kormány támogatását, de gyakorlatban annak tudtával, segítségével folyt, igaz, egy idő után már terhessé vált Bethlen István számára, és a népszavazást is fenyegette. A tervezett népszavazás ügyét IV. Károly októberi újabb visszatérési kísérlete is majdhogynem kétségessé tette, de végül is annak kudarca után már nem volt akadály a népakarat kifejezésének.

1921. december 14-én és 16-án az antant hatalmak által felügyelt népszavazáson a választásra jogosultak mintegy 90 százaléka vett részt. Az érvényes szavazatok közül Magyarországra 15 334, míg Ausztriára 8 227 voks esett.

Sopron és Brennbergbánya, Ágfalva, Harka, Fertőtoboz, Kópháza, Fertőrákos, Sopronbánfalva, Balf, Nagycenk magyar maradt, miközben a szavazópolgárok többsége német anyanyelvű volt.

Voltak, akik úgy vélekedtek, a szív diadalmaskodott, és Sopron és környéke példát adhatott (volna) arra, hogy ha valóban megkérdezzük azokat, akikről döntenek, másként zárulhatott volna le a Nagy Háború.

Ujváry Gábor könyvének megírásához magyar és német nyelvű források, feldolgozások sokaságát használta fel, kiválóan válogatva a korabeli röplapokból, fotókból. Nem kevés közülük még a szűkebb szakma előtt sem volt ismeretes. A mondandót alátámasztani gondolt korabeli szövegek jelentős számban történt közreadása is a kötet és az olvasók javát szolgálja, bár azok szövegekőzi elhelyezése – legalábbis a számomra – za-

varónak tűnik, hiába a főszövegtől elütő tipográfia. Ezzel együtt, és mindezek ellenére egyetértek a szerzőnek a *Bevezető*ben írott soraival, melyek szerint „pontosan tudom: munkám csak a sok-sok érvényes vagy lehetséges igazság egyik – remélem, meggyőző – megközelítése lehet.”

A munka szakszerű, hiteles és olvasásra érdemes. Ismét idézve a szerzőt: „A múlt – a sajátunké, a kisebb csoportokunké, a nemzetünké, vagy akár az ennél is tágabbé – a jelenünket, mindennapi cselekedeteinket is döntően befolyásolja, elmélyült kutatása pedig a jövőnket is meghatározza.”

Megjelent: Magyar Napló, 2022. (XXXIV. évf.)

11. sz. 66–68. old.

A nők útja a politikába

SIMÁNDI IRÉN: *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon, 1848–1938.*

GONDOLAT KIADÓ, BUDAPEST, 2009. 247 OLD.

Viszonylag jelentős azon könyvek, tanulmányok száma, amelyek a magyarországi választások, a választójog alakulásának a történetével, illetve az egyes országokban kialakult választójogi gyakorlattal foglalkoznak. Akadnak olyan munkák is, amelyek a különböző „választói csoportok” választójogának a változásaival foglalkoznak. A nők választójogának magyarországi történetéről, a saját maguk és mások által az ő választójogukért folytatott politikai küzdelemről viszont ezigdig – ismereteim szerint – még nem született érdemi munka. Ezért is vettem örömmel kézbe Simándi Irén, a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola tanára közelmúltban megjelent kötetét.

Megvallom, a címben foglalt két évszám – 1848 és 1938 – kissé elgondolkasztott, hiszen a választójog az első világháborút követő időkben már „kijárt” a nőknek is – természetesen számos korlátozással, hasonlóan a férfiakat „megillető” választójoghoz –, így feltételezhető volt, hogy az 1918 utáni időszak esetében a különböző választójogi vitákkal ismerkedhetünk meg a kötetből. A korai, 1848-as esztendő pedig az „áprilisi törvényekkel” indult magyar polgári átalakulás kezdetét jelentheti. Ekkor ugyan még nem számoltak a nők politikai szerepvállalásával, de ez az év némi jóindulattal valóban a választójogukért folytatott küzdelem kezdetének tekinthető. Simándi Irén témáját alaposan körbejárva

mutatja be könyvében a nők választójogáért folytatott politikai harcokat, ehhez európai kitekintést is ad, hiszen nem Magyarország volt az egyetlen olyan európai állam, amely csak a férfiak számára biztosította ezt az alapvető jogot.

A kötet első része a dualista időszak országgyűléseinek politikai vitáit és a parlamenten kívüli vitákat elemzi, és számos érdekes információt közöl a különböző pártok politikusainak állásfoglalásairól. Nem kevesen külhoni példákat idézve támogatták, míg mások – a többség – ugyanolyan példákat emlegetve elleneztek a választójog nőkre való kiterjesztését. Tudnunk kell, hogy ekkor még a választásra jogosultak száma igen csekély, az ország lakosságának töredéke élhet csak ezzel – a korszakban még mindig nyugodtan kiváltságnak minősíthető – joggal.

Ugyanakkor a társadalom különböző csoportjainak körében megjelent és nyilvánosságot kapott vélemények elősegítették a nők választójogáért folytatott küzdelmet. A különböző női egyesületek és szervezetek következetesen „harcoltak” a választójog kiterjesztéséért. Érvek és ellenérvek feszültek egymásnak, mert ha munkára és sok minden egyébre a nő is alkalmas, ha lehet adófizető és birtokos, akkor miért ne lehetne egyúttal választó is? Megannyi vita és érv merült fel a dualista Magyarország képviselőházában és elvértve a Főrendi-házban is.

A női választójogért folytatott küzdelem esetleges sikeres befejezése az 1917–1918-as esztendőekben látszott valószínűnek. A beterjesztett javaslat azonban a képviselőházban elbukott. A nők választójogáért (is) következetesen fellépő Vázsonyi Vilmos és a választó-

jogi kérdésben az 1918-as törvényt beterjesztő Wekerle-kormány sem tudta keresztülvinni, hogy a nők is választójogot kapjanak.

A nők választójoga végül is az 1918. évi I. néptörvénybe került be. Eszerint minden 24. életévét betöltött, írni és olvasni tudó, 6 éve magyar állampolgársággal rendelkező nő nemzetgyűlési választójogot kapott. Ezzel azonban gyakorlatilag nem éltek/élhettek, hiszen a nemzetgyűlési választásokra sem 1918-ban, sem 1919 tavaszán nem került sor. A Magyarországi Tanácsköztársaság a Károlyi-féle választójogi törvényt „módosította”, és a választásra jogosultak esetében a korhatárt – férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozóan – 18 évre szállította le. Az ún. tanácsválasztások – 1919. április 7. – már az így kialakított rendszer alapján zajlottak. Az, hogy hány nő élt a választói jogával, nem ismert, az viszont igen, hogy az ország lakói közül 4,5 millió személy jutott választójoghoz, és ennek a létszámnak mintegy fele élt is ezzel a jogával. (Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy 1919. április 7-én még nagyobb területre terjedt ki a tanácskormány fennhatósága, mint a csehszlovák és román támadás megindulása után.)

A következő választójogi szabályozás az 1919. évi 5985. ME számú miniszterelnöki rendelet volt. A Friedrich István vezette kormány ezzel szabályozta a magyarországi választójogot. Ez jelentősen megemelte a választásra jogosultak számát, a nők gyakorlatilag a férfakkal azonos jogosultságot szereztek. A rendelet alapján – amely a kor európai mértékével is igen széles rétegek számára biztosította a választójogot – zajlottak az 1920. évi nemzetgyűlési választások.

Az újabb választójogi viták már az újonnan megvá-

lasztott nemzetgyűlésben kerültek napirendre. Ennek során a nők választójogának a korábbi Friedrich-féle rendelethez képest történő korlátozását képviselték a legtöbben. A korszak egyik legjelentősebb politikusa – a magyar kulturális politika két világháború közötti irányát meghatározó Klebelsberg Kunó gróf, akkor még belügyminiszter – a nők politikai iskolázatlansága okán javasolta szűkíteni a választásra jogosultak számát.

A választójog újabb szabályozására azonban ezúttal sem törvényben került sor. A nemzetgyűlés mandátuma 1922. február 16-án lejárt. A választójogi törvény tárgyalására nem került sor, és Bethlen István gróf miniszterelnök rendeleti úton léptette életbe a kormány választójogi javaslatát. A 2200/1922. ME számú rendelet a 30. életévüket betöltött, az elemi népiskola 6 osztályát elvégzett nőknek adott választói jogot. Aki azonban férjezett volt és legalább három gyermekkel rendelkezett, vagy ha saját keresetéből tartotta fenn magát már 4 osztály elvégzésével is választóvá vált. A főiskolát, egyetemet végzett nők esetében a 30 évnél fiatalabbak is rendelkeztek választójoggal. A Bethlen-féle választójogi rendeletet főleg a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, és a hozzá köthető különböző női szervezetek, illetve sajtóorgánumok bírálták a korábbi állapothoz képest végrehajtott visszalépés miatt.

Az 1925-ben megalkotott XXVI. törvénycikk gyakorlatilag Bethlen választójogi rendeletét emelte törvényerőre. Ebből következően igazi változást a nők választójogával kapcsolatban nem hozott.

A következő választójogi törvény 1938-ban született meg. Ez a férfi és a női választók közötti különbséget továbbra is fenntartotta – nem teljesült a Femi-

nisták Egyesületének kívánsága, miszerint „a Tisztelt Képviselőház... a választójogi tervezet tárgyalásánál azt úgy módosítsa, hogy a férfiaknak adandó választójogot nemi különbség nélkül minden magyar állampolgárra terjessze ki” –, de komoly előrelépés volt a magyar választójogi küzdelmek történetében. Az 1938. évi XIX. törvényekről Csizmadia Andor később így vélekedett: „Végeredményben megállapíthatjuk, hogy az új választójog alaprendelkezései megfelelnek a magyar alkotmányos fejlődésnek.” A már ezen törvény alapján megtartott 1939. évi országgyűlési választások észrevehetően módosították a parlamenti viszonyokat, de annak oka nem a női választójog terjedelmében rejlett, az eredményt más tényezők befolyásolták.

Összegzőként, úgy vélem, nyugodt szívvel kimondható: Simándi Irén jól felépített, a témáját alaposan feltáró munkát készített el, amely megkerülhetetlen lesz mindazok számára, akik a magyarországi választások történetével foglalkoznak.

Megjelent: Múltunk, 2010. (LV. évf.) 4. sz. 199–201. old.

Terrorfiúk és tetteik 1919-ből

BÍRÓ AURÉL: *Vörös terrorcsapatok és a mindennapok terrorja a Magyarországi Tanácsköztársaság idején.*

JÓKAI MÓR VÁROSI KÖNYVTÁR, PÁPA, 2019. 547 OLD.

Hosszú évtizedeken keresztül olvashattunk és hallhattunk a százharminchárom napot megélt „dicsőséges Magyarországi Tanácsköztársaságról”, amely méltatói szerint a 20. századi magyar történelem kiemelkedő eseményének számított, csak örömet, biztonságot, egyenlőséget és szabadságot hozott a magyar népnek. A nemzetközi imperializmus és magyarországi „csatlósai” azonban megakadályozták a kiteljesedését és eltaposták azt – szól a méltatás.

Teltek-múltak az évek, és egyre több adat került elő arról – illetve a történészek is írtak róla már az 1980-as években –, hogy nem minden úgy történt, ahogy. A magyar parasztság tömegei nem álltak be egységesen a bolsevik elképzelések mögé. A munkások sem lelkesedtek annyira, amennyire, és a Vörös Hadsereg sem volt olyan vörös. Talán egyedül a kommunista vezetők voltak kommunisták, akik viszont – ha megnézzük a halálzási statisztikákat – többnyire nem a „Horthy-Magyarországon” megnyilvánuló fehérterrornak lettek az áldozatai, hanem a nekik menedéket biztosító sztálini Szovjetunióban „virágzó” bolsevik terrornak. Mondhatjuk azt is: nem mindig igaz a mondás, miszerint „holló a hollónak...”.

Napjainkban egyre-másra jelennek meg újabb és újabb publikációk 1918–1919-ről, és a különböző szerzők könyvei, tanulmányai, forrásközlései nem kevés új-

donságot tárnak elénk. Ez így is van rendjén. Forrásfel-
tárás- és kritika, értékelés, publikálás. Az értékelésben
természetesen vannak és lesznek is eltérések, de bizo-
nyos kérdésekben nem igazán lehet vitatni azt, hogy a
Magyarországi Tanácsköztársaság (1919 júniusának vé-
gétől Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanács-
köztársaság) százharminchárom napja nem a dicsősé-
ges magyar múlt időszakai közé tartozik. Sok vélemény
látott napvilágot arról is, hogy vajon kik is voltak az
egykori „terrorcsapatok” (nem az utókor, hanem ma-
guk nevezték így magukat 1919-ben) tagjai, mit és mi-
ként cselekedtek, illetve mi lett a sorsuk 1919 augusztu-
sa után.

Erről most sokat megtudhatunk, ha kezünkbe vesz-
zük – igaz jobb, ha az íróasztalra tesszük mérete és tö-
mege okán – Bíró Aurél történész-levéltáros 2020-ban
megjelent, *Vörös terrorcsapatok és a mindennapok ter-
rorja a Magyarországi Tanácsköztársaság idején* című
kötetét, amely hatalmas levéltári feltárómunka eredmé-
nyeként mutatja be az egykori „terrorfiúkat”, a tetteiket
és mindazon ismereteket, amelyek nélkülözhetetlenek
egy korszak történéseinek a megértéséhez.

Szamuely Tibor, Cserny József, Korvin Ottó és még
sokan mások, ahogy azt a mozifilmek stáblistájának a
végén szokás felsorolni. Személyek és nevek, akikre egy-
koron illet büszkének lenni, akikről illet ezt-azt elne-
vezni, hogy aztán a rendszerváltoztatás után sokkal ne-
hezebb legyen megszabadulni e nevektől csakúgy, mint
az egykori adományozóktól. Utcák, terek, iskolák, kór-
házak. Ma már talán egy sem (?) őrzi az egykori kom-
munisták – avagy az egykori terminológia szerint bol-

sevikok – nevét, de a szellemiségükből sem kíván vissza senki semmit.

Bíró Aurél a történelemtől elvárható módon nem ítéletet hozott és mondott – az a bírák joga –, hanem feltárt, bemutatott, gondolkodásra késztetett. S ez így is van rendjén. A múlt megismertetése, illetve megismerése, kritikus vizsgálata a mi feladatunk. Eleink erényeit és hibáit egyaránt bemutatni, hogy mi ne legyünk részesei olyan eseményeknek, amelyek okán utódainknak majd szégyenkezniük kellene. A „dicsőséges Magyarországi Tanácsköztársaság” százharminchárom napja múltó, de nem felejtendő és felejtendő „emlék”. Véres valóság volt, amelynek megvalósításában aktív szerepet vállaltak a terrorcsapatok/terrorkülönítmények tagjai, akiknek a tevékenysége olyan reakciókat (is) kiváltott 1919 augusztusa után, amelyekről szintén nem szabad elfeledkeznünk.

A mérleg serpenyőibe beletéve a különböző történeteket, mindenki a maga ismeretei és világnézete szerint gondolja, hogy majd az övé süllyed lejjebb vagy emelkedik magasabbra. Az igazi az lenne, ha nem kellene elővenni a mérleget, mert nem lenne mit mérni vele. Ez viszont egy olyan álom, amelynek a megvalósulására még várni kell.

Addig pedig örülni kell annak, hogy vannak, akik nem mérlegelnek, hanem kutatnak, értékelnek és írnak – sok száz korabeli dokumentum megszólaltatásának segítségével – a történelemtől elvárható módon, azaz harag és elfogultság nélkül. Ezt tette Bíró Aurél. Köszönet jár érte.

Megjelent: Magyar Hírlap, 2021. április 30.

(54. évf. 99. sz.) 13. old.

Földesi Ferenc: Erős hit – erős akarat. A Magyar Királyi Veszprém-jutasi Altisztképző Intézet 1924–1944

FÖLDESI FERENC: *Erős hit – erős akarat. A Magyar Királyi Veszprém-jutasi Altisztképző Intézet 1924–1944.*

VESZPRÉMI SZEMLE VÁROSTÖRTÉNETI KÖZHASZNÚ

ALAPÍTVÁNY, (VESZPRÉMI SZEMLE KÖNYVEK 3.)

VESZPRÉM, 2010. 192 OLD.

A legtöbb haderőben a személyi állomány legfontosabb „elemének” a tiszthelyettesi állományt – avagy a régi elnevezéssel altiszti kart – tartják, így volt ez egykoron az osztrák–magyar haderőben és a volt magyar királyi Honvédségben is. Az altiszti, későbbi megnevezése: tiszthelyettes-állomány kiképzése a csapatoknál történt, általában altisztképző iskolákon. Ez a képzési forma volt rendszerben az 1922. január 4-én a Nemzeti Hadseregéből magyar királyi Honvédséggé alakult magyar haderőben is.

A világháborús akkor még nem volt tudható, hogy az „csak” az első világháború lett volna –, tapasztalatok alapján azonban a magyar haderő egyes vezetői úgy vélekedtek, hogy célszerű és fontos lenne a képzést a csapatoktól elvonni és önálló tanintézetben megvalósítani azt. Ennek az elképzelésnek a megvalósulása lett az 1924-ben létrehozott és gyakorlatilag a kezdetektől a Veszprém melletti Jutason működő, nevében többször is változott altisztképző intézmény.

S hogy miként jött létre, kik lettek a növendékei, milyen formában és mennyi ideig tartott a kiképzés, hogy emlékeznek az egykori növendékek, illetve miként gon-

dolnak rájuk valamikori beosztottaik, megtudható a Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány gondozásában megjelent kötetből, amelynek szerzője Földesi Ferenc nyugállományú alezredes, aki már hosszú évek óta „búvárolja” a jutasi altiszt/tiszthelyettes-képzés történetét.

Aki valaha is próbálkozott már azzal, hogy viszonylag kevés levéltári forrás, nem egy esetben egymásnak is ellentmondó emlékezések alapján igyekezzen „történelmet írni”, az tisztelettel viseltet a szerző kísérlete iránt, és érdeklődéssel olvassa munkáját. A szerző Hadtörténelmi Levéltár vonatkozó iratanyagának jelentős részét tanulmányozta, emlékezéseket gyűjtött össze, és különböző időszakokban készült, a témakörre kisebb-nagyobb információkat szolgáltató feldolgozásokat olvasott el és hasznosított. E források alapján született meg a kis kötet, amelyet számos korabeli fénykép is színesít, igaz, a kor technikai színvonalának megfelelően „fekete-fehérben”.

Földesi Ferenc írásából jól érzékelhetően kitűnik, hogy a volt magyar királyi Honvédség altiszti/tiszthelyettesi karára egykoron „ráaggatott” jelzők – a primitív, lelketlen, erőszakos, képzetlen stb. – nem felelnek meg a valóságnak, még akkor sem, ha bizonyára – mint minden korban és minden haderőben – voltak is olyanok, akik nem feleltek meg a szakmai és emberi elvárásoknak. A kötetből azonban kiderül, hogy a „jutasi őrmester” jelző az adott korban, de bizonyos körökben még később is, a felkészült, alárendeltjeiért felelősséget érző, az adott fegyvernem vagy szolgálati ág kívánalmainak jól megfelelő tiszthelyettest takarja.

Jutasra kerülni és ott tiszthelyettesté – korábban al-

tisztté válni – nem volt egyszerű feladat. Komoly felvételi követelmények, s komoly szellemi, fizikai igénybevétele után válhatott a növendék a magyar királyi Honvédség altisztjévé/tiszthelyettesévé, olyanná, aki a szükség teremtette helyzetekben képes a század-, illetve alosztály-parancsnoki teendőket is ellátni és irányítani, vezetni az alegységet.

Sajnos a volt magyar királyi Honvédség az 1930-as évek elején nem kevés háborús tapasztalattal rendelkező altisztjétől vált meg, akik helyébe még kevés „jutasi őrmester” léphetett be. Egyébként a „régiek” és az „újak” között nem egy esetben ellentétek is megmutatkoztak, hiszen a jutasi képzés kezdetén olyan tizenévesek kerültek az iskolára, akik életkorukból adódóan nem rendelkeztek kellő élettapasztalattal, és első beosztásukba helyezésük alkalmával számos esetben fiatalabbak voltak a beosztottaiknál.

A későbbiek során a beiskolázás és a kiképzés ezen a téren is módosult, ahogy az 1940-es évek közepére, a világháború – immáron a második – időszakára egy sajátos „demokratizálódási folyamatnak” köszönhetően az addig – és azután – nem ismert főtiszt-helyettesi állománycsoport jött létre, amibe a kiváló minősítésű, megfelelő szolgálati idővel rendelkező, és az előírt képzésben részt vevő tiszthelyettesek közül az arra alkalmasnak találtak hadnagy-helyettesek, főhadnagy-helyettesek és százados-helyettesek lehettek. Ők szinte valamennyien a „jutasiak” közül kerültek ki.

E sajátos képzésről és állománycsoportról nem szól Földesi Ferenc a könyvében, de talán ösztönözni lehetne arra, hogy a későbbiek során kutatásait terjessze ki ebbe az irányba is. Teljesen feltáratlan területen mutat-

hatna fel új eredményeket, és a magyar katonai nevelés és tisztképzés egy igen sajátos formájáról tudhatnánk meg többet az eddigi szinte semminél.

Ha már a következő kutatási terület kiválasztásához ad a recenzens ötletet, akkor szólnia kell arról is, hogy a jelen munka esetében viszont hasznos lett volna a kor-szak történelmében járatos, a kutatási módszereket ismerő és a volt magyar királyi Honvédség történetében jól eligazodó lektort segítségül hívnia.

Sajnos, a tetszetős kivitelű és a magyar katonai hagyományok megőrzését is szolgáló munkába számos kisebb-nagyobb hiba csúszott be, melyek egy része lektori, illetve szerkesztői segédlettel kiküszöbölhető lett volna. Sajnos úgy tűnik, hogy a kötetnek nemcsak lektora, de szerkesztője sem volt. Ez pedig nemcsak hiányosság, de hiba is!

Ha az olvasó érdeklődéssel és örömmel vesz kézbe egy alig kutatott területet bemutató munkát, akkor szeretne mindent pontosan, hitelesen olvasni, és elszomorodik, amikor bosszantó hibákkal kell szembesülnie. Nem kívánva felsorolni a töredékét sem azoknak, azért azt megemlíteném, hogy a sokat hivatkozott Shvoy Kálmán neve így írandó. Az ún. győri program nem 1939-ben, hanem 1938-ban indult, nem 600 millió pengő, hanem 1 milliárd pengő volt a haderőfejlesztésre tervezve. A már említett Shvoy Kálmán a honvédség főparancsnokának nem vezérkari főnöke, hanem szárnysegéde volt. Tisztek nem kaptak „legénységi szolgálati jel” kitüntetést, a rendfokozati elnevezéseket a korban használt módon kell közreadni, és néha érdemes forráskritikát gyakorolni az emlékezők történetei felett. Vitéz Markóczy János altábornagy, aki 1956. március

26-án hunyt el Zürichben, mikor és hogyan fogadhatott a Németországi Szövetségi Köztársaságban egy katonai megemlékezésen, mert a Bundeswehr első száz önkéntesét 1955. november 12-én avatták fel, a sorozásról pedig csak 1956 nyarán született döntés.

De hasonlóan el kell gondolkodni a korabeli források ellentmondásain is, mert a leírtak alapján felmerül a kérdés, hogy vitéz Tóth Imre ezredes volt-e parancsnoka „Jutasnak”? Az életrajzi összeállítás szerint igen, a tőle idézett emlékezés szerint viszont nem, hiszen azt írja: „...felgyógyulásom után 1944. augusztus 2-án, mint rokkant lettem a Jutason elhelyezett karpaszományos iskolának a parancsnoka”. A karpaszományos iskola pedig nem volt azonos a Magyar királyi „Kinizsi Pál” honvéd csapat-tiszthelyettesképző iskolával.

A felsorolt észrevételeket remélhetőleg egy új, bővített kiadás során kijavítják, mert meggyőződésem, hogy a könyvet a Magyar Honvédség hivatásos állományú tiszthelyettesi kara valamennyi tagjának olvasnia kellene! (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a tábornoki és a tisztikar tagjai ne vegyék a kezükbe a kötetet!) A jelen megértéséhez és a jövő terveinek elkészítéséhez ugyanis hozzátartozik a múlt ismerete is, és a múltból levonható tanulságok segíthetnek bennünket eligazodni a jelenben és a jövőben egyaránt. Vannak olyan országok, amelyek haderőiben az elődök tetteit, az elődszervezetek történetét, a hadtörténelmet ismerni kell.

Reményeim szerint így lesz ez majd nálunk is, mert a testület- és hivatástörténet ugyanúgy hozzá kellene, hogy tartozzon a képzéshez, mint a fegyver a katonához.

*Megjelent: Veszprémi Szemle, 2010. (12. évf.) 3–4. sz.
166–169. old.*

Az altisztképzés hajdanvolt Mekkája

FÖLDESI FERENC: *Erős hit – erős akarat. A Magyar Királyi Veszprém-jutasi Altisztképző Intézet 1924–1944.*

VESZPRÉMI SZEMLE VÁROSTÖRTÉNETI KÖZHASZNÚ

ALAPÍTVÁNY, VESZPRÉM, 2010. 192 OLD.

A legtöbb haderőben a személyi állomány legfontosabb „elemének” a tiszthelyettesi állományt – avagy a régi elnevezéssel altiszti kart – tartják, így volt ez egykoron az osztrák–magyar haderőben és a volt magyar királyi Honvédségben is. Az altiszti – későbbi megnevezése: tiszthelyettes – állomány kiképzése egykoron a csapatoknál történt, általában altisztképző iskolákon. Ez a képzési forma volt rendszerben az 1922. január 4-én Nemzeti Hadseregéből magyar királyi Honvédséggé alakult magyar haderőben is. A világháborús akkor még nem volt tudható, hogy az „csak” az első világháború lett volna – tapasztalatok alapján azonban a magyar haderő egyes vezetői úgy vélekedtek, hogy célszerű és fontos lenne a képzést a csapatoktól elvonni és önálló tanintézetben megvalósítani azt. Ennek az elképzelésnek a megvalósulása lett az 1924-ben létrehozott és gyakorlatilag a kezdetektől fogva a Veszprém melletti Jutason működő, nevében többször is változott altisztképző intézmény.

Hogy miként jött létre, kik lettek a növendékei, milyen formában és mennyi ideig tartott a kiképzés, hogyan emlékeznek az egykori növendékek, illetve miként gondolnak rájuk valamikori beosztottaik, megtudható a Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány gondozásában megjelent kötetből, melynek szer-

zője Földesi Ferenc nyugállományú alezredes, aki már hosszú évek óta „búvárolja” a jutasi altiszt-tiszthelyettesképzés történetét.

Aki valaha is próbálkozott már azzal, hogy viszonylag kevés levéltári forrás, nem egy esetben egymásnak is ellentmondó emlékezések alapján igyekezzen „történelmet írni”, az tisztelettel viseltet a szerző kísérlete iránt, és érdeklődéssel olvassa munkáját. A Hadtörténelmi Levéltár vonatkozó iratanyagának jelentős részét tanulmányozta, emlékezéseket gyűjtött össze, és különböző időszakokban készült, a témakörre kisebb-nagyobb információkat szolgáltató feldolgozásokat olvasott el és hasznosított a szerző. E források alapján született meg a kis kötet, melyet számos korabeli fénykép is színesít, igaz, a kor technikai színvonalának megfelelően „fekete-fehérben”.

Földesi Ferenc írásából jól érzékelhetően kitűnik, hogy a volt magyar királyi Honvédség altiszti/tiszthelyettesi karára egykoron „ráaggatott” jelzők – a primitív, lelketlen, erőszakos, képzetlen stb. – nem felelnek meg a valóságnak, még akkor sem, ha bizonyára – mint minden korban és minden haderőben – voltak is olyanok, akik nem feleltek meg a szakmai és emberi elvárásoknak. Kiderül azonban a kötetből, hogy a „jutasi őrmester” jelző az adott korban, de bizonyos körökben még később is, a felkészült, alárendeltjeiért felelősséget érző, az adott fegyvernem vagy szolgálati ág kívánalmainak jól megfelelő tiszthelyettest takarja.

Jutasra kerülni és ott tiszthelyettség – korábban altisztté válni – nem volt egyszerű feladat. Komoly felvételi követelmények s komoly szellemi, fizikai igénybevétel után válhatott a növendék a magyar királyi

Honvédség altisztjévé/tiszthelyettesévé, olyanná, aki szükség teremtette helyzetekben képes a század-, illetve alosztályparancsnoki teendőket is ellátni és irányítani, vezetni az alegységet.

Sajnos a volt magyar királyi Honvédség az 1930-as évek elején nem kevés háborús tapasztalattal rendelkező altisztjétől vált meg, akik helyébe még kevés „jutasi őrmester” léphetett be. Egyébként a „régiek” és az „újak” között nem egy esetben ellentétek is megmutakoztak, hiszen a jutasi képzés kezdetén olyan tizenévesek kerültek az iskolára, akik életkorukból adódóan nem rendelkeztek kellő élettapasztalattal, és első beosztásukba helyezésük alkalmával számos esetben fiatalabbak voltak a beosztottaiknál.

A későbbiek során a beiskolázás és a kiképzés ezen a téren is módosult, ahogy az 1940-es évek közepére, a világháború – immáron a második – időszakára egy sajátos „demokratizálódási folyamatnak” köszönhetően az addig – és azután – nem ismert főtiszt-helyettesi állománycsoport jött létre, amibe a kiváló minősítésű, megfelelő szolgálati idővel rendelkező és az előírt képzésben részt vevő tiszthelyettesek közül az arra alkalmasnak találtak hadnagyhelyettesek, főhadnagyhelyettesek és századoshelyettesek lehettek. Ők szinte valamennyien a „jutasiak” közül kerültek ki.

Ezen sajátos képzésről és állománycsoportról nem szól Földesi Ferenc a könyvében, de talán ösztönözni lehetne arra, hogy a későbbiek során kutatásait terjessze ki ebbe az irányba is. Teljesen feltáratlan területen mutathatna fel új eredményeket, és a magyar katonai nevelés és tisztképzés egy igen sajátos formájáról tudhatnánk meg többet az eddigi szinte semminél.

Ha már a következő kutatási terület kiválasztásához ad a recenzens ötletet, akkor szólnia kell arról is, hogy a jelen munka esetében viszont hasznos lett volna a korszak történelmében járatos, a kutatási módszereket ismerő és a volt magyar királyi Honvédség történetében jól eligazodó lektort segítségül hívnia. Sajnos a tetszetős kivitelű és a magyar katonai hagyományok megőrzését is szolgáló munkába számos kisebb-nagyobb hiba csúszott be, melyek egy része lektori, illetve szerkesztői segédlettel kiküszöbölhető lett volna. Sajnos úgy tűnik, hogy a kötetnek nemcsak lektora, de szerkesztője sem volt. Ez pedig nemcsak hiányosság, de hiba is!

Ha az olvasó érdeklődéssel és örömmel vesz kézbe egy alig kutatott területet bemutató munkát, akkor szeretne mindent pontosan, hitelesen olvasni és elszomorodik, amikor bosszantó hibákkal kell szembesülnie. Nem kívánva felsorolni a töredékét sem azoknak, azért azt megemlíteném, hogy a sokat hivatkozott Shvoy Kálmán neve így írandó. Az ún. győri program nem 1939-ben, hanem 1938-ban indult, nem 600 millió pengő, hanem 1 milliárd pengő volt a haderőfejlesztésre tervezve. A már említett Shvoy Kálmán a honvédség főparancsnokának nem vezérkari főnöke, hanem szárnysegéde volt. Tisztek nem kaptak „legénységi szolgálati jel” „kitüntetés”, a rendfokozati elnevezéseket a korban használt módon kell közreadni, és néha érdemes forráskritikát gyakorolni az emlékezők történetei felett – Vitéz Markóczy János altábornagy aki 1956. március 26-án hunyt el Zürichben mikor és hogyan fogadtathatott a Németországi Szövetségi Köztársaságban egy katonai megemlékezésen, lévén a Bundeswehr első száz önkéntesét 1955. november 12-én avatták fel, a sorozásról pe-

dig csak 1956 nyarán született döntés. De hasonlóan el kell gondolkodni a korabeli források ellentmondásain is, mert a leírtak alapján felmerül a kérdés, hogy vitéz Tóth Imre ezredes volt-e parancsnoka „Jutasnak”? Az életrajzi összeállítás szerint igen, a tőle idézett emlékezés szerint viszont nem, hiszen azt írja: „...felgyógyulásom után 1944. augusztus 2-án mint rokkant lettem a Jutáson elhelyezett karpaszományos iskolának a parancsnoka.” A karpaszományos iskola pedig nem volt azonos a Magyar királyi „Kinizsi Pál” honvéd csapat-tiszthelyettesképző iskolával.

A felsorolt észrevételeket remélhetőleg egy új, bővített kiadás során kijavítják, mert meggyőződésem, hogy a könyvet a Magyar Honvédség hivatásos állományú tiszthelyettesi kara valamennyi tagjának olvasnia kellene! (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a tábornoki és a tisztikar tagjai ne vegyék a kezükbe a kötetet! A jelen megértéséhez és a jövő terveinek elkészítéséhez ugyanis hozzátartozik a múlt ismerete is, és a múltból levonható tanulságok segíthetnek bennünket eligazodni a jelenben és a jövőben egyaránt.

Vannak olyan országok, amelyek haderőiben az elődök tetteit, az elődszervezetek történetét, a hadtörténelmet ismerni kell. Reményeim szerint így lesz ez majdnálunk is, mert a testület- és hivatástörténet ugyanúgy hozzá kellene, hogy tartozzon a képzéshez, mint a fegyver a katonához.

Megjelent: Honvédségi Szemle, 2010. (64. évf.) 4. sz. 60. old.

Szakszerűen és hitelesen – revízióról, irredentizmusról, trianonról

ZEIDLER MIKLÓS: *A revíziós gondolat*.

KALLIGRAM KIADÓ, POZSONY, 2009. 390 OLD.

Lehet-e és szükséges-e közel kilencven esztendővel a trianoni békediktátum után elfogulatlanul, szakszerűen, hitelesen írni mindazon történésekről, amelyek az ország megcsonkítását megelőzték és követték? Akár ezt a kérdést is felteheti az olvasó, amikor leteszi Zeidler Miklós immáron második kiadást megért, most javított, bővített formában közreadott kötetét.

A revíziós gondolat – adta munkája címéül a figyelmet azonnal a kötetre irányító mondatot Zeidler, s csak akkor jön rá az olvasó, hogy sokkal több mindenről kap hiteles és szakszerű állításokat, mint amire a címből következtethet(ne). A szerző ugyanis a történelmi Magyarország felbomlásának a bemutatásával indítja munkáját, amely felbomlást a Nagy-Trianon palotában aláírt békediktátum tett teljessé és visszavonhatatlanná.

Minden, ami a békediktátum – Zeidler szóhasználatában: „békeszerződés” – után következett – kisebb hátrákiigazítások, fegyverrel és/vagy népszavazással visszaszerzett területek –, az már egy másik történet.

A könyv ennek az 1920 utáni „másik történetnek” adja valós és hiteles képét. Zeidler nem egyszerűen eseménytörténetet ír, hanem a történések bemutatása mellett részletesen és alaposan elemzi a revízió és az irredentizmus kérdését, tisztázza a fogalmakat és rámutat azokra a különbségekre, amelyek a revízió kérdésében a mindenkori magyar politikai élet szereplői esetében

érzékkelhetők voltak, illetve bemutatja az egyes társadalmi, politikai csoportok sajátos viszonyát a revízióhoz.

Szinte mindenki számára világos és egyértelmű volt a szerző által vizsgált időszakban (1918–1945 között), hogy politikai elfogadtatásra, támogatásra Magyarországon az a politikus nem számíthat, aki nem áll „a revízió talaján” és nem hangoztatja a békeszerződés elfogadhatatlanságát. Talán ez volt az egyetlen olyan elem a két világháború közötti magyar politikai világban, amiben a politikai élet minden szereplője egyetértett. A miként, hogyan, mikor és mi módon – a sor folytatható lenne – azonban már különböző volt. A korszak legkiemelkedőbb politikusai – néhányan talán az államférfi jelzöt is kiérdemelnék – tisztában voltak azzal, hogy Magyarország lehetőségei erősen korlátozottak. Megfelelő külső támogatás nélkül a békeszerződés revíziója szinte elképzelhetetlen. Ezért is igyekeztek megragadni minden olyan alkalmat, amelyek segítségével a magyar elképzelésekhez támogatókat lehet „szerezni”.

Nem volt könnyű és nem is volt igazán sikeres ez a kísérlet. A különböző nagyhatalmak elképzelései az esetleges revízióról nagyon távol álltak a magyar vágyaktól. Így nem véletlen, hogy a revízió propagandisztikus hangoztatása került nem egy esetben előtérbe. Zeidler Miklós helyesen mutat rá könyvében, hogy ezen propagandisztikus megnyilvánulások, lépések számos esetben zavarólag hatottak a hivatalos magyar külpolitikára.

A mindenkori kormányok támogatásával létrejött, de a kormány külpolitikai elképzeléseit felülírni kívánó szervezetek – Területvédő Liga, Magyar Nemzeti Szövetség Magyar Revíziós Liga, Magyar Asszonyok

Nemzeti Szövetsége stb. – önálló lépései számtalanszor okoztak zavart a „hivatalos Magyarországnak”, és a vezető magyar politikusok közül nem kevesen vélték úgy, hogy ezen szervezetek nem egy kampánya az ellenkező hatást váltja ki a megcélzott közönség körében. A megcélzottak pedig többnyire a különböző országok politikai, kulturális és gazdasági életének meghatározó szereplői voltak.

Természetesen voltak olyanok, akik Magyarország iránti szimpátiájuknak hangot is adtak. Ilyen személy volt a brit lord Rothermere, aki a korabeli magyar vélekedések szerint a legtöbbet tette azért, hogy Magyarország revíziós igényeit a világ megismerhesse. Zeidler alaposan és hosszan foglalkozik a brit sajtómágnás, lord Rothermere Magyarországot támogató tevékenységével, ami valóban ráirányította egy időben Magyarországra a világ közvéleményének a figyelmét, de a reményeken kívül Magyarország számára igazi lehetőségeket nem adott. A korabeli magyar sajtóban ezerszer megáldott lord megnyilvánulásai, anyagi támogatása természetesen jól jött Magyarországnak, de a magyar külpolitika irányítói és meghatározó személyiségei érzékelték azt, hogy a brit mágnás őszintének tekinthető megnyilvánulásai még nem jelentik egyúttal Nagy-Britannia támogatását Magyarország számára a revízió kérdésében.

Zeidler helyesen mutat rá a revízió kérdésében érzékelhető hivatalos és nem hivatalos magyar álláspontok közötti különbségekre, mint ahogy nagyon jól ábrázolja és érzékelteti a magyar társadalom szinte minden csoportja számára megkerülhetetlen revízió jelentőségét. Ugyancsak fontos fejezete a kötetnek az irredentizmusnak a hétköznapiok részét képező megjelenítése, annak

az oktatás, a kultúra keretein belüli mindennapi „szerepeltetése”. Hősök és ünnepek, emlékezések és színművek. Mindezek beleágyazva a magyar külpolitikai elképzelésekbe, a megvalósíthatónak látszó revízióba.

Magyarország számára az 1930-as évek közepétől tűnt elérhetőnek a békediktátum előírásainak a felülvizsgálata, a vágyott országegyesítés valamilyen mértékű végrehajtása. Ennek a bekövetkezte reálisan azonban csak az önálló magyar elképzelések feladásával látszott elérhetőnek. A nyugati nagyhatalmak – értsd Franciaország és Nagy-Britannia – felé tett korábbi magyar lépések sikertelensége egyértelműsítette: az ő támogatásuk megnyerése reménytelen. Az ország így kénytelen-kelletlen a kialakulóban lévő német–olasz szövetséghez közeledett. Ez pedig a végeredményt tekintve végzetesnek bizonyult. A Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély és a keleti országrészek, majd a Délvidék visszatérése az ország egészét mérhetetlen örömmel töltötte el, míg a politikusok közül nem kevesen – Teleki Pál, Bethlen István stb. – úgy vélték: a lehetőségért és a támogatásért fizetni kell. Teleki kísérlete, hogy megmaradjon az ország valamilyen formában a brit politika jóindulatában, kudarcot vallott. 1941. április 2–3-ának éjszakája csak a végső konklúzió levonását jelentette a miniszterelnök számára. Amiért több mint húsz éven keresztül küzdött – a revízió megvalósulása –, részben valósággá vált, de mindezt úgy sikerült elérnie, hogy az egyúttal Magyarország „halálát” is jelent(het)i.

Zeidler Miklós könyve gyakorlatilag az 1918 és 1945 közötti magyar külpolitika történetének sajátos megrajzolása. A szerző az irredentizmus és a revíziós elképzelések tükrében és azoknak a lehetőségei között mutatja

be a magyar külpolitika lépéseit. Kritikával figyelve és illetve azon lépéseket, de nem feledkezve meg mindazon lépésekről, amelyek elismerésre méltóak. Jól érzékelteti azt a kettős nyomást, ami alatt a magyar politikai élet szereplői a revízió kérdésében álltak, s azokat a lehetőségeket, amelyek behatárolták az önálló magyar lépések megtételét.

A kérdés ilyenkor az, hogy vajon lett volna-e jobb lehetőségük, nagyobb játéktérük azoknak, akik 1919 és 1945 között Magyarországot irányították. Megválaszolatlan kérdés, hiszen az utókor ismeretével és lehetőségeivel a múltban már nem lehet élni. Akkor Magyarország meghatározó politikusai így döntöttek, és döntésük kihat napjainkig.

Zeidler munkájának nagy érdeme, hogy abban a szerző – a napjainkban oly divatos érzelmi megközelítések helyett – a tényekre alapozva fogalmazza meg véleményeit, szembesíti az olvasót az egykori állításokkal, legyenek azok akár szimpatikusak, akár ellenszenvesek a számunkra. Összevetései a visszacsatolt/visszatért területekkel kapcsolatban igen hasznosak, főleg a gazdasági és a nemzetiségi viszonyokat tekintve. Nem egy esetben utal arra, hogy mennyire nem váltak valóra azon elképzelések, amelyek a visszatért területek nemzetiségi lakói számára vonzóbbá tehetnék volna Magyarországot, mint a korábbi hazát.

Zeidler Miklós könyve megírásához hatalmas mennyiségű levéltári forrást és könyvészeti anyagot használt fel. Szinte nincs olyan munka, amely a kötet témáját érintené s nincs ott a jegyzetekben vagy a felhasznált irodalom és források között. Mindez alapos és felkészült történészre vall, s Zeidler Miklós ilyen tudós. Ed-

digi köteteihez hasonlóan, e munkájában is a hitelességre törekvés és a szakszerűség irányította tollát – vagy inkább a számítógépének billentyűzetét –, s ezzel a kötet valamennyi olvasója csak nyert, hiszen hiteles és valószínű képet kap a revízió és irredentizmus magyarországi történetéről; az összképet pedig a néhány apró sajtóhiba, elírás nem zavarja meg.

Külön értéke a könyvnek a jól összeállított képmeléklet és térképvázlat-összeállítás. Utóbbi segítségével talán első ízben szembesülhetünk azzal, hogy egykoron hány és kik által megfogalmazott területi revíziós elképzelés került papírra, s ezek közül melyik tett volna lehetővé reálisabb és hitelesebb döntéseket Trianonban. A döntések azonban nem ezen térképek és adatok alapján születtek, hanem többnyire nagyhatalmi érdekek és azt megelőző szomszédi igények alapján.

A szerző könyve – amint már utaltam rá – a korábban megjelent (és egykori PhD-értekezésére épült) munkájának jelentősen bővített, javított kiadása. Remélem, hogy lesz utánnomása vagy újabb kiadása a kötetnek. Fontos lenne ugyanis, hogy minél többek kezébe eljusson határainkon innen és határainkon túl egyaránt. Trianonról, revízióról, irredentizmusról lehet így is írni: szakszerűen, hitelesen, elkötelezetten, érthetően!

Megjelent: Kommentár, 2009. (4. évf.) 6. sz. 111–113. old.

Magyarok a Don-kanyarban

SZABÓ PÉTER: *Magyarok a Don-kanyarban.*

*A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története
(1942–1943)*

KOSSUTH KIADÓ, BUDAPEST, 2019. 686 OLD.

Magyarország második világháborús történetében különleges helyet foglal el a volt magyar királyi 2. honvéd hadsereg 1942. és 1943. évi története. Talán ez volt az első olyan téma, amely már a második világháború befejezését követően is élénken foglalkoztatta a közvéleményt. Először a különböző népbíróági eljárásokról beszámoló újságcikkek minősítették így-úgy a 2. hadsereg tevékenységét, katonái – főleg a tisztek és tábornokok – szerepét, azoknak „fasiszta jellegét”. Később megjelent egy bevezető tanulmánnyal ellátott forrásközlés – Horváth Miklós: *A 2. hadsereg megsemmisítése a Donnál* (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958.) –, amely kellő „pártossággal” szólt a hadseregről. Történelmi ismeretterjesztésnek is felfogható Nemeskürty István: *Requiem egy hadseregért* (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1972.) című, sok kiadást megért munkája, amely a Horváth Miklós-i és a különböző – történelmi publicisztikát (is) író – újságírói állításokat meghaladta, de a 2. hadsereg történetének érdemi feldolgozása még hosszú évekig váratott magára.

A különböző szerzőktől – Dombrády Lóránd, Gosztonyi Péter, Kornis Pál, Tóth Sándor, Szakály Sándor stb. – megjelent kisebb írások a 2. hadsereg történetének csak egy-egy epizódját mutatták be, míg az 1980-as évek közepétől megjelenő emlékezések – például Bárt-

fai Szabó László, Lajtos Árpád memoárja – a történeteket átélők személyes értékelései voltak.

Szabó Péter tollából viszont 1994-ben alap kutatásokra épülő, összefoglaló jellegű munka jelent meg *Don-kanyar* címmel a Zrínyi Kiadó gondozásában. Ennek bővített változata látott napvilágot 2001-ben a Corvina Kiadó jóvoltából ugyanezzel a címmel.

Szabó Péter, aki a magyar királyi 2. honvéd hadsereg történetének feltárása és bemutatása mellett még számos kutatási téma – második világháborús magyar katonai veszteségek, a munkaszolgálat története, alakulattörténetek... – „gazdája” és feldolgozója, ismételen arra vállalkozott, hogy a már bemutatott történetet ismét megossza az olvasókkal. Jól tette! A 2019-ben, a Kossuth Kiadónál megjelent kötete a korábbi munkájának jelentősen kiegészített, új kiadása. Új képanyaggal, térképvázlatokkal és ma már hozzáférhető – ha nem is túl könnyen – szovjet-orsz források felhasználásával megjelent kötet.

Szabó Péter korábbi megállapításait, állításait jelen könyvében is fenntartja – s teszi azt helyesen –, de egyes esetekben bővebben szól egy-egy részletről, pótol korábbi forráshiány miatti elemet.

Ha valaki elmereng azon, hogy vajon miért is kellett az akkori Szovjetunió elleni hadműveletekbe az 1941. évi magyar katonai erőnél jelentősebb erővel bekapcsolódni, és a döntés meghozatala milyen gondokat, problémákat vetett fel, pontos választ kaphat a szerző munkájából. Nem pontosan idézve őt, 1942 tavaszán a magyar katonai és politikai vezetés nem volt abban a helyzetben, hogy a német „kérést” elutasítsa és az 1942. január–februári budapesti tárgyalások idején még nem

volt előre látható, hogy miként is zárul le a háború, melynek befejezte Magyarország sorsát, helyzetét meghatározta/meghatározhatta volna. A német haderő oldalán a háborúban résztvevő Románia és Szlovákia – ha Magyarország elutasítja a német „kérést” – előnyösebb helyzetbe került volna német győzelem esetén, mint az abban csak „jelképesen” résztvevő Magyarország.

Szabó Péter kötetében részletesen szól a békehadrendi magyar királyi 2. hadseregtől eltérő, a hadművelleti területre kivonuló 2. hadsereg szervezetéről, létszámviszonyairól, felszereltségéről, fegyverzetéről, s teszi ezt a legtöbbször úgy, hogy a német, illetve a szovjet haderő sereg-, illetve csapattestjeit hasonlítja össze az azonos szerevezésű magyarral. Ez adhat valós képet arról, hogy vajon milyen erőt is képviselt a magyar 2. hadsereg, illetve mennyire volt annak felszerelése, fegyverzete korszerű. Lényeges kérdés az is, hogy mennyiben helytállóak azok a még napjainkban is – főleg a publicisztikában – megjelenő állítások, amelyek a pusztulásra odadobott, halálraítélt hadseregről szólnak.

A szerző hitelesen mutatja be a magyar királyi 2. honvéd hadsereg harctevékenységét, a különböző szintű parancsnokok kritikus észrevételeit, az utánpótlásért folytatott küzdelmet és a veszteségeket. Utóbbiak esetében már közel három évtizede írta le Szabó Péter – s mellette vele együtt Stark Tamás, Dombrády Lóránd, e sorok írója –, hogy nem pusztult el 200 ezer magyar a Don-kanyarban, a veszteségek elég pontosan kimutathatók a korabeli meghatározások szerint, azaz elesettek, eltűntek, sebesültek, hadifogságba kerültek számát illetően. Így az összes veszteség 1942 áprilisa és 1943 májusa között mintegy 50 ezer hősi halottat/eltűntet,

ugyanennyi sebesültet és mintegy 27-28 ezer hadifoglyot jelent. Nagy számok ezek, de nem 200 ezer!

Szabó Péter munkája alapos, jól dokumentált mű. Levéltári és korabeli nyomtatott források, magyar és idegen nyelvű szakirodalom sokaságával támasztotta alá minden értékelését. Mindezt a 2. hadsereg szervezési adatai, a különböző parancsnokságok személyi összetétele, térképvázlatok és korabeli fotók egészítik ki, melyekhez még a fontosabb – a kötetben említett – magyar, német és szovjet katonai vezetők rövid életrajzi összeállítása is megtalálható.

Az egyetlen, amit az ismertető szerzője hiányol(hat): az a helynévmutató. Annak megléte jelentős segítséget adhat(na) az olvasóknak. Igaz, ez a tudományos munkák esetében nagyon fontos mutató a legtöbb könyvkiadó szerint felesleges, és a szerzők többsége „meghajol” a kiadói „kérés” előtt.

Összegzésként röviden elmondható a kötetről, hogy azt érdemes volt megjelentetni, Szabó Péter könyve segíthet valós képet kialakítani a magyar királyi 2. honvéd hadseregről, nem elhallgatva a történések után mintegy háromnegyed évszázaddal megfogalmazható kritikai észrevételeket arról és azon személyekről, akik a hadsereg alkalmazásáról döntöttek és azt vezették.

Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2020. (133. évf.)

1. sz. 239–241. old.

Magyarország és a második világháború

Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban.

Szerkesztette: MARKÓ GYÖRGY.

ZRÍNYI KIADÓ, BUDAPEST, 2005. 223 OLD.

A 2005. esztendő a második világháború befejezésének hatvanadik évfordulóját is jelentette. Szerte a világban számos országban emlékeztek meg a XX. század eme tragikus, milliók életét követelő és a világ sorsának alakulását meghatározó mintegy hétéves időszak történéseiről. Történészek, politikusok, túlélők és emlékezők, szemtanúk és utódok keresték, kutatták az okokat a miértre, a hogyanra és a történések részleteire.

Nem volt ez másként Magyarországon sem, ahol számos konferencia, kiállítás, televízió- és rádióműsor emlékeztetett az egykori eseményekre. A hazai tudományos igénygel megrendezett konferenciák között is előkelő helyet foglalt el a Hadtörténeti Intézet és Múzeum által 2005. május 5-én és 6-án rendezett ülésszak, amely a meghívott külföldi előadók jóvoltából nemzetközi eseménnyé vált. A szervezők igyekeztek a konferencia előadásainak sorát úgy felépíteni, hogy a magyar, illetve a magyarországi események bemutatása egyben nemzetközi összehasonlításra is lehetőséget teremtsen. Politikai, katonapolitikai és kimondottan hadtörténeti témák váltogatták egymást a két napon. A nagyobb összefüggéseket elemző előadásokat kisebb, de a magyar szempontból fontos történéseket bemutatók követték.

S hogy az elhangzott előadások ne merüljenek a fe-

ledés homályába, a szervezők a Zrínyi Kiadóval összefogva kötetben is megjelentették azokat. A magyar könyvkiadás mai helyzetét ismerve nyugodtan állíthatjuk, hogy példás gyorsasággal. A szép kivitelű, fotókkal gazdagon és igényesen illusztrált könyv tizenhét szerző előadását és egy bevezető-köszöntő előadást tartalmaz, öt jól tagolt fejezetbe szerkesztve azokat. A szerkesztés Markó György érdeme és munkája. Aki a kezébe veszi a könyvet – amely méreténél fogva nem villamoson, autóbuszon, metrón vagy HÉV-en olvasható –, érdekes, tartalmas, egy-egy megállapításában vitára is ingerlő írásokat találhat abban.

A bevezető-köszöntő írás is mindjárt ilyen. Abban Holló József altábornagy a nemzetközi konferenciának helyet biztosító intézmény, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója a XX. század két nagy világhégését – az első és a második világháborút – egy, megszakítással két részletben megvívott háborúnak tekint. Hasonlóan vélekedik a kötetben található írásában Ravasz István is, – aki ezen „elmélet” ötletgazdájának tekinthető – ezt egy korábbi könyvében fogalmazta meg, és Holló Józseffel együtt „nagy háborúra” és „totális háborúra” osztja a két világháborút, amelyet egynek tekint.

Ezen elmélet érdekes vitát indukálhat, amely meghaladja egy szerény könyvismertetés kereteit, és gyaníthatóan még hosszú időt igényel, hogy a nemzetközi szakirodalom vitaalapnak tekintse, már csak azért is, mert az első és a második világháborút megvívó, egymással szemben álló felek között jelentős változás állt be 1914-hez viszonyítva.

A nagyobb elemző írások között Sipos Péter Ma-

gyarország második világháborúban betöltött szerepéről, Dombrády Lóránd a magyar katonapolitika alakulásáról tartott előadást, és ezek olvashatók most a kötetben is.

Sipos Péter elemzésével sok mindenben egyet lehet érteni, de például a Szovjetunió elleni magyar hadba lépéssel – kapcsolatban finoman érzékeltetett esetleges „német–magyar összeesküvés” érzékeltetése kissé meghaladottnak tűnik, hasonlóan a „fasiszta tengely” stb. kifejezések használatához.

A Szovjetunió elleni magyar hadba lépés kapcsán hasonló megfogalmazások olvashatók Nyina Vlagyimirovna Vasziljeva írásában is, amely sajátos „terméke” az 1960-as, 1970-es magyar és szovjet kutatási eredmények összegzésének és a frissebb eredményeknek. Ebben az írásban érhetők leginkább nyomon azok a mai magyar történetírásban már legfeljebb elfeledettnek tekinthető megállapítások, mint a magyar második világháborús részvétel „német etnikai” tábornoki okai, a szovjet felszabadítás stb. Az írás ettől eltekintve érdekes színfoltja a kötetnek. Jól érzékelhető benne a változó orosz – egykoron szovjet – (had)történetírás mindenkori állapota.

Ormos Mária, Borhi László, Varga E. László, Molnár Tamás, Rátonyi Gábor és Számvéber Norbert írásai a Magyarországgal kapcsolatos más országokban kialakult korabeli képet, a velünk való kapcsolatot mutatják be, hasznos információkat szolgáltatva német, olasz, brit, amerikai, lengyel, jugoszláv vonatkozásokban. Olyan érdekes kérdések merülnek fel ezen írásokban – elsősorban Borhi László és Rátonyi Gábor anyagára

gondolok –, amelyek például a magyar kiugrás lehetőségeit elemzik a háború különböző szakaszaiban.

Illésfalvi Péter a magyar–román viszonyt elemezte előadásában és annak írásos változatában is, a két szomszédos ország XX. századi történelmének legkritikusabb időszakában (1940–1944). Írásának nagy érdeme, hogy hitelesen szól a területi visszacsatolások, majd a visszatért területek ismételt román fennhatóság alá kerülése során elkövetett atrocitásokról.

M. Szabó Miklós, Szabó Péter, Bonhardt Attila a magyar királyi honvédség egy-egy fegyvernemét, csapatnemét, illetve azok második világháború alatti működését mutatta be. Jól kapcsolódott ezen írásokhoz Szabó József összeállítása, amely a második világháború időszakának magyar erődrendszereit, megerősített védelmi vonalait tekintette át.

Érdekes írás Bíró Andoré, aki a szovjet-orosz (had) történeti irodalom nem könnyen áttekinthető írásaiból szemezgetve mutatja be azt a változást, amely egykori szovjet, immáron orosz és ukrán második világháborús irodalomban érzékelhető. Bíró Andor utal az egymással is vitázó szerzőkre, illetve az eltérő álláspontokra, rávilágítva egyben arra is, hogy milyen változást hozott ezen a téren a volt szovjet birodalom felbomlása, a kutatási lehetőségek bővülése és szabadsága.

Bognár Zalán és Ravasz István írásaiban a második világháborús magyar emberveszteségről ír. Az előbbi szerző kitér az ún. malenkij robot kérdésére is, míg Ravasz István bemutatja azt a folyamatot, amely elvezetett odáig, hogy ma már a második világháború hősi halottainak és áldozatainak emlékművei vannak Magyarországon és a határainkon kívül, elsősorban Oroszországban.

A konferencián elhangzott előadások kötetbe gyűjtése szerencsés dolog volt, és azok jól példázzák a második világháborús magyar szerepvállalással foglalkozó kutatások jelenlegi helyzetét. Amint az ismertetés elején már jeleztem, szép kiállítású, jól tagolt kötet állt össze, jó nevű és felkészültségű kutatók írásait közreadva. Hasznos lett volna azonban legalább egy idegen nyelvű tartalomjegyzék, vagy rövid idegen nyelvű rezümé a kötetben. Ez a magyarul nem tudó kutatók számára némi eligazítást adhatott volna egy-egy kérdéskör irodalmának gyarapításához.

A szerkesztés során fontos lett volna a különböző írásokban nem egységesen használt kifejezések „standardizálása”. A Honvéd Vezérkar főnöke mindenütt az kell, hogy legyen. A magyar, német stb. jelző nem a hadsereg, hadtest stb. után, hanem az előtt áll, így: német 6. hadsereg, magyar IX. hadtest. A nem magyar nyelvű irodalomból fordított kifejezéseket célszerű lett volna kontrollálni. Ismereteim szerint a magyar közigazgatásban nem volt főispánhelyettes – nyilván az alispánról van szó – tudtommal Graziani nem francia, hanem olasz tábornok volt, egy időben az olasz haderő vezérkarának főnöke, illetve hadügyminiszter is.

Magyar Királyi Honvédség helyett nem lehet hadsereget használni – utóbbi a legmagasabb szervezésű seregetest! – „kiváltására” a haderő felel meg, úgy ahogy.

Számos apró elírást, vitára ingerlő megállapítást lehetne még megemlíteni, pl. az orosz kolléganő írásában a kassai bombatámadás kapcsán emlegetett Putyilov-gyári bombák maradványait, vagy a Szombat-helyi Ferenc helyett használt Szerdahelyi Ferencet, a bevezető-köszöntő írásban a *terminus technicus* helyett

leírt terminus technikusokat, de ezek mind olyan apróságok, amelyek értő, odafigyelő szerkesztéssel kiküszöbölhetők lettek volna, s talán lesznek is egy esetleges következő kiadásban, mert a kötet könnyen a keresett könyvek kategóriájába kerülhet.

Megjelent: Új Honvédségi Szemle, 2006. (LX. évf.)

5. sz. 138–140. old

Huszárokról, hitelesen

SZABÓ PÉTER–SZEKENYI ISTVÁN: *Az utolsó töltényig. Magyar huszárok a második világháború forgószínpadán.*

SZÜLLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ KFT., SZOMBATHELY, 2021. 352 OLD.

Szabó Péter és Szekényi István könyve méltó emléket állít egy múltbéli csapatnem katonáinak – a szerzőket a valóság bemutatása iránti vágy vezeti.

Szinte nincs olyan történelmi/hadtörténelmi feldolgozás, amely, – ha a lovas fegyvernemről tesz említést – ne utalna arra, hogy a huszár csapatnem magyar eredetű. Az utóbbi állítás ugyan némi kiegészítést is igényelhet, hiszen a könnyűlovasságot számosan balkáni eredetűnek tekintik, de abban egyetértés van, hogy annak az „átvételeből” kialakult huszár csapatnem „hungarikum”.

Ennek a „hungarikumnak” az utolsó háborús szerepléséről, harcáról szól Szabó Péter – a második világháborús magyar hadtörténelem elismert szakembere – és Szekényi István – csatatérkutató, elkötelezett hagyományőrző – közös munkája, amely *Az utolsó töltényig – Magyar huszárok a második világháború forgószínpadán* címet viseli.

Aki ismeri Szabó Péter eddigi tudományos pályafutását, szakszerű és elfogultságtól mentes kutatói működését, az most sem csalódik. Alapos, jól dokumentált kép a magyar huszárokról. A volt Magyar Királyi Honvédség huszár alakulatairól, amelyek – ahogy a szerző írja – lovasdandárokba szervezve, huszárezredekbe álltak, hogy azután a fegyvernem (?), csapatnem (?) kato-

náinak kiemelkedő tevékenységét elismerve, 1944-ben a magyar királyi 1. honvéd lovashadosztály a huszárhadosztály nevet vegye fel az államfői döntésnek köszönhetően, és azt követően az addigi lovassági felügyelő szolgálati állás neve a huszárság felügyelőjére változzék.

Mikor, hol és miként harcoltak a magyar huszárok a második világháború éveiben, miként és hogy is történt az utolsó igazi huszárroham, kik és miért érdemeltek ki magas kitüntetések, milyen volt a legénység és a tisztikar viszonya, hány arisztokrata család tagjai közül kerültek ki hősi halottak, és mi lett a sorsuk 1945 után? Mindezekre a kérdésekre választ kaphatnak a könyv olvasói, ahogy a szervezetre, a felszerelésre és a harcok részleteire is.

A kötetben olvasható korabeli feljegyzések, a harcok után készült emlékezések bepillantást engednek a háborús viszonyokba, az évtizedekig csak „felszabadítónak” nevezhető szovjet Vörös Hadsereg katonái által elkövetett atrocitásokról is szólnak. A magukat megadó magyar katonák kivégzését ugyanúgy nem hallgatják el a szerzők, ahogy a megerőszakolt lányok és asszonyok sorsát sem, illetve az elhurcoltak történetét.

Szebenyi István társszerzői közreműködése arra ad követendő példát, hogy miként lehet és kell évtizedek múltán is keresni a hiteles emlékezéseket, feltárni a harcmezők/csataterek porladó emlékeit és méltó módon eltemetni az elesett hősök földi maradványait.

A számos fotóval, korabeli térképrészlettel illusztrált kötet jó és hasznos olvasmány mindazok számára, akik érdeklődnek a magyar huszár csapatnem, illetve lovas fegyvernem története iránt, és Magyarország második világháborús részvételének résztörténete is fontos számukra.

És miért is fontos és hasznos Szabó Péter és Szebenyi István munkája? Azért, mert a segítségével érthetővé válik néhai Tomka Emil huszár alezredes hosszú évtizedekkel ezelőtti megfogalmazott „álma”: „Hőseinket, most nem is annyira a sírhant, mint inkább a feledés temette el. De ha egyszer megint történelmet fognak írni – harag és pártszenvédély nélkül –, akkor nevük be fog kerülni a történelmünkbe...”

Szabó Péter és Szebenyi István könyvének segítségével bekerülnek a magyar történelembe a huszárok (is). Az egykori magyar katonák és tetteik a magyar múlt, a magyar hadtörténelem részévé válnak. A hajdani huszárok – akik életük feláldozásával is védték a Hazát, amely nekik és sok más bajtársuknak is csak így, nagybetűvel írva volt Haza – immáron a mieink. Az a Magyarország, amely 1945 után sokukat kitaszított, megbélyegzett és elfelejtett, miközben ők – akik túléltek a harcokat, a hadifogságot, a kitelepítést, a börtönöket – büszkéek voltak huszár múltjukra és mivoltukra, az 1989–1990-es rendszerváltoztatás után Magyarországon immáron méltó elismerést kaphatnak. Köszönhetően azon (had)történetíróknak, akiknek a tollát – manapság inkább már számítógépük billentyűzetét – nem a pártszenvédély, sokkal inkább a valóság bemutatása iránti vágy vezeti. Ennek jegyében született ez a könyv is, amely méltó emlékéllítás is egy múltbéli csapatnem katonáinak. Érdemes elolvasni.

*Megjelent: Magyar Hírlap, 2021. december 21.
(54. évf. 295. sz.) 13. old.*

Ragaszkodás a szülőföldhöz

SKULTÉTY CSABA: *Vannak vidékek, féltett kishazák.*

Az én Ung megyei Nagykaposom,

A SZERZŐ KIADÁSA, 2014. 195 OLD.

„Ahogy fogy-fogy a jövőndő, egyre többet ér a múlt.” – ezzel, a Babits Mihálytól vett idézettel indítja „emlékező-képeskönyvét” Skultéty Csaba, az örökifjú rádiós szerkesztő és immáron többkötetes szerző.

A valamikori Szabad Európa Rádió Magyar Szerkesztőségének Ambrus Mártonja alig betöltve a 93. életévét, újabb kötetrel örvendezettette meg magát és olvasóit. Megörvendezettette, mert vállalta, hogy olyan műves kivitelű munkát ad ki a keze alól, amelyre külsíne és tartalma okán is oda kell figyelni. Vállalása sikerrel járt.

S miért kell odafigyelni a kötetre, illetve annak tartalmára? Azért, mert Skultéty Csaba olyan életutat vázol fel – a sajátját 1920 és 1989 között, amely – mint cseppben a tenger – visszaadja a trianoni békediktátum utáni Magyarországtól elcsatolt területek magyarságának történetét.

A szerző nem tesz mást, mint emlékei, néhai nővére írásba foglalt emlékezése és családi dokumentumok, korabeli képeslapok, újságkivágatok segítségével bemutatja, hogy miként és hogyan is élt a Csehszlovákia részévé vált Felső-Magyarország – Szlovákiára keresztelt – magyarsága a „cseh megszállás” alatt.

Mert a trianoni békediktátummal elcsatolt – egyszerűen csak Felvidéknek nevezett – területen élő magyarok, az 1920-ban és azt követően, a színmagyar te-

lepülésekre megérkezett cseheket „megszállóknak” nevezték. S részben így vélekedtek a Csehszlovákiává lett terület szlovák – akkor még minden sértő szándék nélkül tótnak nevezett –, valamint ruszin/rutén lakói is.

Skultéty Csaba a csehszlovák államban nőtt fel, de már a területi revízió utáni Magyarországon érettségizett. Közben megjárta a késmárki német gimnáziumot, elsajátította a német, a latin és a szlovák nyelvet, de megismerkedett a franciával és a ruszinnal is. Mert mint könyvéből is megtudhatjuk, az 1939-ben Kárpát-aljaként visszaszerzett, illetve visszatért területen szinte mindenütt a kétnyelvű – magyar és ruszin/rutén – feliratok váltak kötelezővé. A többségi nemzet – ott egyébként kisebbségben lévő – tagjaitól, különösen a közigazgatásban, közszolgáltatásokban dolgozók esetében a kisebbség – az adott területen egyébként többség – nyelvének elsajátítását elvárták.

A szerző könyve nemcsak a saját életútjának jó stílusban megírt vázlata, hanem egy olyan színes, díszes kiadvány is, amely visszarepít bennünket a XX. század húszas-harmincas éveinek Nagykaposára, Késmárkjára, Ungvárjára... Vendéglőkbe, sportpályára, verandára, iskolákba, templomokba. Színes képeslapokon, hivatalos kiadványok részleteiben, magánlevelekben, rajzokon elevenedik meg a múlt.

S milyen is volt az a Kiskapos, Nagykapos Ungvár, Késmárk – és még számos más település –, ahol keresztények és zsidók, magyarok, szlovákok, ruszinok és cigányok éltek együtt? Meglepően derűs, kiegyensúlyozott. Toleráns volt az a világ. Skultéty Csaba arról ír, hogy a cseh „megszállók” előbb-utóbb „rákényszerültek” a magyar nyelvre, és a hivatalos ügyekben is min-

denhol el lehetett járni magyarul. (Vajon elmondható-e mindez ma, a XXI. században ugyanazokon a helyeken?)

Skultéty Csaba olyan, gyermekként meg- és átélt emlékeket idéz könyvében Mécs Lászlóról, Grosschmid Gézaról, Radványi Géza és Márai Sándor édesapjáról és számos ismert és elismert íróról, felvidéki politikusról, ami a ma generációi számára már történelem, miközben azok a szerzőnek személyes, illetve közvetett emlékek, a „megélt történelem”.

Szerencsére Skultéty Csaba nem az a személy, aki emlékeit, ismereteit ne akarná megosztani másokkal is. Tette és teszi ezt még ma is, teljes szellemi frissességgel, közvetlen, olvasmányos stílusban, közelítve a 95. életvéhez. Mert Skultéty Csaba, a trianoni nemzedék tagja, 2015. december 31-én tölti be majd a jelzett életét.

S mit tesz majd azt követően? Szerintem ír, interjúkat ad és előad, s teszi mindezt azért, hogy abból a fantasztikus tudásból és tapasztalatból – amit élete során összegyűjtött – átadhasson az utókornak annyit, amennyit csak lehet. Mindazt, amit „gyűjtögetett” Nagykaposon, Késmárkon, Ungvárott, Budapesten, Párizsban, Münchenben és Leuvenben – talán egy oldal sem lenne elegendő a felsorolásra érdemes helyek számára –, mert a Nagykaposról indult fiatalember életéből végül is a történelem „jóvoltából” a szülőhelyen eltöltött idő alig ölel fel néhány esztendőt, s mégis... Skultéty Csaba ragaszkodása szülőföldjéhez, a múltó emlékek megörökítésének vágya és azok megőrzése példaadó, ahogy példaadó a könyv tartalma és nyelve is.

Ha lehet valami kifogásolnivaló a kötet esetében, az a szerény példányszám. A könyv impresszumában a kö-

vetkezőt olvashatjuk: „Készült: 500 példányban”. Magam úgy vélem, egy ilyen könyvnek legalább néhány ezer példányban kellene megjelennie, és jó lenne, ha minden példányra legalább három-négy olvasó jutna.

Márpedig a szerző – véleményem/remélem én –, közvetíteni is akart. Közvetíteni valamit a lassan feledés homályába vesző múltból: hitet, hazaszeretetet, mások iránti megbecsülést, a tudás iránti vágyat, a mindenki számára kijáró tiszteletet, a tisztességet és a tisztas munkaszküségességét, amelyet mindig, mindenhol, mindenki számára biztosítani kellene.

Ő maga birtokában van mindezeknek. Élete a magyarság szolgálatában úgy telt, hogy mindig figyelt másokra, és tiszteletben tartotta más népek, nemzetek fiainak érzelmeit. Soknyelvűsége, a különböző kultúrák ismerete segítette őt abban, hogy hosszú évtizedes emigráció után hazatálva is megmaradjon magyar-nak és egyben európainak. Szülőföldjére, Nagykaposra előbb, mint „turista vendég” érkezett meg, majd 2005-ben a település díszpolgára lett. Budán pedig új otthonra lelve írja könyveit, cikkeit, készíti kiállításait és osztja meg emlékeit mindazokkal, akik érdeklődnek a néhány elcsatolt területek – különös tekintettel a Felvidék, Kárpátalja – magyarságának lassan eltűnő, feledés homályába tűnő múltja iránt.

Megjelent: Magyar Napló, 2015. (XXVII. évf.) 2. sz. 58–59. old.

Évtizedes ismeretek és tapasztalat...

SKULTÉTY CSABA: *A szlovákok és mi egy kelet–nyugati publicista szemével.*

KAIROSZ KIADÓ, BUDAPEST, 2010. 158 OLD.

...áll a 2010. december 31-én 90. életévét betöltött, de napjainkban is tevékeny és fáradhatatlan Skultéry Csaba mögött, aki elismert szakértője a kisebbségi ügyek és a magyar–szlovák kapcsolatok történetének.

Skultéry Csaba közel három és fél évtizedet töltött el a Szabad Európa Rádió szerkesztőségében, majd a magyarországi rendszerváltoztatást követően Budapesten telepedett le. Őt nem a kényszer telepítette át, mint egykoron a felvidéki magyarokat, akik közül maga is származik. A létrejövő Csehszlovákiában – korábban használatos volt a Cseh-Szlovákia forma is – született szerző a nagykaposi elemi iskolai évek után előbb egy évet németül tanult Szepesszombatban a késmárki német tanítási nyelvű gimnáziumba való könnyebb beilleszkedés érdekében – ahol latint, franciát és szlovákot is tanult s az első bécsi döntés következtében végül Ungváron érettségizett 1939-ben. Budapesten folytatott egyetemi tanulmányokat, doktori címet szerzett közgazdaságtanból, civilként szovjet hadifogságba került – sikerült megszöknie Foksánból –, majd közreműködött a csehszlovák–magyar lakosságcsere „lebonyolításában”.

1947-ben menekülnie kellett a hazából, és a Párizsban, majd Bruges-ben eltöltött újabb egyetemi éveit után eleinte hírszerkesztője, majd Ambrus Márton néven külpolitikai szerkesztője, elemzője volt a Szabad Európa Rádiónak.

Érdeklődése terében mindig előkelő helyet foglalt el a magyar kisebbségek kérdése, az ún. utódállamokban élők lehetőségei, gondjai, leginkább a szlovákiai – és részben a kárpátaljai – magyarsággal kapcsolatos kérdések érdekelték, az ott élők helyzete volt számára a legfontosabb. Ezt a területet ismerte, ismeri legjobban. Ez derül ki a közelmúltban megjelent kötetéből is, amely egyszerre tekinthető interjúkötetnek, dokumentumközlésnek, illetve tudományos igényű publicisztikák gyűjteményének is.

Az írások kivétel nélkül olvashatóak voltak már korábban; volt, amelyik több mint három évtizede jelent meg Münchenben, az *Életünk* hasábjain, míg mások már 2010-es megjelenési dátumot viselnek. Ami valamennyiben közös, az a szerző – máskor interjúalany – hiteles, szakszerű értékelése, helyzetképe az egykori Csehszlovák államról, a mai Szlovákiáról, illetve ezen országok kisebbségi politikájáról.

Magam úgy vélem, hogy a legérdekesebb az az interjúba szőtt, rövid és nagyon szakszerű kép, amelyet Edvard Benešről, a Csehszlovák állam egyik „atyjáról” rajzolt Skultéty Csaba. Ebből kiderül, hogy Beneš számára csak egyetlen dolognak volt igazán jelentősége: szolgálja-e az adott személy, helyzet, alkalom a cseh(szlovák) érdekeket. Életében mindent ennek rendelt alá, s ha kellett, áldozott fel – mint Kárpátalja Sztálinnak történő átadását, hogy cserébe szabad kezét kaphasson a magyar (és német?) kisebbségek „kezelésében” –, mert Benesnek Csehszlovákia volt a legfontosabb.

Skultéty Csaba írásai és a vele készült beszélgetések egy felkészült, a forrásokat jól ismerő és saját tapasztalatokkal bíró, kisebbségi kérdésekben alaposnak mutat-

kozó publicistát mutatnak be. Olyan személyt, aki a jót ugyanúgy meglátja és elismeri, mint a rosszat, és aki úgy véli, lenne mit tenni közös dolgaink rendezéséért.

Írásaiban a bírálat – ide és oda egyaránt – ugyanúgy megtalálható, mint a dicséret és a jövőre vonatkozó tanács: az Európa közepén lévő két kis ország, melynek nemzetei ezer esztendeig képesek voltak együtt élni, talán ismét egymásra találhatnak, tisztelve egymást, de nem fátylat borítva a múltra, hitelesen és tisztességesen bemutatva azt, mert ez a közös érdekünk.

Az immáron kilenc évtizedet maga mögött tudó szerzőnek pedig mit kívánhat a recenzió írója? Legyen a magyar kisebbségek jogaiért továbbra is következetesen kiálló publicista, írjon azok megvalósulásáért síkra szálló cikkeket, és rendezzen olyan kiállításokat – mert olyanokat is rendezett! – még a jövőben, amelyek hitelesen mutatják be a magyar múltat, és adnak példát a jövő nemzedékeinek arról, hogy miért és miként is lehetett Fiume olyan magyar város, ahol a horvátok olaszul beszéltek. Fiume ugyan csak egy volt, de sok más olyan település létezett a Kárpát-medencében, a Magyar Királyságban, ahol a magyar, a cipszer, a tót, az oláh, a rác, a szász és a bunyevác békében és egyetértésben élhetett együtt. Jó lenne, ha ez így lenne napjainkban is!

Megjelent: Magyar Napló, 2011. (XXIII. évf.) 2. sz. 65. old.

Az elfelejtett Mura mente

GÖNCZ LÁSZLÓ: *Felszabadulás vagy megszállás?*

A Mura mente 1941–1945.

MAGYAR NEMZETI MŰVELŐDÉSI INTÉZET, LENDVA, 2006.

307 OLD.

1941. április 11-én a magyar királyi honvédség kijelölt csapatai megkezdték a benyomulást az addigra már gyakorlatilag alkotóelemeire széthullott Jugoszláv Királyság 1920. június 4-e (a trianoni békediktátum) előtt a Magyar Királysághoz tartozott területére.

A magyar „támadás” eredményeként jelentős területek kerültek vissza Magyarországhoz, jelentős számú magyar nemzetiségű lakossággal, hogy azután a második világháború befejezését követően ismét Jugoszlávia részeivé váljanak.

A Délvidék 1941 és 1945 közötti történetével foglalkozó kutatók, újságírók többsége főleg a Bácskában történt események feldolgozását állította a különböző időszakokban megjelent munkák középpontjába, és viszonylag keveset lehetett/lehet tudni a Göncz László által nem egyszer csak peremvidéknek nevezett Mura mentén történekről. De mi is történt 1941 áprilisa után itt? Miként tekintett a Mura mente népe a bevonuló magyar csapatokra? Voltak-e nemzetiségi ellentétek a magyarok és a szlovének között? Hogyan alakult a gazdasági és kulturális élet 1941 és 1945 – de inkább 1944 – között az adott területen?

Ezekre a kérdésekre kereste könyvében a választ Göncz László, a szlovéniai magyar kisebbség – a szölegnemesebb értelmében – „mindenese”, aki íróként,

történészként, művelődésszervezőként nemcsak szűkebb pátriájában ismert, hanem az egész magyar nyelvterületen is.

A szerző a válaszok megfogalmazásához szlovéniai és magyarországi levéltári források sokaságát tárta fel, korabeli – többnyire magyar nyelvű – sajtóanyagot, magyar és szlovén nyelven írt emlékezéseket olvasott el, és személyesen készített interjúkat használt fel. Nem csoda tehát, hogy a felvetett kérdések szinte valamennyire választ kapunk a szép kivitelű könyvből.

Göncz László munkája elfogulatlan korrajz, és a címében foglaltaknak megfelelően igyekszik bemutatni a „felszabadulás” és/vagy „megszállás” élményét.

A Mura menti magyarság és az ott élő szlovének – a magyarok által, de részben maguk által is vendeknek nevezett népcsoport – többsége, úgy látszik, 1941 áprilisát–májusát nem megszállásnak, sokkal inkább felszabadulásnak, vagy legalábbis a régi közösséghez történő visszatérésnek tekintette.

A Mura menti szlovénség az 1920 után létrejött délszláv államban nem kapott különösebb lehetőségeket. Mint a Szerb–Horvát–Szlovén (majd később Jugoszláv) Királyság legkisebb nemzeteinek egyike sem politikai, sem gazdasági, sem kulturális tekintetben nem jutott olyan helyzetbe, mint az állam legjelentősebb alkotóelemének tekintett szerbek, de helyzete nem volt érdemben összevethető a horvátokéval sem.

Jugoszlávia létrehozásával a korábbi Ausztriától, Magyarországtól megszerzett területeken egy olyan közösség megteremtésére történt kísérlet, amely a délszláv együvé tartozást tekintette alapvetőnek, holott évszázadokon keresztül szorosan együtt élt a magyarsággal,

részben annak fennhatósága alatt. Ez a közös együttélés – a kisebb ellentétek, érdekkülönbözőségek ellenére is – alapvetően jól működött.

1941 után természetesen nem lehetett mindent ott folytatni, ahol 1918–1920-ban abbamaradt. A betelepült és „őshonos” szlovéneket a magyar hatalom más-ként ítélte meg. A helyi közösségből kiemelkedett és a Magyarországról érkezett politikusok, a közigazgatás vezetői úgy vélték, hogy a terület lakossága nem is igazán szlovén, sokkal inkább „vend-magyar”. Ennek az elméletnek, amelynek kialakulása a több évszázados együttélésnek is köszönhető volt, ugyanúgy voltak magyar, mind „vend” hívei.

A kulturális, illetve a gazdasági kapcsolatok kedvezően alakultak a visszacsatolást követően, de nem mondható el, hogy „finom presszió” ne nehezedett volna a visszatért területek nem magyar nemzetiségű, nem magyar anyanyelvű lakosaira. Miközben a magyar tannyelvű iskolákba beíratott diákok száma látványosan emelkedett, a szlovén tanítási nyelvű iskolák diákjainak a száma csökkent. Az iskolák azonban ennek ellenére nem sorvadtak el.

Az egyházak – elsősorban a római katolikus – is igyekeztek olyan papokat a településekre küldeni, akik mind a magyar, mind a „vend-magyar” nyelvet ismerték, és így a híveket mind a két nyelven szolgálhatták.

A fentebb már említett gazdasági kapcsolatokra utalva el kell mondani, hogy a visszacsatolást követően olyan, egykor természetes gazdasági térségek jöttek létre ismét, amelyek komoly lehetőségeket biztosítottak a gazdálkodóknak, de a feldolgozóiparnak és a kereskedelemnek egyaránt. A valamikor összetartozott terüle-

tek ismét egységet alkottak, élvezve az együvé tartozás minden előnyét.

Göncz László ugyanakkor nem hallgatja el munkájában azokat a tényeket sem, amelyek megterhelték az akkori, illetve a későbbi magyar–szlovén kapcsolatokat: az 1920 után betelepített szlovének magyarországi internálását (Sárvár), az iskolákkal kapcsolatos vitákat, a mozgalommá nem terebélyesedett „partizánkodást” és az 1945 után bekövetkezett, a magyar közösség számára oly sok tragédiát okozó reakciókat.

Az idő lassan begyógyítja a sebeket. A magyarok és a szlovének emlékeznek azonban a múltra, amely közös volt egykor, közössé vált 1941–1945-ben, és közös napjainkban is. Reméljük, hogy a közös múlt lehetőséget ad és biztosít a közös jövőhöz is, amelyhez a hasonló típusú alapos és elfogulatlan feldolgozások elengedhetetlenek.

Úgy vélem nem tévedek, ha azt mondom, hogy nagyon kevesen vannak azok – magamat is beleértve –, akik alaposabb ismeretekkel rendelkeznek a Mura menti magyarság történetéről, különösen az 1941 és 1945 közötti időszakról. Ha azonban kezünkbe vesszük Göncz László elmélyült és alapos kutatást bizonyító kötetét, akkor szerény ismereteink jelentősen bővülnek. A magam részéről remélem és bízom is benne, hogy Göncz László továbbra is folytatja gyűjtő, kutató- és feldolgozó munkáját, amely hozzásegíthet ahhoz, hogy a Mura mentén élő magyarság minél nagyobb számban megmaradjon a „peremvidéken” magyarnak és jó szlovén állampolgárnak egyaránt!

Megjelent: Magyar Napló, 2007. (XIX. évf.) 8. sz. 25–26. old.

Hadifogságban – itthon

BOGNÁR ZALÁN: *Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945.*

ARGUMENTUM KIADÓ, BUDAPEST, 2010. 332 OLD.

Vajon mikor ér véget a háború? – teheti fel az olvasó a kérdést, ha kezébe veszi Bognár Zalán közelmúltban megjelent kötetét. A válasz nyilván sokféle lehet, hiszen mondhatjuk azt, hogy a harcok befejeztével, a fegyverszünettel, a béke – kötéssel, a hadifoglyok hazatértével, a szerettek elvesztése okozta fájdalom emlékezetté enyhülésével, de bizonyára sok más megállapítás is a háború befejeztét jelentheti. Bognár Zalán könyvét olvasva úgy vélem, hogy sok tíz- és száz ezer honfitársunk számára a háború – jelen esetben a II. világháború – nem kevesek lelkében a magyar/magyarországi hadifoglyok hazatértével és emléküik megörökítésével fejeződött be.

A mindenkori háborúk jellegéből adódóan az egymással szemben álló felek hadifoglyokat ejtettek/ejtettek, akiknek „jogállásáról” különböző nemzetközi szerződések rendelkeztek – a XX. században már több is –, illetve rendelkeznek. Ezek a szerződések azonban a legtöbb esetben „sérülnek”. A fogolytartók szándékosan vagy a helyzetükből adódó lehetőségek, esetenként inkább lehetetlenségek miatt nem mindig tartják be az előírásokat, de arra is akad példa, hogy a szerződések előírásai szerint olyan személyek is hadifogságba kerülnek, akik arra jogilag „nem érdemesültek”

A hadifoglyok elhelyezésére egykor a hadifogolytáborok szolgáltak. (A jelennel nem kívánok foglalkozni!)

Ezek a táborok a legtöbb esetben az adott ország területén épültek, a II. világháborús gyakorlatot látva, nem egy esetben a hadifoglyok munkájával. Természetesen a fogságba esett emberek nem azonnal indultak a győztes ország területére, hanem időleges és ideiglenes táborok „álltak fel” ott, ahol a hadifoglyok éppen voltak. Így történt ez Magyarországon is. Az 1944–1945-ös esztendő magyarországi harcai során sok tízezer magyar, magyarországi katona került szovjet – és részben bolgár, illetve román – hadifogságba. Számukat növelték a polgári lakosok közül hadifogollyá „nyilvánított” személyek. Bognár Zalán, a Károli Gáspár Református Egyetem docense ezeknek a Magyarországon hadifogságba került embereknek a sorsával, szenvedésével foglalkozik. Olyan feladatra vállalkozott, amilyenre előtte senki: a Magyarországon létesített szovjet – őrzésüket tekintve bolgár és román – hadifogolytáborok történetét mutatja be

Vállalása nem volt egyszerű: gondot okozott a kevés és nagyon sok helyütt rejtőzködő forrásanyag, a sok bizonytalan adat és az, hogy a szerző számára elérhetetlenek a szovjet – a bolgár és a román – források. Segített viszont a napjainkban oly kedvelt és nem egy esetben – e témában egyértelműen – megkerülhetetlen interjúzás, az „oral history”. Bognár Zalán élt és jól élt ezzel a módszerrel is. Egykori hadifoglyok százaival vette fel a kapcsolatot, és az interjúkból a legadatgazdagabbakat hasznosította, kiegészítve, finomítva velük a feltárt korabeli anyagokat.

Bognár Zalán munkáját olvasva megelevenedik előttünk a hadifogolytáborok magyarországi rendszere. A felügyelet, az őrzés, a mindennapi élet, az elszállítások,

a ritkán előforduló csodával határos szabadulások és mindaz, ami a hadifogolyélethez hozzátartozik. A szerző érzékletesen mutatja be az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a magyarországi hadifogolytáborokban sínylő sok tízezer hadifogoly érdekében tett lépéseit. A kormány illetékesei, elsősorban a Honvédelmi Minisztérium igyekezett a győztes szovjet Vörös Hadsereg, illetve részben – vagy egészben? – a Belügyi Népbiztosság (a sokat emlegetett NKVD) felügyelete és őrzete alatt álló táborokból a hadifoglyokat „kimenteni”, de legalább sorsukon javítani. Ez a legtöbb esetben tábor- és parancsnokfüggő volt. Egységesen nem beszélhetünk arról, hogy a szovjet katonai (belügyi?) hatóságok engedékenyek lettek volna. A hadifogoly az hadifogoly, akinek a háborút lezáró békeszerződésig táborban kell maradnia, amelyben a Szovjetunió javára végzett munkával enyhíthet bűnein, hiszen azzal, hogy ellenséggént rátört a Szovjetunióra, megbocsáthatatlan bűnt követett el. A vezeklés formája pedig a szovjet államot újjáépítő munka lehet. Eddigi ismereteim szerint – amelyeket Bognár Zalán kötete csak megerősít – nem állhat messze az igazságtól fenti megállapításom.

Bognár Zalán könyve és annak szereplői hadifogságuk éveinek csak egy kis töredékét töltötték hazai földön. A magyarországi táborok alapvetően ideiglenesek voltak, ahonnan a „kiszállítás” elég gyorsan megindult. Addig azonban néha adódott lehetőség hozzájutni valami hazai hírhez, látogatáshoz (elvétve és ritkán) és éltető reményhez. Ha valaki Magyarország II. világháborús történetének teljes megismerésére törekszik, nem mellőzheti ezt a munkát. Meg tudhatja belőle, hány hadifogolytábor működött és hol Magyarországon, milyen

épületek váltak a fogság „színtereivé”, hány főt őriztek bennük, illetve hány tízezren fordultak meg ezekben a táborokban. Sopronkőhida, Cegléd, Baja, Győr, Gödöllő és a sort hosszan lehetne sorolni. Megannyi szenvedés és tragédia helyszínei. Egykori területükön az utókor számára téglába vésett üzenetek adnak hírt az egyes sorsokról, míg másutt emlékmű őrzi az elhunytak nevét.

Baján 1949. június 1-jén (!) avatták fel azt az emlékoszlopot, amely a közös sírba eltemetett, a közeli hadifogolytáborban elhunyt 1023 embertársunk emlékét őrzi.

Az emlékművek mellett a következetes történész kutatómunka eredményeként immár ez a szakmailag hiteles, megbízható kismonográfia is eligazítást nyújt a magyar múlt e szomorú fejezetében.

Megjelent: Magyar Napló, 2010. (XXII. évf.) 8. sz. 69. old.

Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban

STARK TAMÁS: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.*

Kisebbségkutatás Könyvek

LUCIDUS KIADÓ, BUDAPEST, 2006. 259 OLD.

Magyarország második világháborús embervesztése kutatásának egyik legismertebb hazai szakembere Stark Tamás, aki immáron több mint két évtizede keresi a választ a kérdésre: vajon hányan váltak az egykori/akkori Magyarország lakosai közül – felekezeti hovatartozásra, nemzetiségre, életkorra, nemre való tekintet nélkül – a második világháború áldozataivá.

A téma kutatását a rendelkezésre álló – illetve nem álló – források nem igazán könnyítik/könnyítették meg, hiszen a legtöbb esetben a különböző településeken 1945 után felvett statisztikai adatok, korabeli veszteségi kimutatások, emlékezések egybeeséseit és nem egy esetben azok ellentmondásait is fel kell oldani. Ez úgy tűnik, hogy a nehézségek ellenére is a legtöbb esetben sikerült Stark Tamásnak. Kutatási módszerére jellemző a források iránti tisztelet, de egyben a kritika is, az alaposág és a legapróbb jelzés, anyag felderítése iránti igény.

Legújabb munkájában a második világháborús embervesztéséhez szorosan köthető témát dolgozta fel, nevezetesen azt, hogy vajon hányan, mikor, honnét és miért kerültek fogolynak a Szovjetunióba a második világháború éveitől és annak befejeztét követően?

Stark Tamás könyvében – ahogy a címben is olvashatjuk – következetesen foglyokról ír, s teszi azt – meg-

ítélesem szerint –, helyesen. Stark ugyanis jól érzékelte és jelezte egyúttal, hogy a valamikori Szovjetunióba került magyarok, illetve magyar állampolgárok – a megkülönböztetés azért is lényeges, mert utóbbiak között jelentős számban voltak németek és más nemzetiségűek is – jelentős része nem katonaként, az akkori magyar királyi honvédség tagjaként került fogságba és lett hadifogoly, hanem polgári személyként került a szovjet hatóságok „jóvóltából” a távoli világba. Hogy ez miért következhetett be, s miért nevezhetnénk az elhurcoltakat akár „modernkori rabszolgáknak?” Úgy vélem, azért, mert az akkori Szovjetunió politikai vezetése, illetve annak egyik meghatározó személyisége már 1943-ban tett olyan kijelentést, amelyből lehetett következtetni a később bekövetkezettekre

Vjacseszlav Molotov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa 1943. június 7-én a moszkvai brit nagykövethez, Sir A. C. Kerrhez írott levelében így fogalmazott: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”

Molotov véleménye a későbbiek során akár megvalósult „kormányprogramnak” is tekinthető. Az akkori Magyarország területére 1944 augusztusának közepén benyomuló szovjet Vörös Hadsereg csapatai azonnal megkezdték a magyar, illetve magyar állampolgárságú lakosság tömegeinek különböző munkára való felhasználását – részben lakóhelyüktől nem túl távollévő terü-

leteken – és a hadifogságba esett katonák mellett megindult a civilek „összegyűjtése és elhurcolása” is.

Az első ilyen cselekményekre Észak-Erdélyben és főleg a kárpátaljai területeken került sor. Utóbbi esetben nem kevés politikai szándék is szerepet játszott/játszott a lépések megtételében, hiszen a területre – amely a trianoni békediktátum következtében a létrejövő Csehszlovák államhoz került, majd 1939. március 18-a után ismét Magyarország részét képezte – a sztálini Szovjetunió (is) igényt tartott, s mint kiderült „az ott élők döntő többsége a Szovjetunióhoz való csatlakozás híve volt.” (Az 1945 tavaszán már éledező benesi csehszlovák adminisztráció Kárpátalján megjelent képviselői rövid és eredménytelen kísérlet után befejezték tevékenységüket, feladták a kilátástalannak tűnő „harcot.”)

A Szovjetunió által megfogalmazott cél egyébként egyértelmű volt: mindazoknak, akik a Szovjetunióba kerülnek, a lerombolt ország helyreállításában kell „közreműködniük.” Út-, vasút- és hídépítés, bányaművelés, mezőgazdasági munka és minden elképzelhető tevékenység várt az elhurcoltakra. A hadifogságba kerültek és az elhurcoltak száma természetesen nagyon nehezen határozható meg, de Stark Tamás és más kutatók is úgy vélik, hogy a Szovjetunióba került magyarok, illetve Magyarországról elhurcolt személyek száma összességében elérheti a hétszázezret, s közülük mintegy kétszázötvenezerre tehető a szülőföldjükre soha vissza nem tértek száma. Azaz ennyien veszítették életüket a fogolytáborokba történő szállítás során, a kényszer-munkában, a fogságban.

Stark Tamás – amint azt fentebb már jeleztem – foglyokról és nem hadifoglyokról, illetve nem csak hadifog-

lyokról ír, s teszi ezt szerintem helyesen. Azért is fontos hangsúlyozni ezt, mert különbséget kell tenni a haderő kötelékében szolgáltak, és a harcok következtében hadifogságba kerültek, és az elhurcoltak között, akik közül nem kevesen már elfogásukkor, illetve a Szovjetunióba történt szállításuk után, hadbírószági ítéletek következtében, elítéltekké is váltak. Ők lettek azok az elfogott, elhurcolt személyek, akik csak az 1950-es évek közepén térhettek vissza a Szovjetunióból, ahol a döntő többségüket háborús bűnösneként ítélték el a különböző szovjet bíróságok, és Magyarországra történt visszatérésük után még nem kevés szenvedés, megaláztatás várt rájuk.

Stark Tamás könyve kapcsán szólni kell arról is, hogy a szerző a fogságba kerülés különböző körülményeiről ugyanúgy beszámol, mint a különböző gyűjtő- és fogolytáborok belső életéről, a munkáról, az „ellátásról,” a szovjetunióbeli tapasztalatokról. Nagyon helyesen – és az olvasó számára érthetően – vázolja fel a szovjet táborrendszert és tesz különbséget a különböző típusú táborok között. Az olvasó így megtudhatja, hogy nem minden tábor – pontosan a többségük nem – képezte a GULAG részét, de a tábori körülmények többnyire mégis azonosak voltak.

Az emlékezésekből, melyek közül nagyon sokat felhasznált munkájában a szerző, néha egy-egy emberibb pillanat is kiderül, őrről és őrzőttről egyaránt, de képet kaphatunk a mindennapok apró „örömeiről” is, amelyek nem egy esetben a túlélés reményét villantották fel a foglyok számára.

Úgy vélem, a könyv igazi értéke, hogy tudományos munka mivolta ellenére is, illetve azzal együtt, emlé-

ket állít azoknak a százezreknek, akik a második világháború áldozataiként szovjet fogságot kellett, hogy elszenvedjenek és azoknak is, akiknek az élete a szovjet táborok világában ért véget. Valamennyiük emlékének a megőrzése kötelességünk és nagyon fontos, hogy soruk alakulása, életük, szenvedésük mindannyiunk előtt ismert legyen. Ehhez segít hozzá bennünket Stark Tamás kitűnő könyve, amely a magyar történetírás egyik értékes alkotása és fontos, hogy megjelent!

*Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2007. (120. évf.)
1. sz. 375–377. old.*

Internálás, kényszermunka, kitelepítés...

BANK BARBARA: *Recsk. A magyar internálótáborok története 1945–1953.*

SZÉPMÍVES KIADÓ, BUDAPEST, 2017. 455 OLD.

Az ismertetés címében szereplő fogalmak az 1945 utáni Magyarország történetében nem egyszerűen szavak voltak, hanem olyan kifejezések, amelyekkel egy egész ország, illetve annak lakói mindennapi közelségbe kerültek. Ezek a fogalmak olyan eszközöket neveznek meg, amelyek az adott történelmi korban a hatalom politikai ellenfeleinek, vélt vagy valós ellenségeinek megbélyegzésére és a közéletből való eltávolítására szolgáltak. Az 1944. december 21–22-én szovjet közreműködéssel és gyakorlatilag szovjet elképzelések szerint létrejött Ideiglenes Nemzetgyűlés és Ideiglenes Nemzeti Kormány „élt” a jelzett lehetőségekkel. Akik annak tagjai közül még valamiféle jogállamban, demokratikus Magyarországon gondolkodtak, hamar szembesültek azzal, hogy ez valójában csak álom. Magyarországon az történik, amit a megszálló hatalom, a propagandában erősen felmagasztalt „nagy Szovjetunió és annak felszabadító Vörös Hadserege” jónak lát. Márpedig e hatalom úgy vélte, hogy a „fasizmust” a gyökereinél megragadva kell kitépni Magyarország testéből. Ebben igazi partnerére talált az általa támogatott és hatalomba segített Magyar Kommunista Pártban és a radikális Nemzeti Parasztpártban. (Utóbbi 1945 és 1947 között nem sokban különbözött a Magyar Kommunista

Párttól, s voltak „kettős kötődésű” tagjai is, mint például Erdei Ferenc.)

A Bank Barbara által felvázolt (mintegy) kilenc esztendő történéseivel ugyanúgy megismerkedhet az olvasó, mint a rendszer kiépülésével, annak mozgatórugóival. Bepillantást nyerhet az internálótáborok valóban „színes világába”, de megismerheti a Magyarországon leginkább emlegetett Recsk történetét is. Kik, mikor és miért építették. Kik és miért kerültek oda. Milyen volt a rabélet, és hogyan is sikerült onnan valakiknek megszökni, illetve miért nem érdekelte mindez a „nagyvilágot”?

A legfontosabb kérdés az utóbbi. Miért fogadta el a világ mindazt, ami Európának ebben a térségében – Kelet-Közép-Európában és nem Közép-Kelet-Európában! – történt? A válasz könnyen megadható. 1943 november–decemberében Teheránban, majd 1945 februárjában Jaltában és 1945 júliusában–augusztusában Potsdamban a második világháború győztesei így döntöttek. A nyugati demokráciák e területek „átadásával” fizettek a Szovjetuniónak a háborús áldozatvállalásaiért.

A szovjet érdekszférákba került országokban pedig megindult a szovjetizálás, amely az élet minden területén megmutatkozott. Ezért is hasznos fejezete a kötetnek az orosz, majd szovjet-orosz, illetve szovjet internálási, büntetés-végrehajtási rendszer felvázolása. Aki végig olvassa a kötetet, nyomon követheti, hogy miként ültették át a szovjet mintát a „magyar gyakorlatba”, és azt is, hogy kik segítettek e kétes értékű „modell” hazai alkalmazásában.

Bank Barbara kötete az elmúlt néhány évtizedben

közreadott könyvek, tanulmányok, dokumentumfilm-
mes feldolgozások közül egy – mondhatnánk. Annál
azonban mégis több. Részben azért, mert több területet
igyekszik – alapvetően szakszerűen – bemutatni, és vá-
lasztott időhatárai a legnehezebb időszakot fogják köz-
re. Azt az időszakot, amikor egy rosszul megválasztott
mondatért internálás járt, és elmarasztaló ítéletet hoz-
hattak mindenféle bizonyíték nélkül, ha a párt – 1948
júniusa után a Magyar Dolgozók Pártja – érdeke úgy kí-
vánta. Egyházellenes fellépések, kreált összeesküvések,
a „nép ellenségeinek” megszólalásai mindennapos ese-
ményeknek számítottak. A cél a társadalom gerincének
megtörése volt – a potenciálisan ellenállásra hajlamos
személyek kiiktatása a mindennapokból, szükség esetén
életük elvételével is.

Aki nem élte meg ezt a világot – amit egyszerűen
(de nem teljesen pontosan) csak Rákosi-rendszernek
nevezünk –, az nehezen hiszi el és érti meg, hogy mi
is zajlott 1945 után Magyarországon. Ha Bank Barba-
ra könyvét nemcsak átlapozza, hanem alaposan el is ol-
vassa, akkor közelebb kerülhet ahhoz a valósághoz és
igazsághoz, amelyet évtizedekig elhallgattak előlünk. A
hosszú elhallgatás miatt még ma is nagyon sokan azt hi-
szik: 1945-ben egy új, demokratikus Magyarország épí-
tése indult meg, és nem látják, hogy akkor egy megszállt
országnak egy nagy birodalmi világba való beilleszté-
se kezdődött el, nem kevés szenvedést, megaláztatást
okozva a magyar népnek. S mindez közel fél évszáza-
dig tartott. A módszerek 1953 után természetesen fino-
modtak, de a valós cél nem változott, s a törvénytelenül
meghurcoltak, megaláztak, kivégzettek közül 1989-ig
gyakorlatilag csak azok kaptak (kaphattak) jóvátételt és

elégítélt, akik a „munkásmozgalom harcosai” voltak, és a mindenkori kommunista párton belüli belső harcok áldozatai lettek. A hatvani vasutasoknak, Mindszenty Józsefnek, Király Miklósnak, Kéri Kálmánnak és sok ezer társuknak ez „nem járt” csak 1989 után.

Bank Barbara átfogó forrásfeltárással és a témára vonatkozó irodalom szinte teljes körű felhasználásával készítette el könyvét. Sajnálni lehet, hogy a téma megkívánta alapos lektorálás és értő szerkesztői munka nem segítette őt. Ha a „több szem többet lát” elv érvényesül(hetett) volna, akkor biztosan 1943. november–december a teheráni találkozó időpontja. Nem végez 15 éves fiatalember Ludovika Akadémiát, nem a nemesi előneveknél lenne megtalálható Miklós Béla, Veress Lajos. Számos kérdőjel helyén pontos születési és halálozási adatok szerepelnének. Tartsay Vilmos nem lenne a soha nem létező nagyváradi huszárezred parancsnoka, és mindenki szerepelne az annotált névmutatóban, akiket a szerzői szándék odasorolt. Remélhetőleg a következő kiadásra már nagyobb figyelmet fordít a Szépmíves Kiadó, és valóban „míves” kötetet ad az érdeklődők kezébe. A téma, a szerző és az érdeklődők egyaránt megérdemelnék.

Megjelent: Magyar Napló, 2017. (XXIX. évf.)

10. sz. 62–63. old.

Amikről egykoron hallgatni kellett, azokról ma szólnunk kötelesség

BANK BARBARA–GYARMATI GYÖRGY–PALASIK MÁRIA:
*„Állami titok”. Internáló- és kényszymunkatáborok
Magyarországon 1945–1953.*

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA–
L' HARMATTAN KIADÓ, BUDAPEST, 2012. 118 OLD.

Vannak történetek, személyek, helyszínek, amelyek és akik valahogy kiesnek a történeti köztudatból. Akadnak olyanok is, akik be sem kerülnek a köztudatba, mert nem kerülhettek bele. A kérdés általában az, hogy miért nem kerülhettek (kerülhetnek) bele?

Sokféle válasz adható a fenti kérdésre, s mind igaz lehet, de talán a legelgondolkodtatóbb az, amikor azt mondják: nem beszélhattunk (beszélhetünk) róla. S ha ilyen a válasz, máris megfogalmazódik a következő kérdés, ami igen rövid és egyszerű: miért nem?

Többek között ezek is eszembe jutottak, amikor az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának három munkatársa – Bank Barbara, Gyarmati György és Palasik Mária – nevével fémjelzett kötetet a kezembe vettem.

Természetesen nem voltam (és vagyok) annyira naiv, hogy úgy tegyek, mintha korábban nem hallottam volna a címben szereplő táborokról, de azt sem állíthatom, hogy azok történetének alapos ismerője lennék. Pedig már sokszor került szóba baráti beszélgetések során Buda-Dél, Kistarcsa, Recsk, Tiszalök, Csepel és természetesen a Hortobágy is (utóbbi nem mint tájegység).

Egykori katona- és csendőrtiszt barátaim, kitelepí-

tettek s családtagjaik beszéltek róluk, mint saját élet-
útjuk egy-egy szomorú állomásáról. Nem kértek tőlem
„némasági fogadalmat”, pedig szinte kivétel nélkül el-
mondták: egykoron aláírásukkal vállalták, hogy az ott
és velük történekekről nem beszélnek, még a közvetlen
hozzátartozóiknak sem.

Nem véletlen tehát, hogy a magyar társadalom tagja-
inak többsége nem hallott arról, hogy Magyarországon
is működtek olyan kényszermunka- és internálótábo-
rok, amelyek nem igazán különböztek a németek által
működtetett koncentrációs táboroktól vagy a szovjet
GULAG világ táboraitól. Az utóbbiról sem igazán lehe-
tett szólni, míg az előbbiekről könyvtárnyi irodalom ke-
letkezett.

S vajon lehet-e szelektálni a nemzet emlékezetében?
Lehet-e csak egyoldalúan bemutatni a múltat, és a min-
denkori politikai hatalom birtokosai szája íze szerint
írni a történelmet? Szerintem nem, s ezért is jó, hogy ha
megkésve is, de megjelennek azok a könyvek, amelyek-
nek már évtizedekkel korábban ki kellett volna kerülni-
ük a nyomdákból.

Elgondolkodtató és gondolatébresztő munka Bank
Barbara, Gyarmati György és Palasik Mária közös mun-
kája. Nem szaktudományos kötet, nem levéltári forrá-
sokra lábjegyzetekben hivatkozó, de jól hasznosítható
válogatott bibliográfiát közreadó könyv, amely hitele-
sen mutatja be a Magyarországon 1945 és 1953 között
működött internáló- és kényszermunkatáborok rövid
történetét, megnevezve az azok működtetéséért fele-
lős személyek némelyikét, illetve a „hivatalokat”, közü-
lük is első helyen a sokszor és sokat emlegetett ÁVO/
ÁVH-t. Mert az utóbbi nélkül megismerni és megérte-

ni a Magyarországon 1956-ig történeteket – s nem egy esetben az azt követő évtizedekét is – nem igazán lehet. Koncepciós perekről, embertelen kínzásokról, kitelepítésekről, politikai és közönséges gyilkosságokról tehetnek. Mindezek mindennaposak voltak a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja „ökleként” emlegetett szervezet életében. Nem kellett „reakciónak, fasisztának” lenni ahhoz, hogy valaki internálótáborban ébredjen egy átmulatott falusi búcsú alkalmával elmondott „Rákosi-vicc”, vagy egy tisztára nem söpört udvar, esetleg nem kellő időben és mennyiségben beszolgáltatott gabona vagy állati termék miatt. Ha netán pedig az előző „népnyúzó, fasiszta, reakciós” rendszert szolgálta rendőrként, köztisztviselőként, katonaként, csendőrként, szinte biztos lehetett abban, hogy „célkeresztbe” kerül.

S ahogy haladt előre az idő, úgy kerültek egyre többen „célkeresztbe”. A magát „népinek” nevező kommunista hatalom számára már „reakcióssá, fasisztává” vált az egykoron koalíciós partner kiskisgazda politikus, a szociáldemokrata párttag, az 1944-es polgári ellenálló és mindenki, aki naivul azt képzelte 1944–1945 fordulóján Magyarországon, hogy fel lehet építeni egy demokratikus, polgári értékrendet képviselő Magyarországot. Mert legyünk őszinték, naivnak kell tekinteni – az utókor ismeretei alapján pedig főleg – mindazokat, akik azt hitték, hogy a szovjetek által megszállt országban demokráciát lehet építeni. Mert Magyarország a hangzatos propagandakampányok és tapsviharokkal övezett „bejelentések” ellenére sem vált önálló, szuverén országgá, hanem a „nagy Szovjetunió” kényének-kedvének kiszolgáltatott, megszállt ország volt – s maradt az

gyakorlatilag 1990-ig –, ahol a törvény csak akkor vált törvénnyé, ha az megfelelt a szovjet elvárásoknak.

S az 1945 utáni Magyarországon épültek a kényszermunkatáborok, az internálótáborok, „dívott” az internálásszerű kitelepítés és tízezreket fosztottak meg nyugellátásuktól, vagyonuktól, szinte a mindennapi megélhetésüktől. Családok tízezrei váltak földönfutóvá, megbélyegzett családok gyermekei számára vált lehetlenné a képességeiknek megfelelő továbbtanulás.

Mindez ma már történelem, de soha be nem gyógyuló seb azoknak, akikkel mindez megtörtént, s akik évtizedekig megbélyegzettként, másodrendű – lehet, hogy harmadrendű? – állampolgárként élhették az életüket.

Az Állami titok című könyv mondatai, a közreadott dokumentumok, az egyes történetek ezeket a leírtakat is előhozzák az olvasóból, mint ahogy azt is, hogy vajon miért nem volt elszámoltatás? Nem leszámolást kívánt a magyar társadalom többsége – ellentétben az-
zal, ahogy azt 1945 után az új hatalom tette –, hanem elszámoltatást. Elszámolást mindazon évtizedekről, amelyeket elvettek egy nemzet életéből, a hatalom kiktartottjainak és gyakorlóinak megnevezését, hiteles rendszerváltoztatást.

S hogy mi és milyen formában következett be? Azt mindenki maga tudja eldönteni, de ha körülnézünk napjaink Magyarországon, akkor azt láthatjuk, hogy nem az egykori recski rabok, a Hortobágyra kitelepítettek, az elvett vagyonukat soha vissza nem kaptak történeteit feldolgozó kötetek tucatjainak a lapjait forgatják az olvasók... Ezekről szinte alig tudunk valamit. S ez valamennyiünk felelőssége!

Ahogy közös felelősségünk és egyben kötelességünk

az is, hogy megismertessük, akivel csak lehet, azt a múltat, amely félig letagadott és félig elhallgatott. S ehhez segíthet hozzá bennünket Bank Barbara, Gyarmati György és Palasik Mária közös munkája, amely néhány kisebb elírást, téves adatot tartalmaz ugyan, de mindezeknél sokkal, de sokkal fontosabb többek között az a 1746 nevet tartalmazó – lehetséges, hogy még nem is teljes! – névsor, amely az egykori recski tábor rabjainak állít emléket.

Ha majd újabb és újabb kötetek láthatnak napvilágot a „törvénytelen szocializmus” egy-egy fejezetéről, akkor készüljenek el azok a névsorok is, amelyek az ÁVO/ÁVH kihallgatóinak, a rabtáborok parancsnokainak és őreinek, a verőlegényeknek és a gyilkosoknak neveit tartalmazzák! Róluk sem szabad megfeledkeznünk, mert vannak, akik még közöttünk élnek. Megnevezni őket kötelességünk, mert felejteni és megbocsátani lehetséges, de emlékeznünk és emlékeztetnünk kötelesség!

*Megjelent: Magyar Napló, 2013. (XXV. évf.)
4. sz. 67–68. old.*

Simándi Irén: Politika, társadalom, gazdaság a magyar rádióban 1945–1948

SIMÁNDI IRÉN: *Politika, társadalom, gazdaság a magyar rádióban 1945–1948.*

GONDOLAT KIADÓ, BUDAPEST, 2012. 392 OLD.

Az 1945 utáni magyar történelem egyik legizgalmasabb, legtöbb vitát kiváltó időszaka kétségtelenül az ún. koalíciós időszak, amely esetében sokszor az is a vita tárgyát képezi, hogy mettől meddig is tekinthetjük annak azt a rövid, de meghatározó időszakot, és végül is mikor mondhatjuk azt, hogy lezárult a kommunista hatalomátvétel. Ami biztos: 1944. december 21-én összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés Debrecenben és megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Hogy a nemzetgyűlés tagjait nem választották, hanem kiválasztották, hogy az ideiglenes kormány tagjait nem választották, hanem Moszkvában „kijelölték” ma már nem vitatott tény, de nem is a legismertebb.

Az új hatalom számára is fontos és meghatározó jelentőséggel bírt a sajtó, azon belül is a rádió, hiszen az újságok és a rádió segítségével lehetett elérni a legnagyobb tömegeket és minden politikai erő számára létfontosságúnak tűnt az emberek meggyőzése a saját politikai elképzelések támogatására, a minél nagyobb támogatói bázis „létrehozása”.

Ahogy az adott időszakban szinte minden területen, így a tömegtájékoztatás területén is koalíciós megoldás született és valamennyi jelentősebb politikai erő résztvevőjévé vált a Magyar Központi Híradó Rt.-nek.

Ez az „intézmény” gyakorlatilag a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt., a Magyar Távirati Iroda Rt., a Magyar Filmiroda Rt., a Magyar Országos Tudósító Rt. és a Magyar Hirdető Iroda Rt. „összevonásából” jött létre és ténylegesen a teljes magyar állami tömegkommunikációt összefogta.

A különböző politikai pártok – elsősorban a Független Kisgazda- Földmunkás és Polgári Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt – delegáltjai kerültek a különböző „részlegek” élére, míg a Magyar Központi Híradó Rt. élére Ortutay Gyula, a kisgazdapárt egyik politikusa, a rádió korábbi munkatársa került, aki szoros kapcsolatot épített ki a kommunistákkal és nem jelentett igazán elensúlyt azok számára.

S hogy miként működött az Rt? Kik és hogyan kerültek annak a vezetői posztjaira? Mennyire volt képes formálni a magyar közvéleményt? Hogy alakult a műsor struktúra? Milyen műsorok és hogy szerkesztettek? Mindezek a kérdések nem csak az olvasóban fogalmazódhatnak meg, de megfogalmazódtak a kötet szerzőjében Simándi Irén főiskolai tanárban (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár), aki többéves, alapos levéltári kutatásra építve készítette el könyvét.

A szerző bemutatja a Magyar Központi Híradó Rt. létrejöttének a történetét, működését és a politikai küzdelmeket érte és körülötte, de a kötet alapvetően mégis a Magyar Rádió 1945 és 1948 közötti története. Azé a rádióé, amely nagyon komoly személyi, technikai és anyagi veszteségek után már 1945 tavaszán adást sugározhatott, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyével.

Alig hallgattak el a fegyverek Budapesten, amikor az ország romokban heverő fővárosában megindult a rádió újjáépítése, úgy technikai, mint tartalmi értelemben. A háborút túlélő, Budapesten maradt és oda visszatérő munkatársak szinte a semmiből hozták létre a rádiót és az adást.

S hogy miről szóltak az adások? Szinte mindenről. S miről nem szólhattak? Például nem lehetett a hozzátartozókat keresni a rádió adásainak a segítségével, mert esetleg az eltűntek nem a nyilas-hungarista hatalom áldozataivá váltak, hanem „málenkij robotra” elhurcolva hagyták el a szülőföldjüket, keleti irányba az országból.

S hogy mennyire volt szabad a rádió? Amennyire egy megszállt országban szabad lehet. Ortutay Gyula, mint a rádió elnöke „megállapodott” a Szövetséges Ellenőrző Bizottság cenzúrahivatalával azon „elvi szempontokban”, amelyek alapján kezdetét vehette a rádió adása.

S melyek voltak ezek a szempontok – inkább kötelező előírások? Vegyük azokat sorra, Simándi Irén jóvoltából:

„1, Minden, rádióban elhangzott szöveg cenzúraköteles.

2, Tartózkodni kell mindennemű pártpolitikától.

3, Kerülendők a belpolitikai nyugalmat veszélyeztető témák.

4, A heti kiadott műsorban szereplő művészek, előadók, riporterek, stb. jegyzéke velük időben közlendő.

5, A szigorúan tudományos vagy művészeti vonatkozású előadások szövege mentesülhet a bemutatási kötelezettség alól.

6, A „Ki tud róluk?” híradó nem kívánatos.

7, A hírszolgálat orosz fordítója és bemondója próbára (nyelv és íráskészség) jelentkezni köteles.”

A jelzett megkötések ellenére és azok figyelembevételével a Magyar Rádió a legfontosabb politikai propagandaeszközzé vált. Már az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokat megelőzően is lehetőséget kaptak a különböző politikai pártok képviselői pártjaik választási programjának a bemutatására. A rádió is a politikai harc eszközévé vált.

A tájékoztatás során különböző műsorokat hoztak létre, amelyek a közvéleményt felkészítették, tájékoztatták a különböző eseményekről, várható történésekről. A béketárgyalásokhoz kapcsolódóan a rádióban „Párizsi híradó” címmel sugároztak műsort 1946–1947-ben, amely a tárgyalások hátterét és a várható eredményeket tárta a hallgatók elé. Nem lehet tudni természetesen, hogy a hiteles és szakszerű beszámolók mennyit enyhítettek a hallgatók fájdalmán, akik szembesültek azzal, hogy Párizsban végül is megismételték Trianont.

S a hallgatók száma hónapról hónapra egyre gyarapodott, ahogy a rádió műszaki helyzete is javult. Az adások egyre jobb minőségben és az országnak egyre nagyobb területére jutottak el, s a rádió vezetőinek rendszeresen visszatérő kívánsága volt a külföldre történő rövidhullámú sugárzás feltételeinek a megteremtése. Úgy vélték, fontos a külhoni – a nyugat-európai és amerikai – magyarság elérése a rádión keresztül.

Simándi Irén mindezek mellett a legfontosabbnak a különböző műsorok bemutatását tartotta. Életszerűen tárja az olvasó elé a *Faluhangja*, a *Közellátási félóra*, a *Párthíradó* és más műsorok létrejöttének, szerkesztési elveinek és műsorstruktúrájának a kérdését, ahogy ké-

pet ad a rádiókészülékek számának gyarapodásáról, a *Rádió Újság* létrejöttéről és annak tartalmáról, a nemzetközi rádiós szervezetek munkájába történő bekapcsolódási kísérletekről és tárgyalásokról.

A szerző munkája – a kötet címének megfelelően – megismerteti az olvasót a magyar társadalom, a politika és a gazdaság kérdéseivel, pontosabban azzal, hogy miként jelentek meg azok a Magyar Rádió műsoraiban. Miként értesülhetett az ország lakossága egy-egy meghatározó eseményről.

Amennyiben valaki alaposan elmélyül Simándi Irén munkájában, akkor azt érezheti, hogy egyes műsorok szinte megelevenednek a kötet lapjain, mivel a szerző számos adás esetében szinte teljes tartalmi kivonatot ad. Ez természetesen jó és hasznos, még ha néha úgy érzi az olvasó, hogy „adásban” van. Nem ismeretes előttem, hogy valaha, valaki is ennyi, a rádió archívumában lévő korabeli anyagot használt volna fel, mint Simándi Irén.

Könyve jól példázza, az ún. koalíciós időszak sajátosságait, a rádióban és a rádióért is folyó harcot, de egyben azt is, hogy mi volt az, amiről a magyar közvélemény a rádió útján értesülhetett. Mert a rádió közvetített a háborús bűnösök pereiről, az ún. köztársaság ellenes összeesküvésről. Nemcsak a piaci árakat, a falusi ellátási viszonyokat lehetett megismerni a rádióból, vagy komolyzenét és magyar nótát hallgatni az éter hullámain, de ismeretterjesztő műsorokat és irodalmi alkotásokat is. S talán nem meglepő: a kezdetektől fogva fontos kérdés volt a honoráriumok ügye, azaz hogy mikor, mennyit és kinek fizessenek az alkotók közül és a magasabb jövedelemmel bíró rádiós alkalmazottak a

fizetésük mellett „húzhatnak-e még más jövedelmet is” a rádióból.

Összegzésként elmondható: Simándi Irén könyve hasznos hozzájárulás az 1945–1948 közötti magyar politika- és kultúrtörténethez s külön dicséretes, hogy névmutató is készült a kötethez. Igaz nem mindenki található meg minden esetben a névmutatóban és akad néhány névelírás is avagy tévesen nevezi a szerző Kovács Imrét a Nemzeti Parasztpárt elnökének – főtítkára, illetve alelnöke volt – és említhető lenne még egy-két apróság. A jegyzeteléssel kapcsolatban említem, hogy magam szívesebben vettem volna a hivatkozott munkákat nem az internetről hivatkozni, és az egyes kétsoros életrajzi jegyzeteknél felesleges minden esetben az *Új Magyar Életrajzi Lexikonra* hivatkozni. Ha az első ilyen jegyzetnél azt jelezte volna a szerző, hogy minden a szövegben nem hivatkozott egy-két soros életrajzi jegyzetre vonatkozó adatait onnét vette, bőven megfelelt volna.

Ezzel együtt és ezek ellenére is jól hasznosítható munka Simándi Irén könyve, amelynek a szerző szándékai szerint lesz folytatása is. Lehet, hogy előbb-utóbb még többet tudhatunk majd meg a Magyar Rádió történetéből?

Megjelent: Századok, 2014. (148. évf.) 3. sz. 824–825. old.

Történetek a budai Várból

SÁRKÖZI MÁTYÁS: *Vérbeli várbeliek*.

KORTÁRS KIADÓ, BUDAPEST, 2010. 142 OLD.

A budai Vár polgárai mindig is kissé mások voltak, mint Buda – avagy egykor Buda, Óbuda Pest –, illetve Budapest polgárai. Egyesek úgy gondolják, van egy különleges „várbéli életérzés/életforma”. Hogy ez így van-e, vagy csak feltételezzük, azt nem tudom, de a Vár lakói – illetve többségük – másnak, másfélének vélik a Vár világát.

De milyen is ez a „várbéli” világ? Miről mesélnek az utcák, terek, paloták és polgárházak, no meg a „vérbeli várbeliek”? Sárközi Mátyás, a Londonban élő író/irodalomár/újságíró/közéleti szereplő, könyvek, tanulmányok, újságcikkek szerzője, lexikonok munkatársa most egy sajátos könyvet írt. Sétálva mesél a budai Várról, lakóiról, épületeiről. Békebeli és háborús történeteket elevenít fel, végigvezet bennünket a középkori múltjából keveset őrző, mégis oly kedves Váron, amely néha túlzsúfolt és hangos, míg máskor kihalt és elhagyatott.

S hogy melyik a Vár igazi arca, milyen volt a múltban és milyennek látják azt a mai „várbéliek” – akiknek sok esetben felmenőik is vári lakosok voltak már évtizedekkel ezelőtt –, arra is választ kapunk. Az „őshonos” váriak, illetve közülük dr. Boros Béláné, Buzinkay Géza, Bedők Beáta, dr. Katona Tamás, Somlai Tibor és dr. Takács Ildikó voltak elsősorban a szerző segítségére. Adatokat, történeteket adtak át, illetve tovább. E történetekből, különböző könyvek és egyéb kiadványok, csa-

ládtörténeti és építészeti feldolgozások adataiból állt össze a kötet.

Sajátos történetét villantja fel a helynek Sárközi Mátyás: még a Kádár-korszakban is rájöttek arra, hogy a Várba jobb olyan párttitkárt ültetni, aki az ott honos szellemi hagyományoknak (is) megfelel. Egykor királyi hercegek, arisztokraták, polgárok, katonák, művészek, középosztálybeli tisztviselők laktak a Várat, s talán meglepő, de nem történt igazán nagy változás a lakók összetételében 1945 után sem. Természetesen voltak, akik elköltöztek – többnyire az ország határain túlra. Voltak, akik áldozatául estek az 1945-ös ostromnak, míg másokat az ávó, ÁVH „vont ki a forgalomból”.

Szinte valamennyiük története szerepel a kötet oldalain. Olvashatunk az 1945 utáni időszak kulturális életében fontos szerepet játszó személy „gyors igazodásáról”, a Várhoz és a benne található értékekhez kapcsolódó viszonyáról, s arról is, miként és hogyan élte meg az 1945 utáni világot egy-egy arisztokrata vagy művész.

Egyéni életutak, családtörténetek, humoros epizódok. Mindezek összessége idézi a Vár múltját s egyben jelenét és azt a ragaszkodást, amellyel a „vérbeli várbeli-ek” kötődnek „szülőföldjükhöz”. S ez a „várszeretet” átplántálódott mindazokba, akik később váltak „vári polgárrá”. Ma már ők is ahhoz a közeget, közösséghez tartozónak érzik magukat, amelynek tagjai számára a Vár szent és sérthetetlen.

Aki kezébe veszi Sárközi Mátyás igen jó stílusban megírt, útikönyvként is olvasható munkáját, az bizonyára hozzám hasonlóan késztetést érez arra, hogy e könyvvel a kezében sétálja végig a Várat, utcáit, tereit, álljon meg egy-egy kapualjban vagy nézzen be egy-egy

udvarba, ha teheti. Magam több mint húsz esztendőig jártam szinte naponta a Várba, mivel az egyetem elvégzését követően 1980-tól a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – akkor még így nevezték – lett a munkahelyem. 2001-től talán hetente egyszer-kétszer jutok el a Várba, és ennyi esztendő alatt nem tanultam meg annyi mindent a Várról és – volt és jelenlegi – lakóiról, mint Sárközi Mátyás könyvéből.

Néhány apróbb tévedésről, elírásról is szólnom kell, mert remélem, lesz majd egy új, javított kiadása a Kaiser Ottó fekete-fehér fotóival illusztrált Sárközi-kötetnek. A Habsburgok „magyar ága” tagjainak esetében nem a főherceg, hanem a királyi herceg inkább a megfelelő kifejezés. Szemere Csaba huszárszázados volt, és nem őrnagy. Vitéz Kiss János pedig nyugállományú altábornagy, és posztumusz lett vezérezredes 1945. március 15-ével. Rákosi Mátyást és Vas Zoltánt nem 1938-ban, hanem 1941-ben „cserélték el” a Szovjetunióval az 1848/49-es honvéd zászlókért. Úgy tudom, hogy nem Izabella királyi hercegné (Frigyes királyi herceg felesége), hanem Augusztá királyi hercegné (József királyi herceg felesége) „rített ki természetes voltával” az előkelőségek közül. Bély (Bruckner) Alajos nem altábornagy, hanem vezérezredes volt; nem küldött egyetlen levényt sem a nyugati frontra meghalni, a nyilas-hungarista hatalomátvétel után ugyanis bujkálni kényszerült az új hatalom és a német biztonsági szervek elől. Az 1906-os – olimpiának el nem fogadott! – athéni játékokon vett részt úszásban. Néhai vitéz Kudar Lajos csendőr alezredes (ezredes?) halálának pontos körülményeiről nincsenek adataink, de 1945. februári kivégzése valószínűsíthető.

Ezek – és még néhány kisebb tévedés – akadtak fenn a „bogarászó történész” rostáján. A pontatlanságok azonban eltörpülnek amellet az élmény mellett, amelyet a könyv olvasása és az általa inspirált várbéli séta nyújtott!

Megjelent: Magyar Napló, 2010. (XXII. évf.) 11. sz. 67. old.

Sokak nevében

STIRLING GYÖRGY: *Megalázott nemzedék...*

PÜSKI KIADÓ, BUDAPEST, 2006. 349 OLD.

Az 1945 utáni magyarországi politikai változások történetének hiteles bemutatása nem nélkülözheti az egykori szereplők, avagy csak szemtanúk személyes beszámolóinak az ismeretét. Ezért is öröm a történész számára, ha olyan kötetet vehet a kezébe, amely a „nagy történések” résztvevőinek emlékeit adja közre.

Több mint hatvan esztendő elmúltával már egyre kevesebben vannak azok, akik még hitelesen szólhatnak az utókornak, mutathatják be személyes sorsuk alakulásán keresztül a demokráciának – igaz erősen korlátozott formában – indult korszak „sajátos világát”. Ezen időszak hiteles szemtanúja, a valamikori események szereplője Stirling György, aki az 1970-es évektől kezdődően napjainkig a nyugati magyar újságírás ismert és elismert alakja.

A főleg észak-amerikai magyar lapokban publikáló újságíró lassan már évtizede Magyarországon (is) él, és néhány évvel ezelőtt úgy döntött, önmagát és olvasóit is meglepi egy kötettel, amely életének az 1947 késő ősztől kezdődő történéseit mutatja be. A könyv – és így Stirling György életútja is – azt a korszakot eleveníti fel a XX. századi magyar történelemből, amely a fentebb már említett „demokrácia” megbuktatása után a sztálinizmus sajátos magyar vallfajává lett.

Az 1947. augusztus 31-ei ún. kékcédulás országgyűlési választások után – amikor legfeljebb csak a „félcedulások” hihettek valamiféle demokráciában – megindult

a kommunistákkal szemben álló, teljes hatalomátvételeket esetleg veszélyeztető személyek kiiktatása a köz-, illetve a politikai életből. Voltak, akik elhagyták/elhagyhatták az országot, míg mások – a „társutasok” – belesimultak/belesimulhattak az új rendszerbe, és lettek/lehettek annak aláztos (ki)szolgái, alattvalói, gondoljunk csak Dobi Istvánra, Dinnyés Lajosra, Bognár Józsefre, Ortutay Gyulára, Erdei Ferencre és a sort hosszan lehetne folytatni, míg másoknak az internálás, a börtön, a kényszermunka, s nem egy esetben a halálos ítélet jutott.

Stirling György, aki a *Holnap* című lapnál (is) dolgozott és 1947. október 15-ei letartóztatásakor az akkori kultuszminisztérium munkatársa volt az itthon maradtak és elítéltek népes táborát gyarapította. Potenciális ellenfélnek számított, olyannak, aki nem valószínű, hogy behódol. Ha pedig ez így van, akkor nagyobb biztonságban van/lesz a „demokrácia”, ha ő nem veszélyezteti azt szabadlábán.

Hét esztendő adatott meg letartóztatottként és elítéltként Stirling Györgynek. Andrassy út 60., Fő utca, Markó utca, Gyűjtő, szegedi Csillagbörtön, bányák mélye, s igazán nem is tudni miért.

Stirling György könyve nem is a miértre keresi a választ, hiszen az világos kell, hogy legyen valamennyiünk számára: a „demokrácia ellensége” lett volna szabad emberként. A Rákosi Mátyás, Péter Gábor, Rajk László, Kádár János, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Apró Antal és még sokan mások nevével fémjelzett „demokrácia” azonban sem demokratikus, sem szabadságeszményre épülő nem volt. Annak a „demokráciának” a dantei poklait az internálótáborok, börtönök, vallatósobák,

kényszermunkahelyek jelentették. S milyen volt azokban az élet? Élet volt-e az? Ezekre is választ kaphatunk Stirling György könyvéből.

A jó tollú újságíró, elemző, kritikus írást készített a vele megtörténteokról. Elemzés a korról, kritika a hazugságokról és hazugokról, a cserbenhagyókról. Elemzés a megtett és az elmaradt lépésekről és emlékkiállítás a bajtársaknak, az elítélt társaknak, a gerinceseknek, a júdásépnt elutasítóknak.

A szerző jóvóltából érezhetjük a megalázottak és kirekesztettek szenvedéseit, de megismerkedhetünk a szabad bányászok önzetlen segítő megnyilvánulásaival, a hétköznapi emberek együttérzésével is. Szembesülhetünk azzal a ténnyel, hogy még a legutolsó munka megszerzése is milyen nehéz volt a megbélyegzett, elítélésből szabadultnak. Miként fordultak el tőle az egykori barátok, néha családtagok, önmagukat és családjukat féltve a kompromittálódástól.

Nehéz ma, a kort nem meg- és átélve beleképzelni magunkat Stirling György és társai helyébe, de meg kell tennünk, mert csak így érthetjük meg azt a remélhetőleg soha vissza nem térő korszakot, amely oly sok szenvedést és megaláztatást hozott a magyarságra és az országra.

Rákosi Mátyás és társai ma már csak kísértő emlékek a magyarság történetében, de áldozataik és azok utódai ma is közöttünk élnek. Illesse hát őket tisztelet és köszönet azért, hogy ők megpróbáltak a diktatúra ellen tenni és következetesek maradtak elveikhez, akár Magyarországon éltek, akár külföldre távoztak. Soha nem felejtették el, hogy honnét jöttek és miért is küzdenek a toll és a szellem erejével.

Köszönjük Stirling Györgynek, hogy megírta emlékeit és a Püski Kiadónak, valamint dr. Tápay Miklósnak, hogy a könyv a korábbi magánkiadás után ismét kapható és olvasható, remélhetőleg sokunk okulására.

Megjelent: Bécsi Napló, 2006. (XXVII. évf.) 6. sz. 12. old.

Ecsetvonások a kommunista diktatúrák portréihoz

SCHMIDT MÁRIA: *A titkosszolgálatok kulisszái mögött.*

Hitek, ideológiák és hírszerzők a XX. században.

XX. SZÁZAD INTÉZET, BUDAPEST, 2005. 317 OLD.

A XX. századi kommunista diktatúrák működését, létrejöttét számos munka vizsgálta már ez idáig. Az elemzések jelentős része az USA-ban, Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban, Olaszországban íródott és jelent meg. Az ún. (volt) szocialista országok történészei, politológusai, irodalomtörténészei érthető okok miatt csak az elmúlt közel két évtizedben fordultak/fordulhattak ezen téma felé. Korábban ezt csak akkor – és csak azok – tették/tehették meg, akik az emigrációt választották és ott számoltak be saját élményeik, emlékeik alapján a megélt és átélt valóságról.

Ezen emlékek nem egy esetben az 1945 után létrejött ún. szocialista országokban a „szocialista törvényesség” alapján lefolytatott pereket idézték fel. Gondoljunk csak a Magyarországon lezajlott Rajk-per kapcsán letartóztatott, elítélt, majd a nyugati emigrációban emlékeztet megíró Szász Bélára – *Minden kényszer nélkül* –, de említhetnénk az 1968 utáni „csehszlovák” emigránsokat is.

Hogy miként zajlottak a perek, arról már vannak ismereteink, de hogy milyen nemzetközi összefüggések fedezhetők fel ezek között, miért és miként reagált a Nyugat? Voltak-e ott hasonló perek, milyenek és miért? Ezekre vonatkozóan alig említhetünk magyar nyelv-

ven megjelent munkákat. Most megszületett egy ilyen, Schmidt Mária történész jóvoltából.

A szerző a Rajk-per kapcsán „kutakodva” fordult olyan személyek múltjának a feltárása felé, akik abban érintettek, mi több kulcsfigurák voltak. Mint tudjuk a „nyugati vonal” meghatározó elemét képezte a Rajk-pernek (is) és olyan fontos vádlottja volt annak – Noel Field –, aki nélkül nehezen lehetett volna megtartani a kirakatpert.

Schmidt Mária kutatásai nyomán kirajzolódik előttünk a kép: az akkori – mára már egykori – Szovjetunió minden eszközt megragadott ahhoz, hogy ügynökei a legjelentősebb nyugati államok, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok közigazgatásába, közhivatalaiba beépüljenek. A legjobb eredményeket az Amerikai Egyesült Államokban sikerült elérnie a szovjet hírszerzésnek. Fiatal értelmiségiek tucatjai váltak a kommunista birodalom ügynökeivé, lettek annak „önkéntes” – esetleg fizetett – „segítői”. Szinte valamennyiükre jellemző volt, hogy hittek a kommunista eszmében és mindent megtettek annak győzelemre segítéséért.

Lebukásuk esetén már az 1920-as évektől – szerte a világon – jól megszervezett akciók indultak az érdeükben, igazolandó, hogy nem egy másik ország, hatalom ügynökei, hanem ártatlanul lefogott és meghurcolt értelmiségiek, akik az emberiség felemelkedéséért, a jobb emberi életért tevékenykedtek.

Schmidt Mária könyvében épp ezen egykori – nem egy esetben még ma is olvasható – állításokat cáfolja, számos példán bemutatva azok tarthatatlanságát. A szerző feldolgozások tucatjait átnézve, források sokaságát nem kevés nehézséget és „mesterséges akadályt”

leküzdvé – hasznosítva – ad hiteles képet a nemzetközi kommunista mozgalom hithű nyugati támogatóinak működéséről, hozza össze, illetve bogozza ki a nem mindig egyszerűen követhető szálakat. Megelevenedik előttünk az 1920-as, 1930-as, 1940-es és 1950-es esztendőök valósága. Kémek és ellenkémek jelennek meg a kötet lapjain. Ismerőivé válhatunk a nálunk még a történész szakmában is alig ismert Alger Hiss perének, amely nem csak azt példázza, hogy mennyivel másként zajlott egy per az Amerikai Egyesült Államokban, de azt is, miként lehetett manipulálni a „tömeget” és miként lehetett megszervezni a „nemzetközi szolidaritást” Európa keleti feléből.

Schmidt Mária könyve sajátos elegye az esszének és a tanulmánynak. Stílusa azok számára is vonzó olvasmánnyá teszi a kötetet, akik nem csupán elmélyült elemzésekre kíváncsiak, de „krimiként” is szívesen olvasnak a múltból, főleg annak kevésbé ismert történéseiről. Ez a munka az ő kíváncsiságukat is kielégíti, amely azzal is segíti az érdeklődő olvasót, hogy a különböző szereplőkről, szervezetekről a *Függelékek*ben több és alaposabb információhoz jut. Érdeemes nem csak a könyv „törzsanyagát”, de a *Függelékeket* is elolvasni, megérni!

*Megjelent: Új Horizont, 2006. (XXXIV. évf.),
3. sz. 177–178. old.*

„Vegyes felvágott”

ARDAY LAJOS: *Jugoszlávia és utódállamai. A délvidéki magyarság. Tanulmányok, helyzetjelentések, javaslatok 1918–1981–1991–1995–2001.*

KÖNYVPONT KFT., BUDAPEST, 2024. 335 OLD.

Bizonyára kicsit furcsán hangzik, ha egy recenziónak ilyen címet ad a könyvet ismertető, és talán akad, aki úgy vélve ebből a két szóból, hogy valami gyengécske, felesleges írásokat tartalmazó kötetről akar „sommás véleményt alkotni a bíráló”. Meg kell nyugtatnom mindenkit, nem erről van szó.

Arday Lajos nemrég napvilágot látott könyve – *Jugoszlávia és utódállamai A délvidéki magyarság* – ugyanis alcímével – Tanulmányok, helyzetjelentések, helyzetértékelések, javaslatok 1918–1981–1991–1995–2001 – megmagyarázza a „vegyes felvágott” kifejezés tartalmát.

A szerző a magyar kisebbségek történetének kitűnő ismerője. Tudományos és részben politikai pályafutása során alapos ismereteket szerzett a nevében nem egy esetben módosuló délszláv állam történetéről, politikai rendszeréről, a kisebbségekkel kapcsolatos politikájáról és mindazon belső feszültségekről, amelyek a titói, majd a Tito utáni Jugoszláviát feszítették.

Arday Lajos ezen délszláv államnak a történetébe enged bepillantást írásaival. Az írások, amint jeleztem, vegyesek. Tanulmányok, feljegyzések, bizalmas tájékoztatók. Utóbbiak egykoron a mindenkori magyar politikai vezetés különböző szintjein mozgóak számára készültek, de ma már történelmi források. Arday Lajost

pedig a források mindig is érdekelték. Így volt ezekkel az egykori Brit Birodalom, Nagy-Britannia Egyesült Királyság esetében is, hiszen a másik, szívéhez közelálló terület az említett volt.

Arday Lajos azon a területen is fontos munkákat tett közzé, amelyek segíthetik eligazodni az érdeklődőket egy valamikori világbirodalom történetében, de számomra – és talán valamennyiünk számára – fontosabb, ha arról olvashatunk, miként és hogyan éltek és élik meg napjainkban magyarságukat azok, akik 1920 és 1947 után magyarokként más államok „kényszerállampolgárai” lettek. Arday Lajos – számomra legalábbis úgy tűnik – kisöpörte az íróasztala jelképes fiókját és minden abban található, a jövő kutatói számára segítséget adó írást közreadott.

Azt mondta nekem a közelmúltban, hogy ezzel a kötettel befejezte a „söprést” – ezt a kifejezést én használtam most, ő nem mondta –, mivel már mindent közreadott. A kérdés mindössze az, hogy valóban így van-e? Lehet, hogy lappang még néhány tanulmány, elemzés az asztalának fiókjában? Ha igen, ossza meg velünk!

Megjelent: Bécsi Napló, 2024. (XLV. évf.) 5. sz. 15. old.

Emléktöredékek

ARDAY LAJOS: *Emlék(kép)ek kortársakról.*

Konferenciabeszámolók (1988–1993).

Véleménycikk az orosz–ukrán háborúról.

KÖNYVPONT KFT., BUDAPEST, 2023. 103 OLD.

Sokat gondolkodtam azon, hogy vajon milyen címet is adhatnék Arday Lajos közelmúltban megjelent kötetéről tervezett rövidke írásomnak, és végül is némileg lopva a szerző könyvének címéből – *Emlék(kép)ek kortársakról* – jött az *Emléktöredékek*.

Aki kezébe veszi a szerző száz nyomtatott oldalt alig meghaladó kötetét, érdekes és szubjektív megközelítésű miniportrékat kaphat mindazokról, akik Arday Lajos mintegy hatvan esztendő felölelő szakmai pályafutása során kollégái, főnökei, szakmai barátai voltak. Egyaránt olvashatunk Joó Rudolfról és Kovács Lászlóról, Szabó A. Ferencről, Németh Zsoltról, Hevesy Pálról, Niederhauser Emilről, Juhász Gyuláról és még sokakról. Szinte valamennyien Arday Lajos „látókörében” voltak. Tanárok, kortársak, pályatársak...

Aki figyelemmel követte – és követi – a ma holnap (2025-ben) a kilencvenedik életévét majd betöltő Arday Lajos kutatói, oktatói, szakírói munkáját, az tudja, hogy ő nemcsak az egykori Brit Birodalom történetét, a mindenkori Magyarországhoz fűződő kapcsolatainak a történetét ismeri kitűnően, de az 1970-es évek végétől kezdődően a kisebbségi kérdések ismert és elismert kutatója. Angol, orosz, cseh, szerb–horvát (ma már nyilván szerb és horvát) nyelvismerete is segítette abban,

hogy a közép-európai országok kisebbségi ügyeiben eligazodjon és eligazítsa.

Könyvének egyik fejezetében ugyanis olyan konferenciabeszámolókat ad közre, amelyek segítenek megérteni bizonyos dolgokat, és bepillantást engednek abba a világba, amely sokak számára nem volt ismert. Miként is zajlott egy-egy konferencia, mennyi volt abból nyilvános, milyen (úti)beszámolók születtek és a leírtak vajon mennyiben segítettek elő a „nagypolitikai” tárgyalások előkészítését, a döntések meghozatalát, és adtak-e bármilyen muníciót is a magyar külpolitika számára a Magyarország határain kívül élő magyarok érdekében való fellépéshez?

Tanulságos Arday Lajos kis kötete, amely a szerző utóbbi években megjelent munkáinak* szerves folytatása. Úgy tűnik, Arday Lajos a szakmai munkák közreadása után úgy gondolhatta: jó lenne megírni az azokhoz vezető utakat, a tapasztalatokat, élményeket, találkozásokat, mert azok nélkül egy történész-politológus-kisebbségkutató életműve nehezebben lenne értékelhető, megérthető. Jól tette, hogy így tett, és a közelgő kilencvenedik életévéig kerüljön ki még a kezei alól néhány munka, hasznos tanulságul szolgálva valamennyiünk számára!

Megjelent: Bécsi Napló, 2023. (LXIV. évf.) 4. sz. 3. old.

* Családtörténet és emlékek a 20. századból (2018), Fél évszázad – Társadalom, politika, kutatás – (Úti)jelentések és beszámolók 1965–2015 (2019), Visszanézve – Tanulmányok és történelmi forrásközlése: Kelet-Közép-Európa és a Balkán a brit és amerikai ország- és helyzetjelentésekben 1948–1960 (2022).

Hitelesen a közelmúltról

Izsák Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994.*

NAPVILÁG KIADÓ, 2010. 448 OLD.

Ha az 1944 decemberétől számított magyar történelem napjainkig terjedő hatvanhat esztendejéből ötven év politikai történéseit nézzük, és arra vagyunk kíváncsiak, hogy kik voltak azok az ismertebb – az utókor által nem minden esetben elismert – politikusok (államférfiakról nem igazán szólhatunk), akik az 1944 és 1994 között eltelt mintegy öt évtizedben Magyarország sorának alakításában részt vettek, akkor vegyük kezünkbe Izsák Lajosnak, az ELTE Bölcsészettudományi Kara történészprofesszorának legújabb kötetét, s ismerkedjünk meg velük! Az olvasók jelentős része nem történelmi-szakmai folyóiratokból szerzi a múltra vonatkozó ismereteit, és nem biztos, hogy az ott megjelent Izsák-tanulmányokat olvasta. Most viszont tartalmas, csaknem ötszáz oldalas tanulmánykötetből kaphat képet az 1944 és 1994 közötti Magyarország történelméről.

Izsák Lajos az 1974 (!) és 2006 között megjelent tanulmányaiból válogatta össze a közreadott írásokat, amelyek többsége az 1944 és 1949 közötti polgári ellenzéki pártok történetéről, míg a kisebb rész az 1950-es évek és az elmúlt húsz esztendő különböző történéseiről ad hiteles, levéltári forrásokon alapuló képet.

Izsák a magyar történészársadalom ma már idősebb generációjának egyik meghatározó alakja, az 1945 és 1956 közötti magyar történelem elkötelezett kutatója,

Írásai akkor is szakmai igényességről tettek tanúbizonyságot, amikor – a „rendszerváltoztatás” előtt – illet „vonalasnak” lenni. Munkássága alapvetően a polgári ellenzéki pártok – így a Demokrata Néppárt, a Szabadságpárt, Polgári Demokrata Párt, Keresztény Női Tábor stb. – működésének bemutatását célozta meg. A szerző úgy vélte/látta – vagy csak magam gondolom így (?) –, hogy ezen pártok lehettek volna a remélt szuverén magyar államban a polgári demokrácia letéteményesei. Ezen pártok és vezetőik többsége ugyanis, látva a Magyar Kommunista Párt 1944 őszétől megnyilvánuló hatalomra – majd egyeduradalomra – irányuló törekvését, igyekeztek „ellensúlyt” képezni, nem igazán érzékelve azt, hogy az ország sorsa alapvetően már eldőlt Teheránban (1943), illetve véglegesült Jaltában (1945).

A második világháborúban győztes nagyhatalmak megegyezése értelmében ugyanis Közép-Európa országai a szovjet érdekszférába kerültek, ott pedig csak egy út létezett – hiába gondolta Szakasits Árpád, hogy az olyan széles, amelyen ketten is elférnek –, a szovjet minta útja, azaz a szocializmus. Ennek ellenére voltak olyan politikusok és pártok, akik és amelyek azt remélték (?), hogy talán lehet másként is. Tévedtek: nem lehetett!

Azok, akik 1947. augusztus 31. után – a „kékcédulás választások” napja – rájöttek tévedésükre, a kommunisták hallgatólagos beleegyezése mellett elhagyhatták Magyarországot és válhattak politikai emigránsokká. Akik maradtak, vagy „társutasok” lettek és kiszolgálták a kommunistákat, vagy internálótáborokba, börtönökbe juthattak, jobb esetben visszahúzódva, csendben éltek/élhettek.

Izsák a korszak ismert politikusainak – összesen huszonnégynek – a rövid portréját is megrajzolta, melyek a kötetben A-tól Zs-ig betűrendben találhatók. Köztük Antall József ugyanúgy szerepel, mint Zsedényi Béla, avagy Sulyok Dezső és Rákosi Mátyás, Kádár János és Schlachta Margit...

Az említett politikusportrék mellett a tanulmányok a fontosabbak, hiszen azokból megismerkedhetünk pl. a polgári és liberális politikai irányzatok 1944–1945-ös pártalapítási kísérleteivel, a „kékcédulás választás” kulisszatitkaival, a felvidéki magyarság szülőföldjéről történt elűzetésével, herceg Esterházy Pálnak a Mindszenty József elleni perben történt elítélésével, Pfeiffer Zoltánnak és pártjának – Magyar Függetlenségi Párt – rövid ellenzéki szerepével, és a sor hosszan folytatható.

A történész tudja, hogy folyóiratokban megjelent írásai – legyenek azok bármily fontosak és jelentősek – egy idő után „elvesznek” az olvasók, de még a szakma számára is. A könyveknek azonban nemcsak sorsuk, de szerepük is van, nevezetesen múltunk megismeréséhez visznek közelebb bennünket.

Így van ez Izsák Lajos kötetével is. A *Századokban*, a *Jogtörténeti Szemlében*, a volt *Párttörténeti Közleményekben*, illetve más folyóiratokban, valamint a különböző tanulmánykötetekben megjelent írások ismételt közreadása egy kötetben nemcsak egy történészi életpálya bizonyos állomásait jelöli meg, hanem képet ad egy történész évtizedes munkásságáról is, annak legfontosabb tanulmányai, cikkei által.

Az olvasó pedig eldöntheti, hogy a szerző egykoron is, és ma is a szakma szabályai szerint – hitelesen, elemezve a történéseket – rekonstruálta-e közelmúltun-

kat? Mert Izsák Lajos kutatási területe olyan időszakot ölel fel, amelynek szereplői közül az elmúlt néhány évtizedben sokan éltek és élnek még ma is. S élnek, élünk sokan olyanok is, akik ha nem is tevékeny szereplői, de meg- és elszenvedői – netán haszonélvezői – voltak e korszaknak, amely reményeink szerint 1990-ben lezárult. Igaz, kísértete és kísérletezői még napjainkban is velünk és közöttünk élnek, de talán már csak úgy, mint a múlt emlékei!

Megjelent: Nagyítás, 2010. (II. évf.) 35. sz. 13. old.

2

**ADATTÁRAK, LEXIKONOK,
KRONOLÓGIÁK, ÉLETRAJZOK**

Balla Tibor: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai

*Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági
tábornokok, táborszernagyok.*

(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára.)

Sorozatszerkesztő: VESZPRÉMY LÁSZLÓ.

ARGUMENTUM KIADÓ, BUDAPEST, 2010. 348 OLD.

Különös dolog kézbe venni – nekem legalábbis igen – olyan könyvet, amelyből letűnt korok egykoron meghatározó személyiségei tekintenek rám, s ezt nem csak egy-egy korabeli portréval teszik, hanem életrajzuk is meglevenedik számomra.

Ilyen könyv Balla Tibor hadtörténész legújabb munkája. A szerző a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Levéltári Kirendeltségének vezetője és hadtörténészként az első világháború történetének Magyarország határain kívül is elismert kutatója.

Balla Tibor, élve a bécsi „levéltári állomásoztatás” nyújtotta lehetőségekkel, 178 egykori tábornok – ahogy könyvében sokszor írja: generális – életútját vázolta fel lexikonszócikk-szerűen, de annál némileg nagyobb terjedelemben. Azokról a generálisokról kap az érdeklődő olvasó mini portrékat, akik az első világháború – melyet a történetírás egykoron (és az utóbbi években ismét) Nagy Háborúnak nevezett – osztrák–magyar haderejének szárazföldi seregtesteinél és/illetve a központi szervezeteknél szolgáltak.

A kötet azonban nem csak a rövid életrajzi összeállításokat tartalmazza, hanem a 178 személy különböző

személyi és katonai pályafutását bemutató adatainak elemzéséből is igyekszik képet adni az egykori osztrák–magyar tábornoki karról, pontosabban annak elitjéről. Mert az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének tábornoki karában, a kötetben szereplőkön kívül még sok száz altábornagy és vezérőrnagy is szolgált, nem beszélve a haditengerészetnél szolgált ellentengernagyokról, altengernagyokról és tengernagyokról.

Az első világháború évei teljes tábornoki-tengernagyi karának a bemutatása azonban – még megannyi elkötelezettség és szorgalom mellett is – túl nagy feladat egy ember számára, ilyen rövid idő alatt. A kihívás – és a vállalás azonban így is – kellően nagy volt, hiszen levéltári iratok százait, életrajzi lexikonokat, emlékiratokat, alakulattörténeteket, hivatalos közlönyöket, sematizmusokat kellett kellő alaposággal átnézni, sajtókiadványokat, gyászjelentéseket előtalálni. Balla Tibor mindezeket megtette. Az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárának gyűjteményei mellett a budapesti Hadtörténelmi Levéltár anyagait is hasznosította, hiszen az osztrák–magyar haderő generálisainak egy része magyar vagy magyarországi származású volt.

S talán épp a származás volt az a kategória, amelyet a legnehezebben lehetett meghatározni. Cseh, magyar, osztrák, szerb, horvát, olasz és még számos más nemzetiségű tábornoka volt ugyanis az egykori monarchiának, s közülük nem kevesen nem tudták eldönteni, hogy milyen nemzetiségűnek is vallják magukat igazán. Talán nemcsak a szerző által vizsgált korszak tábornokaira, de az osztrák–magyar haderő tisztí, vagy inkább tábornoki karára is jellemző lehetett a nemzetiségi hovatartozás meghatározása helyett a „császári és kirá-

lyi” jelző. Magyar anya, német nagypapa, cseh apa, rutén nagymama – és még számos „lehetőség” –, ami után el kell(ett) döntenie az adott személynek, hogy „vajon ki is vagyok én”? Balla Tibor ügyesen kerülte meg ezt a nemzetiségi kérdést, hiszen nehezen lehetett volna hiteles válaszokat adnia, viszont pontos képet rajzolt a kötetbe bekerült tábornokok családi hátteréről, iskolázottságáról, nyelvismeretéről, katonai előmeneteléről, kitüntetéseikről, a hadjáratokban való részvételükről és az esetleges katonai szakírói tevékenységükről.

Balla Tibor könyvét nem lehet – és nem is kell – „egy ültő helyünkben” elolvasni. Ezt a könyvet lapozgatni, tanulmányozni kell. Elővenni, ha egy-egy könyvben, tanulmányban megakad a szemünk egy magas rangú generálison, netán többet szeretnénk tudni Köves Hermann tábornagról vagy Tamásy Árpád táborszer-nagról.

Balla Tibor könyve a *Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára* sorozat legújabb kötete, olyan kötet, amely méltó módon illeszkedik a Veszprémy László által „sorozatszerkesztett” kiadványok közé. Érdekes volt a szerzőnek évekig kutatnia a bécsi és budapesti levéltárakban és könyvtárakban. Magam pedig a könyvet az „átlag lapozgatónál” többet forgatva várom, hogy a *Bevezetésben* jelzett – altábornagyokat és vezérőrnagyokat bemutató – munka is elkészüljön, mert sok segítséget, támpontot nyújthatna az is – hasonlóan a jelen kötethez – mindazok számára, akik érdeklődnek az osztrák–magyar közös múlt hadtörténeti vonatkozásai iránt és szeretik a megbízható, alapos kézikönyveket. Balla Tibor mostani munkája ugyanis megkerülhetetlen kézikönyv mindazok számára, akik az Osztrák–Ma-

gyar Monarchia három hadereje – a császári és királyi (k. und k., avagy más néven közös), a magyar királyi honvédség és a K. K. Landwehr – történetével foglalkoznak, avagy csak érdeklődnek iránta. Ennek az érdeklődésnek a kielégítését a magyarul nem olvasók számára a könyvben angol, német és olasz nyelven közreadott rezümék segítik.

*Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2011. (124. évf.)
1. sz. 275–276. old.*

Megkerülhetetlen adattár

BALLA TIBOR: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornaszernagyok.*

ARGUMENTUM KIADÓ, BUDAPEST, 2010. 348 OLD.

Különös dolog kézbe venni – nekem legalábbis igen – olyan könyvet, amelyből letűnt korok egykoron meghatározó személyiségei tekintenek rám, s ezt nem csak egy-egy korabeli portréval teszik, hanem életrajzuk is megelevenedik a számunkra. Ilyen könyv Balla Tibor hadtörténész munkája, aki a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Levéltári Kirendeltségének vezetője és az első világháború történetének immáron nem csak Magyarországon meg- és elismert kutatója.

Balla Tibor – kihasználva a bécsi „állomásoztás” nyújtotta lehetőségeket – 178 egykori tábornok – ahogy könyvében sokszor írja: generális életútját vázolta fel lexikonszócikk-szerűen. Azon generálisokét, akik az első világháború – melyet a történetírás egykoron (és az utóbbi években ismét) Nagy Háborúnak nevezett – osztrák–magyar haderejének szárazföldi alakulatainál szolgáltak.

A kötet azonban nem csak rövid életrajzi összeállításokat tartalmaz, hanem a 178 személy különböző személyi adatainak elemzéséből is igyekszik képet adni az egykori tábornoki karról, pontosabban annak is az elitjéről. Mert az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének tábornoki karában, a kötetben szereplőkön kívül még sok száz altábornagy és vezérőrnagy is szolgált, nem be-

szélve a haditengerészetnél szolgált tengernagyokról, al- és ellentengernagyokról.

A teljes feldolgozás azonban még megannyi elkötelezettség és szorgalom mellett is túl nagy feladat egy ember számára. A kihívás így is kellően nagy volt, hiszen levéltári iratok százait, életrajzi lexikonokat, emlékiratokat, alakulattörténeteket, hivatalos közlönyöket, sematizmusokat kellett kellő alaposággal átnézni, sajtókihágatokat, gúnybeszéléseket előtalálni.

Balla Tibor mindezeket megtette. Az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárának gyűjteményei mellett a budapesti Hadtörténelmi Levéltár anyagait is hasznosította, mert az osztrák–magyar haderő generálisainak egy része magyar vagy magyarországi származású volt.

S talán épp a származás volt az a kategória, amelyet a legnehezebben lehetett meghatározni. Cseh, magyar, osztrák, szerb, horvát, olasz és még számos más nemzetiségű tábornoka volt ugyanis a monarchiának, akik közül nem kevesen maguk sem tudták, hogy igazán milyen nemzetiségűnek is vallják magukat. Talán nem csak a korszakra, de talán a haderő tiszti vagy inkább tábornoki karára is jellemző lehet a „császári és királyi” jelző. Magyar anya, német nagyapa, cseh apa, rutén nagymama és még számos „variáció”, ami után el kell(ett) dönteni, hogy „vajon ki is vagyok én”?

Balla Tibor ügyesen kerülte meg ezt a nemzetiségi kérdést, hiszen nehezen lehetett volna hiteles válaszokat adnia, viszont pontos képet rajzolt a családi háttérrel, iskolázottságról, nyelvismeretről, katonai előmenetelről, a kitüntetésekről, a hadjáratokban való részvételekről és az esetleges katonai szakírói tevékenységről.

Balla Tibor könyvét nem lehet „együltő helyünkben” elolvasni. Ezt a könyvet lapozgatni, tanulmányozni kell! Elővenni, ha egy-egy könyvben, tanulmányban megakad a szemünk egy magas rangú generálison, netán többet szeretnénk tudni Köves Hermann tábornagyról vagy Tamásy Árpád tábornagyról.

Balla Tibor könyve a *Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára* sorozat legújabb kötete, amely méltó módon illeszkedik a Veszprémy László „sorozatszerkesztette” kiadványok közé. Érdeemes volt a szerzőnek évekig kutatnia a levéltárakban és könyvtárakban. Magam pedig a könyvet az „átlag lapozgatónál” többet forgatva várom, hogy a *Bevezetésben* jelzett – altábornagyokat és vezérőrnagyokat bemutató – munka is elkészüljön!

Sok segítséget, támpontot nyújthatna az is – hasonlóan a jelen kötethez – mindazok számára, akik érdeklődnek az osztrák–magyar közös múlt hadtörténeti vonatkozásai iránt és szeretik a megbízható, alapos kézikönyveket, mert Balla Tibor ezen munkája megkerülhetetlen kézikönyv is egyben mindazok számára, akik az Osztrák–Magyar Monarchia három hadereje – a császári és királyi/k. und k. (közös), a magyar királyi honvédség és a K. K. Landwehr – történetével foglalkoznak, avagy csak érdeklődnek iránta.

Megjelent: Bécsi Napló, 2011. (XXXII. évf.) 3. sz. 12. old.

Altábornagyi miniportrék

BALLA TIBOR: *A Nagy Háború*

osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyságok.

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM, BUDAPEST,

2019. 547 OLD.

Altábornagyi miniportrék, így is nevezhetnénk azt a vaskos, 547 oldalas kötetet, amelyben Balla Tibor alvezredes közreadta az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejének, a hadsereg állományában az első világháború éveiben ténylegesen szolgált, altábornagyi rendfokozatot elért tagjainak életútját.

A vállalkozás nem kevés kutatást igényelt a szerzőtől az elmúlt mintegy két és fél évtizedben. Balla Tibor ugyanis tudományos programja megfogalmazásakor az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje tábornoki karának „feltérképezését” is teljesítendő feladatai közé sorolta. S ezt a vállalkozást következetesen igyekszik is teljesíteni. Számos könyve és tanulmánya mellett alapműként tartja számon a hadtörténeti irodalom a tábornagyságok, vezérezredesek, gyalogsági, lovassági, tüzérségi tábornokok és táborszernagyságok életútját bemutató – néhány évvel ezelőtt megjelent – lexikonját. Aki ugyanis az 1914 és 1918 közötti esztendőben szolgált tábornokok meghatározott rendfokozatú tagjairól szeretne közelebbi ismereteket szerezni, annak Balla Tibor korábbi és most megjelent kötetét kell kézbe vennie.

Mintegy 1200 személyről van szó, akikről mindazokat az adatokat megtudhatjuk a szerző jóvoltából, amelyek alapján a tábornoki kar – jelen kötet esetében az altábornagyságok – jól „leírható”. Balla Tibor a korábban más

korszakokkal/időszakokkal foglalkozó magyar (had) történészek – Bona Gábor, Szakály Sándor, Kiss Gábor, Mészáros Kálmán – által is alkalmazott szempontok és módszerek alapján rajzolta meg a „miniportrékat”, melyek összegzéseként statisztikai adatokkal szolgálva szól az altábornagyok nemzetiségi hovatartozásáról, családi hátteréről, iskolai végzettségéről, nyelvismeretéről, katonai előmeneteléről – mind a beosztásokat, mind a rendfokozatot tekintve a nyugállományba helyezésekről, illetve értelemszerűen a születési és halálozási helyekről és évekről. Külön figyelemre méltó, hogy a kitüntetések adományozása sem került el a szerző figyelmét, azokat is megtaláljuk az egyes személyek esetében.

Nyilván a hitelességet alátámasztandó, Balla Tibor minden egyes személy lexikonszócikk-szerű bemutatása után megadja azoknak a levéltári forrásoknak és könyvészeti anyagoknak az adatait, amelyeket felhasznált – imponáló felsorolás!

Napjainkban egyre többször és egyre sürgetőbben hangzik el, hogy a múltat meg kell ismerni, annak ismerete nélkül nehezen boldogulunk napjaink sajátos világában. Úgy vélem, ezek a gondolatok helytállóak, s hogy a szükséges ismereteink valóban meg is legyenek, azt a Balla Tibor által elkészített munka nagyban elősegíti. A mai – részben – virtuális világban rendszeresen találkozunk azzal a megnyilvánulással (magam is tapasztalom a Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető egyetemi tanáraként), hogy „majd megnézzük az interneten”. A vizsgákon aztán kiderül: nem biztos, hogy minden úgy, akkor és ott történt, ahogy az az internet jóvoltából olvasható, és nem biztos, hogy azok voltak a

szereplői egy-egy eseménynek, akikről az online oldalak írtak.

Ezzel a példával csak alátámasztani szerettem volna a véleményemet, mely Balla Tibor kötetét lapozgatva csak megerősödött bennem: szükség van olyan kézikönyvekre, amelyek az adott téma iránt érdeklődő olvasók könyvespolcán megtalálhatóak. E művek nélkül kevesebb ismerettel bíránk; nélkülük fáradságos munkával tudnánk fellelni pl. egy-egy ismert vagy kevésbé ismert osztrák–magyar altábornagy életrajzi adatait.

Ha valaki figyeli a nemzetközi hadtörténelmi irodalmat, akkor tapasztalhatja, hogy nagy számban jelennek meg Balla Tibor munkájához hasonló művek. A német és angol nyelvű hasonló kiadványok szinte megkerülhetetlenek. Nem kevesen forgatják azokat, és ha interneten keresztül is elérhetőek, akkor még könnyebb a tájékozódás. Ezzel nem mondok ellent a korábban megfogalmazott véleményemnek, mert egy-egy megjelent munka elektronikus úton történő elérése fontos és hasznos, bár véleményem szerint a „képernyőn keresztüli olvasás” nem vethető össze a kézbe vehető könyv okozta élménnyel.

Ajánlom tehát Balla Tibor röviden ismertetett munkáját mindazok figyelmébe, akik úgy érzik, hasznos dolog, ha tudunk eleinkről; a hivatásos állomány tagjai pedig szembesülhetnek azzal, hogy kik is voltak távoli elődeik, honnan jöttek, mit teljesítettek és miként maradt meg emléküik az utókor emlékezetében.

Az ismertetés szerzője – aki saját kutatásai kapcsán maga is számos felvetéssel, ajánlással, problémával szembesül – a jövőre nézve ajánlja a szerzőnek: ha elkészül majd a vezérőrnagyokat bemutató könyvvel,

gondolja meg, hogy annak a kötetnek a részeként vagy önálló munkában nem kellene-e közreadni a különböző magasabb parancsnoki beosztásokban szolgáltak időrendi névsorát, azaz bemutatni, hogy kik követték egymást 1914 és 1918 között a hadsereg-, hadtest-, hadosztályparancsnoki beosztásokban. Bízom benne, hogy ezt megteszi, mert ezzel az érdeklődők számára egy olyan összeállítást nyújt át, ami a Nagy Háború egy újabb kis szeletét teszi ismertté.

Végezetül még egy felvetés: Vajon van-e, lesz-e olyan kutató, aki az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének haditengerészetéről, azaz annak tengernagyi vezetőiről hasonló munkát elkészítene? Érdemi választ nem tudok adni, de reménykedem.

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2020. (148. évf.) 2. sz.
151–152. old.*

Kiss Gábor: Tábornokok a magyar királyi Honvédségben 1868–1914

KISS GÁBOR: *Tábornokok a magyar királyi Honvédségben 1868–1914.*

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM, BUDAPEST, 2016.

244 OLD.

Úgy tűnik, hogy az utóbbi mintegy negyven esztendő során a magyar hadtörténetírás az archontológia és prozopográfia terén jelentős eredményeket ért el. Az 1970-es évek második felében megindult kutatások eredményeinek betudhatóan, aki az 1848–49-es honvédsereg tisztikaráról, a volt magyar királyi honvédség 1938 és 1945 közötti felső vezetéséről, a volt magyar királyi csendőrség 1919 és 1945 közötti vezetőiről, az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének legmagasabb rendfokozatú tábornokairól szeretne valamit megtudni, számos adattárat, lexikont vehet a kezébe. Ezen munkáknak a száma – amelyek mellett már a XVIII. századi haderő katonai vezetőiről és az 1950-es évek Magyar Néphadseregének tábornokairól vagy a második világháború évei magyar királyi honvéd huszár tisztikaráról is kiváló kézikönyvek születtek – 2016-ban Kiss Gábor levéltáros-történész jóvoltából gyarapodott.

A szerző az 1868 és 1914 között a volt magyar királyi Honvédségben tábornoki rendfokozatot elért személyek lexikonjával gazdagította a fentebb jelzett időszakokra vonatkozó munkák sorát. Kiss Gábor példaként használta fel Bona Gábor, Balla Tibor, Szakály Sándor munkáit, úgy készítette el a kiegyezés eredményeként, az 1868. évi XLI. törvénycikkkel felállított magyar királyi

Honvédség tábornoki karának életrajzi gyűjteményét. A legfontosabbnak tartott információk közreadásával mutatja be annak a 185 tábornoknak az életútját, akik 1868 és 1914 között a volt magyar királyi Honvédségben szolgáltak. Az elemzésekből képet kapunk a születési évek megoszlásáról, a születési helyekről, a származásról – apák foglalkozása –, a korban minden esetben megjelölt felekezeti hovatartozásról – annak esetleges változásáról, változtatásáról –, de a családi állapotról, a gyerekek számáról vagy épp a nyelvismeretről. Jól nyomon követhető a katonai pályafutás – katonai iskolák, rendfokozati előmenetel, beosztások, kitüntetések –, amit a halálozási adatok és az „egyéb” kategóriába sorolható érdekesebb információk is kiegészítenek.

Ahhoz, hogy mindez a kötetben közreadott formában összeállhasson, Kiss Gábornak nem kevés levéltári és nyomtatott forrást kellett felhasználnia, valamint olyan kézikönyveket, amelyek egy-egy személy életútjának adataihoz adhattak segítséget. Utóbbiak esetében egy munka használatára vonatkozóan sajnos – ha jól láttam –, nem találtam utalást. Ez pedig nem más, mint Johann Swoboda: *Die Theresianische-Militärakademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Grundung der Anstalt bis auf unsere Tage* címmel megjelent kétkötetes – majd egy harmadik pótkötettel kiegészített –, Bécsben kiadott munkája. A bécsújhelyi katonai akadémiát végzettek szinte teljes listája és rövid életrajza megtalálható a kötetekben. Megkerülhetetlen kézikönyv.

Utóbbi segíthetett volna például tisztázni azt, hogy Benedek András mikor és milyen katonai tanintézményből került Bécsújhelyre, az akadémiára, mert ne-

hezen elképzelhető, hogy tízévesen lett volna hadapródiskolai növendék, amint az Kiss Gábor könyvében szerepel. Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének nevelő- és képző intézetei a már jól ismert képzési formájukat 1869-ben – és azt követően – nyerték el, és vált gyakorlatilag egységessé a tisztképzés rendszere. Ezért is fontos a különböző iskolatípusok, képzési idő kritikával történő kezelése. (Ezen észrevétel vonatkozik a Hadiiskolára [Kriegsschule] is.)

Aki valaha is foglalkozott életutak vizsgálatával, életrajzi adatoknak különböző forrásokból történő összeállításával az jól tudja, hogy szinte képtelenség hiánytalan és hibát nem tartalmazó kötetet elkészíteni. A hibátlanra azonban törekedni kell. Kiss Gábor pontosan ezt tette, és a magam részéről remélem, hogy a mostani munkájának folytatása (is) lesz, azaz az 1914 és 1918 közötti időszak magyar királyi Honvédségében szolgált tábornokainak az életútját is felvázolja, függetlenül attól, hogy könyvében a következőt írta: „A m. kir. honvédség létrehozásától az I. világháború kitöréséig tábornoki rendfokozatot viseltek száma nagyobb a kötetben közöltekénél. Ennek oka, hogy az I. világháború idején is szolgáltak, illetve az I. világháború tartamára ténylegesített, korábban nyugállományba helyezett tábornokok Balla Tibor kutatásának hatókörébe esnek.”

Meglátásom szerint ugyanis nem baj, ha különböző kézikönyvek esetleg kisebb-nagyobb átfedésekkel adnak segítséget egy adott korszak iránt érdeklődő olvasóknak és nyújtanak segítséget a korszakkal foglalkozó kollégáknak. Kiss Gábor könyve ilyen „segítséget” adó, önálló kutatásra és alapos forrásfeltárássra érdemes munka, melyet haszonnal forgathat minden érdeklődő,

és ha egy-egy hiányzó adattal kiegészíti a szerző könyvét, akkor talán előbb-utóbb elkészülhet a kiegészített, javított, bővített kiadás. Ehhez hozzájárulásul néhány adat: Ghyczy Béla altábornagy Budapesten, 1911. február 17-én hunyt el. Jekelfalussy Lajos tábornagy halálának helye Lontó (Hont vármegye), dr. Pap Kálmán tábornok, főhadbíró halálának helye és ideje: Pécs, 1934. június 4., Péchy Ede vezérőrnagy halálának helye és ideje Péchujfalu, 1896. szeptember 4., Schlippenbach István gróf címzetes altábornagy halálának helye: Pécs. Bárány nagysurányi Surányi Ferenc címzetes lovassági tábornok halálának adatai: Budapest, 1933. március 9., Wojnárovics Sándor altábornagy 1915. június 20-án hunyt el Budapesten. Bernolák József és Károly testvérek voltak. József édesapja tehát úgyszintén kúriai bíró.

Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2016. (129. évf.) 4. sz. 1249–1250. old.

Az elődökről

BALLA TIBOR: *A honvédtisztképzés irányítóinak arcképcsarnoka. A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia igazgatói és parancsnokai, 1872–1945.*

LUDOVICA EGYETEMI KIADÓ, BUDAPEST, 2022. 230 OLD.

Hosszú évek teltek el addig, amíg az 1808. évi VII. törvénycikkben „megálmodott” magyar tisztképző intézmény létrejött, és megindult a magyar honvédtisztek képzése, amelynek a mai napig meghatározó és egyben jelképes épülete a Ludovika Akadémia. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem mai központi épülete 1872 és 1945 között állt a magyar honvédtisztek képzésének szolgálatában, de egy ideig még 1945 után is „katonai objektum” volt.

De kik is álltak ezen képzőintézmény élén, lett légyen az egy négy évfolyamos hadapródiskola vagy 1898-tól már három évfolyamos katonai akadémia, illetve a kezdetekben „egyszerű tanfolyam”. Erre a kérdésre kapunk választ Balla Tibor ezredesnek, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara kutatóprofesszorának a könyvéből. Balla Tibor huszonnyolc törzstiszt és tábornok arcképét megrajzolva mutatja be a Ludovika Akadémia több mint hét évtizedét, a portrékat olvasva ugyanis az intézmény történetére vonatkozó ismereteink is bővülnek. Könyve jól kiegészíti a Siposné Kecskeméthy Klára – B. Kalavszky Györgyi szerzőpáros *A Ludovika egykor és most című* (Zrínyi Kiadó, Budapest), több kiadást (2011, 2013, 2018) megért munkáját. Ha valaki kézbe veszi ezt a két kötetet, ak-

kor gyakorlatilag „képbe kerül” a magyar honvédtisztek képzésével kapcsolatban.

Amint jeleztem, Balla Tibor ennek a képzésnek a tényleges irányítóiról, az igazgatókról és parancsnokokról írt, azokról a személyekről, akik nélkül nem lett volna magyar honvédtisztképzés, és akik személyükben is példát adtak a növendékeknek, majd hallgatóknak. Különösen figyelemre méltó a parancsnoki működése Révy Kálmánnak, Sipos Árpádnak, Jány Gusztávnak, Szombathelyi Ferencnek vagy Farkas Ferencnek. Utóbbiak katonai pályafutása is igazolja, hogy a tisztképző intézmény élén eltöltött idő és az ott szerzett tapasztalat milyen sokat jelentett a későbbi életút során.

A Ludovika Akadémia igazgatóiról és parancsnokairól szinte minden kiderül a könyvből. Honnét indultak, milyen családi háttérrel rendelkeztek, hol és milyen eredménnyel végezték tanulmányaikat, mikor és merre szolgáltak, hogyan alakult a katonai pályafutásuk, milyen kitüntetésekkel rendelkeztek, hol és mikor hunytak el, és milyen katonai szakirodalmi munkásságot folytattak. Jól megírt miniportrék sok érdekes és hasznos információval.

A könyv minden, a katonai nevelés és képzés iránt érdeklődőnek ajánlható, és ha az ismertetés íróján múlna, minden honvédtisztjelölt számára kötelező olvasmánnyá tenné azt, és a tisztavatáskor ajándékként átnyújtaná valamennyiüknek. A múlt és elődeink ismerete ugyanis elengedhetetlen mindannyiunk számára, és különösen vonatkozik ez azokra, akik esküvel vállalták, hogy „A Hazáért mindhalálig!”

A szép kiállítású és számos fotóval illusztrált könyv

olvasásakor felmerült azonban bennem a kérdés: biztosan jó volt a kötet címének megválasztása? A honvédtisztképzés irányítása ugyanis a mindenkori Honvédelmi Minisztérium illetékes osztálya – a két világháború között a 9. osztály – által valósult meg, és a Horthy-korszakban a magyar királyi Honvédség főparancsnokának tisztképzési és nevelésügyi szemlélője is meghatározó feladatokat látott el ezen a területen. 1931. október 1-jétől a Ludovika Akadémia két főcsoportra vált szét, a II. főcsoportnak – 1939-től magyar királyi „Bolyai János” honvéd műszaki Akadémia – a parancsnokai viszont hiányoznak a kötetből, ahogy az 1938-ban létrejött magyar királyi „Horthy Miklós” – majd 1943-tól „Horthy István” – honvéd repülő Akadémia parancsnokai is.

Ez a hiány azonban pótolható lenne, például úgy, ha Balla Tibor megírná a jelzett két intézmény parancsnokainak rövid életrajzát is. S hogy teljessé váljon a kép, akkor az 1898 és 1918 között fennállott két másik tisztképző intézmény – a pécsi és a nagyváradai honvéd hadapródiskola – parancsnokainak életútját is jó lenne bemutatni, ahogy az 1941-ben felállított honvéd hadapródiskolák esetében is hasznos lenne olvasni azok parancsnokairól.

A magyar honvédtisztképzés ugyanis nemcsak a Ludovika Akadémián valósult meg, hanem szélesebb körben, több képzőintézményben, de azokból mindig figyelve az első és máig is elsőnek tekintettre: a magyar királyi honvédségi – később honvéd – Ludovika Akadémiára.

Végezetül – az újrakiadás reményével – még egy apró észrevétel: egyes képaláírások, rendfokozati meg-

nevezések igazításra szorulnak. Úgy vélem, az „igazítás” gond nélkül megoldható, és amikor az újabb, bővített kiadást a kezünkbe vehetnénk, nyugodt szívvel mondhatnánk: él még a Ludovika.

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2023. (151. évf.) 2. sz.
120–121. old.*

Tábornokmustra – Balla módra

BALLA TIBOR: *Tábornoki portrék a dualizmus időszakából. Az osztrák–magyar fegyveres erő Ludovika Akadémiát végzett irányítói, 1872–1918.*

LUDOVICA EGYETEMI KIADÓ, BUDAPEST, 2024. 232 OLD.

Aki figyelemmel kíséri Balla Tibor ezredes (had)történetési munkáját, az érzékelheti, hogy a volt magyar királyi honvédség 1868 és 1918 közötti történetének, fegyver- és csapatnemek „működésének”, illetve a honvédségnek az I. világháborúban való részvételének bemutatása mellett egyre nagyobb teret szentel a Nemzeti Közszerológiai Egyetem kutatóprofesszora az egykori tábornokok életútjának felvázolására.

Korábban megjelent munkái – *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornaszernagyok* (Argumentum Kiadó, Budapest, 2010.), *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok* (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2019.), *A honvéd tisztképzés irányítóinak arcképcsarnoka. A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia igazgatói és parancsnokai, 1872–1945.* (Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022.) – jelentős kutatói munkát igazolnak és az érdeklődő olvasók számára igen sok adattal szolgálnak. Ez a „könyvsorozat” most egy újabb darabbal bővült. A Ludovika Egyetemi Kiadó 2024-ben adta közre Balla Tibor legújabb munkáját, a *Tábornoki portrék a dualizmus korából. Az osztrák–magyar fegyveres erő Ludovika Akadémiát végzett irányítói, 1872–1918* címmel.

A kötetben 51 tábornok – ide sorolva a címzetes

vezérőrnagyi rendfokozatot kiérdemeltek is – életrajzával ismerkedhetünk meg. Közös valamennyiükben – néhány kivételtől eltekintve –, hogy a magyar királyi honvéd Ludovica (később Ludovika) Akadémiát végezték el, pontosabban annak a különböző időszakokban más-más néven működő tanfolyamait. Azok, akik a közös haderő valamelyik tisztképző intézményében folytatott tanulást követően avattattak tényleges állományú tisztté, a későbbiek során kerültek át a magyar királyi Honvédség állományába és ezen oknál fogva lettek „tárgyai” a vizsgálatnak.

Balla Tibor ugyanis nemcsak a rövid életrajzokat átlította össze, hanem a rendelkezésre álló adatok alapján elemzéseket is végzett. Hol születtek a későbbi tábornokok, milyen családi háttérrel bírtak, milyen polgári, illetve katonai iskolákat végeztek, hány és milyen nyelvet használtak a szolgálatban, mely hitfelekezethez tartoztak, kötöttek-e házasságot, hány gyermeket neveltek a családban... és a sort lehetne még folytatni.

Ami külön érdekessége a kötetnek és igen tanulságos, hogy az 51 tábornok közül hányan és milyen munkákkal járultak hozzá a magyar hadtudományi irodalomhoz, kik és miről írtak, illetve hol és milyen nyelven jelentek meg az írásaik.

Ugyancsak figyelmet érdemlő a szerző összegzése arról, hogy a Nagy Háborút – ahogy a később „első” jelzőt kapó háborút a kortársak, és az 1918 és 1939 közötti hadtörténetírás nevezte – megelőzően hányan és milyen hadjáratokban vettek részt. Ebbe a „kategóriába” alig néhányan kerültek be, mivel a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje tényleges és meghatározó háborús cselekményeknek

nem volt résztvevője akkor, amikor a kötetben szereplő tábornokok katonai pályafutása indult. Így elmondható – igaz ez a Nagy Háborúban résztvevő számos ország tábornoki karára is jellemző volt –, hogy nem rendelkeztek igazi hadi/harci tapasztalatokkal, amikor megindultak az ellenségeskedések.

A háborúban – igaz a békében is – a katonai teljesítményt kitüntetésekkel (is) elismerik. A nevezett tábornokok – akik részesei lettek a Nagy Háborúnak, de azok is, akik nem – számos kitüntetést érdemeltek ki, amelyeket büszkén viseltek. Igaz, a közreadott fotók egy részén fordítva, mivel a képszerkesztő úgy vélhette, ne viselje mindenki a bal mellén kitüntetését. Legyen néhány „jobboldalas” is. (Így Bartha Lajos, Lenz Győző, Nagy Pál, Nikic János, Tabajdi Kálmán portréit „tükrő által” célszerű szemügyre venni.) Ezen tévesztést azonban messze felülírja az a tény, hogy szinte minden, a kötetben szereplő tábornok arcával megismerkedhetünk, mivel Balla Tibor adott arra, hogy az életutak olvasói azt is lássák, kikről is szólnak a hadtörténész írásai.

A fotókhoz még csak annyit, hogy természetesen nem mindenkit a legmagasabb rendfokozatban viselt egyenruhájában láthatunk, de a szerző minden esetben megadta, hogy a fotón milyen rendfokozatban szerepel az adott személy és ez egy ilyen munka esetében elvárás is.

Balla Tibor ezredes a könyvében bemutatott tábornokok esetében egy jelentős választóvonalat húzott, amely a Nagy Háborúban részt vettek és abban részt nem vettek között található. Az 51 személy közül 17 tábornok 1914 augusztusa előtt nyugállományba került, míg 34 tábornok részese volt a Nagy Háborúnak. Szá-

mosan dandár, hadosztály, hadtest vagy különböző – parancsnokuk nevét viselő – „csoportok” élén álltak, de ráakadtam a katonai közigazgatásban szolgáltakra is.

A kötet egészét tekintve elmondható, hogy az 1872 és 1918 között szolgált 51 tábornok életútja jól mutatja azt, hogy a Magyar Királyságban honnét és hova lehetett eljutni az utókor által „zártnek nevezett társadalomban”. Mit jelentett a katonatiszti hivatás és miért is választották azt nem is kevesen.

Végezetül még két apróság, aminek „felrovásával” természetesen sem a könyvet majd kezébe vevő olvasónak sem a kötet szerzőjének nem kötelező egyetértenie. Magam úgy vélem, hogy a kötet alcímében szereplő „irányítói” megnevezés nem pontosan fedi a valóságot, mivel az 51 tábornok többsége nem irányított, hanem „magasabb helyekről” érkezett parancsokat hajtott végre, viszonylag kevés önállósággal bírva. Az egyéves önkéntes helyett – bár ezt a formát is használták az adott időben – szakszerűbb az egyévi önkéntes megnevezés használata, mivel a magyar nyelvben az egyéves inkább életkort, mint szolgálati idő tartamára való utalást jelent.

Zárásként mindössze egy hosszabb mondat: érdemes kézbe venni és elolvasni Balla Tibor legújabb kötetét (is), főleg azoknak, akik az ismertetés írójával együtt úgy vélik, hogy a múlt, katonaeink életútjának ismerete nélkül nehezebben értjük meg napjaink történéseit. Érdemes tehát hátra tekinteni és ezzel elősegíteni, hogy tudjuk: merre is van az előre.

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2024. (152. évf.) 6. sz.
143–144. old.*

Műszakiak és katonák, avagy műszaki fegyvernembéli katonák

PADÁNYI JÓZSEF – BALLA TIBOR: *Katonai műszaki kiválóságok (Padányi József 65. születésnapjára)*

ZRÍNYI KIADÓ, BUDAPEST, 2024. 168 OLD.

Talán kissé furcsának hat a tisztelt olvasók számára a cím, pedig nem kellene, hogy az legyen. A valamikori császári és királyi, illetve korábban „csak” császári-királyi haderőben, illetve a magyar királyi Honvédségben (is) szolgált egykori műszaki fegyvernembéli törzstisztek és tábornokok esetében véltem úgy, hogy egy személyben műszakiak – szakemberek – és egyúttal katonák is. Ők azok, akik nélkül egy háború, avagy csak egy hadjárat elképzelhetetlen: felépítik a különböző típusú hidakat, megoldják a vasúti pályákkal kapcsolatos gondokat, ideiglenes útvonalakat készítenek, hirtelenjében roham-utászokká válnak, és a sort hosszasan lehetne folytatni.

A legtöbbünkben bizonyára a fegyvernemek királynője – a gyalogság – jelenik meg, ha háborúkról, csatákról, ütközetekről esik szó, majd jönnek a szívünknek kedvesebb fegyver- vagy csapatnemek. Lovasság, azon belül is először a huszárok, majd a repülők, harckocsizók, ejtőernyősök... Utászok, hidászok, árkászok valahogy csak később. Pedig, ahogy írtam, nélkülük...

Most viszont a közelünkbe kerülnek. A XIX–XX. századi magyar, vagy inkább osztrák–magyar katonai múltból varázsoltá elénk számos kiváló műszaki törzstiszt, illetve tábornok életútját Padányi József vezérőrnagy és Balla Tibor ezredes. A Nemzeti Köz-

szolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvéd Tisztképző Karának két munkatársa, az egyetemi tanár vezérőrnagy és a kutatóprofesszor ezredes jóvoltából megismerkedhetünk tizenhárom egykori műszaki fegyvernembéli törzstiszt és tábornok hiteles életrajzával, illetve mindazon találmányokkal, elméleti munkákkal, amelyek az ő nevükhöz kötődnek.

Még egyetemi hallgató voltam, amikor maguk közé fogadott egy kis társaság, melynek tagjai szinte kivétel nélkül a volt magyar királyi Honvédség egykori tisztjei voltak. Néhányan megjárták közülük az Andrássy út 60. szám alatti „ávós pincéket”, mások a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztályára voltak „berendelték”, hogy azután pár ott eltöltött hét után valamelyik katonai bíróság által elítélve, megkezdjék a szabadságvesztés-büntetésüket.

A fegyvernemek szinte teljes „palettája” képviselve volt általuk, közöttük az egykori magyar királyi „Bolyai János” Honvéd Műszaki Akadémia akadémiusaiból tényleges állományú tisztté avatottak. Ebben a körben találkoztam először azokkal a nevekkal, akik – a szerzők által megrajzolt portrék révén – e kötetben most megjelenednek előttünk. Ott hallottam például a Birago-féle hadihídról – történelem-könyvtár szakos egyetemi hallgatóként csak füleltem – vagy a műszaki szakterület olyan kiválóságairól, mint Zelenka Zoltán, Jacobi Ágost, Murahidy Gusztáv, Hárosy Teofil, többüket csak a születési nevükön – Münzberg, Haszala – emlegetve.

Az idők folyamán számos név viselőjének a családjához is eljutottam. Érdekeltek az életutak, de a katonai-szakmai vonatkozások csak részben. Az utóbbi területen meglévő hiányosságaimat most pótolhatom,

hiszen a szerzőpáros jóvoltából az életutak mellett – ahogy már említettem – megismerkedhetünk a szakmai teljesítményekkel, amelyek nem is olyan elhanyagolhatók.

Évtizedeknek kellett eltelniük ahhoz, hogy az egykori műszaki fegyvernembéli magyar tábournokok és tisztek teljesítménye szakszerű értékelést nyerjen, miközben az ismereteikre, tudásukra, tapasztalatukra 1945 után alig-alig tartott igényt az új hatalom. Pedig voltak közöttük olyanok, akik utakat és hidakat építettek. Igaz, olyan is akadt közöttük, aki a Népstadion építkezése során kapott mérnöki feladatot, de többségüknek nem jutott szakmai feladat, sőt általában még nyugellátás sem.

Az utóbbiak közül szinte nincs olyan, akinek az életútját feldolgozták volna. A jelen kötet – legalábbis szerintem – az „első fecske” a fehér foltok eltüntetésében. Feladat adódik még, mert továbbra is vannak kiváló elődök, akikről szinte alig van valami ismeretünk. Czigler Gusztáv, Harmos Zoltán, Rumpelles Kornél, Kanotay Mihály nevét írom a sor elején. Igaz, közülük többen a tűzér fegyvernemnél „kezdték”, de mérnöki diplomát szerezve, a nevében többször is megváltozott Műegyetemen kiváló fegyverszakértőkké, haditechnikai szakemberekké váltak. Az ő katonai-szakmai életútjuk is megérdemelné a hiteles, szakszerű feldolgozást.

Bízom abban, hogy könyv két szerzője is így látja és folytatja a megkezdett munkát. A kötetben közreadott felhasznált irodalom és levéltári források alapos kutatómunkát igazolnak. A kutatás pedig örömet okoz. Annak is, aki elvégzi a munkát és annak is, aki kézbe veheti a „végterméket”, amely egyben ünnepi köszöntő kötet is, hiszen prof. dr. Padányi József vezérőrnagy 65.

születésnapjára látott napvilágot. Az igényes kiállítású, gazdagon illusztrált mű – prof. dr. Szenes Zoltán nyugállományú vezérezredes, a Magyar Honvédség volt vezérkari főnöke, egyetemi tanár előszavával és köszöntőjével – a Zrínyi Kiadó jóvoltából immár kézbe is vehető, forgatható.

Talán nem illetlenség a könyv ismertetését egy rövid köszöntéssel zárni: Isten éltesse, Padányi vezérőrnagy úr! Ajándékozzon meg bennünket, szerzőtársával közösen írt, hasonló témájú munkákkal, mert a magyar katonai-műszaki tudományoknak a múltját, az azokban kiemelkedő teljesítményt nyújtó személyek életútját megismerni szinte minden honvéd tisztjelöltnek kötelessége lenne. Az ismeretekhez, a tudáshoz pedig a betűk segítségével jutunk. A megjelent – és a remélhetőleg előbb-utóbb elkészülő – munkák valamennyiünk ismeretét gyarapíthatják, és talán nem túlzás, ha azt írom: a Haza javát is szolgálják.

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2024. (152. évf.) 4. sz.
127–128. old.*

Aranysarkantyúsok

SALLAY GERGELY – SZENTVÁRY-LUKÁCS JÁNOS:

IV. Károly aransarkantyús vitézei, 1916.

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM, BUDAPEST,

2019. 160 OLD.

Időnként olvasunk, hallunk az „aransarkantyús vitézekről”, de – legyünk őszinték – vélhetően kevesen vannak, akik tudják, kik is voltak ők. Mit is takart ez a kifejezés, kik és milyen érdemekért kapták meg a címet/jelzőt/kitüntetést?

Kellett várni néhány évtizedet arra, hogy elmondhassuk: most már könnyen eligazodunk ebben a témában (is). Hogy ez így van, az köszönhető a Sallay Gergely Pál és Szentváry-Lukács János szerzőpárosnak, amely 2019-ban adta közre a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum jóvoltából – a Nemzeti Kulturális Alap könyvkiadási támogatását elnyerve – a *IV. Károly aransarkantyús vitézei, 1916* című munkáját.

Aki kézbe veszi – és tegyék azt minél többen! – a szép kiállítású, gazdagon illusztrált kötetet és megismerkedik annak tartalmával, már elmondhatja: tudja, kik is voltak az aransarkantyús vitézek, mióta és mikor is avatták azzá az arra érdemeseket.

A magyar királyi koronázások alkalmával avattak – elsősorban és alapvetően katonai érdemekért – többnyire főrendeket, de legalábbis nemeseket aransarkantyús vitézekké. Ők nem alkottak lovagrendet, és az avatás mindig egyszeri és megismételhetetlen volt. Csak a magyar királlyá koronázáskor volt erre lehető-

ség, és a felavatottak száma egy-egy alkalommal a néhánytól a néhány tucatig terjedt.

A két szerző könyvében az 1916. december 30-án aransarkantyús vitézzé avatott 47 császári és királyi, illetve magyar királyi honvéd tartalékos, népfelkelő és szolgálaton kívüli viszonybéli tiszt – és 4 felavatásra jelölt, de fel nem avatott személy – portréját rajzolta meg. Felkutatták és feldolgozták a korabeli sajtóanyagot, tanulmányozták a bécsi Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltára, a budapesti Hadtörténelmi Levéltár, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára forrásait, megkeresték az egykori aransarkantyús vitézek leszármazottjait, és összegyűjtöttek mindent, ami összegyűjthető volt.

Részletesen szólnak arról munkájukban, hogy miként is történt az avatandók kiválasztása, milyen szempontok voltak a legfontosabbak, létezett-e bizonyos „protekció”, mennyire tájékoztatott hitelesen a korabeli sajtó, milyen tévhitek keringtek a személyekkel és a kiválasztással kapcsolatban – és a sort még hosszasan lehetne folytatni, például a sajtóban megjelent kritikus észrevételekkel, a koronázási szertartás előkészületeivel...

Nagyon jól használható összegző táblázatok mutatják be a 47 + 4 személy által elnyert kitüntetések, illetve magát az aransarkantyús jelvényt.

A könyvből jól érzékelhetően kiviláglik, hogy aransarkantyús vitézzé válni nem volt egyszerű; és a kitüntetést olyan személyek is elnyerték, akik a XX. századi magyar történelemben jelentős szerepet játszottak, így például Károlyi Gyula gróf, Bethlen Béla gróf, Festetics Sándor gróf...

S ami szinte valamennyiük esetében közös: az 1945 utáni sorsuk. Akik megélték a második világháború befejeztét és Magyarországon maradtak, bizton számíthattak népbíróági tárgyalásra, internálásra, kitelepítésre, nyugdíj elvesztésre. Azok, akik külföldre távoztak 1944–1945-ben, illetve 1956-ot követően, idegen országokban is megmaradtak magyarnak.

Az utókor többnyire megfeledkezett róluk, pedig első világháborús katonai teljesítményük, politikai működésük okán figyelmet érdemelnének. Vannak, akiket az utókor kritikával (is) illethet, egyes személyek bizonyos tetteivel nem azonosulnánk, de a múltunkból kitörölni a kötetben szereplőket nem lehet és nem is szabad. Ők a magyar katonai múlt részei, az egykori Nagy Háború résztvevői, példaképek is lehet(né)nek!

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2021. (149. évf.) 1. sz.
155–156. old.*

Haszonnal forgatható adattár

TÓTH MARCELL: *Szegedi vitézek, vitéz szegediek.*

A Vitézi Rend és Szeged.

AREIÓN KULTURÁLIS EGYESÜLET, SZEGED, 2022. 351 OLD.

Vitézi Rend. Egy intézmény/szervezet, amely 1920 és 1945 között a magyar köz- és politikai életben is jelentős szereppel bírt. Egy olyan intézmény, amelynek a különböző kutatói vélekedések és adatösszegzések szerint mintegy 25–27 ezer tagja volt és annyiban „demokratikusnak” is tekinthető (volt), hogy tagjai szigorúan csak katonai teljesítményük alapján kerülhettek be a Vitézi Rend tagjai sorába. (Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a Vitézi Rend tagjai esetében az érdemszerzőknek várományosa lehetett, aki viszont már nem saját jogon, hanem a jogszabály biztosította úton válhatott a Vitézi Rend tagjává.)

Ezen intézmény/szervezet történetének – a kutatók jelen állásának ismeretében – feltárása részben már megtörtént. A témában a legalaposabb szakmai munkának Kerepeszki Róbert műve tekinthető, de több más művet is érdemes megemlíteni.* Természetesen a két

* Kerepeszki Róbert: *A Vitézi Rend 1920–1945*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2013., illetve Fekete Ferenc: *A Vitézi Rend története*. HK Hermanos, Szeged, 2011. Figyelemre méltó tanulmányokat tett közzé Négyesi László: *A Vitézi Rendről I. (1922–1945)* In: *Zounuk, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 14. 163–194. o., Uő: *A Vitézi Rendről II. (1922–1945)* In: *Zounuk, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 15. 187–268. o., illetve Tátrai Szilárd: *A Vitézi Rend első évtizedének története*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997. 1. sz. 49–85. o. és Uő: *A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000. 1. sz. 35–78. o.

világháború közötti években közreadott különböző kiadványokból sincs hiány.* A több kiadást megért *Vitézi Rend kiskátéja* című kötetből,** és immáron egy, a közelmúltban megjelent színvonalas szakmai munkából, Tóth Marcell könyvéből is tájékozódhatunk.

Tóth Marcell „vállalkozása” mindenképp dicsérendő. A Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárának levéltárosa Szeged és annak szűkebb környéke vitézeit vette számba. Rövid áttekintést ad magának a Vitézi Rendnek a létrejöttéről, feladatáról, társadalmi beágyazottságáról, a vitézi avatásokról. Alapos eligazítást kap az érdeklődő olvasó arról, hogy miként is jött létre a nevében többszöri módosuláson átesett „Csongrád vm. Szeged sz. kir. és Hódmezővásárhely tj. városok Vitézi Széke”, mely települések tartoztak ezen vitézi szék „hatáskörébe”, kik álltak a vármegyei vitézi szék élén és miként is zajlottak – a már említett – vitézi avatások. A kötetbe lexikonszócikk-szerűen kerültek be a személyek életrajzi adatai. A felsoroltak bemutatáshoz a fennmaradt korabeli dokumentumokat, sajtóanyagot és hivatalos kiadványokat használt fel, talán nem túlzás azt állítani, hogy szinte a teljesség igényével.

Egy-egy ilyen jellegű feldolgozás, adattár akkor válik/válhat még érdekesebbé, ha az abban szereplő személyek egyikéről-másikáról rövid „életrajzi elemzés”

* *A tízéves Vitézi Rend 1921–1931.* Szerk.: Szécsy Imre–Oszlányi Kornél–Oszlányi József – Farkas Jenő. Országos Vitézi Szék, Budapest, 1931., *Vitézek albuma.* Budapest, 1939. Gombos Zoltán: *Vitézek a világháborúban. Győr-Moson-Pozsony csonka vármegyéek elavatott vitézeinek fegyvertényei.* Győr, 1930., Benkóczy Emil: *Héves vármegye vitézei.* Eger, 1936.

** *A Vitézi Rend kis kátéja;* Országos Vitézi Szék, Budapest, 1934.

is készül. Tóth Marcell ezen „elvárásnak” is eleget tett, amikor például vitéz Bedő Árpád életútját vázolta fel.

Bedő Árpád tartalékos tiszt a Nagy Háborúban, a Székely Hadosztály harcainak résztvevője, ecetgyár alapító és tulajdonos Szegeden, a 402. számú „büntető munkásszázad” parancsnokának helyettese volt (1942–1943), akiről az egykori „muszosok” csak jót mondtak, írtak és álltak ki mellette az igazoláskor. Később ellene is eljárás indult, mint a Kereszt és Kard „mozgalomban” résztvevő ellen. Konceptiós eljárás végén szabadságvesztés ítélet született, másodfokon pedig 9 évi fegyház. 1980-ban hunyt el Szegeden. Rehabilitálására, halálát követően, több mint tíz esztendőtt kellett várnia családjá életben lévő tagjainak.

Hasonló portré olvasható a kötetben vitéz Csákányi Ferenc ezredesről is, aki a nyilas-hungarista hatalomátvétel után a „Vitézi Rend vezetőjévé” lett, akaratán kívül. Ezen tiszte okán került népbíróság elé és ítélte el a Budapesti Népbíróság 6 évi börtönre és mellékbüntetéssel politikai jogának 5 évre történő felfüggesztésére. A Népbíróságok Országos Tanácsa az ítéletet 1946. április 29-én megsemmisítette, de a „szégyenfolt” élete végéig rajta maradt a szocializmus világában. Megfigyelés alanya volt, jelentések sora szólt róla, majd segédmunka várt rá, ahogy sok ezer sorstársa esetében is.

Több, hasonló életút vázlatot nem olvashat a téma iránt érdeklődő Tóth Marcell hatalmas szakirodalmi, sajtó és forrásanyagot felhasznált munkájában, de sok száz egykori vitézről összeállított szócikket – amire korábban már utaltam – igen. Valamennyi forrásokra történő hivatkozással készült és alkalmas lehet arra, hogy a Vitézi Rend tagjainak társadalmi összetételéről is képet

adjon. Egy statisztikai elemzést szívesen olvastam volna, mert az igazolhatta volna/igazolhatná azt (is), amit e sorok írója korábban megfogalmazott: a Vitézi Rend bizonyos értelemben „demokratikusnak” volt tekinthető, hiszen tagjai közé bekerülni csak tényleges katonai teljesítmények/érdemek alapján lehetett. Természetesen nem állítható az, hogy a nincstelen parasztemberből vitézzé váló tizedes – aki a nemzeti úr megszólításra volt jogosult –, egyenrangúvá vált (volna) az ugyancsak nemzeti úr megszólításra jogosult ezredessel, de...

A Tóth Marcell jegyezte kötetet számos korabeli dokumentum másolata és fotók sokasága teszi teljesebbé, de sajnálatos módon igen gyenge minőségben. A kötet jobb minőségű papírt/nyomdát érdemelt volna! Talán lesz majd egy újabb, kiegészített, javított kiadás, amibe a felvett „statisztikai elemzés” és a jobb minőségű mellékletek – reményeim szerint – bekerülhetnek.

Megjelent: FONS (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok) 2023. (XXX. évf.) 1. sz. 119–121. old.

Maruzs Roland: Vitéz és önfeláldozó magatartásért

*MARUZZS ROLAND: Vitéz és önfeláldozó magatartásért.
Hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáink
adattára 1939–1945.*

PUEDLO KIADÓ, H. N. 2009. 449 OLD.

Terjedelmes és szép kiállítású kötet a hadtörténelmi témájú könyvek megjelentetésére szakosodott Pudedlo Kiadó legújabb kiadványa, Maruzs Roland *Vitéz és önfeláldozó magatartásért* című összeállítása. Összeállítást írtam, mivel a kötet nem más, mint egy alapos és hatalmas adattár, viszonylag kevés szöveggel, de annál több adattal.

A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattár Irattárának vezetője a második világháború éveiben hősi halált halt, 10 158 magyar katonára – tábornok, törzstiszt, főtiszt, tiszt, tiszthelyettes, tisztos és honvéd (lett légyen tényleges vagy tartalékos) – posztumusz kitüntetéseinek az adatait gyűjtötte egybe és adta közre, betűrendben.

Az összeállítás az elesett katonák legfontosabb személyi adatai mellett – a születés helye és ideje, anyja neve – tartalmazza a hősi halál idejét, helyét, a halál okát és a rendelkezésre álló adatok alapján az eltemetés helyét, illetve az elesett személy csapattestét is. Ezen adatok mellett, illetve azokat követően pedig ott található a halál után, posztumusz megkapott kitüntetés jelölése, amely kitüntetés, ha a családtagok számára vigaszt nem is nyújtott, de az elvesztett családtagról örök emlékeztető maradt fenn. Nem véletlen, hogy oly sok magyar

családban a legféltettebb kincsek közé tartozott/tartozik ma is egy-egy ilyen kitüntetés, az elveszett férj, fiú, testvér, rokon után megmaradt katonafénykép, egy-egy frontról írott levél mellett.

Maruzs Roland – hogy az érdeklődők némi képet kaphassanak az adományozott kitüntetésekről, az adományozások mikéntjéről – a falerisztika magyarországi művelőinek egyik legtehetségesebb fiatal, de ugyanakkor már komoly szakmai teljesítményt felmutató tagját, Sallay Gergelyt kérte fel a kötet bevezetőjének is tekinthető írás elkészítésére. Sallay Gergely írásában bemutatja a kitüntetésadományozás menetét, a hősi halottnak adományozott posztumusz kitüntetéseket és egy-egy példával érzékelteti, hogy az adott korban és viszonyok között miként emlékeztek meg az elesett bajtársaikról katonatársaik.

Sallay bevezetőjét követően Maruzs Roland statisztikai összeállításokat közöl a posztumusz kitüntetésben részesültek rendfokozati megoszlásáról. Feloldja az olvasó számára a kötetben használt kitüntetésnév-rövidítéseket és megadja az útmutatót az adattár használatához. Ugyanakkor nagyon jó minőségű színes fotók közreadásával megismerteti az érdeklődőket mindazon kitüntetésekkel, amelyeket az elesett, elhunyt katonák haláluk után megkaptak, és amelyek a névsorban szereplők valamelyikének a neve mögött szerepelnek.

Természetesen kérdés lehet, hogy vajon miért is fontos egy ilyen adattár? A válasz egyszerű: azért, mert ennyi adatot összegyűjteni hosszadalmas feladat és az így összeállított anyag a háború egy másik arcával is megismertet bennünket. Ugyanakkor az elkészített, megjelentetett adattár egyúttal lehetőséget nyújt az érdek-

lődők számára saját statisztikák összeállítására. Melyik harctéren haltak hősi halált a legtöbben? Mely fegyvernemek képviselői vannak jelen a legnagyobb számban a hősi halottak között? Megfelel-e az elesettek fegyvernembéli aránya a honvédségen belüli fegyvernemi arányoknak? Mely években volt a legmagasabb a posztumusz kitüntetettek száma? Természetesen még hosszan lehetne sorolni az ötleteket, amelyek közül néhánytalán az adattár összeállítójának, szerzőjének, Maruzs Rolandnak is lehetett volna élnie. Gazdagabb lehetett volna a kötete az ilyen jellegű statisztikákkal!

Ugyanakkor csak dicsérni lehet a szerző azon vállalkozását, hogy a posztumusz kitüntetettek közül közel hetven egykori magyar katona rövid életrajzát is közreadta, szólva a halál körülményeiről és a kitüntetés odaítéléséről is. Utóbbiak megismerésében segít a kötetben színes másolatokban közreadott korabeli hivatalos értesítések különböző fajtája. Utóbbiak olyan emlékké váltak, amelyekről szinte minden elesett család eltekintett volna. A sors azonban, sajnos nem keveseknek a hősi halált tartogatta. A fiatalabb és idősebb korukban életüket áldozók családjában ezek az okmányok lettek a szeretettek emlékének őrzői, áldozatvállalásuk tanúsítványai.

Nem tudni, vajon a 10158 hősi halált halt magyar katona a posztumusz kitüntetettek teljességét jelenti-e, vagy a háború utolsó időszakában a már nem megjelenő *Honvédségi Rendelet*ek (Személyes ügyek) lapjaira még sok százan rákerülhettek volna? Ha a szerzőnek lesz/lenne ideje, ereje és kedve, meg kellene próbálnia „kinyomozni” ezt is. Mert lehet, hogy a *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek), a *Honvédségi Rendelet*ek

(Személyes ügyek) mellett a fennmaradt *Legfelsőbb Elhatározások* vagy a *Nemzetvezetői Elhatározások* között ott vannak még azok a dokumentumok, amelyek a hősi halált halt magyar katonák posztumusz kitüntetéseit tartalmazzák.

Ha így volna, érdemes lenne elkészíteni a kötet pótlását, hogy minél többet tudhassunk meg a háborúnak erről a részletéről is, hiszen itt az életüket feláldozókról van szó, azokról akiknek a nevét említeni sem lehetett évtizedekig, értük imát mondani is csak titokban volt szabad. Pedig az ő emléküket az utókornak és az utódoknak megőrizni egykoron és ma kötelessége! E kötelességteljesítés része Maruzs Roland munkája, melyet remélhetőleg még számos újabb könyve követ.

Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2009. (122. évf.)

3. sz. 879–880. old.

Akikből soha nem le(hete)tt tábornok

RAINER M. JÁNOS: Századosok.

OSIRIS KIADÓ–ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR,

BUDAPEST, 2018. 404 OLD.

Rainer M. Jánost az érdeklődő olvasók leginkább úgy ismerik, mint az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeinek avatott kutatóját, Nagy Imre miniszterelnök biográfusát, az 1945 és 1990 közötti Magyarország történetével foglalkozó történészek egyik legtöbbit publikáló és véleményformáló képviselőjét.

A legújabb munkája esetében a fent leírtak csak részben állják meg a helyüket, mivel Rainer M. János az általa választott téma feldolgozásával némileg visszanyúlt az 1945 előtti időszak történetéhez, azon belül is a volt Magyar Királyi Honvédség tisztkara egy csoportjának különböző szempontú vizsgálatához. Akik nem ismerik a szerző életútját, illetve családi hátterét, azok talán meglepődnek a témaválasztáson, de akik tudják, hogy Rainer M. János édesapja a volt Magyar Királyi Honvédség hosszabb amerikai hadifogságot megélt, s azt követően (1946-ban) hazatért századosa, nagyapja pedig a császári és királyi haderő hivatásos tisztje, majd a Magyar Királyi Honvédség ezredese volt, azok korántsem csodálkoznak.

Rainer M. János érdeklődési körébe a társadalomtörténet, a különböző életutak alakulásának vizsgálata korábban is beletartozott. Hatvanévesen úgy vélte, személyes elfoglaltságait félretéve megpróbálja bemutatni egy nem túl nagy létszámú közösségen – a két világhá-

ború közötti korszak jellegzetes katonatiszti rétegének egy csoportján – keresztül a valamikori magyar középosztály sorsának alakulását az 1930-as évek végétől a Kádár-rendszer fennállásáig.

Vizsgálata a korabeli forrásokra alapozva szakszerű és érdekes. A témát – talán nem elfogultság ezt leírnom – kellő alapossggal ismerő recenziens megerősítve látja a maga eddigi több évtizedes kutatási eredményeit is, e szűkebb minta áttekintésekor.

A szerző nemcsak saját édesapja életútját kísérte figyelemmel kötetében, hanem annak a 160 – 1939. január 15-én a Ludovika Akadémia I. és II. főcsoportból hadnaggyá avatott – fiatalembernek az élettörténetét is, akik édesapja évfolyamtársai voltak.

Talán nem meglepő, hogy az életutak igen hasonlatosak, ahogyan a családi környezet és a társadalmi háttér is, ahonnan a tisztté lett fiatalok jöttek. A két világháború közötti időszak, az úgynevezett Horthy-korszak középosztálybeli – inkább alsó középosztálybeli – családjaknak a gyermekei ők, akik közül nem kevesen az ingyenes taníttatás lehetőségeit is figyelembe véve választották a katonatiszti hivatást – avagy sok esetben inkább a szüleik szánták nekik ezt a pályát –, s kötelezték el magukat már alig tízévesen az egyenruha mellett.

A trianoni békediktátum tiltásai ellenére ugyanis több katonai középiskola is működött Magyarországon (ha ezek az iskolák a nevükben nem is utalhattak a képző intézmény valódi céljára), annak érdekében, hogy a Ludovika Akadémia – 1931. október 1-e után a Ludovika Akadémia I. és II. főcsoport – számára kellő előképzettséggel rendelkező hallgatókat biztosítsanak.

Rainer M. János édesapját a Ludovika Akadémia I.

főcsoport elvégzése után – a korábbi gyakorlattól eltérően – nem 1939. augusztus 20-án, hanem 1939. január 15-én avatták gyalogsági hadnaggyá; ezen a napon nyerte el a tiszti kardbojtot, és kezdte meg hivatásos tiszti szolgálatát.

Azután békehelyőrség, frontszolgálat és hadifogság következett. Gyakorlatilag azonos az életútnak ez az íve a kötetben szereplő szinte valamennyi személy esetében. Néhányuknak még lehetőségük adódott 1945 után is rövid ideig szolgálniuk az új honvédségben, de a többségüknek a megbélyegzettség és a kényszerpálya jutott Rákosi Mátyás, majd Kádár János Magyarországn. Mások az emigránsok néha nehéz, máskor elviselhetőbb életét választották. Nem tértek vissza 1945 után Magyarországra, vagy ha igen, akkor később (ismét) külföldre távoztak.

Sorsuk alakulása a XX. századi Magyarország történetét is jól példázza: azt, hogy példátlan tékozlással miként vált meg egy ország a társadalom fejlődésében, erősítésében jelentős szerepet játszó csoportoktól, olyan személyektől – az 1945-ös év és az azt követő néhány esztendő, majd 1956–1957 sok százezres veszteséget jelentett Magyarország számára –, akiknek tudására, ismeretanyagára és tapasztalatára itthon is messzemenően szükség lett volna.

„A múltat végképp eltörölni” szemlélet azonban felülírt csaknem mindent. A szakmaiság, a felkészültség, a hitelesség másodrendűvé vált az eszme iránti elkötelezettség mellett. Az egykori századosok többsége pedig inkább az előbbinek volt a példája, mint az utóbbinak. S hogy a „rendszer” is így gondolta, azt igazolhatják a velük kapcsolatban fennmaradt jelentések,

megfigyelési dossziék, és ilyen-olyan szándékú és tárgyú kisebb büntetőügyek.

Ők – számos egykori tisztársukhoz hasonlóan – annak a generációnak a tagjai voltak, akikből soha nem lett (lehetett) már tábornok. Pedig bizonyára közöttük is akadtak olyan tehetséges, magukat képezni akaró, a vezérkari tisztképző intézményt – a Magyar Királyi Honvéd Hadiakadémiát – „megcélzó” főhadnagyk, akik a volt Magyar Királyi Honvédség tábornoki karába kerülhettek volna. Így viszont sohasem tudhatjuk meg, hogy vajon ki lett volna közülük vezérőrnagy, altábornagy, talán vezérezredes, és ki került volna nyugállományba a betöltött 36. szolgálati év után alezredesi rendfokozatban.

Megannyi megválaszolhatatlan kérdés, amely nem a szerzőnek, Rainer M. Jánosnak a „hibájául” róható fel, hanem annak a rendszernek, amely az „új világ” felépítése során többet ártott, mint használt a XX. századi magyarságnak.

Rainer M. János – néhai vitéz Rainer-Micsinyei Vilmos magyar királyi honvéd százados fia – történészi alapossággal és a felmenői iránti elfogultságtól mentesen, a szakma szigorú szabályait szem előtt tartva készítette el munkáját. Azt a könyvet, amely ugyan kisebb-nagyobb hibáktól sem mentes – értő konzulens megkeresése esetén számos pontosítás megtehető lett volna –, de a volt Magyar Királyi Honvédség, különösen a tisztikar történetével foglalkozók számára megkerülhetetlen munka. Kár, hogy a címlap tervezője nem tudta, hogy a kitüntetések a katonák mindig a baloldalon viselték, mert a címlapon azok a jobb oldalukra kerül-

tek. Bár az is lehet, hogy szándékosan, azt is kifejezve: így fordult meg (fel) a világ 1945 után, s ami előtte volt, az már történelem. Mégis úgy vélem: jobb lett volna, ha a múlt bemutatása e fontos kötet borítóképén is hiteles marad.

Megjelent: Magyar Napló, 2019. (XXXI. évf.) 2. sz. 66–67. old.

Magyar származású katonákról és az egykori magyar fegyveres erőkről – angolul

DÉNES BERNÁD – CHARLES K. KLIMENT: *Magyar Warriors. The History of the Royal Hungarian Armed Forces, 1919–1945. Volume I.*

SOLIHULL, HELION & COMPANY LTD., 2014. 404 OLD.

Kétségtelenül igaz az állítás, hogy a két világháború közötti magyar haderő – előbb Nemzeti Hadsereg, majd 1922. január 4-étől magyar királyi Honvédség – történetéről idegen nyelven szinte alig olvasható valami. Ami hozzáférhető, az többnyire rövid összefoglalás a mintegy negyedszázados időszak történéseinek, Magyarország második világháborús részvételének.

Az angolul olvasók most viszont kezükbe vehetik azt a kétszerzős munkát, amely az Egyesült Királyságban jelent meg, és amely a Nemzeti Hadsereg, illetve a volt magyar királyi Honvédség történetét mutatja be, nagy hangsúlyt fektetve a szervezetre, a fegyverzetre, a katonai nevelésre és képzésre.

A magyar Bernád Dénes (Erdély szülötte) és a cseh Charles K. Kliment mérnöki munkájuk mellett szenteltek éveket szabadidejükből a magyar fegyveres erők történetének megismerésére, majd bemutatására. S hogy mit és mennyit is írtak eddig a témakörrel, az a kötetben közreadott publikációs jegyzékükből kiderül. (A két szerző elsősorban és alapvetően technikai kérdésekkel, páncélos járművek és repülőgépek „történetével” foglalkozott, és egy-egy típus történetét dolgozta fel kellő alaposítással angol, lengyel, cseh nyelven.)

Könyvük a jó értelemben vett tudományos-ismeretterjesztő kategóriába sorolható, amelyet alátámaszt a hatalmas mennyiségű – és nem egy esetben kevésbé ismert – fotóanyag. A képekkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a különböző katonai vezetőkről közölt felvételek feliratait nem mindig pontosak, és a rendfokozatok, intézmények nevei esetében is akadnak tévedések az angol megnevezések mellett „magyarázatul” közreadott magyar szövegekben. Mindezekkel együtt és mindezek ellenére elmondható, hogy a magyar fegyveres erők története iránt érdeklődők, de magyarul nem olvasók megfelelő képet kapnak a volt magyar királyi Honvédség történetéről.

A két szerző – jól érzékelve azt, hogy egy ilyen munka esetében fontos, hogy az érdeklődő olvasók a könyv tárgya mellett képet kapjanak az adott ország vagy nemzet történelméről is – rövid, a magyar nép történetét bemutató áttekintéssel indítja a kötetet. A magyar történelmet nem ismerő olvasó ennek a bevezető résznek az elolvasása után már könnyebben léphet előre a kötet lapjain.

Meglátásom szerint a szerzők hitelesen mutatják be az első világháborús vereséget követő történéseket, a Nemzeti Hadsereg, majd a magyar királyi Honvédség létrejöttét, a trianoni katonai előírások okozta nehézségeket és az azok „kijátszására” megtett lépéseket. A fejezethez kapcsolódó térképek, statisztikai adatok jól érzékeltetik azt a veszteséget, amelyet a magyar nemzet az első világháborús vereség következtében elszenvedett.

A második világháborús magyar részvétel kapcsán szólnak a területi visszacsatolásokról, a Szovjetunió elleni hadba lépés körülményeiről és a hadműveletek-

ben való részvételről. A leírásokat számos apró, az olvasó számára érdekes „történettel” is színesítik, bár ezek esetében fontos lett volna néha kételyeket is megfogalmazniuk. Ilyen – kritikával kezelendő – sztori dr. Fuchs Jenő négyszeres olimpiai bajnok kardvívó munkaszolgálatos története, melynek lényege, hogy az önként munkaszolgálatra bevonult dr. Fuchs Jenő miként érdemelte ki a német II. osztályú Vaskeresztet. Magam mintegy két évtizeddel ezelőtt Gosztanyi Péter jóvoltából ismerkedtem meg a történettel és az azt bizonyítani hivatott fénymásolt irattal – de közös „nyomozásunk” nem járt sikerrel. Nem találkoztunk a *Legfelsőbb Elhatározások* között az engedélyezési okirattal, a *Honvédségi Közlöny*ben annak a kihirdetésével stb. Elmondható viszont, ha ilyen „történetek” lábra kaphattak egykoron, akkor azoknak valami alapjuk lehetett.

Természetesen nem a fentebb jelzett történetek teszik ki a kötet jelentős részét, hanem a honvédség működésével, szervezetével foglalkozó részek. Az olvasó megismerkedhet a magyar királyi Honvédség szervezeti váltoásaival, a hadtestek, hadosztályok, dandárok összetételével. A munkában a megértést könnyítendő számos fotó, táblázat és leírás található, amelyek jól érzékeltetik a fentebb említett változásokat. Nem mindegy ugyanis, hogy a volt magyar királyi Honvédség történetében 1939-ről vagy 1944-ről esik szó.

A két szerző mérnök mivolta és a haditechnika iránti elkötelezettsége, valamint érdeklődése okán is részletesen szól a volt honvédség fegyverzetéről, azon belül is elsősorban a páncélos fegyvernemről, annak a harc- és páncélgépkocsijairól, rohamlövegeiről.

A téma iránt érdeklődő, azzal alaposabban foglal-

kozó magyar olvasók, szakemberek számára új, eddig még nem ismert tények nem kerültek elő a kötetben, de a „célközönség” – amint arra már többször is utaltam – nem is magyar. Olyanok számára készült a könyv, akik a magyar múlt egy meghatározott időszaka és történései iránt érdeklődnek, és ez idáig az érdeklődésük kielégítésére megfelelő angol nyelvű szakirodalom nem állt a rendelkezésre. Most már van ilyen is, és amint jeleztem, a szerzők jóvoltából lesz folytatás is. Utóbbihoz ajánlanám a szerzőknek, hogy állítsanak össze részletes forrás- és szakirodalmi jegyzéket, adják közre a rendfokozatok, megnevezések angol–magyar szószeretét, és kisebb keretes írásokban – az itt alkalmazott szövegek között helyett – egy-egy intézményről, személyről rövid bemutatkozó szöveget. Lehetőség szerint ellenőriztessék a szöveget – a jelen kötet egyébként nem kevés magyar „segítő” sorol fel –, még akkor is, ha az angolul olvasó érdeklődők nem minden esetben veszik észre az apróbb elírásokat, tévedéseket, mint amilyen a gyalogsági tábornok Nagy Pál vezérőrnagyként történő szerepeltetése, a kormányzó fővezérként (főparancsnokként) 1921 márciusáig való jelölése stb.

Összegzésként elmondható: megfelelő színvonalú, a külföldi – angolul olvasó – érdeklődő számára hasznos forgatható kötet állt össze a két szerző jóvoltából, amelynek ígéretük szerint folytatása is lesz. A tervezett második kötet elsősorban a légierővel, a folyami erőkkel foglalkozik majd, azok szervezetét, harci-technikai eszközeit és a második világháborút megelőző évek során történt fejlesztésüket, illetve a háború alatti működésüket mutatja majd be.

Miniszterelnökeink és honatyáink

BÖLÖNY JÓZSEF – HUBAI LÁSZLÓ: *Magyarország kormányai 1848–2004. Ötödik, bővített és javított kiadás.*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST, 2004. 550 OLD.

Megkerülhetetlenül fontos könyv. Ha nagyon röviden kellene értékelni a Bölöny József és Hubai László nevével fémjelzett *Magyarország kormányai 1848–2004* című kötetet, akkor a fenti mondat mindent magában foglal(na). Úgy vélem azonban – épp a könyv fontossága okán –, hogy illik többet is írni arról a munkáról, amely a magyar múlt iránt érdeklődő olvasók és azt tanító pedagógusok számára egyaránt nélkülözhetetlen kézikönyv. Első kiadása 1978-ban került a könyvesboltok polcaira és vált pillanatok alatt sikerkönyvvé, mert kit ne érdekelt volna az egykori – és akkori – magyar kormányok tagjainak rövid életrajza, az 1848 után egymást követő kormányok összetétele.

Bölöny József az életét tette fel arra, hogy elkészítse azt a kézikönyvet, amelyből szinte minden lényeges dolog megtudható a magyar kormányokról és azok tagjairól, illetve a kiegészést követő magyar közös miniszterekről, majd a későbbi kiadásokból a horvát bánokról és a fiumei kormányzókról. Tudta, hogy egy ilyen munka soha nem zárható le és soha nem lesz teljes, s ez nem a szerző „hibája”. Az élet rendje szerint kormányok jönnek, kormányok mennek, a „Bölöny” pedig marad. Mindig újabb, mindig javított, mindig jobbított” formában. S hogy ez így lehet, azért a köszönet az Akadémiai Kiadót illeti, amely vállalta, hogy kiegészítve és felfrísítve ismételten kiadja.

Az ötödik, bővített és javított kiadáson megjelent Bölöny József szerzőtársának, Hubai Lászlónak a neve is, aki már a negyedik kiadás közreadásában is aktívan közreműködött. Ő vállalta ugyanis a kitűnő jogász, történész, lexikonszerkesztő Bölöny József halála után a nem könnyű feladatot, hogy folytassa neves elődje megkezdett munkáját.

Hogy mit jelent ez a kutatómunka? Újságcikkek ezreinek, hivatalos közlönyök százainak, levéltári források tömegének, gyászjelentések hosszú sorának áttekintését, az adatok ellenőrzését, az ellentmondások kiszűrését. Nagyon fontos például a kinevezéseket és/vagy felmentéseket közreadó forrásokat összevetni a kinevezés hatályával, mivel a megjelentetés és a „hatály” között nem egy esetben több napos eltérések is előfordulhatnak. Érdekes és érdemes figyelemmel kísérni – főleg a két világháború közötti időszak esetében – a különböző miniszteri tárcáknál a helyettesítéseket, a betöltetlenség esetén az ügyeket vivő személyeket és a sort hosszan lehetne folytatni.

Természetesen, mint a kiadványok többségében, így ebben a munkában is akadnak elírások, kisebb pontatlanságok és néha bántó sajtóhibák, melyek a korrektornak vagy a kötet szerkesztőjének a figyelmetlenségére utalnak. Nem illik ugyanis leírni azt, hogy „Batthyányi-kormány” vagy felelős minisztérium helyett azt, hogy „felelős »minisztériumtól«”.

Ami a pontatlanságokat, elírásokat illeti, azokat most igyekszem számba venni és a jövőbeni – remélt – kiadás számára felsorolni. Úgy vélem, a most teendő kiegészítések, észrevételek – melyek egy része a korábbi gyűjtésekhez is kapcsolódik – talán segítheti Hubai

László későbbi munkáját. Mivel jobbára a „katonákhoz értek”, kiegészítéseim, észrevételeim is rájuk vonatkoznak, előzetesen azonban szeretnék általánosságban is néhány dologra utalni.

Nagyon helyesnek tartom az eredeti nevek megadását a különböző személyek esetében, de ha lehetséges, a névváltoztatás időpontjának közlése is fontos volna! Meggondolandó – mivel 1945 előtt ez természetes volt – a vitézi címek, nemesi előnevek, főnemesi rangok feltüntetése, a névmutatóban használt forma és a szövegben előforduló forma egységesítése. A katonák esetében fontos volna közreadni a rendfokozatot és jelölni, hogy a miniszteri tisztség betöltésekor nyugállományú vagy szolgálaton kívüli viszonybeli volt-e az adott személy. Természetesen vonatkozik ez a miniszterelnökökre is. Ismeretes, hogy 1919–1920-ban néhány hadügy-, illetve honvédelmi miniszter tényleges állományú katonaként töltötte be a miniszteri tiszteket, de azt követően már nem, mivel politikai funkciót tényleges állományú katona nem tölthetett be!

Az előrebocsátott – talán hasznosítható – észrevételek után nézzük a konkrétumokat! A 95–103. oldalakig szereplő honvédelmi miniszterek, illetve miniszteri és miniszterelnöki tiszteket betöltő katonák esetében érdemes a rendfokozatot következetesen megadni és jelölni a fentebb említett „állományviszonyt”. Sztójay Döme nyugállományú altábornagy, Győrffy-Bengyel Sándor szolgálaton kívüli vezérezredes, Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter, a Honvéd Vezérkar főnöke, és nem vezérkari főnök. Az előbbiből csak egy volt, míg vezérkari főnökkel minden seregtest rendelkezett!

286. oldal: Miklós Béla esetében célszerű lenne a nemesi előnevét (dálnoki) – melyet családnévként soha nem használt – elhagyni, vagy mindenki esetében közreadni, (nagybaczoni Nagy Vilmos, csíkszentsimoni Lakatos Géza, nagylaki Rátz Jenő, stb.). Bartha Károly nem volt a honvédelmi miniszter helyettese, viszont miniszteri tisztétől kezdődően szolgálaton kívüli viszonyba helyezték. Hadmérnöki törzsbeli helyett, hadmérnök-törzskari a helyes megnevezés.

289. oldal: Belitska Sándor esetében megadandó altábornagyi rendfokozata (1920. december 17.) és jelölendő, hogy 1925. szeptember 16-án kapott címzetes gyalogsági tábornoki „rangot”.

291. oldal: Beregfy Károly 1943. augusztus 1-je és 1944. május 15-e között a magyar 3. hadsereg parancsnoka, azt követően 1944. augusztus 1-jéig a magyar 1. hadsereg parancsnoka, majd a nyilas hatalomátvételeig lényegében beosztás nélkül volt. Nem vezérkari főnök volt, hanem a Honvéd Vezérkar főnöke, mely beosztás 1944. december 20-ával a Honvédség Főparancsnoka beosztásra változott. Esetében is célszerű lett volna megadni tábornoki rendfokozatait: tábornok – 1939. november 1.; altábornagy – 1941. november 1.; vezérezredes – 1944. január 1.

304. oldal: Csáky Károly grófnál jelezni kellett volna, hogy mint nyugállományú vezérkari ezredes került a miniszteri posztra, és a szolgálaton kívüli viszonyban lett tábornok 1923. június 28-án, altábornagy 1924. június 16-án és lovassági tábornok 1927. április 29-én.

305. oldal: Csatay Lajos eredeti neve Tuczentaller volt, és rendfokozatai a következőképp alakultak: tábornok – 1938. május 1.; altábornagy – 1941. május 1.;

vezérezredes –1943. február 1. 1942. december 1-je és 1943. június 12 között a magyar 3. hadsereg parancsnoka volt, miniszteri kinevezésekor szolgálaton kívüli viszonyba helyezték.

317. oldal: Faragho Gábor tábornoki rendfokozatai: tábornok –1940. augusztus 1.; altábornagy – 1943. február 1.; vezérezredes – 1944. szeptember 27. (a kinevezést a honvédelmi miniszter nem „ellenjegyezte”)

334. oldal: Győrffy-Bengyel Sándor tábornoki rendfokozatai: tábornok – 1934. május 1.; altábornagy – 1937. november 1.; gyalogsági tábornok – 1940. szeptember 1. Nem volt a Felsőház tagja. Ott a honvédséget a Honvédség Főparancsnoka, majd ezen beosztás megszűnte (1940. március 3.) után a Honvéd Vezérkar főnöke képviselte. Mint a honvédelmi miniszter helyettese nem volt államtitkár. Miniszterré történt kinevezését követően mint katona kikerült a tényleges szolgálatból.

341. oldal: Hennyey Gusztáv 1938. november 1-jével lett tábornok, 1941. május 1-jével altábornagy és 1944. szeptember 7-ével, szolgálaton kívüli viszonyban vezérezredes.

344. oldal: Horánszky Nándor születési éve bizonyára 1838 és nem 1938!

381. oldal: Lakatos Géza 1939. november 1-jével tábornok, 1941. november 1-jével altábornagy és 1943. augusztus 1-jével vezérezredes. 1943. augusztus 1. (5?) és 1944. április 1. között a magyar 2. hadsereg, 1944. április 1. és 1944. május 26. között a magyar 1. hadsereg parancsnoka.

390. oldal: Maléter Pál esetében a hosszú leírás felesleges és teljesen elüt a kötet többi szereplőjének életút-vázlatától. 1990-ben posztumusz vezérezredes és

nem vezérőrnagy lett. Vezérőrnaggyá – amint a szövegben is helyesen olvasható – 1956 novemberében nevezték ki.

391. oldal: Marjai József különböző tisztjeinek felsorolásakor prágai helyett elírás okán prégai szerepel.

404. oldal: Miklós Bélánál sem szükséges megadni a nemesi előnevet, ha másutt ez elmarad, mint már erre utaltam. Ugyanez vonatkozik a rendfokozataira is. (Tábornok – 1939. november 1.; altábornagy – 1941. november 1.; vezérezredes – 1943. augusztus 1.) Nagy Vilmos esetében is szükségesek a pontos kinevezési napok. (Tábornok – 1934. május 1.; altábornagy – 1937. május 1.; gyalogságtábornok 1940. május 1.) Még a vezérezredesi rendfokozati elnevezés bevezetése (1941. augusztus 1.) előtt nyugállományba került, és miniszterként sem változott helyzete. A vezérezredesi elnevezéssel kapcsolatban célszerű a kötet elején található „eligazítást” figyelni. Kérdés, hogy Nagy Vilmosnál miért kisbetű a nemesi előnév – így helyes – Miklós Bélánál miért nagybetű?

Oláh István 1966-ban nem ezredes, hanem vezérőrnagy lett. 1973-ban altábornagy, 1980-ban vezérezredes és 1985. szeptember 27-én hadseregtábornok. Ő a megadott időben nem a Honvéd Vezérkar főnöke, hanem a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke volt, ismereteim szerint egyben a honvédelmi miniszter helyettese is. Rátz Jenőnél is felmerül a kérdés, miért nincs a nemesi előnév feltüntetve? Ő tábornok lett 1930. november 1-jével, altábornagy (soron kívül) 1936. október 1-jével és gyalogsági tábornok 1938. április 30-ával. Beosztásainak helyes megnevezése: a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese, illetve a Honvéd Vezérkar főnöke.

Előttém nem ismeretes, hogy 1944-ben a Nemzetiszocialista Pártszövetség elnöke lett volna. Létezett hivatalosan ilyen formáció?

431. oldal: Rőder Vilmos nem 1919-ben, hanem 1923. szeptember 1-jével lett vezérőrnagy, altábornagy 1926. november 1-jével, míg gyalogsági tábornok 1933. január 1-jével. Miniszteri tisztét nyugállományú gyalogsági tábornokként töltötte be. Egyébként egy időben nem lehetett a Honvéd Vezérkar főnöke és a Honvédelmi Minisztérium katonai főcsoportfőnöke. Ez nyilván abból adódik, hogy a Honvéd Vezérkart „rejtési okok” miatt egy időben nevezték a Honvédelmi Minisztérium katonai főcsoportjának is, de általában HM VI. csoportnak jelölték. Az 1930-as évek közepétől már használták a Honvéd Vezérkar főnöke elnevezést.

437. oldal: Somkuthy József esetében elmaradt az eredeti név – Schitler – feltüntetése. Rendfokozatai pontosan a következők: ezredes – 1921. szeptember 1. tábornok – 1928. november 1.; altábornagy – 1935. február 1.; tüzérségítábornok – 1936. október 1. A beosztása esetében jelezni kell, hogy a HM VI. csoportfőnöki beosztása nem más, mint a Honvéd Vezérkar főnöke. Magyarország Kormányzója Katonai Irodája főnöke pedig 1928. július 17-étől volt.

438. oldal: Soós Károlynál helytelen a „császárvadásztiszt” elnevezés használata. Soós Károly gyalogostiszt volt, és felavatását követően a cs. és kir. 23. tábori vadászszászlóaljnál kezdte meg a szolgálatát. Vezérőrnagy 1917. szeptember 8-ától, altábornagy 1920. május 1-jétől, gyalogsági tábornok 1925. május 1-jétől volt.

438. oldal: Sréter István (nemesi előneve szandai) 1923. június 18-án kapott címzetes altábornagyi rendfo-

kozatot az államfőtől. A címzetes rendfokozatot a nyugállományba került tisztek, tábornokok kaphatták – nem túl sokan! –, amely a magasabb rendfokozat viselésére jogosította őket, de nyugellátásuk az előző rendfokozatra megállapított maradt. Sréter egyébként rendfokozatról és vitézi címéről is lemondott 1926-ban.

456. oldal: Sztójay Döme 1919-ben a Vörös Hadsereg Főparancsnokságán a II. csoport (hírszerzés, kémelhárítás) vezetője volt. 1933 és 1935 között a HM Elnökség vezetője volt. Követi kinevezése előtt mint altábornagy nyugállományba került, és 1944. november 28-án címzetes vezérezredes lett.

463. oldal: Tombor Jenő esetében is célszerű lett volna a rendfokozatainál a pontos időpontokat közölni és jelezni, hogy Gömbös Gyula honvédelmi miniszter előterjesztése alapján 1930-ban az államfő ezredessé nevezte ki, és attól kezdve ezredesi nyugdíjat folyósítottak számára.

Vörös János születési anyakönyvi kivonata szerint 1891. március 23-án született Csabrendeken. Vezérezredessé 1944. május 10-ével (1943. augusztus 1-jei ranggal) nevezte ki az államfő. Altábornagy 1943. február 1-jével lett. Az ún. demokratikus honvédség vezérkarának főnöke 1944. december 23. és 1946. február 21. között volt.

Bizonyára lehetne még számos észrevételt, pontosítást tenni, melyek a későbbi kiadás szerkesztését segíthetnék, de a magam részéről a leírtakat tartom fontosnak és ezeket tudom forrásokkal alátámasztani. Úgy vélem, egy ilyen kézikönyv esetében a bírálónak – aki ezúton is csak elismerését fejezheti ki a szerzőnek és

néhai Bölöny Józsefnek – épp a majdani folytatás okán meg kell osztania ismereteit és esetleg meg kell fogalmaznia bizonyos helyzetekben kételyeit, mert ezzel segíthet a legtöbbet! Ez az ismertetés is ezért íródott.

Megjelent: Magyar Napló, 2005. (XVII. évf.) 7. sz. 40–41. old.

Rózsás János: Gulag Lexikon

RÓZSÁS JÁNOS: *Gulag Lexikon.*

K. N., NAGYKANIZSA, 2008. 536 OLD.

Vajon tudunk-e mindent a GULAG-ról? S ha nem, akkor vajon megtudhatunk-e mindent róla? Ezek a kérdések (is) eszembe jutottak Rózsás János lexikonjának lapjait forgatva, mert nem kevés szépirodalmi feldolgozást, emlékiratot, dokumentumkötetet olvastam már a GULAG világáról, mégis úgy érzem, bőven vannak még „titkok,” s talán soha ki nem deríthető adatok, melyeket e furcsa „szigetvilág” továbbra is elrejt előlünk.

Most a feledésre ítélt adatok hatalmas összegzését kaphatjuk Rózsás Jánostól, a szovjet fogságban – a GULAG táboraiiban – összesen kilenc esztendő eltöltött s fordítóvá, tolmáccsá, íróvá vált egykori 18 évesen elítéltől, aki valószínűleg válik mindezzé, ha nem kerül 1944. december 22-én szovjet hadifogságba, majd a 3. Ukrán Front katonai törvényszéke elé, amely 10 esztendei javító-munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre és örökös száműzetésre ítélte.

Rózsás János majdnem kitöltötte a büntetését, de a Sztálin 1953. március 5-ei halálát követő „enyhülésnek” köszönhetően visszatérhetett Magyarországra, s immár az „örökös száműzetés” is csak az emlékeiben élt tovább. Hazatérte után az első dolga volt, hogy a kilenc esztendő vele történt eseményeit, keserű tapasztalatait papírra vesse, megörökítse azokat az utókor számára. Nem volt, nem lehetett biztos abban, hogy sorai valaha is nyilvánosságot láthatnak majd. De végül annak is eljött az ideje. Borbándi Gyula jóvoltából az 1980-as

években a Németországi Szövetségi Köztársaságban nyomdafestéket láthatott a *Keserű ifjúság*, majd az *Éltető reménység* című könyve. Az ún. rendszerváltoztatást követően pedig itthon is megjelentek írásai s az addig ismert kötetei sora bővült is.

Rózsás János irodalmi értékű dokumentumemlékezései – nem találtam jobb megjelölést a könyveire – mellett, a kutatók számára a legfontosabb, leghasznosabb a *GULAG lexikon*, immáron második, kiegészített, javított kiadása. (Az első kiadás 2000-ben jelent meg.) A szerző e vállalkozásában olyan kísérletre szánta el magát, amely máskor sok ember közös munkájának az eredménye lehet. Megpróbálta – és próbálja a kézirat lezárása óta is – összegyűjteni mindazon személyek nevét és életútjainak adatait, akik megjárták a szovjet GULAG világ táborait. Több mint négyezer név, megannyi emberi sors: ők szerepelnek a több, mint félszáz oldalas kötetben. Születési adataikkal, elítélésük idejével, helyével, az elítélő hatóság megnevezésével, a hivatkozott szovjet törvényi helyekkel, az elbocsátás, a rehabilitáció idejével és ahol lehetséges, a halálozás helyével, idejével. Utóbbi esetekben csak akkor, ha az elhunyt a légervilág valamely táborában fejezte be földi pályafutását. (Kár, mert az is nagyon hasznos lehetne a kutatók számára, ha megismerhetnénk a már szabadulásuk után elhalálozottak adatait is, mert nem hiszem, hogy lesz még valaki, aki Rózsás János után ilyen kitartó munkával nyomozza a GULAG magyarokat érintő történetét, múltját.)

Levelezések százakkal, szovjet – ma már orosz – és magyar hatóságokkal; szétküldött kérdőívek, beérkezett és csak remélt adatok: mindez egy személy, Rózsás Já-

nos érdeme. A magyarság, a haza és az egykori bajtársak emlékezte iránti kötelességérzete 80. életévén túl sem hagyatja vele abba a munkát. Örömmel fogad egy-egy kiegészítést, adatjavítást és mindent, ami teljesebbé teheti a MŰVET.

Nagybetűvel írt műnek nevezem, mert könyve valóban MŰ, olyan, amely megkerülhetetlen és lezárhatatlan. A kötetben azt írta, hogy a kéziratot 2008. augusztus 31-ével zárta le. Aki ismeri őt, az tudja, ez azt jelenti, hogy a kutatás tovább folytatódik. S ez igen fontos. Egykori tábornokok, törzstisztek, főtisztek – lettek légyen hivatásosok vagy tartalékosok, ténylegesek vagy nyugállományúak – tiszthelyettesek, tisztesek, honvédek, munkaszolgálatosok, levették adatai bukkannak fel a könyv lapjain, melyekből sorsok és életutak részletei rakhatók össze. Megismerhető a vád, az ítélet; a „miért” nem igazán. Csak feltételezhetjük, hogy pusztán azért, mert egy másik világban éltek, és harcoltak a Vörös Hadsereg ellen, amely távolról sem mindenki számára jelentett „felszabadítót,” sokkal inkább megszállót és ítélkezőt.

E Vörös Hadsereg, pontosabban annak különböző katonai bíróságai elítélte közé tartoztak mindazok, akik Rózsás János lexikonjának „szereplői”: katonák és civilek, férfiak és nők, öregek és fiatalok. Zömükben magyarok, de voltak közöttük svábok, délszlávok, zsidók, szlovákok, románok. A korabeli Magyarország szinte valamennyi nemzetisége képviseltette magát az elítéltek között, akik közül sok-sok százan nem térhettek vissza hazájukba, mert nem éltek túl az éhezést, az embertelen munkakörülményeket, a betegségeket. Az ő emléküket is őrzi Rózsás János könyve, mely megkerül-

hetetlen kézikönyv mindazok számára, akik a XX. századi magyar történelem 1944–1948 közötti időszakának eseményeivel foglalkoznak és szeretnék közelebbről megismerni a kommunizmus működését. Mert a GULAG annak a rendszernek egyik „alapintézménye” volt, és nyelte el mindazokat fennállásának közel nyolc évtizede alatt, akik nem váltak híveivé a rendszernek, köztük honfitársainkat, felekezeti, politikai, nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül, sokukat örökre.

Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2009. (122. évf.) 2. sz. 575–576. old.

Diplomaták és...

Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990.

Szerkesztette: BARÁTH MAGDOLNA – GECSÉNYI LAJOS.

A bevezető tanulmányt írta: BARÁTH MAGDOLNA.

MTA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET, BUDAPEST, 2015.

306 OLD.

Mennyit tudhat az átlagos olvasó/érdeklődő az 1945 és 1990 közötti magyar külszolgálat személyi összetételéről, a Külügyminisztériumba bekerültekkel kapcsolatos kiválasztási elvekről, az „átejtőernyőzésekről”, a politikailag megtévedt, de mégis a „mi kutyánk kölyke” káderekről? Azt gondolom, nem túl sokat. A Külügyminisztérium mindig is kissé rejtélyes, bizonytalan és a kívülálló által irigyelt világnak számított. A külszolgálat fogalma kapcsán legtöbbször a fogadásokra, a hírszerzésre, a „jó összeköttetésekre” gondolnak, illetve a rendszerváltoztatás előtti évtizedekben a dollárban, márkában, schillingben kapott fizetésekre – a hivatalos elnevezés talán ellátmány vagy illetmény volt –, az egyszerűbb utazásokra, a „nyugatról” hazahozott Opelekre, BMW-kre, Mercedesekre, Fordokra, Volkswagenekre.

Természetesen a diplomáciai szolgálat, a külügyi munka lényege ennél jóval összetettebb volt. És persze az is igaz, hogy ebben a szakmában sem misztikus lények, hanem hús-vér emberek dolgoztak, akik közül egyesek – felkészültségük, képzettségük alapján – megfelelték az elvárásoknak, míg mások nem. Éppúgy, mint az élet bármely más területén.

Hogy miként is alakult ki az 1945 utáni magyar dip-

lomáciai kar, s hogy milyen csoportokból „verbuválódttak” annak meghatározó képviselői – a kötet címében jelzett főkonzulok, követek és nagykövetek –, az a könyv Baráth Magdolna által írott alapos bevezető tanulmányából jól nyomon követhető. A szerző szakszerűen és pontosan korszakolja az 1945 és 1990 közötti időszakot – Újrakezdés, Az átmenet évei, A forradalom és következményei, Korlátozott mozgástér, Nyitás és bővítés, Arccal a harmadik világ felé, Stabilitás és szakmává fejlődés. Ez a periodizáció egyértelműen követi a korszak társadalmi-politikai változásait.

A kezdeti folyamatok például a következőképpen összegezhetőek a könyv alapján: a koalíciós időszakban, 1945-ben és azt követő két évben minden politikai párt igyekezett a saját embereit elhelyezni a Külügyminisztériumban és a külképviseleteken. Majd 1947 és 1949 között egyre több kommunista pártmunkás került be az apparátusba, akiknél – ahogy fogalmaztak – a politikai elkötelezettség fontosabb volt, mint a szakmai felkészültség. Ha valaki statisztikákat készítené az életrajzok alapján – kár, hogy a szerzők erre nem vállalkoztak –, láthatná, hogy az 1940-es, 1950-es években milyen jelentős a „spanyolosok” beáramlása a Külügyminisztériumba. Ők egyébként több nyelven beszélő pártmunkások voltak, hiszen az 1920-as, 1930-as években számos országban éltek és dolgoztak – természetesen a párt szolgálatában. Sokan közülük követi, illetve nagyköveti beosztást is kaptak Rákosiék jóvoltából.

Baráth Magdolna bevezető tanulmánya után a magyar külképviseletek archontológiáját találjuk, amiből kiderül, hogy mikor és milyen szinten vette fel Magyarország a diplomáciai kapcsolatokat az adott országgal,

illetve az is, hogy mikor és milyen irányban változott meg a két állam közötti együttműködés jellege.

Különösen izgalmas – és minden bizonnyal az olvasók számára is ez lehet a legérdekesebb – a kötetben szereplő életrajzi összeállítás, amelyben minden olyan személy szerepel, aki 1945 és 1990 között elérte a főkonzuli, rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri, valamint a rendkívüli és meghatalmazott nagyköveti rangot. Tanulságos olvasmány, amely az olvasót további érdeklődésre sarkallhatja. Mert bizony jó lenne többet tudni az itt szereplő diplomaták családi hátteréről, további életútjukról a rendszerváltoztatást követően – és arról is: hogyan, milyen mértékben kapcsolódott egymáshoz a belügy és a külügy. Igaz, erről Baráth Magdolna is szól a bevezető tanulmányában, de az egykor a Külügyminisztériumban közszájon forgó mondást – ami nyilván csak részben fed(het)te a valóságot –, miszerint: „Nem minden belügyes külügyes, de minden külügyes belügyes”, egy statisztikai összeállítás segítségével meg lehetett volna erősíteni, vagy akár meg is lehetett volna cáfolni.

Aki szereti az archontológiákat, szívesen olvas életrajzi összeállításokat, biztosan többször is leveszi majd a könyvespolcáról a kötetet, és esetleg felteszi magában azokat a kérdéseket, amelyeket a könyv bírálója is: miért nem kap a külügyi hierarchiában, a diplomáciai rangok világában kevésbé járatos olvasó eligazítást arról, mit is takar a követségi titkár, követségi tanácsos, konzul, attasé fogalma (és a sor folytatható lenne). Miért csak elvétve olvashatjuk az egyes személyek névváltoztatás előtti nevét, holott azt mindenkinél fel kellene tüntetni. (Ennek a kutató számára döntő jelentősége van, hiszen

ha születési, iskolázottsági adatokat stb. keres, nem fogja megtalálni azokat. Mert ha például az adott személyt nem Zádorként, hanem Zimmermannként anyakönyvezték, de nem ismerjük az eredeti nevét, akkor nem tudjuk rekonstruálni, mi történt vele azt megelőzően, hogy egyszer csak felbukkant valahol a névváltoztatás utáni nevén...)

Sajnálatos, hogy az 1980-as évekről szóló részben, a diplomáciai beosztás feltüntetésekor nem egy személynél csak a vonatkozó évet olvashatjuk, míg mások esetében olyan, döntő jelentőségű információk is hiányoznak, minthogy az illető a KISZ Külügyminisztériumi Bizottságának titkára volt.

A halálozási adatok esetében számos kérdőjel található olyan személyeknél, akik még élnek. Mi több, közöttük van olyan, aki több-kevesebb rendszerességgel publikál ma is, mint például Sütő Gábor.

Természetesen az vesse az első követ a szerzőkre, szerkesztőkre, aki képes egy ehhez hasonló kiadványból olyat készíteni, amely hibátlan és hiánytalan. Arra jó az első kiadás, hogy megjelenése után a művet érintő vélt vagy valós kritikák, észrevételek sora arra ösztönözze a kutatókat: „búvárkodjanak” tovább az iratok között, és reménykedjenek abban, hogy megtekinthetik majd azokat a forrásokat is, amelyek e munka elkészítése során nem állhattak a rendelkezésükre, pedig nagy szükségük lehetett volna rájuk.

E szerény észrevételek – illetve hiányérzetem megfogalmazása – ellenére is azt kell mondanom: Baráth Magdolna és Gecsényi Lajos úttörő kutatást végzett. Bízom benne, hogy a jövőben is folytatják a megkezdett munkát. De ha mégsem, akkor bizonyára kedvet és ösz-

tönzést adnak kötetükkel a fiatalabb kutatók számára, hogy készüljenek hasonló archontológiák más minisztériumokról is. Ezek a tényekre épülő összeállítások ugyanis sokat segíthetnek abban, hogy jobban megérthessük a Rákosi-, majd a Kádár-rendszer működését.

*Megjelent: Magyar Napló, 2016. (XXVIII. évf.) 3. sz.
62–63. old.*

A magyar külpolitika kronológiája 1990–2010

Összeállította: NAGY MIKLÓS.

NEMZETI KÖZZSZOLGÁLATI ÉS TANKÖNYV KIADÓ,
BUDAPEST, 2015. 552 OLD.

Vaskos kötet. Alapos munka. Segédkönyv. Hasznos. Röviden talán e négy rövid mondattal – vagy inkább hat szóval – lehet és kell minősíteni a Külgazdasági és Külügyminisztérium Bátor Bánffy Miklós Könyvtára munkatársának, az Eötvös József Kollégium – akkor még így írták a ma már ismét Eötvös József Collegium nevét – egykori diákjának, Nagy Miklósnak a munkáját. A szerző – ahogy illik – magát összeállítónak nevezi, hiszen nem tett ő mást, mint átolvasott sok száz nyomtatott és elektronikus oldalt – magyarul, németül, franciául és angolul. Böngészett napi és hetilapokat, kézbe vett MTI kiadványokat, a Külgügyminisztérium belső híreit tartalmazó összeállításokat és a *Magyar Külpolitikai Évkönyv* 1990 és 2010 között megjelent példányait.

Amint ezek tanulmányozásával, cédulázásával végzett, már csak egy kevés szerkesztői munka szükségeltetett ahhoz, hogy elkészüljön a kötet, amely fontos kiegészítője lesz – vagy már az is – a magyar Külügyminisztérium – az utóbbi években Külgazdasági és Külügyminisztérium – a magyar külpolitika forrásait, a Külügyminisztérium szervezetét és a magyar külpolitika kapcsolatait bemutató/bemutatni szándékozó köteteknek.

Nagy Miklós úgy véli, hogy könyve e kiegészítő feladatok mellett önállóan is meg kell, hogy állja a helyét

a külpolitikával foglalkozó különböző kiadványok sorában. Ezen elvárása úgy vélem helytálló. Ha valaki ugyanis a kötet által megadott időhatárok között fontos, a magyar külpolitikával kapcsolatos fontos eseményekre próbál rövid, de mégis informatív adatokhoz jutni, az kezébe veheti a kötetet, amely kivitelre is szépnek, ízlésesnek mondható.

S hogy megtalálható-e abban minden érdeklődésre számot tartó esemény? A legfontosabbak biztosan, de előfordulhat, hogy egy-egy jelentéktelenebbnek tűnő dolog nem. Ez nyilván az összeállító erejének és a terjedelem adta lehetőségeknek a függvénye. Természetesen ez a megállapítás inkább feltételezés, mint tényszerűen bizonyítható állítás, mert ahhoz tudnia kellene a kötetet a kezébe vevő olvasónak, érdeklődőnek, hogy mi az az esemény amire „rákeres”. Ez az a pont, ahol a recenzens kicsit elbizonytalanodik, nevezetesen azért, mert úgy véli, hogy a könyvben található Index – ami személyekre teszi lehetővé a visszakeresést – talán kicsit kevés. Fontos lett volna a földrajzi névmutató, országok és települések megadásával. Mert Washingtonban, Moszkvában, Tokióban, Berlinben, Brüsszelben – és a sort folytathatnám – sok minden történt a kötetben megjelenő huszonegy esztendő alatt, ami magyar vonatkozásban is sorsfordító, sorsdöntő volt. Gondoljunk csak Magyarország NATO-hoz történő csatlakozásával kapcsolatos tárgyalásokra, az Európai Unióba történő felvételünkhöz vezető útra, de akár a Varsói Szerződésből történő kilépésre – pontosabban annak megszűntére –, egy-egy miniszterelnöki, külügyminiszteri látogatásra.

Az olvasó természetesen minden esetben telhetetlen és szeretné, ha ismereteit egy könyv állandó forga-

tásával is kellően megalapozhatná, ezért úgy véli – így a kötet ismertetésére vállalkozó is –, hogy milyen nagy segítséget jelentene számára, ha az Indexben szereplő személyekre vonatkozóan rövid életrajzi adatokkal is találkozhatna. Ha a kötet a magyar Külügyminisztérium szervezeti felépítését, annak változásait is közreadná (adta volna).

Erre természetesen lehet azt mondani, hogy akkor ne egy kronológiát, hanem egy annál sokkal terjedelmesebb, tartalmasabb, a lexikonokkal vetélkedő kiadványt kellett volna összeállítania Nagy Miklósnak, aki úgy vélem arra is alkalmas lett volna, csak legfeljebb a kötet megjelenésére még néhány esztendőtt várhattunk volna. Ezért ezek a felvetések maradnak olvasói/használói vágyak, amelyek azért talán valamikor teljesülhetnek. Egyébként a Külügyminisztérium forrásait, szervezeti változásait, a magyar külpolitika alapvető dokumentumait valóban másikként kötetek adták/adják közre, s azoknak köszönhetően számos, itt megfogalmazott „igény” kielégítést nyer. Igaz, ahhoz a könyvespolcra több, ehhez a munkához hasonló terjedelmes kiadványt kell elhelyezni, mert az ilyen munkákat – magam legalábbis – inkább veszem a kezembe, mint különböző elektronikus adathordozókon, képernyő előtt ülve „böngésem” azokat.

Azt tudom ajánlani mindazoknak, akik hívei a jó segédkönyveknek, hogy ne kerüljék el *A magyar külpolitikai kronológiája 1990–2010* című kötetet! Érdemes lapozgatni, olvasgatni! Nagy Miklós jó munkát végzett és ügyesen „csempészett be” a kronológiába esetenként olyan eseményeket/történeteket, amelyek csak részben voltak összefüggésben a magyar külpolitikával, de azok-

ra is oda kellett figyelni, hiszen nem egy esetben egy-egy velünk szomszédos országban történetekről volt szó. A szomszédok pedig mindig is fontosak, főleg, ha olyanok, akikkel volt és van miről közösen elgondolkodnunk, múltunkat, jelenünket és jövőnket illetően.

Megjelent: Századok, 2016. (150. évf.) 1. sz. 248–249. old.

Egy majdani Horthy-biográfia szinopszisa

TURBUCZ DÁVID: *Horthy Miklós.*

NAPVILÁG KIADÓ, BUDAPEST, 2011. 253 OLD.

Ha Magyarország XX. századi történetének politikai közül az utókor által „vitatott személy” jelzővel ellátottakat szemügyre vesszük, akkor közöttük vitéz nagybányai Horthy Miklós, egykori császári és királyi altengernagy, Magyarország kormányzója (1920. március 1 – 1944. október 16.) az előkelő első helyek egyike pályázhat.

Személyének, tevékenységének megítélése a mindenkori politikai viszonyok és elvárások alapján történt meg – gyaníthatóan így lesz ez a jövőben is –, és az életutat bemutatni szándékozó történész biztos lehetett/lehet abban, hogy írása olvasóinak egy része „áldani” fogja, míg másik része „pokolra” kívánja.

S hogy e két vélemény között lehetséges-e valami olyat alkotni, ami tisztas – és nem a szakmaiságot feladó, kompromisszumokat vállaló – teljesítményt mutat? Bizonyára igen, és a történésznek erre is kell törekednie. Úgy vélem ilyen törekvés (is) vezethette Turbucz Dávidot, aki a Romsics Ignác nevéhez köthető „történészmuhely” még harmincadik életévét be nem töltött tagjaként jelentkezett könyvével, amelyet „tudományos ismeretterjesztő”-ként határozott meg.

Turbucz Dávid az eddig ismert forráspublikációk, feldolgozások és korabeli sajtóanyag felhasználásával írta meg Horthy könyvét, amelyet az ismertetés írója „szinopszisének” nevezett ezen írása címében, mert

úgy véli, hogy egy majdani nagy biográfia alapjaival ismerkedhetünk meg ebből a munkából. Mielőtt bárki is a szinopszis szó kapcsán úgy vélekedne, hogy ezzel a teljesítményt kívánnám „értékelni”, jelezni szeretném, hogy téves lenne az a megközelítés. Turbucz Dávid teljesítménye messze több mint számos más, Horthy Miklós életútját bemutató kötet.

A szerző – ahogy megítélésem szerint egy biográfia esetében ez természetes is – kronologikus sorrendben veszi az életút egyes állomásait, s minden esetben olyan „bőséggel”, ahogy arra a rendelkezésre álló feldolgozások, források lehetőséget adnak a számára. Természetesen ezzel a megoldással – mint sok mindennel egy-egy történeti munka esetében – lehet vitatkozni, de jobbat nem valószínű, hogy tudnánk ajánlani.

Horthy Miklós egész életútját meghatározta haditengerésztiszi mivolta, illetve az uralkodó I. Ferenc József császár és király közvetlen közelében eltöltött szolgálati évei. Turbucz utóbbi esetében helyesen mutat rá arra, hogy a szárnysegédek – több volt belőlük ugyanazon időben – nem igazán kerültek szoros személyes kapcsolatba az uralkodóval, de ismerték és ő is ismerte őket. Sokkal inkább meghatározó volt mindaz, amit az uralkodó közvetlen környezetében láthattak, tapasztalhattak és az a kapcsolati rendszer, amely ott kialakult. (Nem biztos, hogy minden esetben bekövetkezett ez, és kérdés volt az is, hogy az egykori szárnysegéd később milyen beosztásokba került.)

Turbucz Dávid is – és ez így természetes – Horthy Miklós haditengerésztiszi pályafutása csúcspontjának tudja a flottaparancsnoki beosztását, amelyet ötvenedik életéve betöltése előtt ért el, s ebben a beosztásban az

első – és mint kiderült, az egyetlen – magyar volt a birodalom fennállása során.

Hogy a kinevezésben mekkora szerepe volt Horthy Miklós világháborús teljesítményének, az vitatott, illetve napjainkig vitatják. Egyesek szerint sem az otrantói siker, sem a korábbi olasz területek, illetve kikötők elleni sikeres akciók nem tekinthetők olyan jelentőségeknek, amelyek a hadtörténelemben feljegyzendők. Turbucz Dávid hajlik afelé, hogy Horthy sikereit ne tekintse igazán jelentősnek. Ez megítélés kérdése. Vannak, akik sokkal jelentősebb teljesítménynek vélik a későbbi kormányzó haditengerészeti eredményeit, mint mások. Természetesen valószínűsíthető, hogy Horthy Miklós esetében az utókor a kormányzói időszakra vonatkozóan igyekezett a korábbi eredményeket is felnagyítani, de azért az elmondható, hogy (az első) világháború osztrák–magyar haditengerészetének legsikeresebb hajóparancsnokai közé tartozott Horthy Miklós.

Ma is kevés ismerettel rendelkezünk arról, hogy vajon mi is motiválhatta Horthyt 1919 nyarán a szegedi ellenkormányba való „belépésre”. Általában emlékirataira hagyatkoznak a legtöbben, hiszen igazán más forrás nem segíti elő a „tájékozódást”. Horthy szegedi napjai, hetei gyakorlatilag egy későbbi lehetőséget alapoztak meg, és a hadügyminiszterből a Nemzeti Hadsereg fővezérévé vált altengernagy esetében már nehezen volt elképzelhető, hogy ne kerüljön az ország élére.

Megítélésem szerint Turbucz Dávid helyesen érzekelte és értékelte azt a tényt, hogy úgy a magyarországi politikai erők – legalábbis azok jelentős része –, mind a külhatalmak benne látták azt a személyt, aki alkalmas lehet Magyarország államfői posztjára. S hogy Horthy

ambicionálta-e ezt? Azt hiszem, igen. Maga ugyan általában bizonyos „külső kívánalmakra” is utal, de alapvetően nem volt ellenére „az ország élére állni”, és miután a tényleges hatalom gyakorlatilag az ő kezében volt, ezt a különböző politikai erők el is fogadták.

Horthyt nem azért választotta a magyar nemzetgyűlés 1920. március 1-jén ideiglenes államfővé – kormányzóvá –, mert az Országházban a Nemzeti Hadsereg néhány tisztje is megjelent, sokkal inkább, mert benne látták a megoldást.

S hogy milyen államfői jogokkal kívánták felruházni, az már kisebb-nagyobb vitákat indukált, de a közvetlen közelében lévő tábornokok közül Soós Károly és Berzeviczy Béla olyan tervezeteket készített, amelyek közel álltak az egykori királyi jogokhoz, és gyakorlatilag azokat megközelítőket is kapott az államfő, melyek a kor szak során még bővültek is.

Horthy 1919–1921 közötti működésével kapcsolatban rendre előkerül a kérdés: ösztönzött-e különböző különítményeket a „kilengésekre”, vagy csak elnézte azokat. Nem könnyen megválaszolható kérdés, de ez idáig senki nem tudott olyan dokumentumokkal szolgálni, amelyek az „ösztönzést” támasztották volna alá. Az viszonyt tény, hogy a törvényteleniségek elkövetése miatt hadbírói eljárás alá volt katonák államfői kegyelemben részesültek és tovább szolgálhattak a Nemzeti Hadseregben, majd a Magyar Királyi Honvédségben. Ahogy többségében továbbszolgálhattak, illetve kegyelemben részesültek azok a tábornokok és tisztek is, akik az uralkodó, IV. Károly második visszatérési kísérletekor az uralkodó mellé álltak. (Csak egy apróság: az uralkodó által magasabb rendfokozatokba történt kineve-

zéseket Horthy tudomásul vette és nem fosztotta meg azoktól a vele szembefordulókat!)

Magam úgy vélem – s ezt látom Turbucz Dávidnál is –, hogy 1921-ben Horthy felelős politikusként – államférfinak nem nevezném – gondolkodva, helyesen lépett fel a visszatérni szándékozó uralkodóval szemben, aki, úgy tűnik nem érzékelte, illetve helytelenül mérte fel az európai viszonyokat.

Horthy Miklós életútja kapcsán leginkább a második világháború évei alatti működése és a magyarországi zsidósággal kapcsolatos álláspontja áll a viták középpontjában. A különböző „szélsőséges” álláspontok – nem ő volt, aki a „háborúba vitte az országot”, minden miatta történt, neki köszönhető a magyarországi zsidóság jelentős részének az elpusztítása, ha ő nincs, mi történt volna a több mint kétszázezer főre tehető budapesti zsidósággal, bevonultatnak-e olyan számban munkaszolgálatra zsidó férfiakat 1944. március 19-e után, mint amennyit igen – között nem túl könnyű megtalálni a helyes utat, pontosabban megrajzolni a hiteles képet. S hogy a kép valóban hiteles-e, arról minden olvasóban nyilván más vélemény alakul ki. Ennek többféle oka is van, illetve lehet: az addigi ismeretek mélysége, személyes érdeklődése, szimpátiája. De vajon képes-e a történész a személyes szimpátiától eltekinteni s bizonyos külső elvárásoktól elvonatkoztatni? Nem könnyű, de szükséges.

Úgy vélem, Turbucz Dávid megkísérelte ezt, bár magam úgy látom a zsidókérdéssel kapcsolatban hajlik a felé az álláspont felé, miszerint Horthy Miklós már jóval korábban tudhatta, hogy mi történik az európai zsidóság jelentős részével – majd a magyarországgal is –,

mint ahogy azt Horthy maga állítja. Számomra sem a szerző, sem más – a holokauszt történetével foglalkozó – kollégák érvelése nem igazán meggyőző. Úgy vélem, nem valószínűsíthető, hogy az ún. auschwitz-i jegyzőkönyv előtt Horthy érdemi információkkal bírt volna a deportált zsidók helyzetéről.

Egyébként érdekes, hogy még a Sztójay-kormány sem rendelkezett pontos információkkal. Egy sokat idézett – de a vonatkozó mondatokat nem teljes egészében adják közre általában az azt idézők! – minisztertanácsi jegyzőkönyv (1944. június 21.) tanúsága szerint a Sztójay Döme vezette magyar királyi kormány külföldi sajtóhírekből arról értesült, hogy „a külföldi sajtó orgánumai a magyarországi zsidók 'kiirtásáról' beszélnek”, illetve „Több külföldi lap olyan híreket hozott, hogy Lengyelországban a zsidókat elgázosítják, majd elégetik.” Hogy ki, mikor és miről kapott hiteles információt, máig vitatott. Az viszont tény, hogy Horthy Miklós fellépésének eredményeként a budapesti zsidóság tervezett deportálását leállították 1944. július első napjaiban.

S hogy mennyire volt antiszemita Horthy? Nehéz eldönteni. Úgy vélem, nem jobban, mint a XIX–XX. századi Magyarország polgárainak többsége. Voltak zsidó származású bajtársai – pl. dr. Barcsay Ábris, eredetileg Blau Ábrahám –, akikkel államfőként is tartotta a kapcsolatot, elismeréssel (is) szólt a zsidóságnak a magyar gazdasági életben betöltött szerepéről, s mindig emlegetik zsidó származású bridzspartnereit is.

Magam úgy látom, hogy a zsidókérdés Horthynál is – ahogy számos magyar politikusnál – alapvetően gazdasági kérdésként merült fel. Megengedhető-e, lehetséges-e, hogy a gazdasági életben és az értelmiségi pályá-

kon – elsősorban orvos, ügyvéd, színész, újságíró stb. – jelentősen túlreprezentált legyen a magyarországi zsidóság?

Az 1920-as, '30-as, '40-es évek magyar társadalma szerint nem. A választott megoldások (az ún. zsidótörvények, az 1938. évi XV, az 1939. évi IV. és az 1941. évi XV. törvénycikk) azonban nem oldották meg a problémát, és az eredmény – igaz, Magyarország német megszállása után – tragikus kifejtetbe torkollott.

Megszállás. Vajon elkerülhető lett volna-e, s ha nem, mit kellett volna tennie Horthy Miklósnak? Megválaszolható egyáltalán ez a kérdés? Nem valószínű, de mindenki a maga válaszát tartja elfogadhatónak. Ha Horthy lemond államfői tisztéről, akkor a külföld ítélete talán más. S az vajon felülírta volna Teheránt (1943)? Több vagy kevesebb magyarországi zsidó kerül el a deportálást és éli túl a világháborút? Jelenthetett volna-e mentességet a deportálás alól a munkaszolgálat? Mint ahogy jelentett 1944. március 19-e után, mert a munkaszolgálatos a magyar királyi honvédség tagja volt, s mint ilyen nem volt deportálható.

Sok-sok kérdés, amelyre már csak a kötet terjedelme okán sem lehetett részletesebb és alaposabb választ adni. A megrajzolt Horthy-kép azonban így is szakszerű és hiteles, ami nem jelenti azt, hogy kiegészítésre, finomításra nem szorul majd egy több száz oldalas majdani Horthy-biográfiában, mert ez a munka a megírandó „nagy életrajzhoz” képest „csak színopszis”, de olyan jó színopszis, amelyre lehet építkezni!

Nem lenne ugyanakkor teljes az ismertetés, ha nem ajánlanék néhány olyan írást, forrásanyagot a szerző figyelmébe, amelyről esetleg nem tudhatott, illetve ame-

lyik könyve megjelenése után vált ismertté. Így hasznos lehet a majdani Horthy-biográfia elkészítéséhez lapozgatni Brunswik György *Der Pustakönig* című kéziratát, amelyet 1968-ban írt Münchenben a kormányzó egykori útimsarsallja, s másolata a Hadtörténelmi Levéltárban található. 2011-ben jelent meg Erich Körner Lakatos *Horthy Miklós Bruckstücke und Ergänzungen* (Münster, Editions Octopus.) című könyve, ez számos olyan kisebb-nagyobb dokumentumot, forrást is közöl, amely nem volt ez idáig ismeretes. A második világháborúból való kiválással kapcsolatban adalékot jelenthet Horthy szemléletéhez e sorok írójának rövid forrásközlése – *Náday István „útravalója”* (Lymbus, 2008, Budapest, 315–319.) –, amely egyúttal rámutathat arra is, hogy a kormányzó a „szovjet megoldásra” csak a legvégső esetben szánta el magát, és kérdés ma is, hogy mekkora „lelkesedéssel”.

Mint minden könyvben – és mint mindannyiunk munkáiban –, ebben is találhatók kisebb-nagyobb elírások, apró tévedések, hiányosságok. A teljesség igénye nélkül: Horthy a szerző által felsorolt nyelveken kívül angolul is kiválóan beszélt. Amikor felvették a Haditenyészet Akadémiára, akkor az még csak „császári királyi” volt, „és” nélkül. A kitüntetések esetében fontos azok fokozatát vagy osztályát is megadni, stb. A bécsi Osztrák Hadilevéltár – ott van anyaga Horthy Miklós-nak! –, illetve a budapesti Hadtörténelmi Levéltár tiszti személyügyi anyagainak a felhasználása segíthetett volna némi adatot szolgáltatni Horthy Zoltánról, illetve Horthy István (a báty) katonai rendfokozatai, beosztásai is pontosak lehettek volna. (Horthy István ezredes volt (az első) világháború kezdetekor, 1917. augusztus

18-án nevezte ki az uralkodó vezérőrnaggyá, 1920. augusztus 1-jével lett altábornagy, és nyugállományba helyezését követően lett címzetes lovassági tábornok.)

Mindezek ellenére, és mindezekkel együtt több mint figyelemre méltó munka született egy fiatal kolléga jóvoltából, aki, illetve akinek a munkája talán érdemi „Horthy-vitát” is elindíthat. Az abban résztvevők pedig remélhetőleg tartják magukat a régi elvhez, azaz harag és részrehajlás nélkül – *sine ira et studio* – lesznek hajlandóak gondolatokat cserélni a XX. századi magyar történelem egyik meghatározó, történelmünkben megkerülhetetlen és napjaink politikai életében is rendszeresen felemlégetett alakjáról, vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzóról.

Megjelent: Tekintet, 2012. (25. évf.) 3. sz. 146–153. old.

B. Kalavszky Györgyi – Illésfalvi Péter: Horthy Miklós élete képekben

B. KALAVSZKY GYÖRGYI – ILLÉSFALVI PÉTER:

Horthy Miklós élete képekben.

PUEDLO KIADÓ, BUDAPEST, 2007. 167 OLD.

A XX. századi magyar történelem egyik legismeretebb személyisége kétségtelenül Horthy Miklós. Az Osztrák–Magyar Monarchia hajóhadának utolsó parancsnoka, az összeomlaskor altengernaggyá kinevezett Horthy Miklós neve és az 1919 és 1944 közötti időszak szinte egyet jelent a legtöbb ember számára. Neve, személye 1945 előtt szinte kivétel nélkül pozitív jelzőkkel volt összekapcsolható, míg 1945 után személyéről csak negatívan „illet” nyilatkozni. A magyarországi ún. „rendszerváltoztatás” (1990) után kezdődött meg személyének, huszonötéves államfői tevékenységének, de részben haditengerészi teljesítményének is objektívabb értékelése. Voltak – és vannak – olyanok, akik személyében a „nagy államférfit” vélik felfedezni, míg mások egy „félfeudális rendszer” emblematikus figurájának tartják még napjainkban is.

Alapos, életútját a maga teljességében feltáró, személyét és működését a „sine ira et studio” elv alapján értékelő biográfia még nem született ez idáig róla. A megjelent publikációk általában alaposabb elemzés nélkül tekintik át életútját, vitatják pályafutásának egyes állomásait – 1919-es szerepvállalása, második világháborús felelősségének kérdése, a magyarországi zsidóság 1944-es deportálása idején játszott szerepe, stb. –, illetve rajzolnak róla hitelesnek remélt képet.

Az ez idáig közreadott munkák – így 1991-ben Magyarország is megjelent emlékirata (Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa Könyvkiadó – História, Budapest, 1990.) – viszont kétségtelenül egy Horthy-életrajz elkészítésének szükségességére hívják fel a figyelmet, de egyben azt is jelzik, hogy a néhai kormányzó majdani biográfusa számos – részben vagy egészében jól hasznosítható – publikációra támaszkodhat majdani műve elkészítéséhez.

Ha nem is lesz „alapmű”, de feltétlenül hasznosítandó a fentebb jelzett munkához B. Kalavszky Györgyi és Illésfalvi Péter közelmúltban megjelent kötete. A két kitűnő muzeológus – a Hadtörténeti Múzeum Fotógyűjteményének egykori és jelenlegi vezetője – nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a XX. századi történeti források sorában egyre fontosabb szerephez jutó/jutott fényképek segítségével mutassa be vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország néhai kormányzója életútját. A szerzők természetesen az életút egyes korszakainak bemutatásához felhasznált különböző feldolgozások segítségével egyben meg is rajzolták a „saját” Horthy portréjukat.

Ha azt kellene (csak) minősíteni, akkor azt írhatnám, hogy kevesebb kritikával és több megértéssel vannak/voltak az egykori államfő iránt, mint sokan azok közül, akik Horthy Miklósról ez idáig írtak. B. Kalavszky Györgyi és Illésfalvi Péter ilyennek látták az egykori államfőt. S hogy milyen volt valójában? Az ő könyvükből a fotók segítségével derül ki. A fotók mindig egy adott pillanatot örökítenek meg. Az adott pillanat pedig árulkodó, főleg ha nem beállított felvételtől van szó. Így a felvételekről élénk lép a gyermek Horthy Miklós, a cs. és kir.

Hadtengerészeti Akadémia növendéke, a fiatal tengeresztiszt, a családapa, az uralkodói szárnysegéd, a Nemzeti Hadsereg fővezére, a Kormányzó, a művészeteket kedvelő ember, a vadászat rajongója, a „védőőrizetbe” került lemondott államfő, a nürnbergi perekben tanúként megjelenő egykori politikus, az emigrációban élő idős ember, a családjának fontos nagypapa.

A közreadott fotók egy része természetesen ismert, más részük reprodukció, de ilyen összegyűjtött, szakszerűen szerkesztett formában még nem kerültek a nyilvánosság elé. Érződik a köteten, hogy a szerzők azonosulnak a témájukkal, „gondos gazda” módjára bánnak az anyaggal. A Hadtörténeti Múzeum Fotógyűjteményének képei adják a „törzsanyagot”, míg kiegészítik azt a Magyar Nemzeti Múzeum Fotótárának képei, illetve a fentebb már jelzett reprodukciók, melyek többnyire különböző kiadványokban közölt fotókat jelentenek.

Ahogy azt már fotók dominálta kötetben illik, a szerzők megadják a fotók lelőhelyét (lehetőség szerint a felvételek leltári számát is), ha lehetséges a fénykép készítésének az időpontját, illetve a felvétel készítőjének a nevét. Néhány esetben azonban, úgy vélem, kissé alaposabban kellett volna ellenőrizni a különböző adatokat, névírásokat, mert előfordulnak kisebb-nagyobb tévedések és bizonyos esetekben különösebb utánajárás nélkül is lehetett volna még néhány személyt az egyes felvételeken azonosítani.

Úgy vélem, a kötet méltatása mellett a legjobb ismereteim szerint kötelességem rámutatni azokra a tévedésekre, elírásokra, amelyek egy új kiadás esetében javítandók lennének, és egyben felhívni ezzel is a figyelmet arra, hogy a Püldo Kiadó dicséretes hadtörténe-

ti ismeretterjesztő tevékenysége megkívánná az alapos ismeretekkel bíró kiadói szerkesztői munkát; a kiadó nagyobb odafigyeléssel még színvonalasabbá tehetné kiadványait.

S most vegyük sorra a valós – avagy csak vélt? – kisebb tévedéseket, elírásokat, nyomdai „tévesztéseket”!

8. oldal: Horthy István nem végzett „jogi egyetemet,” mivel jogi egyetem nem volt és nincs ma sem. Doktori címet nem szerzett és nem lovas tanár, hanem lovaglótanár volt.

44. oldal: Először azt olvashatjuk, hogy Horthy Miklósnak nem maradtak lovai, később pedig már igen szép méneséről történik említés. Melyik a valószínűbb?

48. oldal: bádoki Soós Károly a Nemzeti Hadsereg vezérkari főnöke volt.

53. oldal: 1920-ban Igmándy-Hegyessy Géza még nem volt a Testőrség parancsnoka, hanem a darabontestőrségé, őrnagyi rangban. A Testőrség élén akkor görgői és toporczy Görgey György állt, őrnagyi rangban. Mivel a képen Igmándy-Hegyessy Gézaként jelzett személy alezredes, így valószínűsíthető, hogy a fotó 1921. szeptember 1-je után készült, mivel mind ő, mind Görgey azon a napon lett alezredes.

56. oldal: Soós Károly 1921-ben még nem a 4. vegyesdandár parancsnoka, hanem a kaposvári katonai körlet parancsnoka, illetve a szerbek által megszállt területek „visszacsatolásakor” a „déli végek vezénylő tábornoka”.

67. oldal: vitéz nagybányai Horthy István rendfokozata: címzetes lovassági tábornok.

68. oldal: Úgy vélem, az árvalányhajas kalapban „díszelgők” nem leventék.

72. oldal: vitéz Somkuthy József Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának a főnöke volt és nem a vezetője.

73. oldal: Mi értendő vajon a „vitézi pótavatás” alatt?

75. oldal: A fotón szereplő tábornokok vitéz schöndorni Schönnner Odilo altábornagy és vitéz rumwerthi Rapaich Richárd altábornagy.

76. oldal: A fotón vitéz Somkuthy József tábornok, Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának a főnöke látható. (A Súlyomváry nyilván elírás.) Az olasz követ Mario Arlotta, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, az olasz katonai és légügyi attasé pedig Giovanni B. Oxilia vezérkari alezredes.

78. oldal: Itt 1934-ben Hadimúzeum szerepel, míg a 84. oldalon 1937. május 29-ei dátummal a Hadimúzeum megnyitására siet az államfő?

91. oldal: Nem kormányfő, hanem kormányzó a helyes szó.

115. oldalon: Itt és korábban is helyesen Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnöke és nem vezetője.

118. oldal: Úgy vélem a kormányzó – ellentétben a képaláírással – nem bevonul, hanem a díszszemlét nézi.

121. oldal: vitéz Keresztes-Fischer Lajos az adott időben (1940. szeptember 16.) már tüzérségi tábornok, Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnöke, főhadsegéd.

124. oldal: Horthy István a letöltött katonai szolgálati ideje után nem lett azonnal tartalékos főhadnagy. Ifjú Horthy Miklós rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban volt Magyarország brazíliai (és nem riói) követe.

126. oldal: A képaláírásnál a két fiú neve felcserélve!

129. oldal: gróf Klebelsberg Kuno nem közoktatási, hanem vallás-és közoktatásügyi miniszter volt az adott időben.

133. oldal: A római katolikus vallású Horthy István-né tábori misén vehetett részt. Az istentisztelet a protestánsoké.

140. oldal: Itt is helyesen a Honvéd Vezérkar főnöke.

141. oldal: A Kristóffy-féle távirat ügye kissé leegyszerűsítettett.

142. oldal: Az ún. előzetes fegyverszüneti egyezmény 1943. október 10-i időpontja nem helyes. Nem a nyugati szövetségesekkel létrejött 1943. szeptember 9-ei „megállapodásról” van szó?

144. oldal: vitéz tiszabeőii Hellebronth Antal nem tábornok, hanem címzetes tüzérségi tábornok volt.

150. oldal: Itt és máshol is helyesen a Honvéd Vezérkar főnöke a megnevezés.

155. oldal: ifjú Horthy Miklós nem koncentrációs táborból szabadult 1945-ben, hanem német fogságból.

156. oldal: John Fluornoy Montgomery nem nagy-követ, hanem követ volt.

Amint arra már utaltam, a részletes – de nem teljes – felsorolás egy esetleges új kiadás vagy utánnyomás pontosításául szolgálhat, mert hibátlan lehetetlen készíteni, de törekedni rá érdemes! S ha így lesz, akkor figyelni kell arra is, hogy a *Rubicon* folyóirat nem Rubikon és megfontolandó az is, hogy a nemesi előnevek, vitézi jelzők egységesen használtassanak, azaz vagy mindenkinél, vagy senkinél!

Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2008. (121. évf.) 1. sz. 200–201. old.

Egy katona portréja

DOMONKOS LÁSZLÓ: *Az elfelejtett parancsnok.*

Kratochvil Károly.

UNICUS KIADÓ, BUDAPEST, 2018. 328 OLD.

A magyar hadtörténelem nem büszkélkedhet nagyon sok kiemelkedő hadvezérrel, de jó katonai vezetővel, többel is. A kérdés természetesen mindig az, hogy egy ország – amely volt önállóan európai nagyhatalom, társországgként úgyszintén, de volt átlagos vagy gyengébb katonai hatalom is –, komoly katonai erőt képviselő önálló haderő nélkül képes-e „kitermelni” igazi katonai nagyságokat.

Úgy vélem, nem egyszerű erre megfelelő választ adni. Igazán jelentős hadvezérről a XIX–XX. századi magyar hadtörténelemben nem igazán beszélhetünk. (Természetesen mondhatjuk: na és Görgei? S a válasz lehet: igen.) Voltak azonban olyan katonai vezetők, tábornokok és törzstisztek, akik katonai tevékenységükkel a figyelem középpontjába kerültek. Ha az ő cselekedeteiket, katonai teljesítményüket az adott kor viszonyai között vizsgáljuk, akkor elmondhatjuk: egy-egy helyzetben valóban meghatározó szerep jutott nekik.

Ezen jelentős feladatokat teljesítő személyek közé sorolható szentkereszthegyi Kratochvil Károly altábornagy (Brünn /ma Brno/, 1869. december 13 – Budapest, 1946. szeptember 24.), aki az első világháború éveiben gyalogezred-, illetve dandárparancsnokként szolgált a magyar királyi honvédségben. Katonai teljesítményével kiérdemelte többek között a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, de nevét mégis inkább a „Székely

Különítmény” (később „Székely Hadosztály”) parancsnokaként ismerte meg a szélesebb közvélemény.

Kratochvil Károly katonai pályafutása nem igazán tért el a XIX. század harmadik harmadában a katonai hivatást választóktól. Előmenetele szabályos, különösebb „kiugrásoktól” mentes volt. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a bécsújhelyi császári és királyi Mária Terézia Katonai Akadémiát (1887–1890), majd később a bécsi császári és királyi Hadiiskolát elvégezve (1894–1896) bekerült a Monarchia hadereje elitjébe, a vezérkari tisztek nem túl nagyszámú „táborába”. Aki annak a testületnek a tagja lett, bizton számíthatott arra, hogy elérheti a tábornoki rendfokozatot. Vezérőrnagy, de akár altábornagy vagy gyalogsági, lovassági tábornok, tábornoszernagy is válhat(ott) belőle.

Kratochvil Károly katonai pályafutásának fontos állomása volt az a katonai nevelői beosztás, amelyet az uralkodó – I. Ferenc József császár és király – családjához tartozó József főherceg udvartartásánál töltött be. („Ő Fensége József főherceg úr udvartartásánál, mint nevelésvezető beosztva”) Ez a beosztás a magasabb parancsnoki karral való találkozás lehetőségét, társadalmi és adott esetben politikai kapcsolatok kiépítését is elősegíthette, amelyek a későbbi életút során akár jól „gyümölcsöztethetőek” is lehettek, bár automatikus „segítséget” nem jelentettek.

Kratochvil ezt a kényelmes, biztos beosztást „cserélte” fel az első világháború kitörését követően a csapatparancsnoki beosztással, a harcmezővel, annak minden nehézségével, veszélyével. Ő is – nem kevés törzs- és főttisztársához hasonlóan – úgy vélte: az igazi katonának a harctéren a helye. Mintegy négy esztendő telt el

az orosz és az olasz hadszíntéren, általában honvédelmi parancsokat parancsnokolva.

Az összeomlást követően csapattestével visszatért Magyarországra, azon belül is Erdélybe – gyermekkorának színhelyére – és vette át ott a katonai parancsnoki beosztást. Tragikus állapotokkal szembesült: alig néhány száz fegyver (az is többnyire kézi) és néhány ezer katona – részben önkéntes – felett rendelkezett. Ezzel az erővel kellett (volna) megvédeni az előrenyomuló – létszámában és fegyverzetében jelentősebb, de nem hatalmas túlerejű – román katonai erőttől a magyar földet. Akkor, amikor a politikai erők egy része a haderő leszereléséről, a fegyveres erő felesleges mivoltáról beszélt.

Kratochvil megpróbált mindent, amit a lehetőségek és a körülmények biztosítottak. Önkéntesekből és továbbra is szolgálni akaró hivatásosokból szervezett néhány ezer fős különítményt, és állt ellen a román támadásoknak. A harcok nem jártak jelentős személyi veszteségekkel, de területmegtartó eredménnyel sem, hiszen a győztes nagyhatalmak, az antant diktálta feltételeknek a kor magyar politikai vezetése nem tudott – s talán nem is akart? – ellenállni, így a katonai teljesítményt mindig felülírta a politika.

Mindez természetesen kihatott a Kratochvil vezette katonai erő lehetőségeire is. Kisebbségi sikerek után, személyi utánpótlás, fegyverzet- és lőszer-kiegészítés nélkül maradt a visszavonulás, majd a szembesülés a ténnyel: a polgárinak nevezett politikai hatalmat egy új, a korban csak bolsevistának nevezett uralom váltotta fel. Lehet-e vállalni ilyen helyzetben a harcot? Akarja-e az új hatalom, hogy egy nemzeti érzelmeiktől áthatott katonai erő tényleges erőt is jelentsen?

Megannyi kérdés, amire részben választ kaphatunk Domonkos Lászlónak a Masszi Kiadónál 2010-ben megjelent könyvéből. A szerző főleg a Veszprém Megyei Levéltárban lévő Kratochvil-hagyatékra, illetve néhány kisebb feldolgozásra építve rajzolta meg a katonai pályafutása végén az altábornagyi rendfokozatot elérő, és a Hadtörténelmi Múzeum igazgatói posztjáról 1924. december 1-jével átmeneti viszonyba, majd rá egy évre nyugállományba került katona portréját.

Kratochvil Károly életútja az Osztrák–Magyar Monarchia számos katonai vezetőjének tipikus pályafutása. Szolgált a közös haderőben és a honvédségben. Volt vezérkari tiszt és csapatparancsnok, majd a román internálás és börtön (1919–1920) után Magyarországra visszatérve a Nemzeti Hadsereg, illetve a magyar királyi honvédség tábornoka. Parancsnoka volt a debreceni katonai körletnek (később 6. honvéd vegyes dandár) és igazgatója a Hadtörténelmi Múzeumnak.

Utóbbi beosztásra szinte „predesztinálta” a hadtörténelem iránti érdeklődése, a képzőművészetben való jártassága – kitűnően rajzolt és festett. Kratochvil Károly 35 év szolgálati viszonnyal – több mint 40 szolgálati évvel – a háta mögött ötvenöt évesen került nyugállományba, de nem kényszerült tétlenségre. Aktív társadalmi tevékenységet fejtett ki. A Külügyi Társaság elnöki tanácstagja, a Székelyhadosztály Egyesület elnöke, a Magyar Iparművészeti Országos Egyesület örökös díszelnöke, és még számos egyesület, szervezet vezetője, tagja volt.

A Székely Hadosztály katonáinak örökös támaszaként volt ismert. A területi visszacsatolásokat követően nem kevesen lettek tagjai egykori beosztottai,

alárendeltjei közül a Székelyhadosztály Egyesületnek, amelynek elnökeként következetesen eljár az ún. zsidótörvények által érintett bajtársai érdekében. Igyekezett számukra „elintézni” a mentesítéseket, a haza érdekében kifejtett működésük alapján.

A második világháború után az „új világ” már csak néhány hónapot jelentett számára, 1946. szeptember 24-én elhunyt. Erdélyben ma is tisztelettel emlékeznek rá, mint Magyarország e részének egykori védelmezőjére. Kézdivásárhelyen – igaz, helytelen névírással – szobor állít neki emléket. Lehet, hogy itthon is érdemes lenne méltó módon emlékezni rá, mert Domonkos László könyve az első – hibátlannak ugyan nem nevezhető – kísérlet arra, hogy egy olyan katonai vezető portréját rajzolja meg, aki hadvezérré ugyan nem vált, de katonaként kiemelkedő teljesítményt nyújtott a „Nagy Háborúban”, és az ország területi épségének megvédésért is fegyvert fogott. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeuma talán méltó helyszíne lehetne az emlékállításnak, ahol számos, Kratochvil Károly katonai teljesítményét meg sem közelítő, ott soha nem szolgált katona már emléktáblát kapott.

Megjelent: Honvédségi Szemle, 2011. (65. évf.) 1. sz. 63. old.

Egy repülő ás emlékére

IFJ. SARKADY SÁNDOR: *Oroszlán a Pumák között.*

Vitéz nemes Molnár László (1921–1944).

B. H. N. KFT., H. N., 2020. 219 OLD.

Az első világháború óta azokat a repülőket, akik légi harcban öt ellenséges repülőgépet megsemmisítenek, „ásznak, ászoknak” nevezik. A magyar királyi Honvéd Légi Erők kötelékében a második világháború éveiben számos ilyen tiszt és altiszt/tiszthelyettes teljesített szolgálatot. Ezek közé tartozott vitéz nemes Molnár László hadnagy, aki 1944. augusztus 7-én a 25. légi győzelme után hősi halált halt. Az „ász” befejezte földi pályafutását. Ennek a földi pályafutásnak a történetét ismerhetik meg mindazok, akik kézbe veszik ifjabb Sarkady Sándor *Oroszlán a Pumák között* című kötetét, amelynek a történész egy személyben szerzője és szerkesztője is.

A levéltári források mellett a közeli rokonok, családtagok tulajdonában lévő korabeli feljegyzéseket és fotókat is összegyűjtötte és közreadta, befejezve így azt a munkát, amelyet a hősi halált halt vitéz nemes Molnár László édesapja, az ugyancsak katonatisztként szolgált dr. nemes Molnár Gyula ezredes kezdett meg.

A kötetben egy HAZÁJÁÉRT – csupa nagybetűvel – tenni akaró fiatalember képe rajzolódik ki. Az elemei, majd polgári, illetve katonai középiskola diákjáé, az érettségi vizsgát követően a M. Kir. „Horthy Miklós” Honvéd Repülő Akadémia (Kassa) akadémikusáé, aki 1942. június 18-án hadnaggyá avatott. A különböző sportokban – atlétika, tenisz – is szép eredményeket felmutatni tudó fiatal tiszt minden vágya a frontra ke-

rülés volt. Úgy vélte, oly sok bajtársához hasonlóan neki is ott a helye. S hogy képet kaphassunk annak a kornak a szellemiségéről, elég talán utalni arra, hogy Molnár László is azon soproni katonai középiskolások – „rákócizisták” – között volt, akik az I. bécsi döntést (1938. november 2.) megelőzően „megszöktek/kiszöktek” az intézetből, hogy fegyverrel foglalják vissza a Felvidéket, illetve annak egy részét.

A kalandos vállalkozást egy csendőrzárőr és a növendékek után küldött tisztek akadályozták meg. A „megtorlás” elmaradt, de a „fejmosás” nem. A magyar királyi Honvédség 1938. november 11-i kassai bevonulásakor a 7. és 8. évfolyam növendékei ott lehettek a bevonulók között és díszőrséget adhattak II. Rákóczi Ferencnek a kassai dómban található sírjánál. Így bocsáttatott meg a néhány héttel korábban elkövetett „bűn”.

Molnár László hősi haláláig a magyar királyi Honvéd Légi Erők legsikeresebb vadászrepülője volt. Vitéz Szentgyörgyi Dezsővel és vitéz Debrődy Györggyel vívták sajátos „küzdelmüket”. A háború végére a legsikeresebb Szentgyörgyi lett, akit Debrődy követett. Nem tudhatjuk, hogy milyen lett volna a sorrend, ha Molnár is élve fejezi be a háborút.

A jelzett „küzdelem” bajtársias volt. Segítették egymást, örültek egymás sikereinek és tisztelték az ellenfeleket, akik – háború lévén – ellenségek voltak, és amint a magyar repülők tapasztalhatták, nem minden esetben voltak lovagias ellenfelek. Az ejtőernyővel repülőgépeket elhagyókra is lőttek, pedig ez a légi harcok íratlan szabályai szerint nem volt „illendő”.

Ifjabb Sarkady Sándor könyve különösen a benne közreadott korabeli levelek, naplórészletek, fotók okán

igen érdekes. Egy fiatal repülő levelei korábbi kiképzőjéhez – vitéz Palkó László századoshoz* – és annak válaszai, tanácsai a tanítványnak. Ezek olyan közeli emberi kapcsolatot igazolnak, amely példaértékű. Miként óvna őt egykori kiképzője és parancsnoka, miként féltik őt a szülei (is) és próbálják meggyőzni arról, hogy nem kellene a frontra kérnie magát, de Molnár László meggyőzőhetetlen. Úgy véli, az ő helye ott van.

Szomorúan veszi tudomásul, amikor a parancsa a megszállt szovjet területekről Magyarországra szólítja, mert 1944 késő tavaszán, kora nyarán már annak a légtérét kell védeni. Néhány tucatnyi magyar repülő – természetesen német repülőök támogatásával – és sok száz amerikai és brit repülőgép és repülő. Egyenetlen és szinte reménytelen küzdelem, és mégis...

Oroszlán a Pumák között. Igen, Oroszlán, mert így (is) becézték Molnár Lászlót, aki a híres-nevezetes Puma repülőosztály – később ezred – repülőgép-vezetője (pilótája) volt. Az egyik legjobb és az egyik legfiatalabb, aki légi harcban veszítette el az életét. Emlékét a sopronbánfalvai temetőben légcsavarral megjelölt sírja, a lelövése helyén állított emlékkereszt és a családtagok mellett a magyar repüléstörténet iránt elkötelezettek – és magam úgy vélem és remélem –, a Magyar Honvédség mai repülői is őrzik. Emlékeznek azon elődükre,

* Az ismertetés írója 2006 októberében a sydney-i Szent Erzsébet Otthonban még személyesen találkozhatott az akkor 96 éves Palkó Lászlóval, aki kiváló egészségnak örvendett. Megkínálta őt whiskyyel, s szomorúan állapította meg, hogy – lévén a vendég absztinens, ezért – kénytelen egyedül whiskyzni, miközben Magyarország második világháborús éveiről és a magyar repülőök akkori harcairól váltanak szót.

illetve elődeikre, akik számára a repülés, a Haza szolgálata szent volt és megkérdőjelezhetetlen.

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2021. (149. évf.) 3. sz.
156–157. old.*

Fogaskerék a gépezetben

MÜLLER ROLF: *Az erőszak neve: Péter Gábor.*

Az ÁVH vezetőjének élete.

JAFFA KIADÓ, BUDAPEST, 2017. 292 OLD.

Amennyiben a magyarországi kommunizmust gépezetnek (is) tekintjük – s miért ne tekinthetnénk annak az 1945 és 1990 közötti időszakot, még ha azon belül „hivatalosan” különböző periódusokat meg is különböztetünk –, akkor annak a gépezetnek a működtetéséhez sok kisebb-nagyobb fogaskerekre volt szükség. A legnagyobb fogaskerek a Magyar Kommunista Párt, majd Magyar Dolgozók Pártja legfelsőbb vezetői – a mikor hármas, mikor négyes, mikor ötös fogatnak nevezett társulat tagjai (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály; Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József; Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József, Vas Zoltán) – voltak. Nem működött volna azonban a „szerkezet” a kisebb fogaskerek nélkül, amelyek közé Kovács István, Kádár János, Rajk László, Münnich Ferenc, Nagy Imre – és ahogy egykoron a filmek vége főcímében felsorolt szereplők nevét követően odaírták –: „...még sokan mások” sorolhatók. S hová lehet(ne) sorolni Müller Rolf könyvének hősét/alakját/tárgyát: Péter Gábor, született Eisenberger Benjámin, az 1945 és 1953 közötti időszak „megkerülhetetlen” alakját? Bármelyik kategóriába.

Az Újfehértón, szegény zsidó családban, 1906. május 14-én született, később szabósegédségig emelkedő, a magyarországi illegális kommunista mozgalomba már fiatalon bekapcsolódó, és különböző neveket használó,

s – végül – Péter Gáborként ismertté vált személy a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett korszak egyik legismeretesebb és legrettegettebb alakja lett. Az egyszerűen csak politikai rendőrségnek nevezett szervezet – a PRO, az ÁVO, az ÁVH – teljhatalmú ura, Rákosi Mátyás minden parancsának kérlelhetetlen végrehajtója.

Müller Rolf a szinte valamennyi, jelenleg elérhető forrást feltárva és feldolgozva, ennek a személynek az életútját vázolta fel kötetében. Amikor Gyarmati György korábbi, Péter Gáborról készült tanulmányát alapul véve továbblépett, jól tudta, hogy nem könnyű feladatra vállalkozik. Töredékes, hiányos – nem egy esetben egymásnak ellentmondó – források kritikus vizsgálatával kellett megrajzolnia egy olyan személy portréját, akiről mindenkinek más és más a véleménye, s aki magát – legalábbis a saját megmaradt feljegyzései szerint – csupán egy közreműködőnek, és nem a rendszert működtető személynek tartja. Pedig Péter Gábor jóval több volt, mint egyszerű közreműködő.

A szovjet belügyi szervek – valószínűsíthető, de konkrét dokumentumokkal alá nem támasztható – ágense, a szovjet utasítások végrehajtója. Rákosi Mátyás meghosszabbított jobb keze, a kommunista párt (a változó nevek ismétlése helyett csak így nevezve a korszak uralkodó hatalmi szervezetét) ökle. Ököl, amely lesújtott a kulákokra, az egyházi személyekre, a kispolgároknak, a Horthy-korszak különféle prominenseire, a szociáldemokratákra, a kispárti politikusokra és mindenkire, aki csak egy kicsit is másként gondolkodott arról a demokráciáról, amelyről sokan úgy vélték 1945-ben, hogy Magyarországon majd felépíthető lesz.

Péter Gábor és eszmetársai azonban már 1945 elején

pontosan tudták, hogy nem demokráciát fognak építeni, hanem a Szovjetunió nyomán egy olyan „új világot”, amelyben a demokráciának nyoma sincs. S tudták azt is, hogy az „építkezéshez” szabad kezet kaptak. Csak azt kell figyelni, illetve csak arra kell összpontosítani, hogy a Gazda – Joszif Visszarionovics Dzsugasvili, azaz Sztálin – mit vár el. Aki ezeket az elvárásokat teljesíteni tudta, azzal „minden rendben” volt.

Természetesen a mértékül vett keleti irányba nagyon kellett figyelni, mivel a moszkvai széljárás nem volt mindig igazán követhető, és előfordult, hogy az egyik pillanatban még jónak vélt dolog (példa, üzenet) a másikonban már rossznak minősült.

Péter Gábor egy ideig jól követte a széljárást, s megfelelt a hazai és a szovjetunióbeli „előjárói” elvárásainak. Ha kellett, egykori elvtársait ültette a bűnösök padjára, ha kellett, közvetlen munkatársait tüntette el az ÁVO/ÁVH sajátos, az „internálótábor–börtön–bitófa” sarokpontjai által határolt háromszögében.

Csillagzatának emelkedését a megváltozott moszkvai helyzet izgalmasan befolyásolta. Ott épp a cionista perekre készültek, és Rákosi Mátyás is úgy gondolta, hogy nem szabad nem követni a moszkvai irányt. Péter Gábor lett (volna) a kimunkálandó cionista összeesküvés, majd per első számú vádlottja. Különös helyzet: a Magyar Dolgozók Pártjának első számú vezetői (és a szűkebb vezetés nem kevés tagja) – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai – kivétel nélkül zsidó származásúak voltak, és ők kívántak a sztálini antiszemitizmusnak megfelelően, cionista pert kreálni.

Péter Gábort és ÁVH-s beosztottait, illetve egykori beosztottait – akik „kiszemeltettek”, és többségükben

szintén zsidó származásúak voltak, hiszen cionista per-ről lett volna szó – számos törvénytelenység miatt lehetett volna a vádlottak padjára ültetni, de cionista „elhajlásért”...

Az ÁVO/ÁVH a magyar történelemben addig soha nem ismert erőszakszervezete, több tízezer hivatásos és sorozott állománnyal, államként működött az államban. S akik a legfelsőbb szintről ezt a gépezetet irányították, igyekeztek a maguk bűneit mások bűneinek ki nyilváníttatásával, illetve bűnök kreálásával elfeledtetni. Nem sikerült!

Azok, akik meg- és átérték a korszakot, akik megjár-ták az Andrássy út 60. pokoli intézményét és más PRO/ÁVO/ÁVH épületeket, nem felejtettek. Voltak azonban olyan történelmi szereplők is (elődök és utódok), akik azt szerették volna, ha az emlékezet elhomályosul, és Szücs Ernő, Vajda Tibor, Tímár István, Décsi Gyula, Bauer Miklós, Princz Gyula, Károlyi Márton, valamint sok más „ávéhás” neve kikopik az emlékezetből. Müller Rolf könyve azonban leleplezően áll szemben a feledte-téssel. Értékes, szakmai szempontból korrekt és az „íté-let” megalkotását az olvasóra bízó könyve olyan munka, amely – ha a szerzőnek ereje, ideje lesz rá, és újabb for-rások is előkerülnek – a folytatást, egy még alaposabb, még részletesebb biográfia megírását előlegezi.

A jelen kötet ehhez kiváló alapul szolgál, alig egy-két apró elírással, pontatlansággal találkozhatunk csak so-raiban, amelyek alapvetően a korabeli források ellent-mondásaiból következnek, illetve néhány emlékező for-rásból, és az 1950-es, 1960-as évekbeli történetírásnak, s abban a „Horthy-rendszer” embertelenségét bemu-tató publikációknak az engedékenyebb használatából adódnak.

Müller Rolf eddigi munkássága és ez a kötete is jól példázza: ha valaki a forrásokhoz fordul, és nem pre-konceptióra építi munkáját, akkor figyelemre méltó mű kerülhet ki a keze alól. (Javasolható lett volna ugyanakkor, hogy e könyv egy annotált névmutatót (is) tartalmazzon, mert ma már nem biztos, hogy minden olvasó tudja: ki kicsoda, avagy ki kicsoda volt a feldolgozott történelmi korban.)

*Megjelent: Magyar Napló, 2018. (XXX. évf.) 2. sz.
62–63. old.*

A második (?) ember

KRAHULCSÁN ZSOLT: *Biszkü.*

A megtorlás belügyminiszterének életútja,

JAFFA KIADÓ, BUDAPEST, 2022. 304 OLD.

A magyar történész szakma középnemzedékéhez tartozó két jól ismert tagja – Ablonczy Balázs és Müller Rolf – szerkeszti immáron esztendőök óta a Jaffa Kiadó *Modern Magyar Történelem* című sorozatát. A legújabb kiadványok egyike, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára tudományos kutatójának, Krahulcsán Zsoltnak a könyve. A főcím mindössze egy családnév – Biszkü. Az alcím – A megtorlás belügyminiszterének életútja – már sok mindent megmagyaráz.

A Kádár-rendszer egyik meghatározó kádere, az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlás egyik kulcsszereplője, a belügyminiszter, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökének (egyik) helyettese, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának, Politikai Bizottságának és a Titkárságnak egyik tagja, akit a legtöbben, mint a rendszer második emberét emlegették 1961/1962 és 1978 között. De ki is volt ő?

A történelem iránt kevésbé érdeklődők is találkozhattak a névvel, hiszen a magyarországi rendszerváltoztatás utáni immáron több mint három évtized alatt gyakorlatilag ő volt az egyetlen olyan egykori vezető politikus, akivel szemben az igazságszolgáltatás megpróbált fellépni.

Az 1956-os „eseményeket” haláláig következetesen ellenforradalomnak, a magyar nép érdekeivel szem-

beni bűnös cselekedetnek valló Biszku Béla életútja az 1945 utáni kommunista rendszer meghatározó vezetőinek tipikus életútja volt. Kisparaszti családban született 1921-ben, a Bereg megyei Márokan. A család Budapestre követte a munkássá lett apát, így Biszku a város egyik munkásnegyedében – Angyalföldön – élte gyermekkorát. Elemi iskola, polgári iskola, ipari üzemek. Az 1930-as évek végétől már az illegalitásban működő Kommunisták Magyarországi Pártjának szimpatizánsa, illetve tagja.

1945-től kezdődően gyakorlatilag nyugdíjazásáig megszakítás nélkül kommunista pártfunkcionárius, főleg a pártszervezési és adminisztratív vonalon. 1956-ban már a Magyar Dolgozók Pártja Budapest XIII. kerületi bizottságának titkára.

Az első között csatlakozott a szerveződő Magyar Szocialista Munkáspárthoz, és annak vezető testületében meghatározó szerepet vállalt. 1957 márciusától belügyekért felelős, majd hamarosan belügyminiszter. Mint ilyen, egyik „levezenylője” a megtorlásnak. Mindenről tud, mindenütt ott van, és kemény kézzel irányít. Szinte operatív módon avatkozik bele a nyomozati és ítélkezési munkába. Egyik meghatározó „felügyelője” a Nagy Imre és társai elleni pernek, az írópereknél, és minden jelentősebb '56-os pernek. Kádár János legmegbízhatóbb munkatársa. Az 1960-as évek közepére mindenki számára – ez vonatkozik még a pártbéli ellenfeleire (?) is – a rendszer második emberének számít. Kádár János második kormányfői (1961–1965) működése idején rövid ideig a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökének egyik helyettese, akit mindenki a

helyettesek között az elsőnek tekint. Biszku ennek megfelelően is viselkedett.

1962-től megvált az állami tisztségeitől, de a pártvezetésben a „második ember” tisztségben megmaradt. Hogy az MSZMP-n belül létezett-e „Biszku-csoport”, vagy csak a kortársak és konkurensek a párton belül – vélekedtek így, nehezen rekonstruálható. Annyi bizonyos, hogy az MSZMP Politikai Bizottságában ülők számos kérdésben másként vélekedtek – őket az elsőszámú vezetőként az 1980-as évek második feléig megkérdőjelezhetetlen tekintélyű Kádár János ügyesen használta fel a saját érdekében. A Politikai Bizottságon belüli két csoport mindegyike úgy vélte, hogy Kádár velük van. Utólag a legtöbben úgy vélekedtek, hogy „mind a két csoportnak ő volt a vezetője”.

Dimény Imre (1922–2017), aki a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Mezőgazdasági Osztályának vezetőjeként (1962–1966), majd a Fock Jenő nevével fémjelzett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány mezőgazdasági és élelmezésügyi minisztereként (1967–1975) közelebbről láthatta Biszku Béla tevékenységét, egy 1987-ben készült interjúban ekként vélekedett róla: „A Biszku egy nagyon primitív ember volt. Ő valakinek a képviselőjében lépett fel, és ez a valaki nem akart balos szerepet öltetni magára, de ez a valaki volt mögötte, és ez a valaki az első titkár (Kádár János – Sz. S.) volt mindig. Csak nem ő jelent meg, de az ő balos gondolkodása. Akkor érdeke volt, hogy ezen a primitív emberen keresztül jusson kifejezésre, mert a külső kapcsolatok ezt tették szükségessé, és nem akarta kompromittálni magát. Ez az ember annyira felkészületlen volt,

hogy faltörő kosként lehetett csak felhasználni, de nem az ő ideológiáját képviselte. Valaki által szájába adott ideológia volt az... ehhez egy nagyon primitív ember kellett, aki ezt a szerepet elvállalja... Értelmes ember ezt nem vállalta volna fel, csak egy ilyen balos szektás és egy ilyen primitív ember, mint ő volt. (Biszkú Béla – Sz. S.)”

A Dimény Imre által jellemzett Biszkú Béla karrierje 1978-ban befejeződött. Felmentették a Központi Bizottsági titkári tiszteből, és kikerült a Politikai Bizottságból is. 57 évesen nyugállományba vonult. Az MSZMP KB-nak továbbra is tagja maradt, és országgyűlési mandátuma sem forgott veszélyben, igaz, a pártközpontban kérése ellenére sem kapott irodát. Jutott azért személyi használatra is igénybe vehető személygépkocsi, az előkelőbb vadásztársaságból egy másikba „igazolt át”, hogy a tenisz melletti másik szenvedélyének is hódolhasson.

Biszkú Béla ellen 2010 után nyomozati eljárás indult, rövid időre letartóztatták, majd 2013. október 16-án „háborús büntett és más bűncselekmények elkövetése miatt” vádat emelt ellene a Budapesti Nyomozó Ügyészség. A különböző fokon zajló tárgyalások és ítélet(ek) nem váltak jogerőssé, mivel a vádlott 2016. március 31-én elhunyt. Hamvait rokonai 2016. május 1-én egy budai erdőben szétszórták, így fejeződött be az egykori kommunista politikus élete, aki nem kevesek halálában volt szellemi közreműködő, és akiről egykori barátja, politikus- és vadásztársa, kártyapartnere, Gáspár Sándor (1917–2002) 1989–1990-ben a vele készült interjúban többek között ezt mondta: „...a Biszkú a Kádárnak egy epigonja volt, egy aktatáskavivő, bizonyos szinten jó formát mutató, megbízható, tisztességes... Nem volt önjelölt sem, nem volt senkinek a jelöltje, Ká-

dárnak az utódaként senkinek a fejében meg nem fordult, se idehaza, és akinek esze van, külföldön sem, de ennek jele sem volt.”

Krahulcsán Zsolt jól dokumentált könyvéből a fenti-ekben (is) jellemzett egykori kommunista politikus pályaképe rajzolódik ki, amely kép remélhetőleg a jövőben még alaposabb és szélesebb lesz majd, mert a rendszerváltoztatás után több mint harminc esztendővel – a kiváló költő, néhai Nagy Gáspár megszívlelendő sorait idézve – illő lenne végre „a gyilkosokat néven nevezNI”.

Amikor pedig eljön a „néven nevezés” ideje, akkor szerencsésebb lenne – nemcsak a neveket, de – a könyvet is más és nagyobb betűtípussal, lábjegyzetelve közreadni, hogy az olvasó könnyebben boldoguljon a szöveggel.

*Megjelent: Magyar Napló, 2023. (XXXV. évf.) 2. sz.
68–70. old.*

**FORRÁSKÖZLÉSEK,
DOKUMENTUMKÖTETEK**

Családtörténet és háborús emlékezet

GEREBEN FERENC: „*Most minden valamirevaló férfinak itt a helye!*” *Egy első világháborús családi dokumentumgyűjtemény vallomásai (1914–1918)*

GONDOLAT KIADÓ, BUDAPEST, 2017. 199 OLD. + FÜGGELÉK.

Száz esztendeje történt. Európa, majd a fél világ lángokban állt. Sok millióan álltak szemben egymással fegyverrel a kézben, hogy eldöntsék kinek is van igaza, kié a nagyobb igazság? Évtizedekig csak Nagy Háborúnak nevezték, hogy később az I. jelzõt kapja meg, mivel 1939 és 1945 között sor került a II-ra. Nem a még pusztítóbb másodikról, hanem az elsőrõl kaphat képet az olvasó a Gereben Ferenc írta, összeállította és szerkesztette kötetbõl, ha kezébe veszi és el is olvassa. Az ismert mûvelõdéskutató/szociológus ugyanis a háború történetét nagyanyja, Keszler Aranka úrleány levelezésének a segítségével idézi fel. A nem oly régen elõkerült tábori- és képeslapgyűjtemény, illetve fotóalbum ugyanis a háború hétköznapijaiba enged bepillantást. Egy fiatal – a háború évei alatt ifjú hölgygé cseperedõ – leány és rokonai, vélt vagy valós udvarlói levél – pontosabban tábori- és képeslap – váltásaiból tudhatjuk meg azt, hogy a levelezõtársak mirõl és hogyan gondolkodtak.

A különbözõ hadszínterekrõl küldött lapokból meg tudható sok minden a kiképzésrõl, a front eseményeirõl, a hétköznapiokról és a világról alkotott képrõl. A feladási helyek pedig jól érzékeltetik, hogy a többnyire tartalékos tüzér fegyvernembéli tisztjelöltek, majd tiszt fiatalurak mirõl számoltak be kedvesen a rokon leány-

nak, mire vártak választ otthonról és a rajzolt képeslapok milyen külön üzenetekkel bírtak.

Ezek a lapok a XX. század elejének alsó középosztálybeli fiataljainak a gondolkodásába is bepillantást engednek, és meglátásom szerint jól illusztrálják azt a hazafiúi gondolkodást (is), ami akkor természetes volt. Ugyanez mondható el a kötelességteljesítésről, ami szintén természetes része volt az akkori közfelfogásnak. Ha hí a Haza, menni kell.

S hányan mentek? Millióan. Egy-egy nagyobb család esetében a férfiak közül legtöbbször csak néhányan maradtak ki az egyenruhát öltők közül. A kötetben közreadott fotókon nem egy esetben a férfiak között alig találni polgári ruhás személyt – főleg a fiatalabbak között –, az egyenruha dominál.

Kesztler Aranka számára a tábori- és képeslapok fontosak voltak. Évtizedekig őrizte azokat, ahogy a fotóalbumot is. Utóbbi gyűjtemény a kapott, otthon készített fotók mellett svájci tartózkodása alatt készült fotókat is tartalmaz. A háború évei alatt néhány hetes svájci pihenés a fiatal leánynak kitűnő nyelvgyakorlat volt, és életre szóló szép emlék maradt.

S ez az emlék, illetve az azt őrző lapok, fotók most „életre keltek”. Gereben Ferenc alapos és igen szakszerű munkával „életet lehelt” beléjük. Sorra vette a levelezőpartnereket, bemutatva életútjukat, katonakénti működésüket. Kitüntetési javaslatok, személyi leírások, alakulatörténetek tanulmányozása után elevenednek meg előttünk a száz esztendővel ezelőtti események és azok szereplői. Azok, akik a Nagy Háború sajátos gépezetében alig voltak még csak apró fogaskerekek, de akik nélkül a gépezet nem működött volna.

S jóval kevesebbet tudnánk a háború mindennapjairól, a frontokon lévők és az otthon maradottak kapcsolatáról, ha nem készült volna el ez a kis kötet, amely formájában és kivitelében is dicséretet érdemlő. Ahogy dicsérendő a szerző alapossága, a minden apróságnak utánajáró elkötelezettsége és a hitelességre való törekvése. Gereben Ferenc munkája a múltat idézi. A napjainkban egyre inkább teret nyerő felületesség, nagyvonalúság helyett ő még annak az iskolának a neveltje, amely arra tanított, hogy a történelemben a tényeknek is van jelentősége. Aki kézbe veszi a formás kis kötetet, az a tények mellett számos életúttal, korabeli képeslappal ismerkedhet meg, és egy estét rászánva a Nagy Háború mindennapjainak közelébe kerülhet.

Megjelent: Bécsei Napló, 2017. (XXXVIII. évf.) 4. sz. 12. old.

Utópiák 133 napja

VÖRÖS BOLDIZSÁR: *Utópiák 133 napja. A Magyarországi Tanácsköztársaság története dokumentumokban.*

HOLNAP KIADÓ KFT., BUDAPEST, 2024. 294 OLD.

Nem tudom, hogy ha nem ezt a címet adja a közel-múltban megjelent könyvének Vörös Boldizsár, akkor vajon milyen címet adtam volna ennek a rövid ismertetésnek? Az ismertetés ugyanis nem lesz túl hosszú, ahogy a valamikori Magyarországi Tanácsköztársaság – amely 1919 júniusától már a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság nevet viselte – sem élt meg többet, mint 133 napot.

Ezen 133 nap történetét 1945 után – gyakorlatilag a rendszerváltoztatásig – a „dicsőséges” jelzővel látták el. S hogy mennyire volt „dicsőséges”, arról a 133 napot meg- és túlélők tudtak igazán mesélni. Voltak, akik – némi túlzással – „szidalmazták” azt, míg mások – főleg a rendszert működtetők és eszmetársaik – „éltették” a bolsevik uralmat. (A legtöbben így emlegették 1945 előtt a Kun Béla és (elv)társai rövid életű, de a magyar társadalom tagjainak többségében mégis mély nyomokat hagyó diktatúráját, amelyet proletárdiktatúrának neveztek a működtetői, igaz proletár nem igazán akadt közöttük egy sem.)

Vörös Boldizsár ennek a 133 napnak a történetét mutatja be dokumentumok közreadásával. Nem új, eddig ismeretlen forrásokat gyűjtött egybe, hanem tematikusan válogatott a már közreadott, illetve levéltárakban elérhető – többnyire – korabeli dokumentumokból. A Kormányzótanács rendeletei, a Vörös Hadsereg külön-

bőző parancsnokságának iratai, a népbiztosságok iratai, sajtóanyagok, plakátok, fotók, emlékiratok és naplók. Utóbbiak közül érdemes idézni néhai Herman Lipót (Nagyszentmiklós, 1884. április 24.– Budapest, 1974. július 1.), izraelita hitben született, grafikus, képző- és iparművész – 1919-ben a Képző- és Iparművész Szakszervezetek Szövetsége elnöke – naplójegyzetéből:

1919. augusztus 3. „Most, hogy csendes részvétlenségben kimúlt a kommunizmus, illenék pár halotti sort írni szegényről. Igaz, hogy halottakról vagy jót, vagy semmit. De egy ilyen érdekes, de szörnyen drága kísérletről mégis csak kell pár szót ejteni. [...] A kommunista társadalmi rend ahelyett, hogy megjavította volna az embereket, rettenetesen ártott az erkölcsöknek, hamiságra és csalásra kényszerítette őket. S a vezetők lapjaik útján példát mutattak a hazudozásban, az igaz tények letagadásában, a dolgok s események ferde beállításában a tömegeknek az erkölcstelenségből.”

A naplóban még számos hasonló mondatot, értékelést olvashat az érdeklődő. A sorokat valaki olyan írta, aki „közel állt a tűzhöz” és látta mindazt, amiért a 133 nap dicsőségesnek semmiképp sem tekinthető.

Vörös Boldizsár értő bevezető tanulmánnyal és jól összeválogatott dokumentumokkal ad képet az immáron több mint száz esztendővel ezelőtti kísérletről, amelynek során a nemzetköziség jegyében megszületett új magyar állam új utakra vezette volna Magyarországot. Ebből az új útból azonban az ország lakóinak döntő többsége nem kért. Voltak, akik megpróbáltak fegyverrel fellépni a „vörös uralom ellen”, de a kísérletek elbuktak, amelyeket a megtorlás követett. Rögtönítélő

törvényszékek, halálos ítéletek, kínzások és... Szamuely Tibor és a „halálvonat”. Cserny József és a „Lenin-fiúk”.

A kötet szerzője és a dokumentumok válogatója természetesen a másik oldalon – a fehér oldalon – állók korabeli feljegyzéseiből, hirdetményeiből is számosat közölt. Érdeemes idézni a „A Magyar Nemzeti Kormány” nevében 1919. július 12-én, Szegeden *A Magyar Nemzethez!* címmel kiadott felhívásból, amelyet P. Ábrahám Dezső (Ungvár, 1875. július 10. – Budapest, 1973. július 25.) miniszterelnök, és egyben igazságügy-miniszter írt alá:

„Nem ismerünk sem osztály-, sem faj-, sem felekeze-ti különbséget. Nem a gyűlölet, hanem a megértés vezet bennünket. Minden ember csak annyit ér előttünk, amennyit a munkájával és becsületességével kiérdemel, amennyi hasznot hoz hazájának. [...] Fenn akarjuk tartani a háborút befejező forradalom vívmányait, amelyek a nemzeti demokráciát szolgálják. Egyenlő elbánást biztosítunk hazánk minden ajkú polgárának (Így!). Be akarunk kapcsolódni a Nyugat kultúrájába, ezért külügyi politikánk sikerét az antanttal való együttműködésben látjuk.”

Hasonló szellemiségű felhívást bocsátott ki a Magyar Nemzeti Hadsereg főparancsnoka Horthy Miklós altengernagy is 1919 júliusában *Magyar tisztek és katonák!* címmel:

„Magyar tisztek és katonák, kik vörös területen vagytok, hozzátok intézem szavaim, hozzátok fordulok, nemcsak mint törvényszerű parancsnokotok, hanem úgy is, mint becsületes honfitársatok! [...] Ha nem rontotta meg még a kényszer lelketeket, ha szívetek feldobban még arra a gondolatra, hogy „felvirrad még valaha”,

úgy jertek, sorakozzatok a nemzeti érzés, a hazafiság Szegeden kibontott s fennem lobogó zászlaja alá!”

A felhívások csak részsikereket hoztak, de nem tudható, hogy milyen hatásuk lehetett volna a továbbiakban, ha 1919. augusztus 1-jén nem bukott volna meg a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság.

A 133 nap a magyar múlt része, nem kitörölhető a történelmünkéből, de jó példa lehet arra, hogy miként nem kell és lehet „új társadalmat” építeni. Vörös Boldizsár kitűnő ismerője az adott időszak propagandájának, plakátjainak, röplapjainak, ahogy a kor humorának is. Kitűnően válogatott illusztrációk teszik teljessé a közreadott szövegeket, ahogy a korabeli viccekből való „szemezgetés” is.

Álljon itt az utóbbiakból néhány:

„A jelszó. Mi volt a régi rezsim katonáinak a jelszava? A Haza mindenekelőtt! És mi a vöröskatonáké? Mindenekelőtt haza!”

„Mondjon két példát erre: egy birtokos, több birtok. Egy vöröskatona két lovat lop. Mondjon példát erre: több birtokos, egy birtok. Kun Béla és Pogány József egy cellában.”

„Igaza van: A Vörös Újság igazán nemzeti színű lap. Ugyan! Vörösnek hívják, *fehér* papíron van nyomva és *zöld*-eket ír.”

„Az ellenszegülő: Deák Ferenc szobrát lebontják. Miért? Mert nem állt fel, amikor az Internacionálét játszották.”

Megjelent: Magyar Nemzet, 2024. szeptember 6.

<https://magyarnemzet.hu/kultura/2024/09/utopiak-133-napja>

„Királylátogatás” 1921 októberében

A királypuccs katonai története

Szerkesztette: LIGETI DÁVID, VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT.

ERDÉLYI SZALON KIADÓ, BUDAPEST, 2023. 363 OLD.

1921-ben a magyar belpolitikai életről véletlenül sem lehetett azt állítani, hogy békés és csendes hetek váltogatták egymást. A trianoni sokkból még fel nem ocsúdott országnak szembe kellett néznie azzal, hogy miként és hogyan tovább. 1920-ban megkezdődött ugyan az önálló magyar állam megszervezése, a szuverenitás azonban még korlátozottnak tűnt, hiszen a versailles-i Nagy Trianon Palotában aláírt békeszerződés – a magyar társadalom szinte minden tagja számára diktátum – számos területen korlátozta a Magyar Királyság mozgásterét, lehetőségeit.

Fontos – és a politikai elit tagjai körében meghatározó – vitakérdésnek számított az ország „első emberének” a személye. Az 1920. március 1-jén a Nemzetgyűlés által hatalmas többséggel államfőnek megválasztott nagybányai Horthy Miklós (volt) altengernagyot nem kevesen csak „amolyan ideiglenes államfőnek” gondolták. Utóbbiak abban bíztak, hogy az 1916 decemberében megkoronázott magyar uralkodó, IV. Károly király – aki 1918. november 13-án uralkodói jogainak „felfüggesztéséről” adott ki nyilatkozatot az ausztriai Eckartsauban – előbb-utóbb visszatér a trónra. 1921 márciusában erre az uralkodó kísérletet is tett, azonban elfogadva az őt fogadó Horthy Miklós kormányzó érvelését, „elnapolta” a trón vissza, illetve elfoglalását, ugyanakkor arról nem tett le.

Amikor a Svájcban élő (volt) uralkodó úgy vélte, hogy a nemzetközi helyzet számára kedvezően alakulhat, ismét kísérletet tett a hatalom megszerzésére. Azonban második visszatérési kísérlete is kudarccal végződött. A magyar politikai és katonai elit erősen megosztott volt a személyével kapcsolatban, és a világháború győztes hatalmai sem pártolták IV. Károly törekvését, ahogy a Magyarországgal szomszédos csehszlovák, román és délszláv állam sem.

A második visszatérési kísérlet – számosan még ma is „királypucsról” beszélnek – katonai történetét dolgozta fel Folkusházy Lajos vezérkari testületbeli ezredes és Bengyel Sándor vezérkari testületbeli alezredes. Az ő összeállításukban készült munkát jelentette meg 1922-ben a Magyar Királyi Állami Nyomda *Az 1921. évi királylátogatás katonai műveleteinek leírása* címmel, mindösszesen 20 példányban!

Az Erdélyi Szalon Kiadó – amely többnyire évtizedekkel korábban közreadott munkákat jelentet meg némi bevezetővel és jegyzetekkel ellátva – 2023-ban adta közre a szinte hozzáférhetetlen könyvet, *A királypuccs katonai története* címmel. A szöveg a Hadtörténelmi Levéltárban (a kiadó köszönetet a Hadtörténelmi Levéltárnak [sic!] mondott) fellelhető 3. számú példány alapján készült, két történész, Ligeti Dávid és Veszprémy László Bernát szerkesztésében.

Az 1922-ben közreadott munka ismételt megjelenetése komoly elvárások elé állította a szerkesztőket, amely elvárásoknak, sajnos, csak részben tudtak eleget tenni.

Az olvasó – így e sorok írója is – kíváncsi lett volna arra, hogy ki is volt az a két vezérkari testületbeli tiszt,

aki az összeállítást elkészítette. Mi volt az adott időben – 1921 októberében – a beosztásuk? Volt-e személyes rálátásuk a történésekre, vagy csak „papírból” dolgoztak?

A másik nagy feladat lett volna a kötetben szereplő nem kevés katona és politikus személyéről rövid jegyzetet közreadni. Ki volt az adott személy, milyen beosztást töltött be, stb. Néhány esetben ezt a szerkesztők megtették, de nem biztos, hogy éppen Károlyi Mihály, Bethlen István, Gömbös Gyula, Klebelsberg Kuno, Apponyi Albert esetében volt ez fontos. (Többször a születési és a halálozási éveik mellett egy-egy korábbi vagy akkori tisztségüket nevezték meg.)

Az eseményekben jelentős szerepet játszó személyekről a nevük szövegben történt említésén kívül az érdeklődő nem talál semmiféle adatot. Tábornokokról, törzs- és főtisztekről van szó, akikről jó lett volna megtudni valamit. Igaz, ez komoly kutatómunkát (is) igényelt volna, és nem tudható, hogy vajon mennyire sürgtetett az idő, mármint a nyomdába adási határidő.

A jegyzetek egy része sajnos nem sikeredett pontosra. Keverték a szerkesztők például Sárkány Jenő esetében az apát és a fiút. Folkusházy Lajos portréja helyett valaki másnak a képét közölték 1911-ből. A helyesen írt Krusina nevet Kruchinára igazították. Arra utaltak, hogy az uralkodó általi 1921. októberi kinevezéseket a későbbiek során nem ismerték el. Elismerték! Néhány esetben pedig a fotón szereplő személy rendfokozatát adták meg helytelenül.

Mindezeket azért is említem, mert két tehetséges – és tehetségét már számos publikációval igazoló – történésztől valamivel alaposabb munkát vártam volna el.

Nagyobb odafigyelés, némi kutatómunka szükségeltett volna ahhoz, hogy például a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportját ne osztálynak nevezzék. Örömmel vettem volna, ha megtudható lett volna, hogy ki is volt Sebesta ezredes, Artner tábornok, Panos ezredes...

A kötetben szereplő személyek döntő többsége az 1920-as, 1930-as és 1940-es évekre a magyar katonai felső vezetés tagjai közé sorolt. Életútjukra, katonai pályafutásukra hatással volt az uralkodó 1921. októberi visszatérési kísérlete. Voltak olyanok, akiknek a katonai pályafutása nem folytatódott tovább és nyugállományba kerültek, míg másoknak a kormányzó melletti kiállásuk – esetleg – segíthetett későbbi katonai karrierjük alakulásában.

A kritikai észrevételek mellett ugyanakkor elmondható: örömteli, hogy megjelent a kötet, mert aki a (volt) uralkodó, IV. Károly király 1921. évi második visszatérési kísérletéről szeretne katonai vonatkozásokban többet megtudni, az bátran a kezébe veheti. A korabeli forrásokat sajnos már nem, mivel azok jelentős része 1945 tavaszán megsemmisült.

A kötet jól kiegészíti a korabeli történéseket különböző nézőpontokból bemutató emlékiratokat, úgymint Horthy Miklósét (Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.) és Boroviczény Aladárét (Boroviczény Aladár: *A király és kormányzója*. Szakmailag ellenőrizte, a jegyzeteket és az utószót írta Pritz Pál. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.).

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2023. (151. évf.) 6. sz.
150–151. old.*

Zalai honvédek Kárpátalján

MOLNÁR ANDRÁS – SZABÓ PÉTER: *Zalai Honvédek Kárpátalján. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár kárpátaljai bevonulásáról és a szlovák–magyar fegyveres összetűzésben való részvételéről, 1939. március–április.*

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ZALA MEGYEI LEVÉLTÁRA,
ZALAEGERSZEG, 2016. 152 OLD.

Többször írta már le a recenzens, hogy a második világháborús magyar katonai részvétel megismeréséhez elengedhetetlen a különböző csapat- és seregtestek történetének feldolgozása. Az első világháborút követően – de azt megelőzően is – nagy divatja volt az ezredtörténeteknek, fegyvernem-történeti feldolgozásoknak, életrajzi összeállításoknak. Ez a hagyomány a második világháborút követő időszakban Magyarországon szinte teljes mértékben eltűnt, és évtizedekig kellett arra várni, amíg újra a kutatások elfogadott – és napjainkban már szinte „divatos” – területe legyen a valamikor oly előszeretettel művelt „műfaj”.

Ha valaki figyelemmel kíséri a Molnár András – Szabó Péter szerzőpáros lassan évtizedes együttműködését, azt tapasztalhatja, hogy a Zala megyéhez kötődő, ott állomásozott csapattestek történetét lépésről lépésre dolgozzák fel. Monografikus igényű feldolgozások, tanulmánykötetek, dokumentumközlések és „fényképkötetek” jelzik a szerzőpáros alapos kutatásokra épülő, jól dokumentált és általában olvasmányos formában közreadott munkáját. Ugyanez mondható el a közel-múltban megjelent kötetükről, amelyben azt olvashat-

juk, hogy „A dokumentumokat összegyűjtötte és válogatta, a könyvet írta és szerkesztette: Molnár András – Szabó Péter”.

A terület katonai megszállása gyakorlatilag különösebb ellenállás és nehézségek nélkül megtörtént, ami alapvetően a Németbirodalomnak volt köszönhető. Némi román tiltakozás – amely hamar „elült” – és a létrejövő önálló Szlovák állam „ellenkezése” volt érzékelhető. Az utóbbi 1939. március 23-a és 29-e között fegyveres összecsapásokban nyilvánult meg. Ez az időszak és összeütközés jelentette a magyar királyi Honvédség „háborús tűzkeresztségét”.

Hogy miként zajlott mindez, miként kerültek a zalai honvédek – s köztük más megyéből származók is – Kárpátaljára, milyen volt a fogadtatásuk, hol és hogy zajlottak az összecsapások, miként tértek vissza a békehelyőrségeikbe, megtudható a kötetből.

Molnár András és Szabó Péter munkájuk elkészítéséhez a levéltári források mellett – ezek őrzési helye a Hadtörténelmi Levéltár, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és Zala Megyei Levéltára – a korabeli helyi sajtó anyagát ugyanúgy felhasználták, mint az egykori résztvevők emlékezeit, írásos hagyatékát. Olyan történeti munkát végeztek el, ami csak a témájuk iránt legelkötelezettebb kutatókra jellemző: felkeresték a résztvevők leszármazottait, fotókat, naplókat, leveleket, tábori lapokat gyűjtöttek össze és használták fel az 1939. márciusi történések hiteles bemutatására.

Jól érzékelhetővé válik ezek alapján például a visszatért terület lakosságának döntő többségét kitevő ruszinok viszonya a magyarokhoz, illetve az új hatalomhoz. Személyes hangú levelek, őszinte megnyilatkozások. Jól

példázzhatja ezt az a történet, amikor Zalaegerszeg városától kér országzászlót Szöllősegresnek a „ruszin nyelvű, de igaz magyar érzésű községnek” pilisi Kornháber József őrnagy, a 38/III zászlóalj parancsnoka, tisztársával együtt. Az 1939. március 21-én kelt levélre válaszolva Zalaegerszeg megyei város polgármester-helyettese, Dr. Mikula Szigfrid 1939. április 7-én azt válaszolhatta, hogy az adományokból elkészíttetett országzászlót elküldték a kárpátaljai településnek, és kéri, hogy a zászlóalj működjön közre az ünnepélyes felállításnál.

Ezen hivatalosnak (is) tekinthető levelek mellett a bevonulásban és harcokban részt vett katonák, tisztesek, altisztek, tisztek családtagjaiknak írt leveleinek részletei ugyanúgy olvashatók, mint az alakulatoknál szolgált tisztek „szakmai beszámolóí”, amelyek a korabeli katonai szaksajtóban kaptak helyet.

A kötet külön említésre érdemes része a „fénykép-melléklet”. 138 egykori, jó minőségben és méretben reprodukált, többnyire magántulajdonban lévő fotó teszi érzékletesebbé a leírásokat és hozza közelebb az olvasó számára az eseményeket és azok szereplőit. Közöttük szerepel a hősi halála után címzetes karpaszományos őrmesterből emléklapos zászlóssá kinevezett vitéz Szabady Béla, aki a magyar királyi Honvédség tisztjei közül ötödikként érdemelte ki a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmet.

A Molnár András és Szabó Péter által írt, szerkesztett könyv jól kiegészíti azon munkák sorát, amelyek a volt magyar királyi Honvédség csapat- és seregtestei, illetve fegyvernem- és csapatnemtörténetét dolgozzák fel és olyan adalékokkal szolgálnak/szolgálhatnak Magyarországnak második világháborús történetéhez, amelyek se-

gítségével könnyebben válhatnak érthetővé az egykori döntéshozók azon lépései, amelyek sok esetben kellő háttérismeret nélkül nem mindenki számára élnek kellő megvilágításban.

Az igényes kivitelű, album formátumú kötet minden, Magyarország második világháborús hadtörténete iránt érdeklődő számára ajánlható, de ugyanúgy ajánlható a feldolgozás módszere, alapossága okán a hasonló témákkal foglalkozó kutatók, illetve könyvkiadók figyelmébe (is), azzal a megjegyzéssel, hogy egy sok száz nevet és településnevek tucatjait tartalmazó kötet megkívánja a névmutatót, illetve a helynévmutatót.

Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2017. (130. évf.)

1. sz. 279–281. old.

Egy barátság válogatott dokumentumai

VARGA E. LÁSZLÓ: *Két jóbarát. Források és iratok a magyar–lengyel politikai és katonai kapcsolatokhoz 1918–1920.*

ZRÍNYI KIADÓ, BUDAPEST, 2021. 801 OLD.

Hatszázhatvannyolc dokumentum egy kötetben. A keletkezésük ideje változó, de ugyanarra az időszakra vonatkoznak: 1918–1920. Arra az időszakra, amikor a Nagy Háború befejezte után a korábban több részre szétszabdalt Lengyelország ismét egységes állammá vált, amikor a Magyar Királyság megcsonkolva, de szintén független állammá lett (némi polgári demokratikus, majd proletárdiktatúrának nevezett kísérletet követően). S hogy mi volt a legfontosabb ebben a két-három esztendőben? Az államiság megtartása, megőrzése. Az egységesülő Lengyelország háborút vívott Szovjet-Oroszországgal, kicsit magára hagyatva.

A valamikor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területek esetében nem volt erős a vágy azoknak a megszerzésére, de az egykori cári birodalom uralta területekre Szovjet-Oroszország igényt tartott. A Német Császárságtól Lengyelországhoz került területek okán az új Németország neheztelt a lengyelekre, bár azok visszaszerzésére nem tudott érdemi kísérletet tenni, de nem volt ellenére a Szovjet-Oroszországgal való együttműködés.

A *Két jóbarát. Források és iratok a magyar–lengyel politikai és katonai kapcsolatokhoz 1918–1920* című, a Zrínyi Kiadónál megjelent kötet dokumentumai ma-

gyar, német, francia, angol, olasz, cseh, szlovák, lengyel nyelven keletkeztek. Különböző levéltárakban lelhetők fel, és most magyar nyelven olvashatók a kötet anyagát válogató, feldolgozó, jegyzeteit író Varga E. László történész jóvoltából. A lengyel nyelvű dokumentumok jelentős részét ő, más nyelvű dokumentumokat történészek, fordítók ültettek át magyarra.

Miért is fontos ez a kötet? Mert olyan forrásmunka, amely bepillantást enged az 1918 és 1920 közötti magyar–lengyel/lengyel–magyar kapcsolatok történetébe, és segít eligazodni az adott időszak nem igazán tiszta nemzetközi viszonyai között. Elénk tárulnak azok a lépések, amelyeket az európai hatalmak – nagyok és kisebbek – tettek meg a lengyel–szovjet-orosz háború idején. Az érdeklődő olvasó azt is láthatja, hogy a nehéz helyzetben lévő, háborús vereség után alig hogy talpra álló Magyarország mit is tett a lengyelek érdekében. Utóbbival kapcsolatban idézzünk Belitska Sándor címzetes gyalogsági tábornok, volt honvédelmi miniszter (1920–1923), majd lengyelországi magyar követ (1923–1930) 1928. október 26-án keltezett jelentéséből, amelyben a Lengyelországban kifejtett cseh propaganda hamisításaival kapcsolatban a következő olvasható:

„A legértékesebb s leghatásosabb eszköz volna nyilvánosságra hozatala az 1920-iki bolsevik támadás alkalmával adott magyar segítségnek, mely lőszernek szállításában nyilvánult meg. Világtörténelmi tény, hogy a Budapestről küldött lőszer mentette meg Lengyelországot, mert az utolsó pillanatban (augusztus 12-én [1920 – Sz. S.]) érkezett meg Skierniewicébe, s akkor kezdhették csak meg a lengyelek (augusztus 15-n) a győzelmes offenzívát. A lengyel hadsereg már teljesen

muníció nélkül volt, s talán Varsót is fel kellett volna adnia.”

A lengyelek nem adták fel Varsót. A szovjet-orosz Vörös Hadsereg előrenyomulását megállították, és végül megszületett a hadban álló két fél között a megállapodás, fennmaradt az újjászületett Lengyelország.

A Varsó előterében kivívott sikerhez jelentősen hozzájárult az 1920 augusztusában a lengyelek számára kiszállított mintegy huszonnégy millió töltény is. A magyar–lengyel kapcsolatokban ez a történet a későbbiek során is meghatározónak számított, ahogy az úgynevezett Magyar Légiónak ügye is. Azoké a magyaroké, akik önként jelentkeztek harcra Lengyelországért.

Felmerült ugyanakkor, hogy a reguláris magyar haderő – az akkor még Magyar Nemzeti Hadsereg – támogassa a lengyeleket a háború során, de sem az antant hatalmak, sem a Magyarországgal szemben ellenséges érzelmekkel bíró csehszlovák állam nem támogatta ezt a gondolatot. Így maradt a már jelzett lőszerszállítás és az önkéntesek. Utóbbiaknak a Lengyel Köztársaság nem felejtette el a tevékenységét, és számosan kiértelmelték közülük az 1918–1921-es Háborús Emlékérmet.

Sokszor és sokan leírták már, hogy a történelemben még mindig akadnak fehér foltok, amelyek eltüntetés-e történészi feladat. A Varga E. László nevével fémjelzett hatalmas dokumentumkötet azt igazolja, érdemes figyelmet fordítani ezekre. Ha csak egy-egy is eltűnik azok közül, máris tisztább lesz a kép és hitelesebb a múltunk egy-egy szelete.

*Megjelent: Magyar Hírlap, 2022. január 5.
(55. évf. 4. sz.) 13. old.*

Forrásközlés, illetlen nagyvonalúsággal

Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb.

*Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobb-
oldali mozgalmakról, 1932–1943. A bevezetőt írta és
jegyzetekkel ellátta: KOVÁCS TAMÁS.*

GONDOLAT KIADÓ, BUDAPEST, 2009. 158 OLD.

Aki már közölt forrást, az tudja csak igazán, milyen nehézségekkel kell szembenéznie a közlőnek. Különösen igaz ez, ha visszaemlékezésről, naplóról van szó. Jegyzetek százait kell megírni, alig ismert személyek életrajzi adatait kell összegyűjteni, közölt idézeteknek kell megkeresnie az első megjelenési helyét és kiegészíteni, javítani az emlékező pontatlanságait, rövidítéseket kell feloldani, nem egy esetben megfejtetni. Amikor mindezzel elkészül a közlésre vállalkozó, akkor kiderül, hogy mennyi mindent felejtett el ellenőrizni, miként vezette félre a nyomda ördöge vagy egy-egy korabeli elírás.

Már csak a felsoroltak okán is különös tisztelettel viseltetek mindazon kiadványok és azon kollégák iránt, akik nem megrettenve a kihívásoktól forrásközlésre (is) adják a fejüket. Ezért is vettem kézbe érdeklődéssel és komoly várakozással a Kovács Tamás által bevezetővel és jegyzetekkel ellátott Sombor-Schweinitzer kéziratot, amely ha minden igaz 1943-ban készült, de az nem tudható pontosan, hogy milyen célból.

Kovács Tamás úgy véli, egy majdani béketárgyaláson adhatott volna segítséget az összeállítás. A kérdés csak az, hogy vajon hogyan és miért? A kézirat rövid áttekintését adja a magyarországi szélsőjobboldali – nevezzük

nevéen: a nemzetiszocialista jellegű, irányultságú – mozgalmaknak, illetve a Szálasi Ferenc személyéhez kötődő hungarista mozgalomnak (a mozgalom különböző névvariánsainak felsorolása szinte lehetetlen, de Kovács Tamás jóvoltából a változások nyomon követhetőek).

Kovács Tamás bevezetőjében rövid pályaképet rajzolt dr. Sombor-Schweinitzer Józsefről – kár, hogy nem sikerült közreadni a névváltozásokat, hiszen az 1930-as évek közepéig még Schweinitzer, majd rövid ideig Sombor-Schweinitzer, 1943-ban pedig már Sombor – a sokat emlegetett rendőrtisztviselő, aki a két világháború közötti évek magyar rendőrségének egyik leginformáltabb középszintű vezetőjévé vált. A magyarországi politikai mozgalmak szinte minden rezdülése eljutott hozzá és hivatali működése során főkapitány-helyettesi – ami a katonai rendfokozati hierarchiában az ezredesinek felelt meg – rangot ért el.

Beosztásából – működése éve alatt a leghosszabb időt a magyar királyi rendőrség Budapesti Főkapitányság politikai rendészeti osztályán töltötte – adódóan elsőként értesült az állam rendje ellen irányuló minden kezdeményezésről, úgy a bal mint a jobboldali mozgalmak tevékenységének kitűnő ismerőjévé vált. Valószínűleg ez inspirálhatta, hogy rövid összegzést készítsen – a magam részéről továbbra sem tudom kinek, mi célból és pontosan mikor – a szélsőjobboldalinak tekintett politikai mozgalmakról.

Úgy tűnik, összeállítása a korabeli rendőri jelentések kronológiai „főnöki” összegzése, amely nem elemzés, hanem ténymegállapítás. Kétségtelen, hogy ezen írás sokat segíthet a kutatóknak a magyar szélsőjobboldali mozgalmak történetének a feltárásában. Mert ha őszin-

ték akarunk lenni, akkor azt kell írni, hogy ezzel kapcsolatban évtizedekkel ezelőtt sokkal inkább politikai megrendelésre készültek írások, mint szaktudományos kutatásokra épülő tanulmányok, monográfiák jelentek volna meg.

Nem teszi könnyűvé a kutatók helyzetét, hogy a korabeli dokumentumok jelentős részéről nem ismert, hogy „hol rejtőzködik”, míg az 1945-ben és után, a HM Katona Politikai Osztályán, az ÁVO és ÁVH kihallgatósobáiban lefolytatott kihallgatások jegyzőkönyveit, a „felkérésre” készített leírásokat kellő kritikával kell olvasnunk.

Talán ez az, amit Kovács Tamásnál hiányolok. Úgy tűnik a bevezető és a jegyzetek készítője nem kételkedett, illetve nem próbálta meg minden esetben összevetni a leírtakat a tényekkel, illetve néha erősen „eltévedt” a források, feldolgozások értelmezésében.

Klasszikus példája ennek az, amikor azt írja, hogy Sombor-Schweinitzer Moszkvában járt és tárgyalt Rákosi Mátyás öccsével, Bíró Zoltánnal (9. oldal). Amikor a hivatkozott munkát – Arnóthy-Jungerth Mihály: *Moszkvai napló* (Budapest, 1989. Zrínyi Kiadó) – a megadott oldalszámon megnézzük, akkor kiderül, hogy sem ott sem a kapcsolódó jegyzetben ilyen állítás nincs! Sombor-Schweinitzer soha, semmiféle hivatalos magyar delegáció tagjaként nem utazott Moszkvába!

Sajnos a jegyzetek közül számos hasonló nagyvonalúsággal készült, jóllehet annyi információt, amennyit Kovács Tamás közöl velünk, más ebben a témában még nem tett meg. Köszönet ezért neki, s ugyancsak köszönet azért, hogy most már pontos ismeretekkel bírunk Sombor-Schweinitzer halálozási adatairól is. (Ez idá-

ig a legtöbb esetben Washington, 1955. szerepelt a róla jegyzetet is közlő munkákban.)

S hogy miért a hiányérzetemet fogalmazom meg? Mert úgy vélem Kovács Tamás kitartása, a két háború közötti Magyarország szélsőjobboldali mozgalmainak, illetve a korszak rendvédelmi szervei története iránti érdeklődése mindenképp támogatandó. E támogatás pedig megnyilvánulhat abban is, ha felhívja a bíráló a figyelmet a forrásközlés elemi szabályaira, a jegyzetek egységes voltának szükségességére, a pontos névmutatóra, stb.

Mert úgy vélem, ha valakinél megadjuk a nemesi előnevet – ami egyébként mondatkezdést leszámítva nem nagybetű, tehát nem Kisbarnaki Farkas Ferenc, nem Nagybacsoni Nagy Vilmos stb. – a vitézi jelzőt, akkor mindenkinél azt kell tennünk. Ha az egyes személyeknél teljes születési és halálozási adatokat szándékozunk megadni, akkor mindenkinél törekednünk kell erre, a hiányokat pedig jelölni szükséges. Ha kitűnő ismerői vagyunk a német nyelvnek, akkor pontosan kell megadni magyarul a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt nevét. A „Német” jelző ugyanis sorrendben a Munkáspárt előtt áll!

A katonák esetében némi „nyomozással” – értsd néhány nap a Hadtörténelmi Levéltárban és a Hadtörténeti Könyvtárban – szinte minden életrajzi adat kideríthető, így pl. vitéz Taby Árpádról, Máté-Török – 1919. április 8-áig Máté – Gyuláról, Rátz – eredetileg Rác – Kálmánról, Kovarcz Emilről és a sor hosszasan folytatható.

Kovarcz Emil esetében a Sombor-Schweintzer szöveg és a számos Kovács Tamás jegyzet között nem igazán ve-

hető észre az összhang. Mikor is vonult nyugállományba? A válasz: 1939. május 1-jével. Ha nyugállományú, akkor miként lehetett mégis tényleges? Miért ítélte el a Magyar Királyi Kúria? Nem a Dohány utcai zsinagóga elleni merénylet miatt, hanem mert a Magyar Államvasutak alkalmazottait igyekezett beszervezni a Szálasi Ferenc névvel fémjelzett pártba, így teljesen téves a 74. oldalon – 214. számú jegyzet – a Hadtörténelmi Levéltár irataira történt hivatkozás. Az iratok tartalma nem a leírtakat erősíti.

Magam úgy látom, hogy a témához értő lektor és szerkesztő segítségével valamint egy fél esztendősen igényes kutató – például Budapest Főváros Levéltárában a háborús és néPELLenes bűnökkel vádolt és a kötetben megemlített személyek peranyagainak az „átlapozgatása” – és feldolgozó munka teljesebbé, hitelesebbé tehetné volna a kiadványt. Amely ezzel együtt és ettől függetlenül megkerülhetetlen mindazok számára, akik a fentebb már többször jelzett politikai mozgalmak, pártok történetével foglalkoznak, illetve azok története iránt érdeklődnek.

S ha már a recenziens általánosságban számos hiányosságra utalt, akkor úgy illendő, ha azokat, avagy azok egy részét konkrétan meg is nevezi, s ami elírást, tévedést, hiányosságot javítani tud, meg is teszi. S teszi ezt azért is, hogy a kiegészítései számos más munkában hasznosíthatóak legyenek, illetve ha az MSZP Táncsics Alapítványa ismét támogatná Kovács Tamás ez irányú kutatását, úgy egy majdani kiadása a kötetnek teljesebb és hitelesebb lehessen!

Nézzük most a konkrét észrevételeket, lehetőség szerint oldalszám megjelöléssel!

10–11. oldal: Kovács Tamás szerint Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert a Gestapo tartóztatta le. A 12. oldalon viszont az SD. Eldöntendő, hogy melyik! Egyébként a volt belügyminiszter nem Bécsben, hanem Vöcklabruckban halt meg, s ugyanúgy vitézi címmel bírt mint Miklós testvére és ő is 1929-ben változtatta meg a nevét.

12. oldal: Canaris, Wilhelm (Aplerbek, 1885. január 1. – Flossenbürg, 1945. április 9.) Rendfokozata tengernagy (1940. január 1.) Ellentengernagy: 1935. május 1., altengernagy: 1938. április 1. – 1944. február 13-áig állt az Abwehr élén. 1944. március 20-áig az OKW (a német véderő főparancsnoksága), majd 1944. június 30-áig a OKM (a német haditengerészet főparancsnoksága) rendelkezésére állt. 1944. július 1-je és 23-a között az OKW-nál a „kereskedelmi háború külön törzsének parancsnoka”. 1944. július 23-án a Gestapo letartóztatta. Halálra ítélték és felakasztották a flossenbürgi koncentrációs táborban. A „zongorahúr” komoly szakmunkákban nem került megemlítésre!

15. oldal: Gehlen, Reinhardt vezérőrnagy (Erfurt, 1902. április 3. – München, 1979. június 8.) 1946. július 15-étől az USA titkosszolgálatának a munkatársa (orosz szakértő). 1949. július 1-jétől a CIA „Gehlen elhárító szervezet” vezetője. 1956. április 1-je és 1968. április 30-a között Bundes Nachrichtendienst, (az NSZK hírszerző szervezete) elnöke. Nem szervezetet állított át, hanem szervezetet hozott létre!

15. oldal: Farkas Ferenc nemesi előneve soha nem vált családnévvé. Igaz a névmutatóban sem Kisbarnaki Farkas Ferencként sem Farkas Ferencként nem található meg. Ha már névmutató: a nevek jelentős része nem

szerepel a névmutatóban és a vitézi címmel rendelkezők döntő többségét – nem mindenkit, akad egy-két kivétel – a V betűnél lehet megtalálni. Elég furcsa „mutatózás”.

17. oldal: A magyar királyi csendőrség ún. kettős alárendeltsége nem magyar sajátosság. Ez az adott időszakban működő szinte valamennyi csendőrségnél így volt. A csendőrség eredetéhez kellene visszanyúlni, ennek a bemutatására, de az meghaladná egy recenzió kereteit. A lényeg: a mindenkori Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium közös felügyelete alá tartozott a magyar királyi csendőrség. 1921 és 1938 között a trianoni békediktátum miatt az addigi Honvédelmi, illetve Hadügy- majd ismét Honvédelmi Minisztériumi csendőrségi osztályok – HM 16., Hüm 39., Hüm 5. – a Belügyminisztérium VI. c. (1933–1935 között VII. c.) (al)osztályaként működtek. Ebben az időben a csendőrségre vonatkozó rendeleteket a belügyminiszter egy személyben adta ki. 1938 novemberétől a Büm. VI. c. osztály e néven megszűnt és a Honvédelmi Minisztérium 20. (csendőrségi) osztálya lett. Ugyanazon feladatkörrel, vezetővel, beosztottakkal, stb. A Belügyminisztérium csendőrségi osztálya – a Büm. VI. b. – pedig 1943. január 1-jével a Büm. XX. osztály nevet vette fel.

22. oldal: Honvéd Vezérkar főnökség nem létezett! A hivatalos megnevezés: A magyar királyi Honvéd Vezérkar főnöke. E szervezetnek voltak osztályai. Az adott osztály megnevezése helyesen: 2. vkf. osztály és nem a Hollós Ervintől ránk hagyományozott VKF/2!

Az Államvédelmi Központot nem a belügyminiszter hozta létre, hanem államfői döntés, ahogy Ujszászy Ist-

ván vezérőrnagyot is az államfő nevezte ki annak a vezetőjévé és nem a belügyminiszter.

25. oldal: Oltványi Imre természetesen kapcsolatban lehetett a 2. vkf. osztállyal. Az adott korban ugyanis tartalékos tiszteket, illetve tisztjelölteket is behívtak tényleges szolgálatra az osztályhoz. Ez főleg újságírókra, színészekre volt jellemző, hiszen a 6. vkf. osztály felállításáig a nemzetvédelem és a propaganda is a 2. vkf. osztály feladatkörébe tartozott és ott a jelzett foglalkozások képviselőit jól lehetett használni.

26. oldal: Itt az Állambiztonsági Rendészet parancsnoka Nagy Valér, míg a 23. oldalon Hain Péter –, aki mellesleg soha nem volt rendőr főtanácsos (viszont kormánytanácsosi címmel rendelkezett), lévén a detektív testület tagja és ott az elérhető legmagasabb „rang” a detektív főfelügyelő volt –, akkor melyik? Meglepő módon egy Nagy Valérnak tulajdonított 1944-ben elhangzott kijelentés jegyzete a *Magyar Rendőr* 1938. évi egyik számára utal! Valóban „összehozható” ez a két időpont így? Kovács Tamásnak ugyanakkor illett volna a kijelentés valóságtartalmát megkérdőjeleznie, mivel a magyar királyi rendőrség őrszemélyzete nem több tízezer főből állt – amint azt az idézetben olvashatjuk –, hiszen az adott korszakban, amikor a legmagasabb volt az őrszemélyzeti létszám, 1944-ben az mindösszesen 12 784 főt tett ki. Megjegyzendő, hogy a közreadott kézirat szerzőjét – Sombor-Schweinitzer Józsefet – a hivatalos kiadványok akkor már „csak” dr. Sombor Józsefként jegyzik.

27. oldal: Pontos idézet a csendőrség „bibliájából” – Szervezeti és Szolgálati Utasítás a m. kir. csendőrség számára (Szat.) I. Szervezet. II. Szolgálat. Bp. 1927. (illetve ugyan ez, 1941.) Hivatalos kiadás – de hivatkozás

nélkül. Az idézett rész az 1927-es kiadásban 162. oldalon, míg az 1941-es kiadásban 159. oldalon olvasható, néhány betű eltéréssel.

28. oldal: Erős kétségeket kell megfogalmazni a recenzensnek Opris Oszkár „besúgóí javadalmazásával” kapcsolatban. A havi 2000, illetve 3000 pengő magasabb összeg volt, mint a miniszterek havi javadalmazása! A magyar királyi honvédség legmagasabb rendfokozatú tábornokai – vezérezredes – 1943. július 1-je után havi 1882 pengő „fizetést” kaptak, s ezen összegbe a különböző pótlékok is beleszámítottak.

29. oldal: Kovács Tamás itt igyekezett meghatározni a Sombor-Schweinitzer – mint írtam ekkor már Sombor – feljegyzések keletkezési időpontját. Ezt ő 1942 végére 1943 első napjaira teszi, mondván nem szerepel benne azon esemény, amikor Kállay Miklós miniszterelnök fogadta Szálasi Ferencet (1943. január 13.). Nem tudom, hogy Kovács Tamás alaposan elolvasta-e az általa közölt összeállítást, mert akkor azt tapasztalhatta volna, hogy dr. Sombor József főkapitány-helyettes, az 1943. március 17-ei *Pesti Újságra* utal (118. oldal), a Nyilaskeresztes Párt 1943. február havi „nagytanácsai ülésére” (138. oldal), illetve a *Nemzeti Újság* 1943. április 1-jei számára (140. oldal.). Amennyiben igazak Sombor ezen mondatai, akkor legkorábban 1943. április 2-ra tehetjük az összeállítás készítésének első napját.

43. oldal: Gömbös Gyulánál úgy vélem lehetett volna utalni honvédelmi miniszteri tisztére, illetve azt megelőző honvédelmi államtitkári működésére, hiszen így került be a Bethlen István vezette kormányba és volt utána egyenes az útja a miniszterelnöki bársonyszékhez.

44. oldal: Kovács Tamás a szabadságvesztésre ítélt Böszörmény Zoltán (Vácegres, 1893. január 5. – ?) esetében 32 hónap, míg Sombor 26 hónap börtönbüntetésről ír. Melyik a helytálló?

45. oldal: Itt vitéz Csík László dr. (Zákány, 1890. október 30. – ?) kórházi osztályos főorvos (korábban a Jendrasik klinika tanársegéde, az Orvosi Kamara alelnöke) képviselőről az a közreadó jegyzete, hogy ilyen képviselő nem volt (feltételezem, pótképviselő volt Csík), később viszont – 52. oldal – megjelenik, mint képviselőjelölt.

58. oldal: Sulyok Dezső (Simaházapuszta, 1897. március 28. – New York, 1965. május 18.) 1918-ban valóban felvételt nyert a csendőrtiszti tanfolyamra, de azt nem végezte el. A Magyarországi Tanácsköztársaság időszakában hadnagyi rendfokozatban nem szolgálhatott, mivel az ún. tanácskormány a rendfokozatokat eltörölte.

62. oldal: Vitéz Dobó István nem címzetes csendőr altábornagy volt, csak címzetes altábornagy. Az a honvéd tábornok, aki a csendőrség vezetői közé került – általában a csendőrség felügyelője, annak a helyettese, a csendőrség felügyelője mellé beosztott tábornok – nem került át a csendőrség állományába. Egyébként a tábornoki kar egységesnek számított. Dobó esetében talán érdemes lett volna megjegyezni, hogy nyugállományba kerülése után a Magyar Nemzetiszocialista Párt Hungarista Mozgalom „Alkotmány és Fegyelmi Bírósága” elnöke volt.

64. oldal: Dr. Töreky Géza halálozási adatai – ellentétben a jegyzetben közöltekkel – a következők: Luzern (Svájc), 1961. szeptember 14.

66. oldal: Biharvári – más írásmód szerint Biharváry

– Gusztáv (Bél, 1894. – ?) itt bányaigazgató, a 42. oldalon szolgálton kívüli százados. A kettő természetesen nem zárja ki egymást, de hasznos jelezni a két személy azonosságát!

69. oldal: Rátz (eredetileg Rácz) Kálmán (halálozási ideje: Bischofzell, Svájc, 1951. július 13.) 1932-től várakozási illetékkal szabadságon volt – világháborús sebesülései miatt – és mint őrnagy 1934. szeptember 1-jével került nyugállományba. Orosz ügyekben Horthy Miklós kormányzónak „tanácsadója” is volt és 1944 szeptemberében ő került szóba, mint a Moszkvába küldendő magyar delegáció vezetője. Egykori alakulata számozásával kapcsolatban megjegyzendő, hogy az ezred jelölés mindig arab és nem római számmal történik.

70. oldal: Kovarcz Emil (Iregpuszta, 1899. február 5., más források február 4-ét adnak meg). Mint őrnagy került 1939. május 1-jével nyugállományba. Utolsó beosztása a Központi Híradóiskolában volt (1938. november 1. – 1938. november 30.) és azt követően a nyugállományba helyezés előtti „szabadságát töltötte”. 1931. november 1-jétől 1936. június 30-áig volt a Ludovika Akadémia tanára, ezt követően 1936. július 1-je és 1938. július 31-e között a budapesti 1. vegyesdandár parancsnokságon szolgált és került 1938. augusztus 1-jével ismét a Ludovika Akadémiára, és onnét 1938. november 1-jével a Központi Híradóiskolára. 1944. végén szolgálton kívüli viszonyban nevezte ki ezredessé Szálasi Ferenc.

73. oldal: Brinzey György, temesszlatinai (Szeged, 1902. március 24. – Caracas, 1967 után) nyugállományú vezérkari százados. A második világháború éveiben ismét szolgált, 1944. november 27-én vezérkari őrnaggyá nevezték ki.

77. oldal: Mokcsay Dezső (Ungmogyorós, 1886. október 29. – Bp., 1943. február 8.)

80. oldal: Tatár (az emigrációban Tarjányi) Imre (halálozás ideje: Markdorf, NSZK, 1995. augusztus 14.)

81. oldal: Dr. Matolcsy Mátyás (Bp., 1905. február 24. – Bp., 1953. június 20.); Dr. Maróthy (Meisler) Károly (Keszthely, 1897. június 8. – Buenos Aires, 1964. szeptember 7.); Dr. Csia Sándor (Hegybánya, 1894. február 4. – Bp., 1946. március 19.); Kovács Tamás sajnos összevetesztette dr. Csia Sándor (Nyíregyháza 1885. március 13. – Zürich, 1962. december ?) főorvossal és a két személy adataiból „gyúrt össze” egy jegyzetet! Gál Csaba (Bp., 1892. október 14. – Bp., 1946. június 25.); Vitéz Zsengellér József (Cegléd, 1896. december 8. – ?) itt őrnagy. 1939-ben nem lehetett tényleges állományú tiszt. Egyébként nyugállomány csendőr százados volt.

85. oldal: Temesváry László (Bp., 1896. január 18. – Bad Aussee (Ausztria), 1974. augusztus 28.)

88. oldal: Gyertyánffy (eredetileg Gyertyánfi) Kornél (Hosszúág, 1899. október 8. – ?), 1938. május 1-jével vezérkari szolgálatot teljesítő őrnagy. 1939-ben már nyugállományban.

90. oldal: Dr. Koródy Tibor (Bp., 1904. – Bp., 1974. szeptember 21.) A második világháború után Argentínába emigrált, majd hazatelepült Magyarországra.

93. oldal: Vitéz ómoravicai dr. Imrédy Béla (Bp., 1891. december 29. – Bp., 1946. február 28.)

96. oldal: Vitéz Magasházy László, aki 1919-től több mint másfél évtizedig volt Horthy Miklós szárnysegéde, később a m. kir. „Bem József 1. honvéd lovas tüzérsztály parancsnoka, illetve a m. kir. méneskar felügyelője, soha nem töltött be semmiféle kormányzati posztot.

99. oldal: Bodor Márton (Nagykörű, 1887. – ?), géplakatos. Dr. Boér Ágoston (Vác, 1893. szeptember 23. – ?), nyugalmazott követségi titkár.

100. oldal: Vitéz Ruszkay (1928. október 31-éig Ranzenberger) Jenő a Kovács Tamás által megadott formában soha nem használta a nevét. Az Országos Légvédelmi parancsnoki beosztásánál véleményem szerint fontosabb volt a Honvédelmi Minisztérium VI-2. (későbbi nevén 2. vkf.) osztályvezetői beosztása (1928. november 15 – 1933. május 1.).

111. oldal: Vitéz Henney (eredetileg Hennel) Árpád (Eperjes, 1895. szeptember 24 – Kitzbühel, Auszria, 1980. május 21.) szolgálaton kívüli altábornagy. Mint alvezredes vált ki a tényleges szolgálatból és a nyilas-hungarista hatalomátvételt követően nevezte ki Szálasi Ferenc altábornaggyá, szolgálaton kívüli viszonyban. Joachim von Ribbentrop neve így írandó, és ha a külügyminiszteri tiszteére utalunk, akkor annak időtartama 1938. február 4. – 1945. április 29. Hitler ugyanis „végrendeletében” felmentette tiszteből.

118. oldal: Dr. Budinszky László (Bp., 1895. október 24 – Bp., 1946. március 9.); Bornemissza Gábor (Munkács, 1891. augusztus 14. (másutt 15.) – München, NSZK, 1975. március 4.). Jobboldali újságíró, a *Virradat* főszerkesztője, számos jobboldali egyesület és szervezet vezetőségének tagja. Vajna Gábor nem „kémelhárító” volt, hanem a balatonfüzfői lőporgyár igazgatója. Vezérkari ezredessé szolgálaton kívüli viszonyban nevezte ki Szálás a hatalomátvétel után.

134. oldal: Dr. Tauffer Gábor (Balmazújváros, 1884. – ?), okleveles gyógyszerész és ügyvéd.

Az oldalszámok szerint felsorolt kiegészítések-

hez még néhány apróság: Rajk Endre (halálozás ideje: Kronach, NSZK, 1960. szeptember 8.); Omelka Ferenc (Bp., 1899. november 18.); Bogay Arthur, várbogyai és nagymádi (Zalahaláp, 1876. december 19. – ?) nyugállományú ezredes. 1919–1921-ben a Nemzeti Hadserg repülőcsapatainak a parancsnoka. Mosonyi Győző (Bp., 1905. október 26. – ?) százados (1939. november 1.), a légierők állományában. Vitéz Taby Árpád (Nyitra-gerencsér, 1896. július 16. – St. Georgen, Ausztria, 1973. augusztus 21.) Az 1920-as évek elejétől 1927 végéig csendőrtisztként, majd testőrtisztként szolgált. 1939. január 1-jével, mint őrnagy került nyugállományba. 1956. október 26-án szabadult Vácról, fegyverrel harcolt a forradalomban, majd annak leverését követően 1956. november 26-án Ausztriába távozott. Lövétei Barcsay Árpád (Segesvár, 1882. augusztus 26. – Verviers, Belgium, 1955. június 15.), nyugállományú csendőr alezredes. Szálaszi Ferenc 1945-ben a nyugállományban ezredessé nevezte ki. Andréka Ödön (Piszke, 1899. – Bp., 1968. szeptember 7.). Máté-Török Gyula (Losonc, 1887. április 17. – Gödöllő, 1957. szeptember 23.). Széchényi Lajos gróf (Erdőcsokonya, 1902. október 28. – Buenos Aires, 1963. június 21.). Payr Hugó (Bp., 1888. augusztus 24. – Bp., 1976. május 18.). Grieger (másutt Griger) Miklós (Körmöcbánya, 1880. november 22. – Bp., 1938. február 28.)

A többször említett dr. Hetényi Imre főkapitány-helyettes esetében – aki egy időben, egy személyben a „m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya, államrendészeti osztálya és útlevélosztálya” vezetője is volt – kényszernyugállományba helyezésről nem igazán beszélhetünk. 1938-ban, nyugállományba kerülésekor ugyanis

már 67 éves volt. Az ilyen életkorig tartó közszolgálati alkalmazás szinte példa nélküli volt a két világháború közötti korszakban.

A katonatisztként említett Szelepcsényi valószínűleg azonos Szelepcsényi Tiborral (?), (1916. február 19. – ?), akit 1937. augusztus 18-án avattak gyalogsági hadnaggyá a Ludovika Akadémiáról, míg a nyugállományú őrnagy Tóth Béla (Debrecen, 1897. – ?), Voigt Ede (Csősz, 1897. – ?), Péntek István pontos halálozási adatai: Tököl (rabkórház), 1963. január 13.

Végezetül még valamit a levéltári jelzetekhez: hasznos lett volna, ha Kovács Tamás a jól kialakult gyakorlat szerint első előforduláskor megadja a Magyar Országos Levéltár K-149, K-153, K-583, stb., vagy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, A, V., O jelű fondjainak a nevét – természetesen erre sor kerülhetett volna a Forrásjegyzékben is –, hiszen nem biztos, hogy a könyv minden olvasója kiismeri magát a levéltárak „Jelzet világában”. Nem lett volna haszontalan egy rövidítésjegyzék sem, mert ma már nem olyan természetes, hogy mindenki tudja mit is takar a BSZKRT.

Megjelent: Fons, 2009. (XVI. évf.) 3. sz. 397–405. old.

Illésfalvi Péter: Egy tartalékos honvédtiszt háborúja

ILLÉSFALVI PÉTER: *Egy tartalékos honvédtiszt háborúja. Dr. Woyнарovich Elek légvédelmi tüzér hadnagy amatőr fotói Erdélytől Dániáig, 1941–1945.*

TIMP KIADÓ, BUDAPEST, 2007. 144 OLD.

A második világháború története, annak a magyarság történetére, sorsára gyakorolt hatása napjainkig élénken foglalkoztatja a történészek még élő résztvevőit, szemtanúit, a leszármazottakat és a kutatókat egyaránt. Írások, feldolgozások százai keresik a választ a miértekre, hogyanokra: korabeli naplók, kései emlékezések, szakszerű monográfiák, tanulmánykötetek. Kévszont az olyan, a háború eseményeit filmszalagon vagy fényképeken megörökítő dokumentum, amely az érdeklődők, illetve a kutatók rendelkezésére állna. A korabeli filmhíradók, célzatosan készült propaganda-filmek, néhány előkerült korabeli amatőr film mellett fotók ezreiről tudunk, de azok többnyire közgyűjteményekben, vagy féltett, családi emlékként őriztetnek. Pedig milyen sok információval is szolgálhatnak! A háború borzalmas, máskor egyszerű hétköznapijait örökítették meg a valamikori hivatásos és amatőr fotósok; Leicák, Kodakok és más gépek készítették a felvételeket, s a kattintásra vállalkozók között voltak tábornokok és honvédek, tisztek és tiszthelyettesek, hivatásosok és tartalékosok egyaránt. A korabeli felvételek szakszerű bevezetővel, értékeléssel történő közreadása egyaránt fontos a történettudománynak és az érdeklődőknek.

Ha valaki azt veszi számba, hogy vajon hány egykori „fotós” képei láttak napvilágot ezidáig, akkor bizony azt tapasztalhatja, hogy nem nagy azon köteteknek (albumoknak) a száma, melyek egykori fotókat tennének közzé. Ezért is örömteli, hogy a Timp Kiadó jóvoltából igényes kivitelű, magyar és angol nyelven közreadott kötetet vehetünk kézbe Illésfalvi Péter (had)történész értő szövegeivel és Prof. Dr. Woynarovich Elek 1940 és 1945 között készített fotóival.

A második világháború utáni évtizedek során halbiológusként nemzetközi elismertségre és tekintélyre szert tett Woynarovich Elek a második világháború éveit alatt, mint a magyar királyi Honvédség tartalékos tűzértisztje sok száz fotót készített, amelyek az ún. erdélyi bevonulástól (1940) a Dániában befejezett (1945) háborúig kísérik végig a „fényképész” – és a magyar honvédség – történetét. A fotók láttán úgy véli az ember, nem egyszerűen egy „amatőr fotós” képei tűnnek fel a kötet lapjain, hanem a fényképezés iránt elkötelezett, azt értő személy „termékei.” A képaláírások bizonyára Illésfalvi Péter és Woynarovich Elek közös munkájának eredményei: találóak és hitelesek, visszafogottak és értékelők. Akár 1941-ben vagy 1945-ben is készülhettek volna.

A kötet nagy értéke a bevezető, mely mintegy elhelyezi a fotókat, illetve azok szerzőjét a történések sorában. Ugyanez mondható el fejezetekre bontottan az események, illetve a fotók készítésének kronológiája szerint közreadott fényképek előtt olvasható „minitanulmányokról” is, amelyekben legfeljebb egy-két apró elírást vehet csak észre az alapos olvasó (pl.: a Szovjetunió elleni magyar hadba lépés esetében felcseréltetett

Horthy Miklós és Bárdossy László döntéseinek sorrendje, illetve Kristóffy József rendkívüli követből és meghatalmazott miniszterből nagykövet lett.)

A jelzett „minitanulmányok” jól érzékeltetik a fiatalabb történész nemzedékhez tartozó Illésfalvi Péter felkészültségét, a magyar múlt feltárása iránti elkötelezettségét és a feltáráshoz manapság már szinte elengedhetetlen korabeli fotók ismeretét. Jól tudja, hogy egy kort, korszakot csak egésze ismerete révén lehetséges bemutatni. Ehhez pedig elengedhetetlen az igazán a XX. században fontossá vált fénykép, amely a megörökített múlt pillanatait adja át a jövőnek.

Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2008. (121. évf.)

3–4. sz. 808–809. old.

Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban, dokumentumok (1941–1953)

Főszerkesztő: VARGA ÉVA MÁRIA.

ROSSZPEN–MKTTK,

MOSZKVA–BUDAPEST, 2006. 614 OLD.

Vajon mikor zárult le a második világháború és lezárult-e a német (1945. május 8/9.), illetve a japán (1945. szeptember 2.) kapitulációval? Ha a választ érettségi vizsgán, netán műveltségi vetélkedőn kellene megadni, akkor biztosan ezen dátumokat illene megjelölni a jeles érdemjegyért, vagy a „nyert” szóért. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy a feltétellel, avagy feltétel nélkül magukat legyőzöttek elismerő hatalmak katonái még esetleg mennyi ideig voltak kénytelenek otthonuktól távol lenni, akkor bizony mondhatjuk, hogy a fegyverletétel még csak az első – egyébként talán a legfontosabb – lépés a háború lezárásához. Hogy miért? Mert azt követően kezdődnek el a béketárgyalások, döntenek el a győztesek, hogy mi lesz a legyőzöttek sorsa és akkor rendezik/rendezhetik a hadifogságba kerültek jövőjét is.

Ha a második világháború történetének ezen elemeit nézzük, akkor elmondhatjuk, hogy Magyarország helyzete sajátosan alakult. Az 1944. október 15–16-ai sikertelen kiugrási kísérletet követően rövidesen „kettévált” az ország. A nyilas-hungarista hatalom tovább folytatta a harcot a hitleri Harmadik Birodalom oldalán, míg a szovjet haderő által elfoglalt magyar területeken „összetoborzott” Ideiglenes Nemzetgyűlés által Debrecenben 1944. december 22-én életre hívott Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 20-án aláírta a szövet-

séges nagyhatalmakkal a fegyverszüneti megállapodást és abban vállalta a Németország elleni harcot, mi több: nyolc, nehézfegyverzettel ellátott hadosztály felállítását és majdani harcba vetését is.

A kérdés természetesen az volt, kiből áll majd fel ez a katonai erő, hiszen az mintegy 100 ezer hadra fogható férfit jelentett, miközben az ország férfilakosságának jelentős része még a magyar királyi honvédség tagjaként épp a szovjet Vörös Hadsereg ellen harcolt. Majd a hadifoglyokból, gondolták a debreceni kormány politikusai, illetve a katonai vezetők, akik Debrecenben az Arany Bika Szálloda néhány szobájában mint Honvédelmi Minisztérium működtek.

Való igaz, magyar hadifoglyok nagy számban voltak a szovjet Vörös Hadsereg hadifogolytáborában. Elfoglottak, átálltak és magukat önként megadókat egyaránt. Belőlük, illetve az önként jelentkezőkből azonban csak két hadosztály állt fel 1945 áprilisában–májusában. A hadifoglyok többsége azonban hadifogságban maradt. De hányan voltak ők? Milyen volt a sorsuk, és meddig ehatték a hadifoglyok nem túl nagy és többnyire ízetlen, ragacsos, fekete kenyerét?

Ezekre a kérdésekre is választ kaphat az az olvasó, aki kezébe veszi a Magyar–Orosz Levéltári Együttműködési Bizottság közös kiadványát, a *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban* címet viselő dokumentumkötetet. Úgy vélem, hogy a 2006-ban megjelent magyar nyelvű kötet – oroszul 2005-ben már közreadták – a magyar és orosz levéltárosok, történészek példamutató együttműködésének az eredménye, és rendkívül fontos forrása a második világháború évei alatt a Szovjetunióba került magyar hadifoglyok történetének.

A Varga Éva Mária főszerkesztésével készült kötetnek tucatnyi magyar és orosz munkatársa, fordítója, közreműködője volt. Olyan területet igyekeztek bemutatni a döntően orosz levéltári források segítségével, amely a magyar történészek, levéltárosok kutatásaiban – alapvetően a források elérhetetlensége okán – „elhanyagolt” területnek volt tekinthető. Természetesen más okai is voltak a téma feldolgozatlanságának. Az ún. rendszerváltoztatásig a második világháború éveiben szovjet hadifogságba került magyar katonák történetét „nem illett” kutatni, az oda elhurcolt polgári lakosságát még kevésbé.

Érzékelhető változást az 1980-as évek hoztak, amikor számosan kísérelték meg – főleg Magyarország második világháborús emberveszteségének feltárása okán – bemutatni a hadifogság történetét. Korom Mihály, Zielbauer György, Füzes Miklós, Stark Tamás, Bognár Zalán, Für Lajos kutatásai mind azt vetették fel, hogy az orosz – akkor még szovjet – levéltárak adatai nélkül csak feltételezések, becslések, illetve számítások alapján lehet megadni a választ arra a kérdésre, hogy hány magyar katona is került szovjet hadifogságba, mikor és milyen körülmények között, illetve hányan és mikor tértek haza.

Ezen lehetőségek most már kézzelfogható eredményeket hoztak. A két ország között megkötött levéltári egyezmény eredménye vaskos kötetben is „tapintható”. Több százezernyi adat feldolgozása még hátravan, de a legfontosabbak már olvashatók. Miként és hogyan vélekedett a Szovjetunió a hadifogolykérdésről a német–szovjet hadiállapot beállítását követően, miként látta a hadifogolykérdést Teherán és Jalta után, és miként volt

képes érvényesíteni akaratát a szövetségeseivel szemben, akik – ha őszinték akarunk lenni – ebben a kérdésben sem voltak nehéz ellenfelei Sztálinnak.

A Szovjetunió – amely nem írta alá a hadifoglyokra vonatkozó genfi konvenciókat 1929-ben – 1931-ben, majd 1941-ben rendezte a kérdést és a német–szovjet harcok első heteinek tapasztalatai alapján úgy vélekedett, hogy aláírás nélkül, de alapvetően elfogadja a korábbi egyezményeket. (1989-ben egy akkor még szovjet folyóiratban azt olvashattam – Sztálint bírálták érte –, hogy ez azért nem következett be, mert a nagyhatalmú diktátor úgy vélte, ha háború lesz, az nem a Szovjetunió területén folyik majd, mivel a szovjet fél támadó fél lesz, a támadó pedig nem veszít hadifoglyokat, csak ejt, és minek vegyen magára felesleges terheket azok ellátásával stb. 1941 nyara, mint tudjuk, nem igazolta ezt a sztálini elképzelést.)

Mindazon alapvető rendelkezések, utasítások olvashatók a kötetben, amelyek a hadifoglyokkal kapcsolatos bánásmódra, elhelyezésükre vonatkoznak, de azok a dokumentumok is, amelyek számba vették egykoron a magyar hadifoglyokat. Ha valaki pl. csak a rendeleteket, utasításokat olvassa, akkor úgy véli, nem is volt/lett volna olyan rossz hadifogolynak lenni a Szovjetunióban. A gyakorlat azonban mást bizonyított.

Az elvek többnyire elvek maradtak, a gyakorlat eltért azoktól. Ez részben köszönhető volt annak a szovjet felfogásnak, miszerint a hadifoglyok – valamint az elhurcolt polgári személyek – kötelessége újjáépíteni a Szovjetuniót, olyan eszközökkel és ellátás mellett, amire éppen telik a fogvatartóknak. Ezért is elgondolkodtatóak azok az adatok, amelyek azt bizonyítják, hogy a

foglyok által nyújtott teljesítmény, munkájuk „gyümölcse”, többnyire nem jelentett olyan eredményt, ami a fenntartásukra, ellátásukra felhasznált összeget „kitermelte” volna.

Az egykori Szovjetunió hadifogolytáboraiiban – amelyek nem keverendők az ún. GULAG táborokkal – közel félmillió magyar katona fordult meg. A különböző kimutatások szerint 1945. július 18-án 425 319, 1945. november 10-én 234 445, 1946. augusztus 1-jén 231 890 magyar hadifogoly volt szovjet táborokban. Sokkal megdöbbentőbb viszont egy korábbi adat. 1943. február 2-án 31 299 magyar hadifogoly volt szovjet hadifogságban, míg 1943 végén már csak 3258.

A különbséget az elhalálozottak száma teszi ki! Döbbenetes arányszám, közel 90%-os veszteség! Ezek az adatok arra utalnak, hogy a szovjet hadifogságba kerültek – főleg 1944 előtt – szinte biztosak lehettek a tábor előtti vagy táborbeli pusztulásban. A szovjet haderő, de még inkább a belügyi szervek – előbb Belügyi Népbiztosság, majd Belügyminisztérium – nem voltak felkészülve a hadifoglyok befogadására, ellátására. A szovjet–finn és szovjet–lengyel háború még nem eredményezett ilyen tömeges hadifogoly-állományt, és mint tudjuk a lengyel hadifoglyok egy részét le is gyilkolták.

A jelen kötet már említett érdeme, hogy eredeti szovjet dokumentumok segítségével teljes képet ad a magyar hadifoglyok fogságbeli életéről. A szerkesztők a dokumentumokat tematikus csoportosításban közreadva az általános kérdések megismerésétől eljuttatják az olvasót, a kutatót a hadifogságból történő hazatérés pillanatáig.

A hazatérés azonban nem mindenkinek adatott meg.

Különböző becslések 150-250 ezerre teszik a Szovjetunióban elhalt magyar hadifoglyok számát – miközben a Magyarország számára eddig átadott egykori szovjet dokumentumok mintegy 60 ezer főnyi hadifogoly-vesztéséről szólnak –, amelyben szerepelnek az elhurcolt polgári személyek adatai is.

A dokumentumkötet alapos és jól használható bevezető tanulmányát készítő Varga Éva Mária és Vlagyimir Ivanovics Korotajev a Szovjetunióba került magyar hadifoglyok és foglyok (internáltak) számát 541 530 főben határozza meg, míg az elhunytakét a már jelzett 60 ezer főben. Ezen utóbbi szám – úgy vélem – idővel még növekedni fog.

Aki készített már forráskiadványt, az jól tudja, hogy a legnehezebb „műfajok” egyike. Jegyzetek százait kell megírni, adatok sokaságát ellenőrizni, korrigálni, és folytatni lehetne a sort még sokáig. Még nehezebb a helyzet, ha idegen nyelvű dokumentumokat kell lefordítani, egykoron felületesen felvett adatokat pontosítani, „kitalálni”. Nem voltak már ezért sem irigylésre méltó helyzetben a kötetben dolgozó levéltárosok, történészek.

Azt kell mondani, hogy a nehézségek ellenére is alapos munkát végeztek, de nem tökéleteset. Utóbbira, való igaz, hogy csak törekedni lehet – és ezt kollégáink megtették. Ugyanakkor eme kötet kapcsán is el kell mondani, le kell írni, hogy az adott szakkifejezések nem minden esetben megfelelőek, gondolok itt pl. a haderő helyett a hadsereg, a gyaloghadosztály helyett a gyalogos hadosztály használatára, a néha publicisztikai igényű „hitleristák” kifejezés, illetve a nem idézetekben

használt „elvtárs” megszólítás használatára. Néhány esetben példa van a nem hivatalos elnevezések alkalmazására pl. ha Magyar Kommunista Pártot írunk, akkor Független Kisgazda- Földmunkás és Polgári Párt helyett nem írhatunk Független Kisgazda Pártot. Minden személy esetében meg kell adni az eredeti (születési) nevet, mert ha valakinél megadjuk, akkor nem érthető, hogy másnál miért nem? Így Vas Zoltánról megtudhatják – akik még nem tudták –, hogy Weinberger volt, de Rákosi Mátyásról nem hogy Rosenfeld néven látta meg a napvilágot. Célszerű tisztázni azt is, hogy meddig volt magyar, illetve szovjet követség Moszkvában, illetve Budapesten, és mikortól nagykövetség. Az ítélkező szovjet hatóságoknál „különleges tanácskozások” avagy különtanácsok voltak?

Mivel a recenzens különös vonzalmat érez a katonai ügyek iránt – lévén hadtörténész –, nagy odafigyeléssel olvasta a jegyzeteket (nem győzte lapozni a kötetet előlről hátra, hátulról előre) is, amelyek – kár, hogy nem a tudományos munkáktól elvárható lábjegyzet formában születtek meg – számos új adattal szolgáltak számára is, de ugyanakkor azt is tapasztalhatta, hogy a magyar tábornokokra vonatkozó adatok számos esetben hiányosak, illetve tévesek.

Nem lehetett könnyű a neveket, születési helyeket, rendfokozatokat „visszaírni”, de néhány konzultáció segítségével lehetett volna tisztázni, hogy ki volt Kovács Gyula (neve így írandó), aki tábornok, majd államtitkár volt, hogy miként írja a nevét Kopniczky János, dr. címzetes orvos vezérőrnagy – megjegyzendő, hogy a címzetes rendfokozattal bírók esetében ennek a feltüntetése

elmaradt, mivel az orosz források ezt nyilván nem adták így meg, pedig ezeknek (is) jelentőségük van –, aki Büdsszentmihályon született 1890. február 9-én, vagy tudható lett volna, hogy dr. Bartóffy János nem hadbíró vezérőrnagy volt, hanem rendőrfőkapitány-helyettesi rangban 1944-ben Budapest rendőrsége közigazgatási osztályának a vezetője, hogy a nehezen visszaírható Somlay Zoltán nem Somlói volt. Mikor és hol született, illetve halt meg? Eredeti neve Sax, Szajol, 1890. augusztus 9. – Budapest, 1968. július 15. Urs Nándor – akinek az egyik jegyzetben a halálozási adata helyén ? szerepel, egy másikban pedig pontos halálozási dátuma (1946. augusztus 17.) – szintén rendőr főkapitányhelyettesi rangban volt a budapesti I–XII. kerületi rendőrkapitányság vezetője 1944-ben. (A rendőrség 1944. július 1-jei átszervezését követően jelentek meg a testületben a katonai rendfokozatok, és nyilván ezért nevezték magukat vezérőrnagynak a főkapitány-helyettesek, akik 1944 júliusa után kaphattak magasabb rendfokozatot.)

Laczkó Károly (Kismarton, 1888. július 30. – Tiszalök, 1960. december 31.), Vida Gyula (Marosvásárhely, 1886. március 12. – ?) dr. Schmidt József (Alsómecező, 1886. július 24. – ?) címzetes vezérőrnagyokról is szinte minden adat a rendelkezésre áll, ahogy Tornahy (Schiller) János alezredestől is (Szolnok, 1896. szeptember 15. – Tolna, 1977. június 19.) Ugyanez mondható el Bayer (Bayer, Bajor) Ferencről, Pokorny Hermannról és még sokakról. Lehetett volna jegyzetet írni az 1953-ban rendőr őrnagy Ladvánszkyról, aki az ún. rendszerváltoztatás előtt rendőr altábornagy, belügyminiszter-helyettes, Országos Rendőrfőkapitány is volt, és Károlynak anyakönyvezték Szegeden 1928-ban.

Természetesen ezek a felsorolt és fel nem sorolt hiányosságok, elírások egy majdani új kiadás esetén pótlandók lesznek, mert ezekkel együtt is nagyon fontos és hasznos kötet került ki a nyomdából, amely megkerülhetetlen alapmű mindazok számára, akik a Szovjetunióban volt egykori magyar hadifoglyok 1941 és 1953 közötti fogolyéletére kíváncsiak. Ami nem kevesek számára még akkor sem fejeződött be, hiszen az utolsó(?) magyar hadifoglyok 1955-ben térhettek haza, hogy itt-hon rövidebb-hosszabb letartóztatás, megfigyelés, operatív ellenőrzés várjon még rájuk, építhessék Tiszalöket, Kazincbarcikát... Úgy tűnik, a több esztendőss hadifogság egyesek szerint nem lehetett elegendő a számukra, meg kellett ismerkedniük még az 1950-es évek magyarországi „valóságával” is.

Megjelent: Levéltári Közlemények, 2007. (Hetvennyolcadik évf.) 1. sz. 197–202. old.

Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt

DOMBRÁDY LÓRÁND: *Szombathelyi Ferenc
a népbíróság előtt.*

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM – LINE DESIGN,
BUDAPEST, 2007. 143 OLD.

Magyarország második világháborús részvétele időszakában négy tábornok állt a magyar királyi Honvéd Vezérkar élén – Werth Henrik (1938. szeptember 28. – 1941. szeptember 4.), Szombathelyi Ferenc (1941. szeptember 6. – 1944. április 19.), Vörös János (1944. április 19. – 1944. október 16.), Beregfy Károly (1944. október 16. – 1945. május 9.) – akik közül a leghosszabb időt vitéz Szombathelyi Ferenc töltötte el a beosztásában.

1941. szeptember 6-i kinevezése és 1944. április 19-i felmentése között az ország a második világháború aktív szereplője volt. Szombathelyi kinevezését főleg azon katonapolitikai elképzelései motiválták, amelyek lényege röviden úgy foglalható össze, hogy a lehetőségekhez képest az ország minél kisebb katonai erővel vegyen részt a háborúban. A cél a katonai erő megőrzése a háború befejezése utáni időre, hogy az ország ne kerüljön még egyszer olyan helyzetbe, mint 1918–1919-ben, és képes legyen a területi visszacsatolások eredményeit is megőrizni.

Szombathelyi elképzelései, melyek mind a Kállay Miklós vezette kormány, mind az államfő, Horthy Miklós kormányzó támogatását bírták, csak részben sikerültek.

1941 novemberében–decemberében még sikerült az egykori Kárpát-csoport részeként a Szovjetunió elleni hadműveletekben résztvevő gyorsadtestet „hazahozatnia”, de a Moszkva előterében elszenvedett német vereség után a keleti hadszíntérre követelt magyar haderő erejét, létszámát már csak „csökkenteni” tudta.

Az 1942 januárjában Budapesten lezajlott német–magyar tárgyalások igencsak „szövetségesekhez” méltatlan hangnemben folytak. Végül is a németek által követelt teljes (?) magyar haderő helyett egy kilenc gyalogdandárból (1942 februárja után az elnevezés könnyű hadosztály), egy rögtönzött páncélos hadosztályból és egy repülőcsoportból álló hadsereget bocsátott a magyar állam a német hadvezetés rendelkezésére. Ez volt a sokat emlegetett, Jáhny Gusztáv vezérezredes parancsnoksága alatt álló magyar 2. hadsereg.

A keleti hadszíntérre kiszállított hadsereg 1942 decemberére szinte megoldhatatlan feladatok elé került. Mintegy 200 kilométeres arcvonalat kellett védenie, melynek feladását Hitler kívánságára, a magyar államfő által Szombathelyi Ferenc útján kiadott parancs tiltotta meg. Az 1943 január–februári harcokban a 2. hadsereg, emberfeletti teljesítményt nyújtva, személyi állományának mintegy egyharmadát (kb. 60-70 000 fő, amely az elesetteket, sebesülteket, hadifogságba kerülteket és az eltűnteket jelenti) elveszítve próbált eleget tenni a parancsnak.

A tragédiát követően a magyar katonai vezetés, élén Szombathelyi Ferencsel, igyekezett a lehető legkisebb erőket a németek rendelkezésére bocsátani. Szombathelyiben a német felvetések kapcsán még az a gondolat is felmerült, hogy inkább a volt Jugoszlávia terüle-

tére kellene megszálló hadosztályokat küldeni, melyért cserébe hazahozhatóak lennének a magyar seregtestek a szovjet területekről. Szombathelyi úgy vélte/vélhette, hogy egy valószínűsíthető balkáni, nyugati hatalmak által végrehajtott partraszállás esetén a magyar seregtestek utat nyithatnak a szövetségesek előtt, és Magyarország kiválhat a háborúból. Elképzeléseit a magyar politikai vezetés nem támogatta.

Szombathelyi tevékenyen részese és támogatója volt a nyugati szövetségesekkel folyó kapcsolatfelvételnek, mely végezetül egy amerikai katonai küldöttség Magyarországra érkezésével (1944. március 15.) teljesedett ki. A kapcsolatok azonban nem hoztak eredményt. A németek szemében „ellenséggé” vált Szombathelyit az ország megszállását (1944. március 19.) követően eltávolították szolgálati beosztásából, majd a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága elé állították (1944. október 11–12.) és a nyilas-hungarista hatalomátvétel után internálták és Németországba hurcolták.

Az amerikaiak által történt kiszabadítását követően néhány hónap múlva Magyarországra szállították, ahol háborús bűnösséggel vádolva került a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztályára és vette kezdetét kihallgatása, majd a vádirat elkészülte után a Budapesti Népbíróság elé állítása.

Dombrády Lóránd könyve valahol itt kezdődik. Az ismert hadtörténész, Magyarország 1919 és 1945 közötti hadtörténelmének kitűnő kutatója az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található (V-101594/1) Szombathelyi-peranyag közzétételére vállalkozott, és annak során és kapcsán véleményezi, mutatja be az eljárás súlyos ellentmondásait, a való-

ságra nem különösebb hangsúlyt fektető kihallgatói tevékenységet, majd a bírósági procedúrát.

Dombrády helyesen mutat rá mindazon hiányosságokra, amelyek a kihallgatók felkészületlenségéből és előzetes elképzeléseikből adódtak. Úgy tűnik a korabeli dokumentumokból, hogy Szombathelyi Ferenc eleve „bűnösnek lett nyilvánítva.” Védekezése, tanúi – akik egy részét meg sem hallgatták – nem érdekelték a hatalom új urait.

Olyan kérdéseket tettek fel a Honvéd Vezérkar egykori főnökének, amelyek nem egy esetben teljes tudatlanságról vagy teljes elfogultságról tanúskodnak – valamint tökéletes tájékozatlanságról például honvédségi hierarchia tekintetében.

Szombathelyi Ferenc a kihallgatások, illetve a tárgyalások során következetesen védte igazát, rámutatott Magyarország trianoni kényszerpálya által behatárolt lehetőségeire és azon elképzelésekre, melyek megvalósítása számára alapvető volt: minél kisebb erővel részt venni a háborúban és megőrizni a majdani ország lehetőségeit a háború befejeződése utáni időkre. Sajnos, Szombathelyi elképzelései nem válhattak valóra, ezért felelősségét elismerte, ám bűnösségét mindvégig tagadva állta a kihallgatásokat és a bírósági eljárást. A budapesti Népbíróság 1946. március 30-án első fokon, főbüntetésként 10 évi fegyházra ítélte a Honvéd Vezérkar volt főnökét. A fellebbezést követően a Népbíróságok Országos Tanácsa az ítéletet 1946. május 22-én életfogytiglani fegyházra változtatta.

Az ítéletet azonban Magyarországon nem hajtották végre. Szombathelyi Ferencet kiadták a jugoszláv hatóságoknak. Újvidéken lezajlott perében halálra ítélték és

az ítéletet 1946. november 4-én a péterváradi erődben végrehajtották. A második világháború éveiben a Honvéd Vezérkar élén leghosszabb ideig állt tábornok ellen 1946. május 22-én hozott ítéletet a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1994. március 7-én hatályon kívül helyezte és Szombathelyi Ferencet „bűncselekmény hiányában a vádak alól felmentette.”

A néhai katonai vezető emlékét a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum falán emléktábla őrzi, s immáron a Dombrády Lóránd által közreadott kötet is, amely a forrásközlés és a tanulmány elemeit egyaránt tartalmazza.

Dombrády célja – amint az a kötetből kiviláglik – az volt, hogy megismertesse a fellelhető Szombathelyi-peranyagot az olvasókkal és kommentárjaival, elemzéseivel mutasson rá arra a folyamatra, amely meghatározta a tábornok pályafutását; érzékeltesse az eljárás elfogadhatatlanságát – nem (csak) a jogi elemekre gondolva. Mindez jól sikerült, de sajnálatos módon nem vált teljessé. Dombrády ugyanis mellőzte a forrásközlés esetében elvárt és elfogadott „előírások” egy részét. Nem kap az olvasó rövid Szombathelyi-pályaképet, így a tájékozatlanabb érdeklődő nem ismerheti meg a Győrben 1887. május 17-én született Szombathelyi életútját, és a kötetben előforduló személyekre vonatkozó jegyzetek is hiányoznak. Nem történt meg a korabeli elírások kiigazítása sem. Úgy vélem, a kötet sietős közreadása miatt sérültek azok a szabályok, amelyek alkalmazása egy majdani Szombathelyi „kisbiográfia” előképét adhaták volna, és még sikeresebben mutathatták volna be a Honvéd Vezérkar főnöke működését és a magyar igazságszolgáltatás talán legszegyenteljesebb korszakát, és a népbíráskodás ítélkezési gyakorlatát. Utóbbinak az

alaphangját Ries István (igazságügyi miniszter: 1945. július 21. – 1950. július 17.) eképp megfogalmazott ajánlása adta meg: „A felelősségre vonásnak kérlelhetetlennek és igazságosnak kell lennie, hogy érezzük: ezeknek a (háborús és népellenes – Sz. S.) bűnöknek az elkövetői nem várhatnak igazságot csak megtorlást...”. Szombathelyi Ferenc esetében is ezt az elvet alkalmazták.

Ha készültek volna jegyzetek, akkor tudhatnánk, ismerhetnénk a kihallgatók, ügyészek, bírák korábbi és későbbi életútját, ami sokat hozzátehetett volna a Szombathelyről kirajzolódott képhez.

S végezetül mit fogalmazhat meg a bíráló, akár ajánlásként is: készüljön új, a jelen kötet anyagára is épülő Szombathelyi-életrajz, amely felhasználva a korábban megjelent publikációkat is (a szerző által ez idáig megjelentetteket és mások írásait egyaránt), bemutatja a magyar királyi honvédség 1941 és 1944 közötti története tragikus sorsú vezérkarfőnökének katonai életútját és emberi arcát. A javasolt mű egyben képet rajzolhatna arról a csapdahelyzetről, melyből a kiút keresése egyéni vállalások és tragédiák ellenére sem tudta jobbra fordítani az ország sorsát. Úgy vélem, Dombrády Lóránd eddigi munkásságának ismeretében ez egyáltalán nem túl nagy kérdés a szerző felé.

Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2008. (121. évf.)

1. sz. 191–193. old.

Dokumentumok Magyarország szovjet megszállásáról

„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: L. BALOGH BÉNI.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR, BUDAPEST, 2015. 567 OLD.

Bizonyára lesznek, akik – olvasva a fenti címet – értetlenkednek és hitetlenkednek, hiszen Magyarország XX. századi történetének 1944–1945-ös éveit a magyar történetírás – és a közvélekedés is – „hazánk felszabadításaként” (máskor „felszabadulásaként”) aposztrofálta. A kérdés – immáron hetven esztendővel a történetek után – csak az: megállja-e a helyét ez a fenti állítás?

Ha szigorúan ragaszkodunk a történeti tényekhez, akkor azt kell mondanunk: nem. S hogy miért nem? Mert Magyarország – akkori hivatalos nevén a Magyar Királyság – hadban állt a Szovjetunióval a második világháború éveiben 1941 júniusától 1945 januárjáig (ha az Ideiglenes Nemzeti Kormány működését nézzük), illetve 1945 májusáig (ha a Szálasi Ferenc névvel fémjelzett hatalom regnálását is figyelembe vesszük). A háborúban pedig a szembenálló felek általában arra törekcsenek, hogy az ellenséget legyőzzék, területét elfoglalják és a békeszerződésben a saját érdekeiket érvényesítsék.

Nem volt ez másként az akkori magyar–szovjet, illetve szovjet–magyar viszonylatban sem. Magyarország politikai és katonai döntéshozói 1941 júniusában – egy, az országot ért, nem provokált és szovjet támadó fellet vélelmező légitámadás után – úgy vélték: Magyar-

országnak csatlakoznia kell a Szovjetuniót megtámadó Német Birodalomhoz és a vele fegyvertársként már támadó román, finn, illetve szlovák és olasz haderőhöz.

A döntés eredményeként Magyarország hadviselő félle vált, és a kezdeti szerényebb erőkkal való „hadakozást” követően nagyobb erőkkal kényszerült a háborúban részt venni, mi több: 1941 végén már hadban állt a Brit Birodalommal és az Amerikai Egyesült Államokkal is.

A háború a hitleri Németország – a Német Birodalom – vereségével ért véget, és minden, a németek fegyvertársi-szövetségesi rendszerébe tartozó állam a vesztesek oldaláról igyekezett az utolsó pillanatokban „áthajózni” a győztesek oldalára. Ez alapvetően sikerült Olaszországnak, Romániának és Finnországnak. A magyar kísérlet – a kiugrás – 1944. október 15–16-án kudarcot vallott, és Magyarország ellenséges országgént került szovjet megszállás alá.

A győztes ennek megfelelően is viselkedett. Az országot – az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány létezése ellenére is – legyőzöttként kezelték. Ezt akkoriban természetesen a győztes és a vesztes is így fogta fel, de a propagandagépezet már beindult. A szovjet Vörös Hadsereg „felszabadítóként” jelent meg a korabeli sajtótudósításokban, és dicsőségére heteken belül hálát kifejező emlékműveket, szobrokat, emléktáblákat kellett állítani. Hogyan is fogalmazott ezzel kapcsolatban Márai Sándor *Hallgatni akartam* című kötetében? „Budapesten a Vörös Hadsereg bevonulása és a kommunisták hatalomátvétele után átkeresztelték az utcákat. A város megtelt a Vörös Hadsereg dicsőségét hirdető emlékművekkel – utoljára talán csak az asz-

szírok alázták meg ilyen emléktáblákkal a legyőzött népeket...”

Magyarország legyőzött volt, a győztesnek pedig mindenhez joga lett: rekvirálni, olyan pénzt nyomatni, amelyet mindenkinek kötelező érvénnyel el kellett fogadnia; jóvátétel és hadizsákmány címén az országot kifosztani.

S hogy miként történt mindez, arról ad áttekintést az L. Balogh Béni által szerkesztett, jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal ellátott kötet, amelynek már a címe jól orientálja az olvasót: *„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között.*

De törvényes volt-e ez a megszállás? Igen, hiszen a győztesek – amíg a békekötés nem írja felül a korábbi jogi helyzetet – megszállók az adott országban. (Így volt ez Németországban, az 1945-ig annak részét képező Ausztriában, Olaszországban, de Romániában is.)

A kérdés csak az, hogy hajlandók vagyunk-e a tényt-szerű helyzettel reálisan számot vetni, avagy különböző okok és érdekek mentén másként látjuk, és – ami rosszabb – másként láttatjuk múltunk eseményeit, mint ahogyan azok megtörténtek.

Magam úgy vélem: ehhez a problémához hosszú évtizedekig sem a történetírás, sem a közgondolkodás nem viszonyult megfelelő módon. Minden évben látványos ünnepségek keretei között emlékeztek meg, emlékeztünk meg hazánk felszabadításának (felszabadulásának) évfordulójáról, és még véletlenül sem eshetett szó arról, hogy a „felszabadítók” egyben „megszabadítók” (is) voltak. Példának okáért egy egész országot szabadítottak meg az ott fellelhető kar- és zsebóráktól. Ugyanakkor tény az is, hogy a magyar köztudatban azért a ki

nem mondott emlékek is éltek, amelyek a „davaj csaszi” és a „málenkij robot” kifejezésekkel idézték a múltat.

A leírtak természetesen nem azt jelentik, hogy ne lettek volna olyan katonák – tiszték, tiszthelyettesek, légénységi állományúak –, akik az átlagtól eltérően viselkedtek, de a kollektív emlékezet sokkal inkább azokat őrizte meg, akikről túl sok jót nem lehetett elmondani. S ezt az emlékezetet még elvélve sem lehetett „előcsalogatni”. Ha véletlenül akadt olyan kiadvány, amelyben a legkisebb utalás is történt arra, hogy a „diadalmas, felszabadító, népünknek a szabadságot meghozó vörös katoná” netán erőszakot követett el nőkön, eltulajdonított valamit stb., akkor az a könyv/füzet a zúzdában vagy a könyvtárak „zárt részlegében” végezte.

A közelmúltban megjelent kötet reményeim szerint nem a „zúzdában” végzi majd, hanem felkerül minden tudományos kutatóintézet, könyvtár és iskolai könyvtár polcaira, de nem azért, hogy ott a helyet foglalja, hanem azért, hogy tanulságul szolgáljon mindenki számára arról, hogy mi is történt több mint hetven esztendővel ez előtt Magyarországon/Magyarországgal.

Ez a munka, amely egyébként nem hibátlan – nem értem, hogy például Miklós Bélát miért kellett állandóan Dálnoki Miklós Bélaként emlegetni, azaz nemesi előnevét gyakorlatilag családnévvé „átalakítani”, miközben minden eredeti dokumentumban helyesen Miklós-ként vagy Miklós Bélaként szerepel –, természetesen nem adhat teljes képet a valamikori történésekről. A könyv szerkezete, a közreadott dokumentumok – melyek jegyzéke és a bevezető tanulmány rövid összefoglalása angolul is olvasható – mégis azt az érzést kelthetik az olvasóban: mindenről megtudhat szinte mindent,

mert a szovjet megszálló csapatok működésében nagy eltérés nem volt, függetlenül attól, hogy egyes személyek viselkedése lehetett akár példamutató is.

Végezetül az ismertetés írójának szavai helyett beszéljenek a korabeli dokumentumok rövid részletei, azon dokumentumokéi, amelyek nem utólag, nem felszólításra s nem félelmek okán keletkeztek egykoron. A pillanatot, a történést örökítették meg – amint ez a néhány kiragadott dokumentumrészlet is.

Nemzetgyűlési képviselők kérelme Nagy Ferenc miniszterelnökhöz a szovjet hadsereg katonái által folytatott vadászatok beszüntetése érdekében, Budapest, 1946. február 14.: „...a megszálló hadsereg katonái színte megszakítás nélkül vadászatokat rendeznek”.

Nagy Imre belügyminiszter levele A. M. Beljanovnak, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság Közigazgatási Osztálya vezetőjének a szovjet csapatok által Komáromban és a gesztesi járásban elkövetett atrocitásokról, Budapest, 1946. január 22.: „...Mindezeket azért hoztam Vezérőrnagy Úr szíves tudomására, hogy ezáltal is segítségére legyek Önnek – a visszasságok megnevezésével – abban a törekvésében, hogy a szovjet megszálló hadsereg és a magyar lakosság között barátságos légkör alakuljon ki”.

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának beadványa Gyöngyösi János külügyminiszterhez a devecseri izraelita templom megrongálása ügyében, Budapest, 1945. december 23.: „...folyó évi december 10-e körül odaérkezett újabb orosz csapatok a hitközség épületeit újból igénybe vették, és bennük súlyos károkat okoznak. Nevezetesen az ajtókat és ablakokat eltűzelték, az esőcsatornákat leszedik, a templomban még

megmaradt frigyszekrényt összetörték, a templom női karzatára szolgáló feljárólépcsőt szintén tüzelés céljára széjjelszedik... a német SS legények garázdálkodása után aránylag még épen maradt templomról van szó.”

Bányász Gyula levele a Pesti Izraelita Hitközség Elnökségének a szovjet katonaság által a ceglédi fogolytáborba hurcolt zsidó vallású vagy származású foglyok sorsáról, Budapest, 1945. március 6.: „.../a/ foglyok között Cegléden tudomásom szerint kb. 600-650 zsidó vallású vagy származású egyén is van, kikre igazán nem fogható az, hogy az egyesült (orosz, angol–amerikai) nemzetek ellenségei lennének...”

Sz. E.-né mezőtúri lakos feljelentése a csugari állomáson tartózkodó szovjet katonák nőkkel szembeni erőszakos viselkedése miatt, Mezőtúr, 1945.: február 7. „...A 14es őrházban lévő és a csugari állomáson tartózkodó orosz katonák állandóan rabolnak, és a fiatalabb nőket 45 /en/ egyszerre megerőszakolják. Annyira tönkretettek bennünket, hogy orvosi kezelésre van szükségünk.”

A nemi erőszak, a nők „vörös katonák” általi megbecstelenítése mindennapos jelenség volt. Soha nem feledhető trauma, kitörölhetetlen emlék azok számára – legyen szó az áldozatokról vagy közvetlen családtagjaikról –, akik ezt megélték. S ők sok tízezren voltak, hallgatásra kényszerülve és kényszerítve évtizedekig. Az L. Balogh Béni által szerkesztett dokumentumkötet az első között tárgyalja ezt a problémát. Sok hasonló munkának kell(ene) még követnie!

Megjelent: Magyar Napló, 2015. (XXVII. évf.) 10. sz. 61–63. old.

Reménytelen vállalkozás

CSAPODY MIKLÓS: *Bánffy Miklós kettős küldetése.*

Bukarest, 1943. Politika és diplomácia.

POLIS KÖNYVKIADÓ, KOLOZSVÁR, 2015. 740 OLD.

Nem túlzás azt állítani, hogy Bánffy Miklós grófnak és életművének az utóbbi években „reneszánsza” van. A két világháború közötti magyar politikai és kulturális élet kiemelkedő képviselőjét ismét felfedezték az olvasók a XXI. században – és nemcsak a magyar nyelvűek. Oplatka András jóvoltából német nyelven is olvasható kiváló alkotása: „Erdély-trilógiájának” első kötete, a *Megszámláltattál*.

Bánffy Miklós Erdély szülötteként az 1945 előtti időszakban ideális személynek tűnt arra, hogy a feszültségektől egyáltalán nem mentes magyar–román viszony rendezésében aktívan részt vegyen. Talán nem mindenki előtt ismeretes, hogy a Bethlen István gróf kormányában 1921 és 1922 között külügyminiszteri tisztséget betöltő politikus 1926-ban visszatért szülőföldjére, és a magyar kulturális és politikai élet meghatározó alakjává vált. Igaz, a szülőföldre történő visszatéréskor vállalt „politikai szilenciumot” betartotta, és csak tíz év elteltével foglalta el az őt megillető helyet az erdélyi magyar politikai nyilvánosság színterén.

A második bécsi döntés – 1940. augusztus 30. – következtében ismét Magyarországhoz került „Észak-Erdély és a Keleti Országrészek” közéletében is fontos szerepet játszott. A magyar–román kapcsolatok kérdésében szinte megkerülhetetlen személynek számított, aki – ismerve az adott viszonyokat – minden esetben

racionális érvekre alapozva fogalmazta meg a véleményét, és úgy igyekezett megnyilvánulni, hogy az szűkebb pátriájának, Erdélynek mindig előnyös legyen.

Vélhetően ez is közrejátszott abban, hogy 1943-ban döntő jelentőségű – bár nem sok reménnyel kecsegtető – diplomáciai feladatot kapott Kállay Miklóstól. A miniszterelnök-külgügyminiszter azzal bízta meg, hogy román politikai tényezőkkel – alapvetően az 1918 után „Nagy Romániát” létrehozó politikusokkal, a Ion Antonescu vezette kormány ellenzékével – „konzultáljon” a magyar–román viszonyról, illetve a világháborút követő lehetőségekről.

A hosszas előkészületek és többszöri halasztás után – a magyar és román kormányok közötti egyeztetések eredményeként – Bánffy Miklós végül is eljutott Bukarestbe, ahol Iuliu Maniuval tárgyalt.

S hogy miről és milyen eredménnyel? Mindenekelőtt a magyar–román viszony konszolidálásáról, a háború utáni kilátásokról – ám érdemi eredmény nélkül. Bánffy Miklós bukaresti útja és tárgyalásai során arra tett kísérletet, hogy – az akkori felfogás szerint – a „szláv tenger” által körülvett, antibolsevista Magyarország és Románia próbáljon meg szót érteni egymással; rendezni a második bécsi döntés után le nem zárt közös ügyeiket, és általában a háború utáni „erdélyi kérdést”.

Az álláspontok azonban nagyon merevek voltak. A román fél úgy vélte, hogy korábbi politikai vezetői egy részének „nyugati kapcsolatait”, valamint az a közismert tény, hogy az 1938-ban szétesett csehszlovák állam nyugati szövetségesek által respektált képviselője, Eduard Beneš híresen románbarát politikus volt, garanciát jelentenek Románia számára a jövőben arra, hogy visz-

szaszerezze a második bécsi döntés következtében elvesztett – korábban alig két évtizedig birtokolt – magyar területeit. Gyakorlatilag ez határozta meg a román fél tárgyalási pozícióit és reményeit. S mint kiderült, nekik lett igazuk.

A magyar kísérlet eleve kudarcra volt ítélve. Magyarország nem rendelkezett olyan támogatókkal, akiknek érdekében állt volna a világháború után egy valóban igazságosnak tekinthető területi rendezés. A későbbi győztesek (értem ezalatt a nyugati szövetségeseket) és partnereik a trianoni határokat kívánták visszaállítani a legtöbb esetben, de tudomásul vették azokat az igényeket is, amelyeket a Szovjetunió fogalmazott meg. Vagyis nem volt ellenükre, hogy Sztálin meg akarta tartani az általa korábban – 1939–1940-ben – megszerzett területeket, illetve, hogy újabbakat is akart a Szovjetunióhoz csatolni. (Lásd Kárpátalja esetét a második világháború végén!)

S miként zajlottak az előkészületek, mi hangzott el a tárgyalásokon, hogyan látták mindezt korábban a magyar történetírás – illetve a magyar irodalomtörténet-írás – képviselői, egyáltalán: ki is volt Bánffy Miklós gróf? Ezt tárja elénk Csapody Miklós közel hét és félszáz oldalas könyvében. Csapody kötete átmenet a monográfia és a forrásközlés között. A szerző szinte teljes terjedelmükben közli a tárgyalások előkészületeiről, lefolyásáról szóló dokumentumokat, majd az általa írott, összekötő jellegű szövegrészek egységbe foglalják – és bizonyos esetekben magas szinten elemzik is – az általa kiemelt forrásokat.

Csapody Miklós kiemelkedő jelentőségű feltáró és gyűjtőmunkát végzett el. Magyar és román nyelven

megjelent feldolgozások, emlékiratok, tanulmányok és levéltári források sokaságát tekintette át, s mindezekről nagyívű historiográfiai áttekintést nyújtott – az általa felhasznált munkák egyes állításaival vitatkozva, egyes állításokat más állításokkal szembesítve. Egy biztos: a korábbi magyar külügyminiszternek – a történetírásban gyakorlatilag csak „Bánffy-misszióként” aposztrofált – 1943. júniusi utazását ilyen terjedelmű és alaposágú történeti műben még nem dolgozták fel. Köszönet ezért a szerzőnek, aki a hatalmas munka során itt-ott apróbb elírásokat, hibákat is vétett – nevek, időpontok stb. –, amelyek azt jelzik, hogy nem lenne haszontalan, ha a könyvkiadás visszatérne ahhoz a régen jól bevált gyakorlathoz, miszerint a szerkesztő előtt/mellett a témával foglalkozó szakember is elolvasná a kéziratot, azaz lenne a majdani műnek lektora. Ez sokat segíthet(-ne) egy-egy tévedés, elírás kiigazításában.

Ha korábban el tudtam volna olvasni a kéziratot is, akkor biztosan jeleztem volna, hogy Csáky István gróf nem Csáky Imre gróf fia. (Tizenkét évvel volt csak idősebb Csáky Imre, mint Csáky István, és István apja Csáky Zsigmond gróf volt.) De azzal is kiegészítettem volna az egyébként nagyon fontos névmutatót, hogy Zilahi Sebess Jenő 1979. október 14-én hunyt el Buenos Airesben. Az ilyen kiegészítésekkel, javításokkal a sor még folytatható lenne.

Mindezek – inkább apróságok, mint jelentősnek nevezhető tévesztések – ellenére sem lehet kétséges: rendkívül alapos és igen értékes feldolgozás született Csapody Miklós tollából. E mű közelebb vihet bennünket az 1945 előtti magyar–román viszony megértéséhez, pontosabban annak megértéséhez, hogy miért is nem volt

– s nem kevés kérdésben nincs még ma sem – valódi együttműködés és megértés a két nép között.

Megjelent: Magyar Napló, 2016. (XXVIII. évf.) 3. sz. 61–62. old.

Dokumentumok a magyar kereszténydemokrácia XX. századi történelméből

SAKOLCZAI GYÖRGY – SZABÓ RÓBERT:

Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására.

GONDOLAT KIADÓ, BUDAPEST, 2011. 375 OLD.

Az 1945 és 1949 közötti évek magyar politikájában az ún. koalíciós pártok – Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt és Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt – mellett a legjelentősebb szerepe a Demokrata Néppártnak volt. Annak a pártnak, amely az 1947. augusztus 31-i, már a kortársak által „kékcédulás”-nak nevezett országgyűlési választáson a Magyar Kommunista Párt után a legtöbb szavazatot kapta, s ennek következtében az országgyűlésben az ellenzék meghatározó erejévé vált.

Az ellenzék legjelentősebb ereje, a Demokrata Néppárt azonban az országgyűlésben – hasonlóan a többi ellenzéki párthoz – tényleges és érdemi munkát nem fejthetett ki: a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett Magyar Kommunista Párt ugyanis adminisztratív eszközökkel megakadályozta működését. A Demokrata Néppárt alig néhány hónappal a létrejötte után – sikeres választási eredménye ellenére – a „partvonalon kívülre” került. Vezetője, Barankovics István az önkéntes – de „sugallt” – emigrációt választotta 1949-ben, s később politikus-társai közül többen követték példáját.

A párt „nem létező politikai bizottsága” 1949. február 4-én tudatta a párt megszűnését, amelyet Barankovics István külföldre távozása után már bejelentett. (Er-

ről a döntéséről – melyhez joga nem volt – 1949. január 31-én keltezett levélben értesítette az Országgyűlés elnökét, Nagy Imrét.) A Demokrata Néppárt Magyarországon maradt politikusai szinte kivétel nélkül kikerültek a politikai életből.

Az 1949-ben „önfelosztatott” párt az 1956-os forradalom és szabadságharc idején igyekezett – a koalíciós időszak többi megszűnt, megszüntetett vagy ellehetetlenített pártjaihoz hasonlóan – talpra állni, ez azonban néhány felhívás, rádiónyilatkozat vagy programtervezet elkészítésén kívül más eredménnyel nem járt.

Az egykori Demokrata Néppárt újjászervezése a rendszerváltoztatás idejére esett, amikor is a kereszténydemokrata, barankovicsi hagyományokat (is) vállaló politikusok Kereszténydemokrata Néppárt néven létrehozták a ma kormányzati koalíciós szerepben lévő politikai erőt. De vajon miként alakult ennek a politikai pártnak az előélete, hogy s miként igyekezett 1945 után felelős szerepet vállalni a kereszténydemokráciát politikai hitvallásként kezelő erő, miért csak epizód szerep jutott neki 1956-ban, milyen belső és külső feszültségek terhelték rövid működése során, hogy alakult a viszonya a római katolikus egyházzal? A felsoroltakon kívül még számos kérdést feltesz s megválaszol Szakolczai György és Szabó Róbert a kötetben, amely sajátos „elegye” a tanulmánykötetnek és a forrásközlésnek.

A szerzők korábbi – a témában megjelent – írásaikat közlik újra, amelyekhez jelentős számú dokumentumot is „csatoltak”. Megállapításaik csak részben tekinthetők újaknak, és a közölt forrásoknak csak kis hányada újdonság a korszakkal foglalkozóknak, de ilyen formában még nem mutatták be a magyarországi keresztényde-

mokrata politika történetét. Szokolczai György személyes emlékeit is „belopta” a kötetbe, és igyekezett olyan ismeretekkel megajándékozni az olvasókat, amelyek máshonnan nem – vagy nem úgy – ismerhetők meg; 1945-ben már tagja volt a Demokrata Néppártnak, majd a rendszerváltoztatáskor újjá-, pontosabban megszervezője volt a Kereszténydemokrata Néppártnak, amelynek később főtitkára is lett.

Különösen érdekes a Demokrata Néppárt politikusi életútjának rövid bemutatására vállalkozó rész, amelyből megtudhatjuk, hogy egyesek sorsa miként alakult 1949 után, hányan és miként próbáltak bekapcsolódni a politikai életbe 1989-ben és azt követően, milyen sikerek és kudarcok érték őket és vajon mennyire számított rájuk az „új Magyarország”.

A kötet alcímében Bibó István neve is szerepel. Nem tudom ez mennyire volt belső elvárása a szerzőknek, mert a könyvben róla és a Demokrata Néppárttal való kapcsolatáról alig esik szó. Ha az volt a kiindulási alap, hogy Barankovics István és Bibó István egyaránt elutasította a kommunista diktatúrát, akkor ez érthető és az sem állítható, hogy Bibó és a volt demokrata néppárti politikusok között ne létezett volna bizonyos politikai-emberi kapcsolat; de hogy milyen mély és erős volt ez, a kötetből nem derül ki.

A források összegyűjtésének és a „szétszórt” anyag rendezésének tekintetében a téma kutatóinak nagy segítséget jelenthet Szokolczai György és Szabó Róbert munkája. S különösen nagy segítséget adhatna a könyv, ha névmutatóval, rövid életrajzi adattárral is kiegészült volna, mert nem biztos, hogy minden olvasó tudja, ki volt „Dr. Villányi ezredes bajtárs”, aki mint az ÁVO

egyik illetékese, olvasta azokat a jelentéseket (is), amelyek Barankovics Istvánról és a Demokrata Néppártról (is) szóltak.

A fentebbi hiány (amely sajnos a napjainkban megjelent legtöbb tudományos igényű szakmai munkával kapcsolatban leírható) természetesen hathat „ösztönző erővel is” az olvasóra, és talán lesznek olyanok, akik e munka olvasása közben, más olyan könyveket is keresnek majd a könyvtárakban, könyvesboltokban, amelyek a magyarországi kereszténydemokrata mozgalmakról, politikáról szólnak. Ha azokat is kézbe veszik, megismerkedhetnek a kereszténydemokrácia sokszínűségével, szociális elkötelezettségével és azzal, hogy a modern kor politikai kihívásai és a kereszténydemokrácia léte/létezése között nincs ellentmondás. Az utóbbi igyekszik megfelelni az előbbinek, ahogy az évtizedekkel korábban is tapasztalható volt.

Megjelent: Magyar Napló, 2011. (XXIII. évf.) 12. 65–66. old.

A megtorlás dokumentumai

Dokumentumok – Mosonmagyaróvár 1956.

Szerkesztette: BÖRÖNDI LAJOS – GARAMVÖLGYI GYÖRGY.

INTEGRATIO, BÉCS, 2006.

2006 kétségtelenül a megemlékezések éve volt. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára emlékezett szerte a világban mindenütt a magyarság, nem egy esetben sajnos az eseményhez méltatlanul. Valahol megfeledkeztünk arról, hogy 1956 épp abban volt eltérő sok más, a történelmünkben meghatározó eseménytől, hogy egy rövid időre félretétette az ellentéteket, s mindenki egyet szeretett volna egykoron: független, szabad, demokratikus Magyarországot.

Hogy ez létrejött-e, mikor és hogyan, milyen és mennyi vitát kiváltva, az nem könyvismertetésben ad megoldandó feladatot, hiszen épp a könyvek azok, amelyek igyekeznek ennek a XX. századi magyar történelemben kiemelkedő eseménynek a sokszínűségét, máig nem csituló vitáit, történéseit bemutatni.

A könyvek azonban nemcsak a szépről és a jóról szólnak és szólhatnak, hanem mindazokról a történésekről is, amelyek 1956-ot követték. Ami pedig 1956-ot követte, az röviden egy szóval is összefoglalható: megtorlás.

A Kádár János és Münnich Ferenc nevével fémjelzett új hatalom, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány – avagy, ahogy akkor nevezték: Kádár–Apró–Dögei – kíméletlenül leszámolt az előző hetek-hónapok eseményeinek szereplőivel. Nem igazán számított ki volt keresztény, avagy zsidó, munkás, avagy paraszt, értel-

miségi, egykoron kommunista párttag vagy pártonkívüli. A meghatározó az volt, hogy szembe fordult a „népi hatalommal” 1956-ban és azt követően is forradalomnak és szabadságharcnak tekintette az új hatalom által előbb csak „sajnálatos októberi eseményeknek”, majd ellenforradalomnak minősített történéseket.

Aki kitartott elvei mellett, az számíthatott a megtorlásra. A megtorlásnak számos formája volt. Kivégzés, börtön, internálás, fizikai bántalmazás, munkahelyről történő elbocsátás és a sort lehetne még folytatni.

A megtorlás ugyanúgy érintette a vidéket, mint a fővárost. A mintegy 300 kivégzett közül többen az ún. mosonmagyaróvári-ügy áldozatai közül kerültek ki. Földes Gábor, Tihanyi Árpád, Gulyás Lajos, Weintráger László, Cziffrik Lajos, Zsigmond Imre halálos ítéletet kapott a győri Megyei Bíróság Gyepes István megyei bírósági elnök vezette tanácsától.

Hogy miként szólt az ítélet, miben foglalták össze a vádlottak „bűnösségét” – közöttük a különböző időtartamú szabadságvesztésre ítéltékét is – az is megtudható a Böröndi Lajos és Garamvölgyi György által közreadott dokumentumkötetből. Az ítélet szövege nem most kerül első ízben nyilvánosságra, de sokak számára mégis csak most lesz hozzáférhető, hiszen korábban az egykoron még szamizdat *Beszélő* közölte azt.

A jelen kötet azonban nemcsak a Győrben lefolytatott per ítéletének hiteles, eredeti szövegét tartalmazza, de azokat a jegyzőkönyveket is, amelyek a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémián készültek 1956–1957-ben, s amelyek következtében számosan „zárattak ki” az ország összes felsőfokú tanintézményéből, kaptak alacsonyabb besorolást munkahelyükön és lettek a ha-

talom „illetékesei” által megfigyelték, hosszú éveken keresztül.

Azt kell azonban mondanom, hogy számomra ezeknél az egyébként érdekes, és az 1956-os forradalom történetének tanulmányozásához fontos dokumentumoknál még érdekesebbnek tűnt az a korabeli összeállítás, amely a „mosonmagyaróvári járás területén 1956-ban alakult ellenforradalmi bizottságok és jobb.old. pártokról” készült, és a kötetben *Feltérképezés* címmel szerepel. Ezen dokumentum Mosonmagyaróvár városát és a mosonmagyaróvári járás valamennyi települését számba vette, és a településeken az 1956-os eseményekben részt vett minden egyes személyről rövid adatösszeállítást közöl.

Ez a „feltérképezés” – ahogy Garamvölgyi György, a Belügyminisztérium állományában 1988-ig szolgált egykori állambiztonsági tiszt írta – végigkísérte az egyes emberek életét. Útlevélkérelem, állásváltoztatás, a gyerek továbbtanulása... mind-mind ez alapján is eldönthető volt. Ha a rendszer akarta, szemet hunyt az egykoron készült feljegyzés felett, ha nem akarta, akkor nem. Aki megkapta a maga „pöttyét”, az azt soha nem vethette le!

A „pöttyök” ma már a múlt részeit képezik, de a velünk élő múltét, mert akik a „pöttyöket” felragasztották rájuk/ránk, közöttünk élnek, s többnyire „pöttyök” nélkül, míg áldozataik élete eme „pöttyöktől” volt terhes. Félresiklott életek, megvont lehetőségek, el nem ért eredmények. Ezek is következményei voltak 1956-nak, és ezért is kell fejet hajtaniuk az utókor embereinek azok előtt, akik vállalták akkor és azután is!

Ilyen főhajtásnak (is) érzem én ezt a kötetet, amely

nevek százait tartalmazva ad képet a több mint ötven esztendővel ezelőtti események mosonmagyaróvári és környékbeli szereplőiről, azokról, akik megpróbáltak tenni valamit egy tisztább, emberibb Magyarorszáért. Köszönet érte nekik és mindazoknak, akik tettek azért, hogy ezek a dokumentumok – s így velük a történetek egykori szereplői – ne merüljenek a feledés homályába.

Megjelent: Bécsi Napló, 2007. (XXVIII. évf.) 2. sz. 12. old.

Péter Gábor és társai

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.

Szerkesztette: KRAHULCSÁN ZSOLT, MÜLLER ROLF.

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA –
L'HARMATTAN KIADÓ, BUDAPEST, 2009. 370 OLD.

Ha az 1945-ben létrejött magyar rendőrség történetének politikai, pontosabban „politikai rendészeti” történetét vizsgálja valaki, akkor Péter Gábor személye megkerülhetetlen. A valamikor szabónak készülő Eisenberger Benjámin az 1945 utáni magyar politikai élet meghatározó alakjává vált függetlenül attól, hogy nem volt tagja a Magyar Kommunista Párt, illetve a Magyar Dolgozók Pártja legszűkebb felső vezetésének, de állandó meghívottként rendszeresen részt vett a titkársági, politikai bizottsági üléseken, első kézből értesült így a leglényegesebb döntésekről és ismerte a mindenkori „irányt”.

Nem volt viszont olyan politikai vonatkozású ügy Magyarországon 1945 és 1953 között, amelyről a legtöbbet nem tudta volna, vagy ne az általa működtetett „boszorkánykonyhában” főzték volna azt ki. Ebben a tevékenységében nem kevés társa is akadt Péter Gábornak, aki Magyarország német megszállását követően az illegalitásban jutott e névhez.

1945 januárjában már az alakulóban lévő Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának a vezetője. Kinevezésének pontos története nem igazán nyomon követhető, de az biz-

tos, hogy személye és a „kinevezés” megkérdőjelezhetlenné vált a későbbiek során.

S hogy miként jött létre a köznyelvben csak „politikai rendőrségnek” – majd később a névváltozások ellenére csak „ávó”-nak – nevezett szervezet, hogy alakultak a belső viszonyai, milyen szervezeti változásokon ment keresztül, és mikor és milyen formában lett belőle a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztálya, az mind kiderül ebből a kötetből, amely egy több kötetesre tervezett sorozat nyitó darabja.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának két kutatója évek óta elmélyülten foglalkozik a politikai rendészet, az állambiztonság témakörével és már számos publikációt tudhatnak maguk mögött. Ez a dokumentumkötet – melyet alapos és a témában jó eligazítást nyújtó bevezető tanulmány tesz teljesebbé – eredeti dokumentumok alapján ad képet az érdeklődőnek az 1945–1946-os esztendő „politikai rendészeti történéseiről”.

Megismerkedhetünk a szervezettel, az első „munkatársakkal”, sokuk neve évtizedek során sem ment feledésbe, és közülük nem kevesen a későbbi évtizedek magyar kulturális, politikai, gazdasági, jogi életének lettek közismert szereplői, illetve annak alakítói, a párt – ezen minden esetben a kommunista értendő! – számára készített jelentésekkel és néha a belső hatalmi harcok egyes részleteivel is, mert olyan is volt bőven a politikai rendőrség keretén belül.

A létrejöttekor a szovjetunióbeli emigránsból és a szovjet belügyi szervek munkatársából, Tömpe Andrásból is „politikai rendőr” lett valamikori hazájában. Ő a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályát vezette, és 1945-ben még nem

dőlt el, hogy ő vagy Péter Gábor lesz az első számú politikai rendőri vezető. Péter ügyesebb volt. Hogy miként sikerült neki ezt a pozíciót megszereznie, mint utaltunk rá, nem pontosan tudható, de sikerült.

1945–1946-ban a magyar politikai élet más szereplői, az ún. demokratikus pártok is fontosnak tartották a rendőrség feletti ellenőrzést, amit a rendőrség állományában lévő „káderek” révén véltek megvalósítani, de elég gyorsan kiderült: a kommunistákat ebben (sem) lehetett megelőzni és kiváltani. A politikai rendőrség személyi állományáról készített korabeli összeállításokból az derült ki, hogy a szervezet tagjainak többsége a kommunista pártot is erősíti egyúttal, s az idő teltével arányuk még inkább dominánssá vált.

Más kimutatások szerint „régi káderek” – értsd ezen a Horthy-korszak különböző rendvédelmi szervezeteinek a tagjait – alig kerültek az új testületbe, és akik igen, azok is rövid idő után „házon kívül” találták magukat.

Kivéteklént talán csak a volt magyar királyi csendőrségben gazdasági századosi rendfokozatban szolgált Dienes Andrást lehet említeni – egy időben Gyenes néven is ismert volt, később irodalomtörténész, Petőfi-kutató lett –, aki évekig megmarad(hatott) a testületben. (Igaz, később őt is letartóztatták és elítélték.)

Komoly gondként jelentkezett már kezdettől fogva, de igazi gondot azért nem okozott a politikai rendőrségbe áramló egykori munkaszolgálatosok, zsidók nagy száma. Utóbbit maga Rákosi Mátyás is túlzottnak tartotta, de a kommunisták számának és szerepének növekedésével egyetértett. Hasonlóan vélekedett Kádár János is, aki 1945. február 9-én – amikor is ő a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága vezetőjének

a helyettese volt – a belügyminiszter, a kriptokommunista Erdei Ferenc számára készített jelentésében a következőket írta: „Jellemző tünet a zsidók túl erős beáradása is.”

A kötet a politikai rendőrség – nevezzük egyszerűen csak így – első két esztendeje tevékenységének a dokumentumaiból válogat: bepillantást enged a kiépülő diktatúra szerkezetébe, rendszerébe, amelynek születése pillanata azonos a politikai rendőrség létrejöttével.

Ha egy magát demokratikusnak hirdető új hatalom első lépése a politikai rendőrség létrehozása, akkor az a rendszer demokratikus soha nem lesz! Igazolhatja ezt az állítást/véleményt az 1945 utáni magyar fejlődés, illetve politikai rendszer, amely egyszer „puhábban”, máskor „keményebben” valósította meg a kommunista álmokat, amíg azok szerte nem foszlottak. (Bár álmódzók továbbra is maradtak, többen azok közül kerülnek ki, akik egykor az „új rendszer” kiépítésében politikai rendőri szerepet vállaltak.)

Ennek a felvetésnek/állításnak a vizsgálata azonban nem tartozott a kötet szerkesztőinek a feladatai közé. Ők maradtak a „száraz tényeknél” és a dokumentumoknál, amelyeket jegyzetekkel igyekeztek még inkább érthetővé tenni, és a kötethez névmutatót is csatoltak. Utóbbi esetében nagy segítséget jelenthetett volna az annotáció, mert nem mindenki tudja, hogy ki volt, majd mi lett pl. dr. Bauer Miklós, dr. Janikovszky Béla, dr. Kemény Gábor, Komlós János és a sort lehetne hosszasan folytatni. Magam örömmel olvastam volna a rövid életrajzokat. (Talán a következő kötet már kielégíti ilyen irányú kíváncsiságomat is.)

Végezetül a minden érdeklődő számára ajánlható

munka egy-két apró elírására (?) utalnék. Miklós Béla dálnoki nemesi előneve soha nem vált családnévvé, és nem kell azt leírni, ha mégis azt teszi valaki, akkor a mondatkezdést leszámítva kisbetűvel írja! Magam úgy tudom, Miklós Bélának nem László nevű fia volt, hanem Lajos. Utóbbi maga is hivatásos tisztje volt a magyar királyi honvédségnek, majd az ún. Miklós Gárda szervezője lett.

Említeni lehetne még néhány hasonló apróságot, de azok a kötet igazi értéke mellett eltörpülnek. A munka igazi értékét ugyanis az eddig többnyire csak kevesek által olvasott korabeli dokumentumok adják, és az olvasó számára jó fogódzkodót nyújtó bevezető tanulmány. Köszönet érte a szerzőknek. Lehet okulni és tanulni belőle!

*Megjelent: Magyar Napló, 2010. (XXII. évf.) 1. sz.
46–47. old.*

4

EMLÉKIRATOK, EMLÉKEZÉSEK

Útikönyv (?) a XIX. századból

Séta érettségi előtt Zombortól Udvarhelyig (meg vissza!)

Összeállította, jegyzetekkel és kommentárokkal ellátta:

NIKOWITZ OSZKÁR.

FEKETE SAS KIADÓ, BUDAPEST, 2024. 293 OLD.

Nem vagyok alapos ismerője, de talán ismerője sem az útikönyveknek, de ha a kezembe akad egy-egy, akkor szívesen belelapozok... Így tettem, amikor a kezembe vettem a Nikowitz Oszkár által összeállított, jegyzetekkel és kommentárokkal ellátott *Séta érettségi előtt Zombortól Udvarhelyig (meg vissza!)* című kötetet.

A lapozgatásból olvasás lett. A zombori főgimnázium VII. osztályos tanulója, Donoszlovits Vilmos 1877. július 7-től 1877. augusztus 25-ig „sétát tett Erdélyen keresztül” és a látottakat, tapasztaltakat naplóban örökítette meg. És miért kelt útra, utitársával Barassevits Istvánnal? Ezért:

„Az indok, mely az út megtevésére vezérlett, ismeretköröm szélesbítése volt. Még egy egész élet áll előttem, s ismeretekre vajmi nagy a szükség az életben. Van hazánkban sok és nevezetes szép vadregényes vidék, nem állunk oly messze Svaictól csak méltányolni tudnók mind azt, ami szép, nagyszerű és kegyeletes! Az Alföld síkjával szögellő Kárpátok lábáról visszatekintő vándor kereshet-e fenségesebb képet bárhol is, mint amit lát Magyar- s Erdély országban.”

A két „turista” apostolok lován – azaz gyalogosan –, előfogaton és vonaton utazott. Ötven nap alatt megtettek „vaspályán” 38 magyar mérföldet és gyalogosan 140 magyar mérföldet, összesen 178 magyar mérföldet.

Meglátogattak kis és nagy településeket, várakat, romokat, magyar, móc és oláh falvakat. Egyszer így, másszor úgy szálltak, illetve háltak meg. Készítettek rajzokat épületekről, feljegyzéseket viseletről, ételekről és szokásokról. Idézték a múltat, amely szüleik, nagyszüleik által szinte kézzel fogható közelségben volt még a számukra.

Piskiről a következőt írta Donoszlovits Vilmos: „Piski, egy igénytelen, kicsiny oláh falucska a Marosba sie-tő Sztrigy vize jobb partján, mely délről északra folyva a falutól néhány száz lépésnyire a Marosba ömlik, tá-gas tért hagyva jobb s balparton. A folyócskát, nyugat-ról keletre menő irányban a Déva felől vonuló, kitűnő jó karban tartott kövecse-selt országút Piski mellett metszi át. Itt van a híres nevezetes Piski híd, melynek birtoká-ért 1849. febr. 9-én reg. 8 órától esti 9-ig dicső emléke-zetű Bem tábornok oly hősie-sen küzdött Puchner né-met generálissal. A híd jelenleg igen rozszant állapotban van.”

A leírások hasonlóak Gyulafehérvárról, Marosvá-sárhelyről és mindazon településekről, melyet felkeres-tek, megnéztek és magukba zártak. Természetesen szól a napló a különböző, az út során megismert szokások-ról, ételekről, alkalmi útitársakról, lett-légyenek azok magyarok, bunyevácok, németek vagy bármely nemze-tiséghez tartozók. Bajmokra érkezve „egy-ketten a mi vagonunkba is beszálltak. A többi között egy zsidó is, ki rögtön odajön hozzánk s kérdezősködik, hogy hova s merre? Mi neki lekiismeretesen mindent megmondánk. Erre ő is bemutatja magát: Ernszt Albert néptanító, ba-jai születésű izraelita. Szabadkára utazik, onnan pedig N-Váradra. Hanem ha mi megengedjük, folytatá, ő ve-lünk tart, podgyászát már az illető helyre elküldé. Csi-

nosan öltözve lévén, azonkívül beszédéből rögtön kintűnt, hogy gymnasiumokat végzett – tehát elfogadtuk mint utitárst – sőt hozzá azon ígérettel, hogyha N-Váradon nagy-bátyjától (mi valószínű) pénzt kap, úgy velünk jön Erdélybe.” Ernst Albert végülis nem tartott velünk Erdélybe, de kiváló utitárs volt, ameddig velük volt.

Különös és sajátos útikönyv/útikalauz a kötet. Tizenéves fiatal szemével megtapasztaltak repítenek bennünket vissza a múltba és gondolkodtatnak el, hogy vajon hányan és mikor vették a bátorságot és fáradságot, hogy útra keljenek így magukban, a sorsban és a szerencsében, jóindulatú emberekben bízva.

A múltba történő „visszarepítés” mellett ugyanakkor a kötetből a jelen is megelevenedik. Nikowitz Oszkár ugyanis magyarázó szövegeket is írt az egyes részekhez, feljegyzésekhez és az olvasó számára „elmagyarázza”, hogy bizonyos dolgokat egykoron miért is így, avagy úgy neveztek, milyen eseményekre utal egy-egy bejegyzés, és fotók segítségével idézi fel az egykoron megrajzoltak mai állapotát.

A közreadó, szerkesztő fentebb jelzett kiegészítései, javításai, jegyzetei teszik teljessé a könyvet, kis történelmi és kultúrtörténeti kalauzzá is téve azt. S felmerül a kérdés: napjainkban nem kellene-e ilyen utakra vállalkozni? Mennyit lehetne tanulni a magyar múltból és egyben megismerni azon tájakat és embereket, amelyek és akik már a mai határainkon kívül találhatók, illetve ott élnek. Segítené egy-egy ilyen utazás megérteni mások világlátását, tőlünk eltérő véleményét, és lehetőséget ad(hat)ná az érdemi/értelmes párbeszédnek?

Magam úgy vélem, igen. Kassáról indulva Szabadkáig, Kolozsvárról Kőszegig, Munkácsról Kalocsáig olyan

élményekkel és ismeretekkel gyarapodhatnánk, amely több mint egy-egy Wikipédia-szócikk. Kézzelfoghatóvá válna a magyar múlt, és ha kezükben tartanák Donoszlovits Vilmos naplóját, akkor érzékelhetnék azokat a változásokat, amelyek az elmúlt csaknem másfél évszázad alatt következtek be, és amelyek ismerete nélkül nehezen lehet eligazodni még napjaink világában is, a mi kis világunkban, a Kárpát-medencében.

Megjelent: Magyar Nemzet, 2024. október 12.

<https://magyarnemzet.hu/kultura/2024/10/uti-konyv-a-xix-szazadbol>

Naplófeljegyzések az okkupációról: Bosznia-Hercegovina, 1878

VARGA OTTÓ: *Naplóm, 1878.*

Szerkesztette: BALLA TIBOR és DOMINKOVITS PÉTER.

MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára,
SOPRON, 2020. 260 OLD.

1878 az Osztrák–Magyar Monarchia számára meghatározó esztendő volt, a berlini kongresszuson ugyanis egyértelművé vált, hogy ténylegesen európai nagyhatalom. Andrássy Gyula gróf, a Monarchia külügyminisztere ügyesen politizált és komoly tekintélyt szerzett magának. Az Osztrák–Magyar Monarchia pedig megkapta a lehetőséget, hogy megszállhassa – okkupálja – az Oszmán Birodalom részét képező Bosznia-Hercegovinát. Számos kudarcot hozó háború után könnyűnek tűnő, gyors siker, amelyre már oly régóta várt az I. Ferenc József császár és király által „uralt és irányított” birodalom.

Történeti feldolgozásokból, publicisztikai írásokból az 1878. évi hadjárat története alapvetően ismert. Az is, hogy a remélt sétagaloppból keserves, harcokkal „fűszerezett” hadjárat lett, nem kevés veszteséggel és még több tanulsággal. A császári–királyi – akkor még és nélküli – haderő komoly ellenállásba ütközött az oszmán erők oldaláról, valamint a helyi viszonyokat kitűnően ismerő felkelők részéről. A hadjárat mintegy négy hónapig tartott és a megszállt/elfoglalt terület – mintegy ötvenezer négyzetkilométer – névlegesen az Oszmán Birodalom joghatósága alatt állt, de ténylegesen az Osztrák–Magyar Monarchia adminisztrációja intéz-

te az ügyeit a császári-királyi – majd császári és királyi – Pénzügyminisztérium által. A közös pénzügyminiszter egyben Bosznia kormányzója is volt. Ezt a tisztséget Kállay Béni (Benjamin) töltötte be 1882 és 1903 között. Modernizációs törekvései csak részben jártak sikerrel. Az „okkupált”, majd 1908-tól már „annektált” terület politikai, gazdasági, kulturális, vallási viszonyai inkább mutattak „balkáni jelleget”, mint európaiságot.

Hogy miként is látta/élte meg a hadjáratot 1878-ban egy magyar középosztálybeli férfiú, arról a naplója tudósít. Varga Ottó a XIX. századi Magyarország történészei között is elismerést vívott ki magának írásaival, tankönyveivel. Kapcsolatban állt a kor elismert szaktekinetelyeivel – Márki Sándorral, Gyulai Pállal, Hunfalvy Pállal, Kármán Mórral, Marczali Henrikkel –, és mindent megtett azért, hogy maga is az elismertebbek közé kerüljön. S hogy miként is tette ezt, hogyan alakult életpályája, azt Dominkovits Péter – a kötetet közreadó levéltár igazgatója – vázolta fel. Az általam használt „vázolt” kifejezésre rácsfolva alaposan, jól adatoltan és szinte minden lényeges történésre kitérve tanulmányában. Megismerhetjük egy vidéki, törekvő fiatalember elképzeléseit a saját jövőjéről, a családjával fennálló el-lentéteit, a nem könnyű természetét. Mert magam úgy látom, Varga Ottónak nem volt könnyű a természete. Szakmai pályafutása mindezek ellenére – legalábbis úgy vélem – kiteljesedett. A kor viszonyai között megfelelő megbecsülést szerzett, igaz, ő valószínűleg többre is vágyott.

Az 1878-ban vezetett naplója hiteles kordokumentum. Elfogulatlan, a napi eseményeket leíró, az egyes személyeket bemutató írás. Olyan írás, amelyet a sopro-

ni kiegészítésű császári-királyi 76. gyalogezred pótezeredének „cs. kir. szakaszvezetője” saját kezűleg jegyzett le és a saját élményeit, tapasztalatait rögzítette.

Bevonulás, utazás, harcok, találkozások a lakossággal, sebesülések, halál... Négy hónapig távol a megszkott környezettől, vágyódás haza és a család után. Háborús hétköznapiak, amelyekben akadt némi vidámság is. A pihenők adta örömök, a sebesülésmentes napok, a kávé és az étkezések.

Varga Ottó szép kézírással vezetett naplója a kort, az eseményeket és az abban részt vett szereplőket hitelesen bemutató dokumentum. Olyan dokumentum, amelyet érdemes volt közreadni. Ennyi esztendő távlatából a napló írójának jóvoltából átélhetjük a történeteket, beleképzelhetjük magunkat a fáradtan masírozó bakák helyébe, hallhatjuk a golyók süvítését és láthatjuk – az egyébként nem minden esetben észrevehető – ellenséget.

A könyv nemcsak érdekes, de szép kivitelű is. Korabeli rajzok, festmények, fotók és térképek illusztrálják mindazt, amiről olvashat az érdeklődő a kötetben. Balla Tibor jóvoltából megismerhető az okkupáció eseménytörténete, a császári-királyi 76. tartalék gyalogezred tevékenysége, az osztrák–magyar közös haderő szárazföldi csapatainak a felszerelése, fegyverzete, ruházata, ahogy a velük szemben álló oszmán-török csapatoké és a felkelőké is.

Érdemes tehát kézbe venni a könyvet és elgondolkodni a segítségével a múlt eme időszakáról, amely békésnek gondolt „bevonulás” helyett harcokkal tarkított hadjáratná vált, hogy aztán alig három és fél évtizeddel később ez a terület – nevezetesen Sarajevó – váljon a nagy háború kiindulópontjává. A nagy háború – amely

azóta már az első világháború nevet (is) viseli – után az egykoron megszerzett terület elveszett, és az Osztrák–Magyar Monarchia alkotóelemeire szaggattatott. Azt viszont a napló írója már nem érte meg. 1917. április 17-én Kolozsvárott elhalálozott.

Az egykoron Aradon, Budapesten és más helyeken is megfordult, tanított történész-geográfus emléke azonban a különböző lexikonok tanúsága szerint tovább él, és ezt az „életben tartást” segíti elő a közreadott napló is, amely 1942-ben került a levéltár őrizetébe/tulajdonába, és most már minden érdeklődő számára elérhető.

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2021. (149. évf.) 5. sz.
159–160. old.*

Háborús emlékek a távoli múltból

DAMÓ ELEMÉR: *Honvédtiszt az I. világháborúban.*

A 17. honvéd gyalogezred egy tisztjének jegyzetei.

MH ÖSSZHADERŐNEMI PARANCSNOKSÁG TUDOMÁNYOS

TANÁCS – HONVÉDSÉG ÉS TÁRSADALOM BARÁTI KÖR,

BUDAPEST–SZÉKESFEHÉRVÁR, 2011. 192 OLD.

Egy könyv, amely visszarepíti az olvasót a múltba. Közel száz esztendővel ezelőtti történetek elevenednek meg a kötet lapjain, amelynek szerzője lisznyói Damó Elemér, a volt magyar királyi honvédség hivatásos tisztje, nyugállományba helyezésekor ezredes.

A könyv nem a két világháború közti időszak történeteit, hanem az I. világháború – a korabeli megnevezés szerint a „Nagy Háború” – eseményeit eleveníti fel, ahogy azokat egy magyar királyi honvéd főhadnagy, majd százados (1915. január 1.) meg- és átélte, illetve feljegyezte.

Néhai Damó Elemér feljegyzései kéziratban maradtak fenn. Azokat most, a hivatásos tiszti életutat szintén maga mögött tudó fia, Damó Elemér nyugállományú ezredes tette közzé. Talán elárulhatom, hogy néhány éve láttam a kézirat részleteit, és érdeklődéssel hallgattam Damó Elemér elbeszélését édesapjáról, a kéziratról és arról, hogy jó lenne, ha a Magyar Honvédség tisztikarának tagjai olvashatnák azt. Hadtörténészként csak támogatni tudtam az ötletet.

Az ötletből – Damó Elemér és a kiadást vállalók jóvoltából – valóság lett. Székesfehérvárott megjelenített a könyv; ott, ahol egykoron a magyar királyi 17. Honvéd Gyalogezred állomásozott, amelynek állomá-

nyában szolgált lisznyói Damó Elemér. Utászosztag-parancsnok, zászlóaljparancsnok, rövid ideig még ezredparancsnok is volt. A harcot, a háborút testközelből ismerte meg. Emlékezésében – mármint a közreadottban – 1914–1915 az „időhatár”, a hadszíntér pedig az orosz.

S mi mindenről olvashatunk? A háború kitörését követő lelkesedésről, az önkéntesek özönléséről, a csapattest felkészüléséről és a néhány hónap alatt megismert rideg valóságról. Nem minden esetben alkalmas felszerelés, kevés lőszer és műszaki anyag, sajátos „beszerzések”, a fegyelmezés igencsak meglepő (?) formája – a többszöri megfutamodás miatt halálra ítélt fiatal katona „álkivégzése” –, és minden, ami egy csapattestnél megtörténhet, előfordulhat. Megismerkedhetünk a 17-esek parancsnokaival, Gombos Mihállyal, Márky Istvánnal, a tisztikar egy részével, a háború mindennapjaival.

A személyes történelem iránt érdeklődő olvasó Damó Elemér emlékezését vélhetően azzal a gondolat-tal teszi le elolvasás után, hogy jó lett volna a későbbi esztendőik történéseit is megismerni, ugyanis a könyv 1915-tel lezárul, ám a 17-esek s velük Damó Elemér háborúja még nem. A közreadó, Damó Elemér – aki édesapja egy-egy gondolatához, történetéhez rövid észrevételeket fűzött, nem egy esetben a saját II. világháborús tapasztalatait felelevenítve – úgy döntött, hogy a későbbi évekre vonatkozó, sok száz oldalra rúgó anyaggal „nem terheli” az olvasót. Kár érte! E döntésében nyilván közrejátszott a kiadóktól kapott terjedelmi lehetőség is. És egyáltalán, érdekelt-e ez valakit? Magam úgy vélem igen, sokakat érdekel; múltunk megismerésében az

ilyen és hasonló, személyes hangú írások is fontos szerepet töltenek be.

Talán eljön majd az az idő, amikor néhai lisznyói Damó Elemér I. világháborús emlékezése teljes terjedelmében napvilágot láthat, alapos bevezetővel, sok magyarázó jegyzettel és egy rövid életrajzzal a szerzőről. Mert ez utóbbit jómagam igencsak hiányoltam: nem baj, ha tudjuk, ki, miért írt magának és az utókor-nak. Melyek voltak azok az ösztönző erők, amelyek a sok száz oldalt papírra vettették vele, és milyen belső parancs „kötelezte” arra, hogy a frontra induláskor kapott virágcsokron lévő nemzetiszín szalagot élete végéig megőrizze, de úgy, hogy az fiát is elkísérje a II. világháborúba, és ma a család féltve őrzött ereklyéje legyen? Remélem, nem tűnik túl érzelmesnek a válaszom: a hazaszeretet, a hivatás szeretete, a magyarság iránt érzett felelősség és kötelesség. Mert ezek nélkül egykoron nem választotta – és bízom benne, hogy ma sem – senki a honvédtiszti hivatást.

Megjelent: Honvédségi Szemle, 2011. (65. évf.) 5. sz. 59. old.

Olasz szemmel Kun Béla Magyarországról

GUIDO ROMANELLI: *Küldetésem Magyarországon
a Tanácsköztársaság és a román megszállás idején,
1919. május–november.*

LUDOVICA EGYETEMI KIADÓ, BUDAPEST, 2022. 471 OLD.

Alig valamivel több, mint hat hónap Magyarországon 1919-ben – és megannyi élmény, történet egy háborút veszített országban, annak is leginkább a fővárosában. Ezen hónapok alatt Guido Romanelli olasz tüzér alezredes volt a Budapesten „állomásozó” olasz katonai misszió vezetője, illetve 1919 augusztusától a misszió beosztottja. „Harcálláspontja” – bajtársaiével együtt – a budapesti Ritz Szálloda volt, a Duna pesti partján.

A világháborúban győztes Olaszország a korábbi fegyverszüneti megállapodás értelmében katonai missziót állomásoztatott Bécsben és Budapesten, amelynek tagjai figyelemmel kísérték a magyarországi belpolitikai változásokat, a fegyverszüneti egyezmény betartását, és az egykori Magyar Királyság területén hadifogságban volt olasz katonák hazautazásainak ügyeit is intézték. A misszió, illetve annak vezetője közvetlen kapcsolatot tartott fenn a Párizsban székelő békekonferencia nagyhatalmú vezetőivel, közvetítette az onnét érkezett üzeneteket, és eljárta nem kevés személy érdekében a „tanácskormány” tényleges vezetőjénél, Kun Bélánál.

Romanelli alapos és pontos megfigyelő volt. Jól kiigazodott ezen rövid idő alatt is a magyarországi viszonyok között, „Kun Béla Magyarországn”. Kitűnő leírásokat ad emlékiratában a Magyarországi Tanács-

köztársaság – 1919 júniusának végétől már Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság – vezetőiről, a különböző érdekcsoportok ellentéteiről és azokról a viszonyokról, amelyek a Tanácsköztársaság létrejötte után jellemezték Budapestet, de gyakorlatilag az egész „tanács Magyarországot”.

Romanelli jó diplomatának is bizonyult, és ha kellett, határozottságot is mutatott. Nevét 1920 után tisztelettel emlegették a Magyar Királyságban. A ludovikások megmentőjének tekintették. A proletárdiktatúra ellen 1919. június 24-én főleg az egykori Ludovika Akadémia – akkor már Vörös Parancsnokképző tanfolyam – hallgatói ragadtak fegyvert, hogy megbuktassák a kommunisták hatalmát, de a kísérlet kudarcot vallott. A Kormányzótanács tagjai közül számosan a legszigorúbb megtorlást kívánták, nyilvános kivégzéseket az Oktogonon. Az olasz katonai misszió vezetője ennek vette elejét. Határozottan tiltakozott Kun Bélánál, és komoly szankciók bevezetését emlegette az egyébként is komoly nehézségekkel küzdő „tanács Magyarország” ellen. Kun Béla és a Kormányzótanács meghátrált. Elmaradtak a kivégzések. A fegyveres ellenforradalomban részt vevő tisztek – vagy ahogyan akkor nevezték őket, a volt tisztek, lévén a rendfokozatokat eltörölték a Vörös Hadseregben – különböző büntetés-végrehajtási intézetekbe kerültek, míg a „ludovikások” – ahogy arról néhai Kéri Kálmán, egykoron maga is „ludovikás ellenforradalmár” mesélt e sorok írójának – Sinkó Ervin politikai előadásait kellett, hogy hallgassák.

Nagyon érdekes Romanelli véleménye a Vörös Hadseregről. Azt írja, hogy a nevéen kívül abban nem volt semmi vörös. A régi tisztek és altisztek irányították, ve-

zették azt, és az északi hadjáratot komoly teljesítménynek tekintette. Nem került el a figyelmét, hogy a vörös zászlók mellett megjelentek a nemzeti színek is, amelyek a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetői számára szinte elfogadhatatlanok voltak, „vörös posztót” jelentettek. Romanelli nem hallgat a román megszálló csapatok tevékenységéről sem. Utóbbiak esetében nem egyszer szükségesnek látszott a „figyelmeztetés”, bár annak nem mindig volt érdemi eredménye. Emlékiratában közli azt a listát is, amelyben a román megszállók megfogalmazták igényüket a magyarországi javakra. Gabona, élő állat, vasúti gördülőanyag, hadfelszerelés, stb. Hosszú a lista...

Az emlékező testközelből élhette át azokat a politikai változásokat, amelyek 1919. augusztus 1-je után következtek be Magyarország életében. A Peidl-kormány, majd a Friedrich-kormány, József királyi herceg „kormányzósága”, a brit és az amerikai katonai missziók működése Budapesten, emellett valami kevés a Nemzeti Hadseregéről, illetve annak fővezéről, Horthy Miklós altengernagyról.

Romanellit 1919 novemberében visszarendelték Olaszországba. Hazatérte előtt még egy kis kitérő, szemlélődés, emlékidézés – szabadságát kivéve – Párizsban és Londonban. 1920. után még néhány esztendőt töltött az olasz haderő kötelékében, aztán 1924-ben búcsút vett a mundértól. Diplomáciai feladatokkal megbízva járt Törökországban, Jordániában, Egyiptomban, Szíriában, Palesztinában és Spanyolországban. Mindeütt helytállt, aztán visszatért Magyarországra. 1938-ban immáron az Olasz–Magyar Bank elnökeként érke-

zett Budapestre, oda, ahol őt soha nem feledték el, és maradt is ott 1943-ig.

1922-ben az Országházban rendeztek ünnepséget tiszteletére, ahol egy díszkardot vehetett át Csernoch János hercegprímástól, és mellszobrot mintázott róla Stróbl Alajos. A Ludovika Akadémia épületének a falán emléktáblája volt, és utca viselte nevét a magyar honvéd tisztképzés épületének közelében. Mindezek 1945 után eltűntek, ahogy nevét és működését is igyekeztek kitörölni a magyarok emlékezetéből. Nem sikerült. Emlékét ismét tábla és mellszobor eleveníti fel, és bár közterület (még) nem viseli a nevét, de immáron a Ludovika Egyetemi Kiadó jóvoltából magyarul is olvasható az emlékirata, amelyet 1922–23-ban vetett papírra, és 1964-ben jelent meg az olaszországi Udinében *Nell’Ungheria di Béla Kun e durante l’occupazione militare romena. La mia missione. Maggio – novembre 1919* címmel.

A korabeli fotók reprodukcióival illusztrált kötet bevezetőjét és a szöveghez kapcsolódó jegyzeteket Csorba László, az olasz–magyar/magyar–olasz kapcsolatok történetének kiváló ismerője, egyetemi tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum címzetes főigazgatója írta. A fordítás és a nyelvi lektorálás pedig Róth Mártont, Pálmai Nórárt, Mátyás Dénest és Mátyus Norbertet dicséri. Guido Romanelli munkáját nemcsak kézbe venni érdemes, de el is kell olvasni!

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2022. (150. évf.) 6. sz.
128–129. old.*

Somogyiak emlékei a Don-kanyarról/ Don-kanyarból

GRÓF PÉTER – SZABÓ PÉTER: *Somogyi szakaszparancsnokként a Don-kanyarban.*

CÉDRUS MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY – NAPKÚT KIADÓ,
BUDAPEST, 2015. 172 OLD.

LUKÁCS BENCE ÁKOS – SZABÓ PÉTER: *A somogyi rosszabb hadosztály a Don-kanyarban. Hadiokmányok, harctéri naplók, tábori levelezőlapok, visszaemlékezések és sajtóhíradások a magyar királyi 10. honvéd könnyű hadosztály történetéhez 1942–1943.*

ZRÍNYI KIADÓ, BUDAPEST, 2015. 550 OLD.

Mennyit is tud az utókor a második világháborúról, annak mindennapjairól? Mit tudhatunk mi, utódok, eleink tetteiről, a messze idegenben zajlott harcokról? A távoli orosz földön történekről? Egyszerre sokat, és mégis keveset. Sokat, mert a XX. század történelméből talán a legtöbbet az 1939 és 1945 közötti történésekkel foglalkoztak/foglalkoznak a történelemtankönyvek. Játék- és dokumentumfilmek százai dolgozták fel a történeteket (többnyire a győztesek szemszögéből), de vajon a közvetlen közelünkben éltek – vagy még szerencsére élők – történeteit miként fogadtuk be, vagy befogadtuk-e egyáltalán?

Emlékszem, néha szóba került a családban, hogy a Sándor nevet azért kaptam, mert apai nagyapám öccse, Szakály Sándor tizedes, címzetes szakaszvezető – civilben péksegéd – 1943 januárjában eltűnt a Don-kanyarban, s így akartak neki emléket állítani, „ha gyerek születik”, mert Somogyban gyerek és lány van. Szóba-szóba

került Györki István egykori honvéd is, apai nagyapám húgának a férje, aki szintén Oroszországban esett el.

S hányan jutottak még erre a sorsra Somogy vármegye polgárai közül a második világháborúban? Hányinak az emlékét őrzi az egyre gyérülő családi emlékezet, és vajon hányét sírkereszt a volt Szovjetunió területén és hányét a településeken állított emlékmű, emléktábla, netán sírfelirat? Megannyi megválaszolandó kérdés, és megannyi feladat a történészek, hadtörténészek előtt. Elővarázsolni a katonaidők emlékeit, a hadifogság, a „málenkij robot” idejét. Mert ezekről keveset szóltak, keveset szóltunk eddig. Gyermekkori emlék, amikor a cipész- és csizmadiamester nagyapám műhelyében egy-egy beszélgetés során frontot megjárt, hadifogságot viselt emberek beszéltek arról, mi is történt velük és Oroszországban. Tették mindezt csak úgy, maguk között. Nem volt célszerű kiállni a „nyilvánosság” elé, jóllehet egy ezer lakost sem számláló somogyi faluban mindenki tudta, ki merre járt, mit csinált, de mégis...

S hogy mit csináltak a Somogy vármegyéből berukkolt és frontra került katonák? Mit láttak, és mit jegyeztek fel? Ezekre a kérdésekre is választ kapunk a közel-múltban megjelent két kötetből, melyek tematikájukban hasonlóak, de a közreadás módját tekintve eltérnek egymástól. Ami a két kötetet még összeköti, az Szabó Péter személye, aki Magyarország második világháborús történetének, azon belül is a magyar királyi 2. honvéd hadsereg történetének legalaposabb, legjobb ismerője. (Nyugodtan elmondható vele kapcsolatban: amit ő nem tud a magyar 2. hadseregről, az talán nem is létezett.)

A kisebb terjedelmű, de nagyon érdekes kötet néhai Gróf Imre tartalékos zászlós – a második világháború

befejezésekor tartalékos hadnagy – korabeli naplója. Mondhatnám azt is: kuriózum. Kuriózum, mert a fiatal tartalékos tiszt naponta írta be a vele és katonáival történt legfontosabb eseményeket. Nem „színezve” vagy elhallgatva a dolgokat. A naplót annak írója mindig magának vezeti, és az ember önmagával szemben őszinte és kritikus is. Gróf Imre 1942. június 1-jétől 1943. január 25-ig vezette a naplóját. Feljegyezte a kiszállítás alatti történeteket, a Don partján a „berendezkedést”, az első sebesültek és halottak okozta szomorúságot, a fronthétköznapi pillanatnyi örömeit, az előjárók szemléit, a vállalkozásokat, a lakossággal való kapcsolatot, a munkaszolgálatosokkal való találkozásokat, az átszökött orosz – meg más nemzetiségű – katonák kihallgatását, az ellátás gondjait, a németekkel való viszonyt. Azaz mindent, amivel egy fiatal, huszoneves tartalékos tiszt rendszeresen szembesült, akinek különböző feladatokat kellett megoldania, aki nálánál idősebb katonák „apja kellett, hogy legyen”...

S amit nem találunk a naplóban? Mindazt, amire napjainkban sokan igyekeznek „bizonyítékokat” találni, miszerint a magyar királyi honvédség rosszabb megszálló volt, mint a németek, s hogy a magyarok sok tízezer – de inkább több százezer – ártatlan embert gyilkoltak meg és hatalmas értékeket raboltak el a megszállt területekről. A kérdés csak az, ha vannak, akik ezt így vélik, akkor miként lehetséges, hogy erre a frontot megjárt katonák – akik gyilkoltak, raboltak (volna) – nem „emlékeznek”? Lehet, hogy azért nem, mert nem biztos, hogy úgy és olyan mértékben történtek meg azok a bizonyos dolgok, ahogy azokat a népbírószági eljárások során „kiderítették”, vagy ahogy a szovjet Vörös

Hadsereg által visszafoglalt területeken megjelent „belügyi kérdezőbiztosok” által felvett jegyzőkönyvekből ki-
derül?

Márpedig ezt a kérdést fel kell tenni. Fel, mert az el-
követett bűnök nem szabad, hogy homályba vesszenek,
de fel kell tenni azért is, hogy a legendák eloszlattas-
sanak! Gróf Imre naplója ilyen legendaoszlató, őszinte
„vallomás”. A szerző tollát, ceruzáját nem az események
utáni világ elvárásai vezették, hanem a megélt, megta-
pasztalt dolgok. Azt írta a naplójába, amit látott, amit
tett, és amiről saját szemével győződött meg. Írása ezért
is fontos része a magyar háborús naplóirodalomnak.
Hangsúlyozottan „naplóirodalomra” utalok, mert emlé-
kezésből sok van, s közte nem kevés olyan is, amelyet a
megszépítő távolság, néha az elvárások, netán a félelem
vagy a féltés is formált azzá, ami lett.

Ilyen részleteket is tartalmaz a másik kötet, amely *A
somogyi rosseb hadosztály a Don-kanyarban* címet vi-
seli. Lukács Bence Ákos és Szabó Péter címválasztása
egyben az elődökre, a császári és királyi 44. gyalogezred
– amely Albrecht főherceg nevét viselte – katonáira is
emlékeztet, jóllehet az utódokat már csak azok nevez-
ték rosseb bakáknak, akik tudták, kik is voltak az elő-
dök.

Lukács Bence Ákos és Szabó Péter nagyon érde-
kes feldolgozását adta a volt magyar királyi 10. honvéd
könnyű hadosztály 1942–1943 közötti történetének. A
kronologikus és események szerinti fejezetenkénti fel-
osztás először a hadtörténeti történeti áttekintéssel in-
dul, majd ahhoz válogatott a két szerző/szerkesztő az
események résztvevőinek és szemtanúinak naplójából,
emlékezéseiből, valamint a korabeli hadiokmányokból,

sajtóhíradásokból részleteket. Így jól érzékelheti az olvasó, hogy a sokkal több ismerettel bíró hadtörténész fejtegetéshez miként kapcsolódhat egy-egy olyan korabeli naplórészlet vagy – néhány évtizeddel később papírra vetett – emlékezés. S itt egyszer-egyszer valóban tetten érhető már a „megszépítő távolság”. Ugyanakkor a korabeli feljegyzések, tudósítások megint cáfolhatnak olyan későbbi állításokat, amelyek nem egy esetben – kellő sulykolás után – történelemmé „nemesedhettek”.

Mire is gondolok? Vannak, akik arról szólnak, írnak, miszerint a magyarországi cigányság nem teljesíthetett fegyveres szolgálatot. De mit is írt például az Új-Somogy című politikai napilap 1942. június 6-án a 9. oldalon? „A honvédség alakulatainak búcsúztatása során az egyik zászlóalj kötelékében a harctérre indult Zsolnai Vili népszerű kaposvári cigányprímás tizedes fia is. A harctérre induló fiú búcsúztatására természetesen az állomáson megjelent az édesapa is, mégpedig cigányzenekarának élén.” Somogyi János tizedes visszaemlékezésében pedig arról a szomorú eseményről (is) írt, amikor a cigány származású Ignác honvéd őrségben lévén egy, a közelben mozgó alakot ellenségnek vélt és lelőtt. A lelőtt személy nem volt más, mint Ignác bajtársa. A lőtéren még a céltáblát sem eltaláló Ignác honvéd esete sajnos nem volt egyedi. Ahogy nem volt egyedi a különböző parancsnokságok fellépése a polgári lakossággal erőszakoskodó katonákkal szemben sem. „Tilos mindennemű önkényes beszerzés és a lakossággal való erőszakoskodás. Erre a parancsnokok a legénységet oktassák ki” – olvasható a 10. könnyű hadosztály 1943. március 13-i rendelkezésében, és a sor hosszan folytatható. Ha pedig valaki ezen intézkedések/rendelkezések

ellen vétett, akkor a 10. könnyű tüzérezred naplójában olvasható eljárásban részesült, azaz: 1943. március 22. „Lakatos Aurél és Koborszán Ruszalin 10/6. ütegbeli honvédek az esti órákban fegyverrel önkényeskedtek. Letartóztatásuk után átadták a hadbírósnak.”

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem történhetek/történtek önkényeskedések, „szajrézások”, de aki ezekkel megpróbálkozott, tud(hat)ta, hogy hadbírói eljárást, vagy legalább csapattest parancsnoki fenytést kockáztat vele.

S hogy mit kockáztathatott a megszállókkal – németek, magyarok, olaszok, románok, finnek – kényszerből együttműködni kénytelen, arról Somogyi János tizedes a már idézett emlékezésben így írt: „Ruszin katonatársaink – mert a ruszinok szinte kivétel nélkül fegyverszolgálatot teljesítettek – kiszűrték a helyi lakosság köréből azt a véleményt: ha majd az övéik visszajönnek, nehéz lesz a sztárosztának magát igazolnia a szovjet hatalom előtt.” Nem is igen tudták, bár a „belügyi kérézőbiztosoknak” elmondottak alapján akár más vélemény is kialakulhatott volna róluk. Nem véletlen, hogy az 1943–1944-ben felvett „jegyzőkönyvekben” milyen történetek olvashatók a megszállókról, kivált a magyarokról.

Lukács Géza tartalékos hadnagy, majd főhadnagy a harctéren vezetett naplójában olvasható bejegyzés a megszállt területek zsidó lakosságával történetekről is. 1942. június 8-án a Rjesica nevű településen – mintegy 15–20 ezer fős városnak látja – a kirakodást követően „Öt óra után megnézzük a volt szovjet harcokcsiarát, amely most az ide való pár ezer zsidónak a temetője. A fehérorosz és ukrán rendőrök végezték ki őket.” Ahogy

tették ezt sok helyütt a volt Szovjetunió területén. Egy másik feljegyzésben arról (is) olvashatunk, hogy egy partizántámadást követően a németek egy falut felgyújtottak, és ebben állítólag magyarok is közreműködtek.

Sok-sok hasonló idézettel lehetne még bemutatni a háború véres mindennapjait, mert a szerkesztők igen sok emlékeztetést és lehetőség szerint naplót használtak fel a történetek bemutatásához. Tették ezt úgy, hogy a szükséges jegyzeteket megírták, a személyekről, a tisztikarról alapvetően rövid életrajzokat adtak, és számba vették a veszteségeket is. Az elesettek, eltűntek adatait a kötethez mellékelt CD-n olvashatják az érdeklődők, a családtagok után kutatók. Lehet, hogy egy-egy tragédiára a kötet lapjairól, mellékletéből derül majd fény.

Végezetül egy idézet a kötetből. Egy mondat, amely rávilágít arra, hogy miért is vállalkozott a két szerző/szerkesztő munkája megírására, összeállítására, és vajon miért is találtak sokakat, akik a segítségükre voltak – fotókkal, naplókkal, emlékezésekkel: „Az elesett, meghalt, illetve nyomtalanul eltűnt somogyi honvédek és munkaszolgálatosok emlékére.”

Emlékük, áldozatuk legyen maradandó! Valamenynyien a mieink voltak.

*Megjelent: Somogy, 2016. (Negyvennegyedik évf.) 1. sz.
76–79. old.*

Őszintén a háborúról

DR. SOMORJAI LAJOS: *Megjártam a Don-kanyart.*

Harctéri napló, Oroszország, 1942–1943

RUBICON-HÁZ KFT., BUDAPEST, 2012. 256 OLD.

Jó érzékkel választott a Rubicon-Ház Kft., amikor tíz esztendővel első megjelenése után ismét közreadta dr. Somorjai Lajos tartalékos orvos-zászlós 1942–1943-as harctéri naplóját. Hetven esztendeje ugyanis annak, hogy a szovjet Vörös Hadsereg támadása 1943 január–februárjában jelentős csapást mért a Don-menti védőállásokban szinte reményt veszítve álló magyar királyi 2. honvéd hadseregre. Az egykori események még ma is az érdeklődés középpontjában állnak, ha Magyarország II. világháborús történeteiről esik szó. Miért került oda a 2. hadsereg? Képes lett volna-e nagyobb ellenállást kifejteni? Hibázott-e és miben a magyar hadvezetés? Hány hősi halott, sebesült, eltűnt és hadifogoly volt a veszteség? Milyen parancsnok volt vitéz Jány Gusztáv vezérezredes?

Mindössze néhány azon kérdések közül, amelyek szinte rendszeresen visszaköszönnék, amikor a magyar királyi 2. honvéd hadsereg neve említésre kerül. (Igaz, a publicisták és néhány történetinek nevezett munkát is jegyző személy jóvoltából általában 2. magyar hadsereggént, de nem ritkán a II. Magyar Hadsereggént említve a néhai hadsereget, s mint tudjuk, egyik megnevezési forma sem helytálló, de egyesek szerint a történelem – pontosabban a történetírás – úgys „lírai műfaj”, minek „vacakolni” a tényekkel.)

A háború viszont nem „lírai műfaj”. Ennek ellenére

annak is voltak emberibb pillanatai, főként, amikor nyugodtak a fegyverek, a harcok szünetében a hétköznapiak olyanok voltak valahol a távoli Oroszországban – akkor Szovjetunióban –, mintha béke honolt volna. Azok a hétköznapiak az üzletelést, a szerelmeket, a kártyacsatákat és a család utáni vágyakozást jelentették leginkább. Legalábbis ez is „kiolvasható” dr. Somorjai Lajos naplójából, amely 1942 áprilisa és 1943 májusa között íródott. Szerzője, mint azt az első bejegyzéseiben írta, nem gondolt arra, hogy naplót vezessen, de azután mégis...

Amikor tehetette, naponta jegyzett fel egy-egy fontosabb eseményt, rögzítette gondolatait, amelyek többnyire az otthon maradt család körül forogtak. Felesége, két kisgyermek – a fiút még nem is láthatta, hiszen frontra indulását követően született –, szülei aggódtak érte otthon. S hogy ez az aggodás kifejeződött-e minden esetben levelek, tábori lapok formájában, az már kérdéses volt. Somorjai Lajos szinte darabra pontosan nyilvántartotta, hogy mennyi levelet és lapot kapott imádott feleségétől, és mélységes csalódottságot érzett, mert a *remélnél elvártnál* jóval kevesebbet.

S miért is volt olyan fontos a hír otthonról? A lelket melegítette és biztatást adott. Olvasni és olvasni a sorokat, szerelmesen gondolni a feleségre, miközben a megszállt területeken kínálkozó szerelmi légyottok lehetőségei komoly kihívást jelentettek mindenki számára. S aki tehetette, élt is a kínálkozó lehetőséggel, hiszen ott – mint Somorjai írta – „A civil nők mind basznak. Elképesztő, hogy nincs ezeknek se udvarlásra, se egyébre szükségük. Jóformán egy ujjal kell megbökní a mellét, s rögtön lefekszik. És itt nincsen különbség szegény vagy jobban szituált... közt.” „...Urv a borzalmak helye, akkor

Szoszov a baszás faluja. Ott minden nő baszott, s közülünk is talán csak a pap és én mentünk el baszatlanul.”

Azonban nemcsak a megszállók és a helyiek szexuális kapcsolatáról írt Somorjai Lajos, hanem arról is, hogy a partizánok – akikről azt jegyezte fel a szerző, hogy nem adtak, de nem is kértek kegyelmet – milyen fanatikusak voltak, kiváltképp a nők. Az elfogott magyar katonák többségét azonnal felkoncolták, megcsontkították vagy kifosztották, és a partizánok nem tettek különbséget katona és munkaszolgálatos között, pedig az utóbbiakat „Pofozzák, rúgják... s dolgoztatják, mint az állatokat. Fegyver nélkül járák az első vonalakat...” S ezek közül a munkaszolgálatosok közül többen ragadtak fegyvert a 7. könnyű hadosztály arcvonalán és verték vissza a honvédekkel együtt az egyik szovjet támadást. Ez is a történet része!

Az orvosként szolgáló tartalékos tiszt nemcsak a frontvonal mögötti életet tapasztalhatta meg – láthatta a megszállt területeken a döbbenetes szegénységet, elmaradottságot, koszt és szennyet, néha azonban meglepő kulturális ismeretekkel bíró tanítókkal, tanárokkal, mérnökökkel is találkozhatott, s szinte felfoghatatlan ellentmondásokkal szembesült –, de közvetlenül a frontvonalban is megtapasztalta, hogy mi is a háború.

Sebesültek százait látta el orvostársaival együtt, nem egy esetben napi alig néhány órányi alvással, pihenéssel. Az orvosi esküje és kötelessége nem engedte, hogy másként cselekedjen. Természetesen ellátta a sebesülten fogságba esett szovjet katonákat is. 1942. július 1-jén bekötözte az egyetlen orosz sebesültet, aki „Hálából nekem adta a nyakában lógó kis ezüst pravoszláv keresztet, most az én nyakamban lóg. Szép emlék lesz.”

De más is „került” emlékül. Templom romjai között megmaradt, s a falról leakasztott ikon, sérült angyalfejecske és elhagyott házakból „elemelt” ikon. Voltak, akik cseréltek élelmiszert, szappant, cigarettát ikonra, voltak, akik egyszerűen elvették onnét is, ahol jelen voltak a tulajdonosok. Ezek hazajuttatása okozta a nagyobb gondot, hiszen tilos volt hazaküldeni, vinni a „szerzett holmit”. Volt, akinek sikerült, volt, akinek nem.

Dr. Somorjai Lajos pisztolyra és orosz géppisztolyra is vágyott. Sikerült „szereznie” mind a kettőt, de amikor a legnagyobb szüksége lett volna rá, kiderült, hogy a „dobtáras” (PPS) géppisztoly nem működik. Szerencséje volt. A partizánok csak kísérték őket a visszavonulás során, nem támadtak rájuk, nagyobb fogásra vártak. Ha nincs szerencséje/szerencsájük, akkor bizonyára ők is úgy végezték volna, mint a Novaja Szecs-i település kolhozának egyik pajtájában felfedezett bajtársaik: „Bent borzalmas látvány tárult szemünk elé. Egymás hegyén-hátán vérfoltos, félig vagy egészen meztelen hullák... hevernek az egész csűrben, kilógó belekkel, vérrel, agyvelőtörmelékkel, szalmával, véres rongydarabokkal borítva. Megrendítő, borzalmas látvány volt! 43 magyar honvéd és több mint 21 zsidó (ti. munkaszolgálatos) holttestét számoltam meg.”

Dr. Somorjai Lajos tartalékos orvos zászlósnak azonban szerencséje volt. A 1943. januári szovjet áttörést követően a visszavonulás során – nem kevés szenvedést, éhezést, fagyoskodást átélve – visszajutott sok ezer társával együtt a biztonságosabbnak vélt Ukrajnába. (Amiről aztán kiderült, hogy nem igazán biztonságosabb az sem, mint a korábbi oroszországi területek, mert a partizánok ott sem kegyelmeznek.)

1943. május 3-án, több mint 13 havi hadműveleti területen eltöltött szolgálati idő után begördült a dr. Somorjai Lajost is szállító vasúti szerelvény Szombathelyre. A feleséggel, a gyerekekkel vágyott találkozásra azonban még egy kicsit várnia kellett.

Karantén várt ugyanis minden visszatérőre, a tisztre, a tiszthelyettesre és a legénységi állományúra ugyanúgy, mint a munkaszolgálatosra. A látogatók csak kellő távolságról nézhetek szeretteikre, beszélgethettek velük, mert nem lehetett tudni, ki mit hozhatott magával: tifusz, kolera, tetvek... Az „átmentett” ikonok, apró használati tárgyak mellett ezek is örök emléket hagyhattak lélekben és testben egyaránt.

A háború hétköznapijait nem a hadműveleti iratok száraz adathalmazából, a parancsok hangneméből lehet igazán megismerni, hanem a korabeli naplókából, feljegyzésekből. Egykoron ezek közül sokat a tulajdonosaik – saját jól felfogott érdekükben – megsemmisítettek. Ezért is fontos, hogy a megmaradtak közkinccsé váljanak.

Közkinccsé lett immáron második kiadásban – sok jó fotóval (bár a minőségük a könyv papírjának minősége miatt nem a legjobb) – egy tartalékos orvos zászlós naplója, cenzúrázatlanul, néhány magyarázó jegyzettel és egy nagyon rövid bevezetővel ellátva. Az olvasó azonban – de lehet, hogy csak én – ezekből többet is szívesen fogadott volna. Hiszen a szerzőről, a 2. hadseregéről jó lett volna többet is olvasni, s az ismertetés első soraiban feltett kérdésekre is választ kapni. Varga J. Jánosnak – a kötet sajtó alá rendezője és a hadtörténetész szakértőként megjelölt Szabó Péternek – a magyar királyi 2. honvéd hadsereg története legalaposabb ismerőjé-

nek - úgy vélem, nem okozott volna gondot. Kár, hogy a második kiadás alkalmával a kiadó nem használta ki jobban az ismereteiket. Valamennyiünk javát szolgálhatta volna.

Megjelent: Magyar Napló, 2013. (XXV. évf.) 9. sz. 66–67. old.

Román István: A vörös kolostor

ROMÁN ISTVÁN: *A vörös kolostor.*

Egy magyar tiszt naplója a keleti frontról, 1942–1947.

HAJJA ÉS FIAI KÖNYVKIADÓ, DEBRECEN, 2003. 238 OLD.

A második világháborús magyar memoáirodalom igazi „felvirágzása” az ún. rendszerváltás utáni időszak-ra esik. Könyvek tucatjaiban idézik fel az események egykori résztvevői, cselekvő részesei a több mint hatvan esztendővel ezelőtti történeteket. E munkák között külön kategóriába sorolhatók azok, amelyek főleg a hadifogolyévek és a hadifogolyélet szomorú, nyomorúságos, de néhány epizódjában humoros, vagy tanulságos eseményeit örökítették meg.

A több mint hatvan esztendőes időbeli távolság és az 1945 utáni magyarországi történetek következtében a napjainkban megjelenő írások többségének a szerzői az alacsonyabb rendfokozatú és beosztású tisztek, legénységi állományú személyek és munkaszolgálatosok közül kerültek és kerülnek ki. Manapság magas beosztású tisztek, tábornokok emlékezéseivel csak ritkán találkozunk és nem is tudjuk, vajon kerülnek-e még elő a családok által esetleg megőrzött memoárok, feljegyzések.

Míg a győztes nagyhatalmak katonai vezetői – amerikaiak, „szovjetek,” angolok –, vagy a vesztesek közül Németországot már évtizedekkel ezelőtt megírták és közzé is tették emlékezéseiket, nálunk erre alig került sor. A legtöbb politikusi, katonai vezetői emlékirat az emigrációban született és általában csak a megjelenést követő több évtizedes késéssel jutott haza. Volt, aki nem akart, vagy nem tudott írni, volt, akinek nem adta

meg a sors a lehetőséget, más esetleg írt visszaemlékezést, de eltűnt a kézírata.

Nagy hiányosságai ezek múltunknak, s ez a hiány nehezen pótolható. Ezért is örömteli minden újonnan megjelenő kötet, hiszen segítheti a múlt jobb megismerését. Ezért is forgatok magam is érdeklődéssel minden olyan emlékezést, korabeli naplót, ami a második világháború magyar résztvevőinek a tollából jelent meg. Így voltam Román István könyvével is, amely *A vörös kolostor* címet viseli, és alcímében – Egy magyar tiszt naplója a keleti frontról, 1942–1947 – egy közel hét esztendő időszak történéseire utal.

Román István nem volt hivatásos és magas beosztású tiszt. Tartalékos zászlósként, alig huszonévesen került ki a keleti hadszíntérre a magyar 2. hadsereg kötelékében, és beosztásai révén közvetlenül kapcsolatban volt, együtt élt a legénységgel. Ismerte azok gondolkodását, örömeit, gondjait, és igyekezett velük együtt érezni, cselekedni.

Benyomásai – melyekről kendőzetlenül ír könyvében – a Szovjetunióról, az ott élő emberekről, a környezetükről, a „szovjet társadalomról” alaposak, megállapításai kritikusak. Ugyanakkor nem felejtí el azt sem, hogy hányszor és miként szembesült a kérdéssel: mit keresünk mi itt? Román István érezte, az 1938 és 1941 között visszatért területek megtartásának „szükségessége” volt ottlétük oka. Válaszai tehát magyarázó és segítő válaszok voltak, hogy a kérdező egyben „védve is legyen.”

Román István harcolt az első vonalakban, ismerte a félelmet, a halál közelségét, a gyilkos lövéseket, a menekülés nehézségét és megismerte a hadifogságot is. 1943

januárjától ette a hadifogságban a darabka kenyeret, a csalánlevest és látta, hogy az nem egy esetben nagyobb biztonságot ad az éhhalál ellen, mint a szabad szovjet „polgári” státus.

A hadifogság megpróbáltatásokkal teljes, de sokszor igazi emberi kapcsolatokat kialakító, hosszú hónapjait és sok társát egyaránt sok mindenre megtanították. Ha kellett, „szakmunkássá” váltak, ha kellett, paraszti munkát végeztek, de műkedvelő előadások rendezői, szereplői is lettek. Mindenki megpróbálta kihozni magából a maximumot és a fogvatartókból is, ami főleg élelemben, ruhaneműben, emberibb bánásmódban nyilvánult meg.

Román István Szuzdalban töltötte hadifogsága legnagyobb részét. Könyvének címéül is az ottani, egykori vörös kolostort választotta, annak látványa fogta meg. Gondolt talán Kuncz Aladár *Fekete kolostorára* is, mert mindkét kolostor más célt szolgált. Az egykori híres és csodás orosz városok, templomok, kolostorok, a „szovjet világban” átalakultak. Magtárak, mozik, raktárak lettek belőlük, így szolgálták a „szovjet emberek” életét. A hit, a vallás a sztálini Szovjetunióban alig tűrt valamivé vált, ám a hadifoglyok életében komoly szerepe volt. Általa (is) hitt a fogoly a túlélésben, a hazatérésben és abban, hogy szerettei hazavárják; azért kell mindent megtennie, hogy ez bekövetkezzék, és hazatérése örömet szerezzen mindenkinek. A hit nem egy esetben a túlélést is jelentette, a később már befutó levelezőlapok, hírek mind-mind a hazatérésbe vetett hitet erősítették. A reményt nem feladva lehetett csak betegséget, éhezést, megaláztatást túlélni, mindazt, amiből Román Istvánnak és társainak oly sok jutott.

Hogy miként tették mindezt, miként élte meg a közel

hat esztendő a volt magyar királyi honvédség egykori tartalékos zászlósa – aki a hadifogságba kerülése után tudta meg, hogy 1943. január 1-jével hadnaggyá „lépett elő” – az kiderül a jól megírt és olvasmányos könyvből. Az olvasó a kötet szereplői között találkozhat olyanokkal, akik maguk is írtak erről az időszakról és hadifogságukról, például Gallyas Ferencsel, de szó esik az antifasisztákról, így Szántó Zoltánról is vagy a románnak „elkönyvelt” Luka Lászlóról.

Román István hadifogsága után több évtizeddel vetette papírra emlékezéseit, ceruzája azonban már a hadifogolytáborban is „működött”. Jó rajzkészséggel megáldott emberként számos hadifogolytársa portréját rajzolta meg, s volt karikatúrája, amely „lovagias ügyet” indukált. Ezek a karikatúrák – és rajzkészsége, ami az örök elismerését is kivívta, így őket is rajzolhatta – érdekes képet adnak a hadifogolytábor világáról.

Román István könyve hiteles, őszinte írás, szerzője túl a nyolcvanadik életévén, nem szépítve, nem elhallgatva írta meg mindazt, ami az utókor számára is fontos lehet. Érdekes elolvasni!

*Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2005. (118. évf.)
1–2. sz. 336–337. old.*

Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései

Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései.

Szerkesztette, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket

készítette: BENE JÁNOS és SZABÓ PÉTER.

MAGYAR HUSZÁR ALAPÍTVÁNY, NYÍREGYHÁZA, 2007.

165 OLD.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a magyar huszárság XX. századi történetének legjobb ismerője és kutatója Bene János és Szabó Péter. A két történész töretlen kitartással és szorgalommal gyűjti mindazon adatokat, információkat, amelyek eme megszűnt – és néha a feledés homályába vesző – csapatnem történetére vonatkoznak. Számos, ez idáig már megjelent könyvük és tanulmányuk mellett most egy forrásszámba menő kézirat kiadására vállalkoztak, nevezetesen vitéz csíktaplócza Lázár Károly altábornagynak, a Kormányzó testőrsége egykori parancsnokának (1936–1944) emlékiratát jelentették meg.

A testőrség egykori parancsnoka emlékezéseit a német fogságban (1944. október 17. – 1945 május) vetette először papírra, ami akkor a német hatóságok „kívánságára” történt. Ez a kézirat azonban, amely a feljegyzések szerint 1966-ra több mint 600 oldalasra bővült Magyarországon, később, az „illetékes magyar belügyi hatóságok” jóvoltából, eltűnt. Lázár Károly a megmaradt másolati példány és korabeli feljegyzései, emlékei alapján 1967-ben ismét elkészítette emlékezéseit, – avagy azok egy részét? –, de azok már jóval kisebb terjedelmet tettek ki. Az emlékirat értéke azonban így is jelentős, hi-

szen szerzője az államfő, Horthy Miklós közvetlen környezetének egyik legfontosabb személye volt, testőr szolgálata második évtizedében a kormányzó bizalmasa is egyben. Az emlékirat Lázár Károly életútjának, katonai pályafutásának ugyanúgy tanúja, mint a két világháború közötti időszaknak, illetve a második világháború éveit magyar államfője környezetében történeteknek.

Lázár katonaként és nem szépíróként emlékszük az eseményekre. Nem szépíti, nem színezi a történeteket, nem változtatja meg a múltat az események után eltelt évek és a közben megismert dolgok ismeretében. Könyve a hűséges és az államfő személyéhez ragaszkodó katonai írása, amelyen a hétköznapiok kisebb-nagyobb eseményei ugyanúgy felbukkannak, mint a fontos, az ország történetét is befolyásoló történetek.

Lázár Károly megtiszteltetésnek tartotta a kormányzó környezetébe kerülését, amelyben a Horthy és a Lázár család közötti rokoni kapcsolatoknak is szerepe lehetett és volt is, de úgy vélem, a tábornok (első) világháborús katonai teljesítménye is meghatározó jelentőségű lehetett.

A fiatal huszártiszt a legszebben „dekoráltak” közé tartozott. Az Arany Vitézségi Érem tisztek számára a ritkán és csak igen komoly katonai teljesítményekért adományozott kitüntetés volt. Lázár ennek méltó és büszke tulajdonosai közé tartozott.

Leírása alapján közelebbről ismerkedhetünk meg a Vár belső életével, az egyes politikai, személyi döntések hátterével. Az ő emlékei, személyes élményei alapján értesülhetünk olyan fontos és egyben látványos eseményekről, mint az olasz királyi család 1937 májusi magyarországi látogatása, illetve az azzal kapcsolatban tett

előkészületek. Első kézből kapunk képet az 1944. október 15–16-i sikertelen kiugrási kísérlet előkészületeiről, annak különböző történéseiről, és összevethetjük Lázár leírását Lakatos Géza volt miniszterelnök, vagy Henyey Gusztáv volt külügyminiszter emlékezéseivel. Lázár írásában számos kortársát, a korszak ismert vagy kevésbé ismert személyiségeit is jellemzi, többször is szomorúan konstatálva egyesek pálfordulását, ám soha nem lép fel az „ítéletet” hirdetni kívánó bíró szerepében.

Írásából kiviláglik, katonai pályafutását úgy értékeli, hogy annak során elérte szinte mindazt, amit a legtöbb, vezérkari képzettséggel és végzettséggel nem rendelkező katona csak álmában célozhatott meg: altábornagy lett, az államfő testőrségének parancsnoka, fontos döntések ismerője, alkalmanként azok előkészítésének részese (is). Rendelkezett mindazon tulajdonságokkal, melyek beosztásához szükségeltettek: megbízható volt, hűséges és felkészült, a társadalmi életben kitűnően eligazodott, nyelveken beszélt.

Lázár Károly írása – melynek megjelenése úgy harminc-negyven esztendővel ezelőtt szenzációszámba ment volna – hasznos kiegészítésül szolgálhat a korról foglalkozó kutatók eddigi ismeretének bővítéséhez és érdekes olvasmány egyúttal minden érdeklődő számára. A korban és az eseményekben történő jobb eligazodás érdekében a kötetet közreadó történészek – Bene János és Szabó Péter –, dicsérendő módon, Lázár életútját felvázoló rövid bevezetőt és számos jegyzetet, életrajzi összeállítást is készítettek.

A recenszens ez utóbbiakhoz szeretne – segítő szándékkal – néhány kiegészítést tenni, a teljesség igénye

nélkül (hiszen az ő ismeretei is korlátozottak), abban a reményben, hogy a kötetnek lesz újabb kiadása, és a kiegészítések hasznosíthatók lesznek.

A kötet ismertetője fontosnak tartja megjegyezni, hogy az egykor az Osztrák–Magyar Monarchia bármely haderejében szolgálatot teljesített, a tartalékos tiszti rendfokozat elnyerésére alkalmasnak vélt személyek elnevezése nem „egy éves önkéntes”, hanem „egy évi önkéntes” volt. Az „email” ma a legtöbb ember számára – ha nem adjuk meg, hogy a német szó magyar jelentése zománc – mást jelent, mint amire Lázár Károly utalt, és így esetleg egy fiatal olvasó nehezen érti, hogy a kabát hajtókáján lévő email jelvény mit is takar.

Az alapos életrajzi jegyzetek némelyikéhez – a kisebb hiányokat tartalmazók esetében – szeretnék néhány adattal szolgálni, remélve azok felhasználását a fentebb már megfogalmazott remélt, újabb kiadás esetére.

Ányos Aladár (Kardosrét, 1874. november. 15. – Budapest, 1960. január 12.) ezredes: 1921 (1920. május 1-jei rang), tábornok: 1924. szeptember 1., altábornagy: 1927. november 1. 1924. június 20. és 1925. február 25. között a 6. vegyesdandár V. közigazgatási helyén beosztott, 1925. február 25-től a m. kir. Méneskar felügyelője. 1927. november 15-től nyugállományban.

Degrelle, Léon pontos születési és halálozási adatai Buillon (Belgium), 1906. június 15. – Málaga (Spanyolország) San Antonio Park Hospital, 1994. március 31.

Deschán Benő tábornok halálozási adatai: Csobánka, 1954. augusztus 19.

Gömbös Gyula nem csak államtitkára volt a Honvédelmi Minisztériumnak (1928. szeptember 5. – 1929.

október 10.), de 1929. október 10. és 1936. szeptember 2. között honvédelmi miniszter is, utolsó rendfokozata pedig „szolgálaton kívüli gyalogsági tábornok” volt.

László Fülöp festőművész 1869. június 1-jén született Pesten (akkor nincs még Budapest!) és Londonban hunyt el, 1937. november 22-én.

Ostenburg-Moravek Gyula születési helye és ideje: Marosvásárhely, 1884. december 2.

Somogyváry Gyula Budapesten hunyt el. Zerkowitz Péter 2003. február 5-én hunyt el az Egyesült Államokban. Uray István születési és halálozási adatai a Farkasréti temető főkönyvéből pontosíthatók.

A recenziens végezetül csak annyit írhat: örül, hogy a második világháborús magyar memoárirodalom újabb munkával gyarapodott, mégpedig egy olyan katonáéval, aki méltán lehet a magyar huszárhagyományokat ápolók egyik példaképe!

Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2008. (121. évf.)

1. sz. 186–187. old.

Egy életen át a katonai hírszerzés és kémelhárítás szolgálatában

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.

Szerkesztette: HARASZTI GYÖRGY.

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA –
CORVINA KIADÓ KFT., BUDAPEST, 2007. 661 OLD.

Ez év tavaszán egy régóta várt, izgalmas témájú, vas-kos kötet látott napvilágot: *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.* A szövegeket közreadja, a kötetet szerkesztette, a névmutatót készítette Haraszi György. Budapest, 2007. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina Kiadó Kft., 661 oldal –, mindezek a könyv legfőbb paraméterei.

A katonai hírszerzés és kémelhárítás a szükségesnél is titokzatosabbnak, szinte megközelíthetetlennek tűnik a legtöbb ember számára. Vélt vagy valós titkok tömegét gondolják soha fel nem lebbenő fátylak mögött rejtelkedni a különféle kalandfilmekben felnőttek. Különösen igaz ez a XX. századi magyar történelem két világháború közötti időszakára, amikor is létrejött/lét-rejőhetett az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás, amelynek a szakemberei nem egy esetben politikai kurzusokat átélve, azokon átívelően is szolgálhattak a nevében néha ugyan más, de feladatában változatlan szervezetben.

Az 1918. évi indulást követően kiépülő szervezet –

amikor is az egykori Osztrák–Magyar Monarchia közös haderejében szolgált törzs- és főtisztok kerültek a frissen megszervezett „szolgálat” állományába –, számos kitűnő szakembert „foglalkoztatott”, akik közül többen később a 2. vkf. osztály vezetői is lettek. Gondoljunk csak az „alapító” Stojakovics Demeter (későbbi nevén Sztójay Döme) mellett Erb (később Hennyey) Gusztávra, Ranzenberger (később Ruszkay) Jenőre, Fleischhacker (később Andorka) Rezsőre (a magánérinkezések során Rudolf), avagy (éppen, de nem véletlenül) Ujszászy Istvánra.

Ők – akik a két világháború közötti időszak magyar katonai hírszerzésének és kémelhárításának meghatározó személyiségei voltak – szinte mindent tudtak a „szakmáról” és a magyar hálózatokról. Ismereteik, legalábbis írásba foglalt emlékeik azonban nem igazán maradtak fenn – vagy csak nem tudjuk, hogy hol? – az utókor számára. Azok nyilván nemcsak az „utódszervek”, de a történészek, az érdeklődők számára is érdekesek lehetnének.

Vajon írtak-e, illetve íratlak-e velük életük ezen időszakáról emlékeztetéseket? Sztójay Döme és Ruszkay Jenő 1945 után az első háborús bűnösnek nyilvánított katonai vezetők, politikusok közé kerültek, és 1946-ban már mindkettőjüket kivégezték. Kihallgatási jegyzőkönyveikben, népbíróági peranyagaikban szinte elvértve akad csak egy-két utalás 2. vkf-es időszakukra.

Hennyey Gusztáv, a 2. vkf. osztály ugyancsak igen felkészült egykori vezetője, későbbi külügyminiszter a „Nyugaton maradást” választotta, egy másik egykori 2. vkf. osztályvezetőhöz, Vasváry József tábornokhoz hasonlóan.

Andorka Rezső/Rudolf feljegyzései – de nem a hírszerző-kémelhárító szakmára vonatkozók – megmaradtak, és közre is adták azokat (Andorka Rudolf: *A madridi követségtől Mauthausenig*. Budapest, 1978, Kossuth Könyvkiadó). Hatalmas sikert aratott Kádár Gyula egykori vezérkari ezredes – ugyancsak a 2. vkf. osztály egykori vezetője – emlékirata (*A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Budapest, 1978, Magvető Könyvkiadó), de olvasható már magyarul a Nyugat-Németországban élt Henney Gusztáv emlékezése is (*Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között*. Budapest, 1992, Európa Könyvkiadó – História).

Ezek a művek azonban nem igazán a 2. vkf. osztály működéséről szólnak, és többnyire „szerkesztői behatások” következtében nem is teljeseek. Már csak ezért is előzte meg nagy várakozás a leginkább „titokzatosnak” tűnő „kémfőnök” – Ujszászy István vezérőrnagy – feljegyzéseinek közreadását. S hogy miért volt „titokzatos” a személye? Mert a hírszerző és kémelhárító szakmában dolgozók mindig is titokzatosnak számítanak, főleg a külső szemlélők előtt, és az 1930-as, 1940-es évek férfiszíveket elrabló színésznőjével, Karády Katalinnal való magánéleti kapcsolata szinte mindenki előtt ismertté tette a nevét.

A szakmai érdeklődés meg azért is volt igazán nagy, mert ahogy a könyv alcíméből is kitűnik – Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései –, hogy olyan anyagot olvashat az érdeklődő, amely azért íratott egykoron, hogy abból (is) megismerhesse az 1945 után létrejött politikai rendőrség egy

korábbi szervezet felépítését, működését, személyi állományát, s a velük együttműködőket.

Ujszászy István pedig írt... S ha elolvassuk a kötetet, akkor azt kell mondanunk, hogy gyaníthatóan irányítottan. A kihallgatók – akik között az első számú minden bizonnyal Péter Gábor, az ÁVH nagyhatalmú ura volt – szerettek volna mindent, de legalábbis sok mindent megtudni a 2. vkf.-ről és az Államvédelmi Központról*, de azokról is, akik „külső segítői” voltak azoknak 1919 és 1945 között.

Úgy vélem: az „irányítás” ebben a kérdésben volt a leginkább érzékelhető. Ujszászy több száz nevet vettett papírra néhány nap alatt úgy, hogy közel huszonöt esztendő „termését” adta közre. S hogy miért tette ezt? Valószínűsíthetően azért, mert ezt várták el tőle. 1948-ban, a már szinte teljesen bekövetkezett kommunista hatalomátvétel után szükségesnek látszott az esetleg még politikai ellenfeleknek tűnő személyek kompromittálása, illetve az előző rendszer prominenseinek lejáratása.

Ujszászy István, úgy tűnik – vallomásokat adva a remélt életben maradásért – hajlandó volt erre, de az is érdekesnek látszik, hogy nem lépett túl a kéréseken. Feljegyzéseit olvasva azt érzékelhetjük – vagy csak feltételezzük? –, hogy amiről a faggatói nem tudtak, arról nem igazán „beszélt”, pontosabban nem írt. Tudta: a kihallgatónak legalább olyan jártasnak kell lennie bizonyos kérdésekben, mint a kihallgatottnak ahhoz, hogy érdemi kérdéseket tehessen fel. Péter Gábor és stábja –

* A témához javasoljuk Dr. Horváth Csaba: *A magyar katonai hírszerzés „háttérintézményei” 1919 és 1944 között* című tanulmányát, amely a *Felderítő Szemle* 2007/1. számában jelent meg.

akkor – még nem tűnt ilyen felkészültnek. Akik akkor alaposabbak lehettek (volna), azok a katona- és csendőrtisztek voltak, akik 1944–1945-ben történt átállásuk után a Katonapolitikai Osztály beosztottjaivá, vezetőivé váltak. Ők jól ismerték az előző rendszert, a személyeket, a szervezetet. Szinte mindazon ismeretek egy részének a birtokában voltak, amelyek érdemi vizsgálódásra lehetőséget biztosítottak volna. Lehet, hogy őket nem alkalmazta erre a feladatra az ÁVO/ÁVH?!

Ez is olyan kérdés, mint számos másik, ami – Ujszászy írását olvasva – megfogalmazódik az emberben. Vajon elhitte-e mindazt a fogságban lévő tábornok, amit leírtak vele? Gondoljunk Magyarország hadba lépésére a Szovjetunió ellen – amiről írásbeli vallomását az ún. nürnbergi perben fel is olvasta a szovjet vádló –, vagy arra, hogy 1943-ban egy „nyilas zászlós” (sic!) miként „bánt vele” és a sort folytathatnánk.

Magam úgy látom, hogy Ujszászy István igyekezett megfelelni a kihallgatók elvárásainak, és ezáltal remélte a korábban már jelzett életben maradását. Hiszen őt 1944 áprilisában a Magyarországot megszálló német biztonsági szervek letartóztatták, később pedig a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága előtt állt, mint vádlott. A nyilas-hungarista hatalomátvétel után pedig bujkálni kényszerült. Önként jelentkezett a szovjet hatóságoknál 1945 februárjának elején, amelyek aztán rövidesen a Szovjetunióba szállították, és – megfelelő körülmények között elhelyezve őt – kihallgatták. Érdekesség, hogy kihallgatásai során a magyar katonai és politikai élet számos ismert vagy kevésbé ismert szereplőjéről adhatott jellemzést, mert a szovjet belügyi szervek által később a magyar „illetékeseknek” átadott anyagokban az egyes

jellemzett személyekre vonatkozó információk kísértetiesen megegyeznek az Ujszászy által az „emlékirataiban” olvashatókkal.

Ujszászy István feljegyzései sok száz oldalt tesznek ki, de nem kizárt, hogy akadnak még olyan feljegyzései, amelyek eddig nem kerültek elő. Talán azokra is rábukkan valaki a közeljövőben. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában lévő – nem teljes – anyagot szerencsére ki lehetett egészíteni a Politikatörténeti Intézet Levéltárában lévő anyaggal és sok-sok kutatómunkával, hogy az érdeklődő Olvasó megismerhesse a kétségtelenül komoly felkészültségű, sokat tudó tábornok életútját, és a feljegyzésekben szereplő személyekről is eligazítást kaphasson.

A szerkesztő – Haraszi György – és a kötet közreadásában együttműködő, abban tanulmányokat és jegyzeteket is író Kovács Zoltán András és Szita Szabolcs komoly munkát végzett. Az ő több esztendei kutatómunkájuk nélkül kevesebb lenne a mű. A mű – a fentebb jelzett fenntartások ellenére – nemcsak érdekes olvasmány, de egyúttal a szervezet, illetve a testület története is.

Története – részleteiben – a magyar katonai hírszerzésnek és kémelhárításnak, és megítélésem szerint sajátos emlékállítás azon személyeknek, akik egykoron ezen szervezetet létrehozták és az adott korszakban az európai államok hasonló szervezetei között a legjobbak közé emelték. Egy hivatástudattal megáldott, a trianoni békediktátum igazságtalanságainak megváltoztatása érdekében (is) dolgozó szervezet tagjai – a politikai változásoktól független – szakmai teljesítménye is kiolvasható a sorok közül, de csak annyira, amennyire az egykori „érdeklődők” számára ezt Ujszászy István fontosnak tar-

totta. Úgy vélem, tartotta magát az íratlan szabályokhoz: csak annyit és úgy, amennyit szükséges, a magam és mások érdekében!

Azt, hogy hol helyezhetjük majd el Ujszászy István munkáját a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetében, csak akkor tudjuk igazán megfogalmazni, ha lesz majd összehasonlítási alapunk, és esetleg olvashatjuk Sztójay Döme, Ruszkay Jenő, Böckl József, Henney Gusztáv, Andorka Rudolf, Vasváry József, Kádár Gyula, Kuthy László, Zákó András vélt vagy valóban meglévő, s a már közreadottak esetében a „nem csonkított” szövegeket.

Ujszászy István – a szerkesztőnek és a közreműködőknek köszönhetően könyvnek is tekinthető – feljegyzéseit érdemes elolvasni! A magyar múlt egy „sajátos darabjának” részleteivel ismerkedhetünk meg a műből. Bár azt nem tudhatjuk meg, hogy a Nagykőrösön, 1894. augusztus 30-án született Ujszászy István mikor és milyen körülmények között hunyt el, de életútjának, katonai pályafutásának állomásait megismerhetjük. A halálával kapcsolatos, különböző variációkról olvashatunk a könyvben, de az elhalálozás pontos időpontjáról és helyéről még a mai napig nem került elő hiteles adat. Lehet, hogy erre is – mint a második világháború éveit alatti Magyarország számos „titkos” történetének megoldására – az egykori Szovjetunió akkori „illetékes szervei”, mai orosz utódainak a levéltáraiban lesz a megoldás kulcsa? Talán – s bízunk benne, hogy valaki majd rá is akad a nem túl távoli jövőben.

Megjelent: Felderítő Szemle, 2007. (VI. évf.) 3. sz. 35–38. old.

Kalandok a második világháború előtt, alatt és azt követően

FRANCIS SHELTON: *Különleges küldetésem.*

Ügynök csellóval a II. világháborúban.

SCOLAR KIADÓ, BUDAPEST, 2010. 460 OLD.

A közelmúltban jelent meg Francis Shelton *Különleges küldetésem. Ügynök csellóval a II. világháborúban* címmel egy 460 oldal terjedelmű könyv Budapesten, a Scolar Kiadó gondozásában, amely ugyancsak felkeltette figyelmemet.

A hírszerzés és a kémelhárítás különleges világa volt, illetve az is és lesz is a hadak történetének, amíg a világ, világ. Szinte alig van olyan ember, akit ne vonzana a mindig és mindenkor rejtélyes szolgálatok történetének megismerése, és különös örömmel vesz kézbe olyan könyveket, amelyekből – úgy véli – addig nem ismert titkokat tudhat meg. Amikor pedig leteszi a könyvet, rájön arra, hogy az egykori szolgálatok egykori „alkalmazottjai” igazi titkokat mégsem fednek fel. Maradnak a már ismert, avagy kevésbé fontos dolgokról fellebbentett fátylak és az izgalom, hogy talán majd legközelebb...

Magam nem gondoltam azt, hogy a Magyarországon Schönberger Ferenc néven született – és még napjainkban is aktív zenekritikusként dolgozó Francis Shelton –, a második világháború éveinek egy részében a brit SOE (Special Operations Executive) alkalmazásában állt csellista emlékezése alapvetően változtatja meg a második világháború történetéről megszerzett ismereteimet, de abban biztos voltam, hogy kiegészíti azokat.

Schönberger Ferenc, a zeneakadémiai tanulmányo-

kat is végzett, jogi diplomával a zsebében Budapesten különböző helyeken és együttesekben zenélő, középosztálybeli zsidó családból származó fiatalember – akinek történetesen „rendes” kereső foglalkozása is volt –, egyszer csak úgy gondolta, hogy el kell hagynia Magyarországot. Meglátása szerint a háború és a magyarországi változások nem jelenthettek számára életbiztosítást. El tehát Magyarországról! De hová? Minél messzebbre és úgy, hogy azért a megélhetés is biztosítva legyen. Mi lett a legjobb – avagy kényszerű – megoldás? A zenei tudással és ismeretekkel, zenekarba „lépve” irány a Közép-Kelet, Irán, pontosabban annak fővárosa, Teherán.

Francis Shelton kötetéből élénk tárul az utazás mennyi kalandos, izgalmas eseménye, az összezártságából adódóan (is) érdekes emberi kapcsolatok világa, az egyéni és a közös érdekek alakulása, a Közel- és Közép-Kelet európai ember számára sajátos „közege”.

Ha valaki csak a kötet kétharmadáig jut el az olvasásban, akkor egy – kellő anyagiakkal nem rendelkező – „aranyifjú” világával ismerkedhet meg. Bordélyházak, szórakozóhelyi zenélés, közepes nagyvállalat nemzetközi részlegének mindennapjai, a zsidó és nem zsidó polgárok kapcsolata, s a sort még hosszan lehetne folytatni.

Ha viszont tovább olvassuk az érdekesen, olvasmányosan megírt – eredetileg angol nyelven készült – könyvet, akkor megismerkedhetünk a „beszervezéssel” – igaz, Schönberger Ferencet nem nagyon kellett „ösz-tökélni” – a brit haderő újoncainak kiképzésével és azal, hogy a második világháború idején miként és mire igyekeztek alkalmazni a több idegen nyelvet (is) beszélő, nem brit állampolgárokat.

Schönberger Ferenc végül is a Közel-Keletről sugárzó brit rádióadások egyik magyar bemondója, kommentátora lett. Híreket elemzett és híreket szerkesztett, kommentárokat készített és olvasott fel. Nem lett belőle „speciális ügynök”, nem került bevetésre idegen vonalak mögött, de sok mindent megélt és átélt. Érezhette magát kivételezett helyzetben lévő „szövetséges katonának”, megtűrt közép-európainak, és lett belőle ENSZ-alkalmazott is az idők folyamán.

Története nem mindennapi, de nem is igazán különleges. Származása és a diktatórikus rendszerek iránt érzett ellenszenve is predesztinálta arra, hogy a teheráni bárók világa helyett – számos más magyar és nem magyar társával együtt – a brit haderőt válassza. Igaz, ebben közrejátszott a szerencse, no meg a meg- és felismert magyar – Pálóczi-Horváth György –, akinek gyakorlatilag a SOE-hez történt kerülését is köszönhette.

S hogy többek között milyen ötlet került szóba személyével kapcsolatban a szolgálatnál, illetve a brit haderőben? Idézzünk most egy történetet tőle! (Francis Shelton egyébként a most következő részlettel egyúttal rámutat arra is, hogy a hírszerzéssel foglalkozók ötletei néha milyen döbbenetes tájékozatlanságát is jelzik egyúttal a „kiötlőknek”)

„A terv úgy szólt, hogy fogságba esett német katonaként elkerülök az egyik táborba és segítséget kérek a szökéshez. Majd miután kapcsolatba kerültem a szöktető szervezettel, értesítem a Biztonsági Szolgálatot, hogy lecsaphassanak a bandára, és letartóztathassák őket. (...) Egy fiatal, Budapestről érkezett magyart a Nyugati-sivatagban fogságba esett német katonának álcázni, majd becsempészni egy fogolytáborba, csak azért, mert

valamennyire beszél németül – kész őrületségnek hangzott. A tábornok még egyfolytában beszélt hozzám, miközben lelki szemeim előtt megjelent egy kép: meztelenül állok a fogolytábor zuhanyzójában, miközben a többi meztelen SS-katona elgondolkozva bámulja nemi szervemet.”

A jelzett „bevetésre” nem került sor. A magyarországi zenész-jogász, jogász-zenész maradt, pontosabban a rádióhoz került, azt megelőzően pedig olvasta a magyarországi híreket, készítette a sajtószemléket, elemzéseket. Valami olyasmit csinált, mint a magyar királyi Honvéd Vezérkar főnöke 6. osztályának beosztottjai: igyekezett fellazítani az ellenséges oldalt, annak polgárait és katonáit egyaránt.

A napjainkban Németországban élő, kilencvenedik életévén már rég túllépett szerző érdekes, izgalmas és tanulságos történetét ismerheti meg mindaz, aki nem csak a kezébe veszi, de el is olvassa a könyvét. Ami még hasznosabb és informatívabb lehetett volna az olvasó számára, az egy alapos és elemző utószó. Arra célszerű lett volna a korszak és a hírszerzés történetének valamelyik alapos ismerőjét felkérni. Ungvári Tamás utószava ugyanis nem ad igazán többletinformációkat a számunkra. Megfontolandó lett volna az alaposabb jegyzetelés is. Számos elírást, tévedést nem sikerült korrigálni, kiigazítani, illetve az olvasók számára kevésbé vagy alig ismert események, személyek megérdemeltek volna néhány sort...

Mindezek ellenére és mindezekkel együtt úgy vélem, érdemes megvenni – 3750 forintunk „bánja” – és elolvasni a könyvet, mert tanulságos, hasznos, olvasmányos és némi bepillantást enged egy olyan világba,

amelyet csak azok ismernek igazán, akik annak részei voltak. Nekünk meg jutnak a morzsák, de azokkal és azokból is lehet és kell élni, mert minden információ-morzsa jól jött és jól jöhet!

*Megjelent: Felderítő Szemle, 2010. (IX. évf.) 3–4 sz.
135–137. old.*

Egy csapattiszt emlékezései

Hej fiúk, az élet mégiscsak szép! Egy ezredes hadinaplója a két világháborúról és a budai ostromról. Vitéz Lakatos Ferenc m. kir. ezredes hadinaplója, 1893–1970

SZERZŐI MAGÁNKIADÁS – KATONA ANDRÁS, BUDAPEST,
2022. 673 OLD.

Vitéz Lakatos Ferenc (1893–1970) magyar királyi honvéd ezredes a magyar királyi Honvédség egyik legszebben „dekorált” csapattisztje volt. Fiatal zászlósként érdemelte ki az Arany Vitézségi Érmet. Két ízben tüntették ki az I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel. Egyaránt birtokosa volt a II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremnek, illetve a Bronz Vitézségi Éremnek. Kiérdemelte a III. osztályú Vaskorona Rendet hadidíszítménnyel és kardokkal, a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet hadidíszítménnyel és kardokkal, a Bronz Katonai Érdemérmét a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal és a Károly Csapatkeresztet.

Az első világháború kezdetén mint egyévi önkéntes kezdte meg katonai szolgálatát és lett később tényleges állományú tiszt. Katonai pályafutása Budapest ostromának befejeztével zárult, amikor is mint ezredes, szovjet hadifogságba került. A hadifogságból 1948. június 30-án érkezett haza Magyarországra, ahol is három gyermeke várta, akik felesége elhunyt után rokonoknál találtak otthonra. Élete a későbbiek során a volt magyar királyi Honvédség egykori tisztjeiéhez és tábornokaiéhoz hasonlóan alakult: különböző fizikai munkák, nyugdíjmegvonás, megfigyelés – és a sor hosszan lenne folytatható.

Emlékezése – amelyet a közreadó Katona András, Lakatos Ferenc dédunokája, hadinaplónak nevez – alapvetően két nagy egységre tagolódik. Az első részek a szerzőnek a *Magyar Katonai Szemlé*ben 1936 és 1940 között megjelent írásait tartalmazzák. Lakatos Ferenc ezen írásaiban a világháborúban meg- és átéltekkel ismertette meg az olvasóit. A haditapasztalatok a következő katonanemzedékek számára adhattak kapaszkodót. A szerző érdekesen és olvasmányosan számolt be katonaeletének történéseiről, a harci tapasztalatairól, a haditettekről, amelyekkel a korábban felsorolt kitüntetések kiérdemelte. Ezek jogosították fel arra, hogy az 1921-ben létrejött Vitézi Rend tagjai sorába kérje a felvételt, amelynek 1922-ban tagja lett.

Lakatos Ferenc katonai pályafutása szorosan kötődött Sopron városához. Az ott működő II. Rákóczi Ferenc Reáliskolai Nevelőintézet – amelynek a neve 1920 és 1944 között számos esetben változott – tanáraként működött hosszú évekig. Később csapattiszti beosztásokban szolgált. Csapattestével részese volt az ún. bécsi döntések eredményeként bekövetkezett területi visszacsatolásoknak.

Harcokban csapattestével az 1944 őszi magyarországi harcok során vett részt. Ezekről a harcokról és a magánélet eseményeiről olvashatunk beszámolót. Naplószerűek a feljegyzések, mivel napi eseményekről szólnak, de néha úgy véli az olvasó, hogy azok is a történetek után íródtak. Erre egy-egy név vagy esemény téves megnevezése kapcsán gondolhatunk. Az emlékezéseknél ez szinte természetes, mivel a szerző nem korabeli feljegyzéseit vette elő – ha voltak ilyenek –, hanem az

emlékezetére és a különböző megmaradt dokumentumokra, fényképekre épített.

Fényképek, dokumentumok – írtam. Ezek a kötetnek külön értéket adnak: az első és a második világháború éveiben készített fotók, tisztársak, helyszínek – utóbbiak számos esetben térképen megrajzolva –, események, családtagok. Ha valaki képet szeretne kapni mindarról, hogy egy alsó középosztályba tartozó család fiából miként lesz tényleges állományú katonatiszt a két világháború közötti Magyarországon és az miként éli meg az akkori időket, akkor jól teszi, ha kezébe veszi Lakatos Ferenc könyvét.

A szerzőnek, valamint a kéziratot közreadó Katonai Andrásnak és a szerkesztőnek és egyben lektornak, Nagy Balázs Albertnek köszönhetően jól dokumentált, jegyzetekkel alaposan ellátott könyvet vehetünk a kezünkbe. Igaz az utóbbi – mármint a kézbevétele – nem túl egyszerű feladat. A 673 oldalas, minőségi papíron közreadott munkát igazán íróasztalra helyezve lehet jól olvasni. A forgatása sem egyszerű, de megéri az olvasásra fordított időt.

S miért? – tehető fel a kérdés. Azért – vélem én – mert a Magyar Királyság két világháborús történetét valóban megérteni csak akkor lehet, ha az események különböző tanúinak, részeseinek a saját szemszögből megélt és megírt történeteit is megismerjük. Másként emlékezhet ugyanarra az eseményre az „egyszerű” honvéd, megint másként az annak parancsot kiadó katonatiszt. Más szintről látja mindezt a csapattest- vagy seregtestparancsnok, a politikus és a „külső szemlélő”. Utóbbiak sorába tartozik a (had)történész is, aki a korabeli források segítségével igyekszik bemutatni a múlt

történeteseit, próbálja megtalálni a különböző döntések indokait, alapjait. S hogy ez minél jobban sikerülhessen, ahhoz az szükséges, hogy az egykori szereplők feljegyzéseit, naplóit is forgassa. Mert naplók, emlékezők – amint ezt Lakatos Ferenc kézirata is igazolja – akkor is készültek, igaz, legtöbb esetben csak a családtagoknak, barátoknak íródtak. Az 1950-es, 1960-as, 1970-es évek nem igazán kedveztek a második világháború történeteseit – és abban Magyarország szerepét – a maguk szemszögéből és nem az elvártak szerint megírt kéziratok megjelentetésének.

Vajon mennyi visszaemlékezés kézirata rejtőzkhethet/lappanghat még? Az elmúlt három-négy évtizedben már szép számmal láttak nyomdafestéket; érdemes volt közreadni azokat.

Amennyiben a most ismertetett – nem nagy példányszámban közreadott – munkát ismét kiadnák, annak örülnék, és annak is, ha a betűméreteken a kiadó változtatna, valamint a tévedéseket, pontatlanságokat kiigazítaná. Jó lenne bizonyos esetekben a hivatkozott korabeli újságokban megjelenteket szó szerint idézni, a rendfokozatokat, neveket pontosítani – pl. Bánó Kálmán, Kratochvil (1919-ben még Kratochwill) Károly –, az összecszerélt személyek – Röder Vilmos „jegyzetelve” öccse, Röder Jenő helyett – kilétét tisztázni.

Végezetül hadd ismételjem meg azt, amire korábban is utaltam: érdemes a könyvet kézbe venni és elolvasni. Múltunk megismeréséhez sok hasznos adalékkal szolgáló olvasmány, amely néhány családtag Lakatos Ferencre emlékező írását is tartalmazza.

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2024. (152. évf.) 2. sz.
133–134. old.*

Budapest ostromáról – más szemmel

Naplók az óvóhelyről. Budapest ostroma civil szemmel.

*Szerkesztette: BANK BARBARA – MIHÁLYI BALÁZS –
TÓTH GÁBOR.*

NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA, BUDAPEST, 2021.

630 OLD.

1944. december 24-e és 1945. február 13-a között 52 napos ostromot élt át Budapest és annak lakossága. Nem kevesen veszítették el az életüket az ostrom során, döntően a szovjet Vörös Hadsereg katonáinak köszönhetően, de voltak áldozatai a nyilas-hungarista atrocitásoknak, az éhezésnek, betegségeknek is. S hogy miként élték meg az emberek ezeket a napokat, arról már sokféle feldolgozás született. Ungváry Krisztián, Hingyi László, Számvéber Norbert, Tóth Gábor, Mihályi Balázs és mások szakmunkás, illetve német, szovjet, bolgár hadtörténészek írásai alapján az ostrom katonai története gyakorlatilag „feldolgoztatott”, de vajon mennyit és miként foglalkozott a szépirodalom, a filmművészet és a történelemtudomány a mindennapok történéseivel? Természetesen lehet utalni Darvas József *Város az ingóványon*jára, a *Budapesti tavasz* című filmre és számos más alkotásra, nota bene Illés Béla egykoron megírt, a valóságtól igencsak távol álló, de szinte kötelező olvasmánynak számító írásaira.

Az azonban, hogy mire is emlékeztek egyesek, milyen naplók íródtak az ostrom alatt, ki mit jegyzett fel utólag a családtagok számára – kevesebb publicitást kapott. Ha valaki keresgél, természetesen talál ilyen mun-

kát is, de egy igazán vaskos kötet csak a közelmúltban látott napvilágot Mihályi Balázs és Tóth Gábor összeállításában, akiket szerkesztőként Bank Barbara, lektorként Stark Tamás segített.

E „négyes fogat” jóvoltából színvonalas kötet született. Korabeli naplórészletek, feljegyzések, emlékezések. Kerületenként: I. kerület (a Várnegyed), II. kerület (Rózsadomb), III. kerület (Óbuda), V. kerület (Belváros), XI. kerület (Gellérthegy), XII. kerület (Hegyvidék), továbbá egy nagykovácsi napló.

Férfiak és nők, fiatalok és idősebbek emlékei az ostromról, az átélt szenvedésekről, zabrálásról, erőszakról, reménykedésről.

A korabeli feljegyzésekben a szovjet Vörös Hadsereg katonáit ellenségnek, míg a magyar és német katonákat a „mieinknek”, illetve felszabadítóknak nevezték. Sokan hitték – vagy inkább csak remélték –, hogy a német és magyar csapatok majd felszabadítják a város budai oldalát, és... Ez azonban hiú remény maradt. A napok többnyire az óvóhelyeken, a mindennapi ellátási gondokkal fűszerezve teltek, halottak a barátok, ismerősök, rokonok között. Kit aknatalálat ért a bolt előtti sorban álláskor, kit eltévedt (?) golyó, másokat a család nőtagjai becsületének védelme során ért el a végzete.

A szovjet Vörös Hadsereg általános erkölcsi állapotról és a polgári lakossággal szembeni fellépéséről terjedő hírek nem bizonyultak alaptalannak. Aki tehetett, igyekezett elkerülni a „felszabadítókat”, akik nem egy esetben „megszabadítók” voltak. Megszabadították az emberek többségét az értékesebb, vagy csak annak vélt – mert csillogott-villogott az a „valami” – ingóságaitól.

A vörös katonák kar- és zsebórák iránti olthatatlan vágya közismertté vált, és szinte minden magyar családtól elkerült egy-egy ilyen „apróság” a pufajkák zsebébe.

Természetesen a nők legalább olyan keresettek voltak, mint az órák. Scholz Ernő 1945. január 30-án a következőt jegyezte fel naplójába: „Délután fél 3-kor megjelentek az első oroszok. Utána óraszedés 3 ízben, majd szörnyű éjszaka.” Két nappal később – 1945. február 1-én – pedig a következő mondatok: „Napközben sokszor oroszok. Este kezdődik újból a nők válogatása, de megjelenik a barátunk. Utána nyugalom.” Ilyen is volt. 1945. február 7-én már másról szól a bejegyzés: „Lódögtetés. Találkozás Montagh doktorral. Két orosz elviszi a legértékesebb holminkat és élelmünket.”

Az emlékezet, a korabeli naplók és feljegyzések nem egy esetben hitelesebbek, mint az utólagos feldolgozások. A jelzett írásokat nem szépíti meg a távolság, a későbbi hatások és az elvárások. Fontos forrásai a múltunknak és mindazon történeseknek, amelyekről évtizedekig másként illett/kellett írni és beszélni. Ma már kell és lehet is írni, beszélni mindarról, ami közel nyolc évtizeddel ezelőtt történt Budapest ostromának idején. Sajnos azok közül, akik mindezt átérték, már nem sokan lehetnek közöttünk, pedig lehetséges, hogy ma már elhinnénk nekik azt, amiről néha titokban meséltek, de akkor a tanult történelem okán hitetlenkedtünk, mint Tamás...

A hihetetlennek gondolt történetek döntő többségéről kiderült, hogy igazak, a hitelesnek vélt állításokról pedig kiderült, hogy többnyire legendák. Egy barátom, kiváló történész – saját szülőföldjén szerzett gyermekkori tapasztalatai nyomán egyszer úgy fogalmazott: a

megélt és a megírt történelem tényei nem mindig esnek egybe. Ez pedig több mint sajnálatos – mondom/írom én. Ezért is szükséges, hogy a megírandó történelemhez a megélt történelem megfelelő forrásokat adjon. E kötet, úgy vélem, ilyen. Hitelesen eligazít. Ha csak ennyit tesz, akkor már érdemes volt összeállítani, közreadni, olvasásra ajánlani!

*Megjelent: Magyar Napló, 2022. (XXXIV. évf.) 2. sz.
67–68. old.*

Egy elfeledett diplomata és tettei

TÖRÖK BÁLINT: *Farkas esz meg, medve esz meg...
Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi
Mozgalom.*

EURÓPAI PROTESTÁNS MAGYAR SZABADEGYETEM,
BASEL–BUDAPEST, 2004. 268 OLD.

A XX. századi magyar történelem 1930-as, 1940-es évekbeli történései a viszonylagos alapos kutatások ellenére is tartogatnak még feltárásra érdemes dolgokat. Ilyen például a második világháború időszakának egyik alig ismert szerveződése, a Magyar Függetlenségi Mozgalom. E mozgalom, amely a nevében megfogalmazottnak megfelelően a magyar függetlenségért, önállóságért igyekezett tenni, illetve a háborúból szeretett volna segíteni kivezetni az országot, kevés hivatalos figyelmet és elismerést kapott az eltelt közel hat évtized során. Róla, vele kapcsolatban főleg külföldön jelentek meg kisebb publikációk, többnyire emlékezések.

A közelmúltban Török Bálint – a jelzett korszak, illetve mozgalmak, események elkötelezett kutatója – vállalkozott arra, hogy Szent-Iványi Domokos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter életútjának felvázolásával együtt szóljon ezen kísérletről (is).

Munkája alapvetően Szent-Iványi Domokos kéziratban fellelhető hatalmas kéziratára, pontosabban kéziratára épül és a témához köthető emlékezésekre, feldolgozásokra alapoz. Levéltári források csak kis számban kerültek feldolgozásra, hiszen a mozgalom történetéről egykoron jelentős mennyiségű iratanyag nem keletkezett és a megmaradt, ahhoz köthető anyagok többsé-

ge is még lappang valahol. Ennek természetesen oka van, mégpedig alapos. Az ország német megszállását (1944. március 19.) követően a magyar kormányservek, hivatalok, a Magyar Királyi Honvéd vezérkar főnöke ügyosztályai, de számos más hivatal és intézmény is megsemmisítette azon iratait, amelyek kompromittálók lehettek (volna) a nyugati szövetséges hatalmak felé tett különböző magyar kísérletekre, illetve az abban közreműködő személyekre.

Szent-Iványi Domokos ezen kísérleteknek részese, egyik szervezője volt. A fiatal kora ellenére is tapasztalt diplomata számos történés cselekvő részese, szervezője volt. Mint egykoron Teleki Pál támogatottja és elképzeléseinek ismerője, igyekezett megtenni mindent azért, hogy Magyarország a második világháború küzdelmeiből a lehető legkisebb veszteséggel kerüljön ki. Az ő és társai kísérletei azonban nem sok eredménnyel jártak. Tetteiket nem értékelték, működésük a feledés homályába veszett. Hogy miért? Mert 1945-ben, illetve azt követően a Magyar Függetlenségi Mozgalom tagjai, pontosabban döntő többségük a Független Kisgazda-, Földmunkás-, és Polgári Párt soraiban igyekezett politizálni, illetve ezen párt szakértői gárdáját alkották. E párt azonban 1947-re gyakorlatilag elveszítette lehetőségeit és vezetőit is. Tagjai, munkatársai közül csak a kollaborációra hajlók kaptak még némi lehetőséget a magyar politikában, ami inkább az egyéni egzisztenciális problémáktól mentes életet, mint a politikai életben való érdemi munkát jelentette a számukra. Szent-Iványi Domokos ezt nem vállalta. Ő visszahúzódva élt és dolgozott. Olyan kéziratot készített el a magyar külpolitikáról, amely hosszú éveken keresztül a magyar történé-

szek tucatjainak szolgált – és szolgál részben még ma is – forrásul. Elveszett forrásokat pótol a kézirat és a szerző, Szent-Iványi Domokos, mint a téma értője, a korszak megélője, bizonyos történetek formálójája, alapos és hiteles képet fest a két világháború közti időszakról.

Szent-Iványi Domokos 1944 szeptemberében tagja lett a Moszkvába induló fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére összeállított delegációnak és a moszkvai tárgyalások után is szakértője az ott létrejött Moszkvai Magyar Bizottságnak. Voltak, akik azt feltételezték, hogy talán még a jövőendő Magyarországnak is a külügyminisztere lehet, de nem lett az.

Ma már közzismert és „büntetlenül” le is írható, hogy az ún. Ideiglenes Nemzeti Kormány nem Debrecenben, hanem Moszkvában alakult meg. A Szovjetunió politikusai döntöttek az összetételéről. Debrecen csak a történelmi helyszín, ahol a sebtében összehozott Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjai csak „bólintottak”. E bólintások határozták meg a későbbiekben is Magyarország sorsát, melynek másként remélt alakulásáért sokat tett Szent-Iványi Domokos, de nem eleget ahhoz, hogy 1990 előtt már egy független, demokratikus Magyarország létezhesen. S ez nem az ő hibája!

Az utókor csak tisztelettel és megbecsüléssel emlékezhet az egykori diplomatára, köztisztviselőre, akinek a működését ma már barátai jóvoltából emléktábla is idézi egykori lakóházának (Budapest, Kecskeméti utca 6. sz.) falán.

Török Bálint könyve amint említettem nem csak Szent-Iványi Domokosról, de a Magyar Függetlenségi Mozgalomról is szól, amelynek története – e könyvet leszámítva – alig feldolgozott, és amelynek a feltárása

fontos lenne a magyar múlt megismerésének a szempontjából. Fontos lenne a mozgalom helyének pontos meghatározása a XX. századi történelmünkben, objektíven és kritikusan bemutatva annak működését, mert ebben a kötetben érződik néha a heroizálás és bizonyos történések, személyek téves, pontatlan megítélése.

Lehet, hogy ez a feladat is Török Bálintra vár még?

Megjelent: Bécsi Napló, 2005. (XXVI. évf.) 2. sz. 12. old.

És azután a sötétség

SULYOK DEZSŐ: *Két éjszaka nappal nélkül.*

ÉGHAJLAT KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 2004. 496 OLD.

A XX. századi magyar történelem egyik legizgalmasabb, nem kevés ellentmondástól terhes időszaka az 1945 és 1947 (mások szerint 1945 és 1949) közötti.

Az emlékezők és a történészek is csak „koalíciós korszaknak” nevezik ezt a néhány rövid esztendőt, amelyet nyugodt szívvel mondhatnánk a kommunista hatalomátvételt előkészítő éveknél is. De vajon miért?

A válasz néhány szóban is megfogalmazható lenne: azért, mert a látszatdemokrácia időszakában a korlátozott szuverenitású Magyarországon nem az történt, amit az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon megválasztott magyar törvényhozás jónak látott, hanem az, amit a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mindenkor szovjet vezetője engedélyezett.

Ha csak ezt mondanánk ki, akkor bizonyára sokan vélekednének úgy, hogy nem látjuk azokat a demokratikus kezdeményezéseket és vívmányokat, melyek az adott időszakra jellemzőek (voltak). A választójog bővítése (1947-ben jelentős szűkítése!), a földosztás, stb. Ezek valóban olyan változások voltak az 1945 előtti magyar viszonyokhoz képest, amelyek több mint figyelemre méltóak, de vajon meddig voltak érvényben és független, demokratikus Magyarországot, valóban európai országot eredményeztek-e?

A tények azt bizonyítják, hogy nem. S hogy miért nem, erre is választ kaphatunk Sulyok Dezső könyvéből. A szerző 1947-ben, Magyarországról történt me-

nekülése után írta művét, amely 1948-ban jelent meg a svájci Thomas Verlag jóvoltából német nyelven – *Zwei Nächte ohne Tag* –, hogy több mint félévszázados késsel magyarul is olvasható legyen.

A szerző, Sulyok Dezső a két világháború közötti Magyarországon a helyi (pápai) közéletben vett részt, de egy cikluson keresztül (1935–1939) országgyűlési képviselő is volt. A kormánypárt tagja, majd független képviselő, később kispap, politikus. A rövid ideig csendőrtisztként is szolgált, később ügyvédi tevékenységet folytató Sulyok a magyar függetlenségi mozgalom ismert személyiségévé vált 1944–1945-re. Az ország német megszállását követően internálták, és hasonló sors várt rá a nyilas-hungarista hatalomátvételt követően is.

Szabadon bocsátása után vidéken bujkált és reménykedve várta a „felszabadítókat”. Az első – oly sokszor és oly sokak által emlegetett „davaj csaszü” mondattal kezdődött – találkozás azonban sokakhoz hasonlóan őt is kiábrándította. Ettől függetlenül úgy vélte, az új Magyarország építésében részt kell vennie. Előbb Pápa polgármestere, majd nemzetgyűlési képviselő lett.

Működése során megismerte a kor viszonyait, a szovjet megszállók viselkedését és az egyre lehetetlenebb körülményeket. Rádöbrent arra, hogy a rendeletek, az előírások, a törvények mit sem érnek, ha nem fogadják el őket a szovjetek. Sem a helyi közigazgatás, sem az ország nem működik a szovjet igen nélkül, az pedig mindig annak a függvénye, hogy a magyar kommunisták – a szovjetek ötödik hadoszlopa, ahogy Sulyok méltán nevezi őket – mit támogatnak, és mit javasolnak.

A Pénzügyi Központ elnöki tisztébe emelkedett

Sulyok, aki egyben a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt egyik meghatározó személyisége is volt, szomorúan tapasztalta a magyar belpolitika alakulását, az elkerülhetetlen végzet – a kommunista hatalomátvétel – felé történő sodródást.

Amikor látta, hogy pártja megosztott, sorra-rendre behódol a kommunista követeléseknek, és vezetői – élükön Tildy Zoltánnal – bólogató figurákká váltak, új pártot alapított. A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártból vele együtt kizárt képviselőtársaival karöltve megalakította a Magyar Szabadságpártot. E párt mindössze néhány hetes működést és egy tíz lapszámot megért újságot (*Holnap*) tudhatott maga mögött, s amikor feloszlott, a vezetői a kapott és szerzett lehetőségekkel élve külföldre távoztak.

Sulyok Dezső és társai voltak a kommunista „szalámi taktika” első áldozatai. Látták és tudták mi történik, de tenni érdemben képtelenek voltak. Amivel próbálkozhattak kevés volt, ami rájuk várt volna – Andrassy út 60., börtön, internálás, bíróság – soknak látszott. Maguk és családjuk életét mentendő távoztak külföldre és próbálták felhívni a világ közvéleményének a figyelmét a magyarországi helyzetre (is), mely ugyanolyan volt, mint a romániai, a bulgáriai, a lengyelországi.

Sulyok a politika szereplőjeként közeli kapcsolatba került a hatalom számos későbbi birtokosával. Kitűnően jellemzi a kommunista, szociáldemokrata, kisgazda és parasztpárti vezetőket. Látta és megírta az „egy tál lencséért” magukat és pártjukat eladókat, a kommunisták ügynökévé szegődötték sorsát. Rájött – kissé megkésve ugyan –, hogy Rákosiéknak csak ideig-óráig volt szükségük bárkire is. A pillanatnyi szövetséges néhány

hét, esetleg már pár nap múlva ellenségnek számított. Addig használtak valakit, amíg szükség volt rá, s azt követően örülhetett az illető az életének.

Sulyok rádöbbenése – számos polgári politikustársához hasonlóan – megkésett volt. Bár az is igaz, hogy egy megszállt országban vállalni csak ennyit lehetett. Lehetett volna még azt tenni, amit kevesen vállaltak: szembefordulni a megszállókkal és a kommunistákkal. Igaz, akik ezt tették, az életükkel játszottak.

A következetesen magyar és európai értékrendet képviselő Sulyok a megoldást – Magyarország jövője szempontjából is – az Európai Egyesült Államok létrejöttében látta. 1946–1947-ben úgy vélekedett, ez hozhat megoldást Európa bajaira és adhat új értelmet a politikai és gazdasági életnek. Az Európai Unió létrejötte igazolta egykori elképzeléseit, de annak megszületését már nem érthette meg. Nem kevés elképzelésében, álmában csalódva 1965-ben elhunyt. Élt hatvannyolc évet.

Sulyok Dezső élete hatvannyolc évéből annak közel kétharmadát Pápán töltötte. A dunántúli kisváros volt eszmélésének és politikusi pályafutása egy részének a színtere. A kisvárosi lét ellenére is képes volt európaiként tekinteni a világra. Látta a két világháború közötti korszak hibáit, reformokért kiáltó helyzetét, de nem hitte, hogy a remélt változások helyett csak „éjszakák váltják” egymást. Számára a német megszállás (1944. március 19.) és a nyilas-hungarista hatalomátvétel (1944. október 15–16.) ugyanis éjszakát jelentett, melyet nem a nappal, hanem az újabb éjszaka a szovjet megszállás követett. Ezen éjszakákban a magyar függetlenségi mozgalom, illetve a koalíciós időszak legfeljebb szerény gyertyafényt adhatott a reménykedőknek, hogy

azután jöjjön a teljes sötétség, melynek elmúltá közel fél évszázad után következett be, s amelyben azok is segítettek, akik távol élve a Hazától éltették a reményt, és bíztak egy jobb jövő eljövételében.

Hogy érdemes volt-e, azt mindenki maga döntheti el, az viszont állítható, hogy érdemes volt Sulyok Dezső emlékezését közreadni magyar nyelven is. Az idő távlatá és számos ténybeli tévedése ellenére is fontos könyv, hiszen egy kortárs azonnali benyomásait rögzíti. Mindenféle segítség, forrás nélkül nyolcvanhat nap alatt készült el a kézirat 1947 második felében, a kényszer szülte emigrációban, megpróbálva felrázni a nyugatot és felnyitni az emberek szemét.

A magyar nyelvű kiadás már a múltat idézi, ezért is lett volna célszerű a rövid előszó mellett egy kísérő tanulmányt készíteni a kötethez, a műben szereplő személyekről, eseményekről jegyzeteket adni, a ténybeli hibákat, tévedéseket pedig javítani. Kovács Bélát, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt főtitkárát az oroszok letartóztatták és elhurcolták, de nem végezték ki. Sulyok Dezső ezt 1947-ben még nem tudhatta, mi viszont már igen, mint ahogy azt is, mit tett vele a szovjet kényszers munkatáborban eltöltött mintegy tíz esztendő. Többek között ettől tartottak Sulyok Dezső és politikustársai, és óvni próbálták Magyarországot attól, ami a „felszabadulással” együtt érkezett.

*Megjelent: Magyar Napló, 2005. (XVII. évf.) 2. sz.
41–42. old.*

Írások az emigrációban

KOVÁCS IMRE: *Virtuális Magyarország. Politikai írások 1948–1980. Válogatta, szerkesztette, az utószót írta és a jegyzeteket készítette: SZABÓ A. FERENC.*

MAGYAR NAPLÓ KIADÓ, BUDAPEST, 2005. 279 OLD.

A XX. századi magyar progresszió – mily sokat használt kifejezés egykoron – egyik ismert(?) személyisége volt a falukutató, szociológus, politikus, közgazdász Kovács Imre. S hogy miért a kérdőjel mégis a neve mögött (ha csak zárójelben is)? Mert kényszerű migrációja – 1947 – után Magyarországon az elhallgatás jutott neki osztályrészül. Mindössze szűk szakmai körök tagjai – szociológusok, történészek, irodalmárok – olvasták/olvashatták az 1945 előtt, illetve az 1945 és 1947 között keletkezett írásait, azon írásokat, amelyek a két világháború közti Magyarország társadalomtörténetének, társadalmi viszonyainak a megismeréséhez elengedhetetlenek.

Kovács Imre alig huszonegynéhány évesen már olyan – a két világháború közti Magyarországon meghatározó – folyóiratokban publikált mint a *Magyar Szemle*, a *Válasz*, a *Kelet Népe*...

A vidéki református családból származó, tanulmányait nehéz anyagi körülmények között folytató Kovács Imre a fiatal népi írók, szociológusok, értelmiségiek által létrehozott Nemzeti Parasztpárt egyik meghatározó személyisége lett. 1944-ben aktív résztvevője a német-, illetve/és nyilasellenes mozgalmaknak – korábban a *Néma forradalom* című munkájáért fogházbüntetésre ítélt „vádlott” – 1945-ben rövid ideig szovjet „hadifo-

goly” és meghatározó alakja a társadalmi átalakulás lázában égő új Magyarország politikai életének.

Kovács Imre azonban nagyon gyorsan felismerte, hogy az ún. demokratikus pártokat a Magyar Kommunista Párt csak ki- és felhasználja célja – a hatalom teljes birtoklása – érdekében.

Ő egy nyugati típusú demokrácia felépítésében hitt és remélte annak megvalósulását, melyben a magyar vidéknek, a magyar parasztságnak meghatározó szerep jut(hat). 1947 augusztusa után – az ún. kékcédulás országgyűlési választásokat követően – egyértelművé vált, hogy ez az elképzelés csak álom marad. A sztálini Szovjetunió és annak magyarországi helytartói másként látták Magyarország jövőjét.

Kovács Imre látva a magyarországi helyzet kilátástalanságát, az emigrációt választotta. 1947-től kezdődően távol élt hazájától. Előbb Svájcban (1947–1949) majd az Amerikai Egyesült Államokban (1949–1980) élt és dolgozott. Amikor néhány, fizikai munkával eltöltött esztendő után a Szabad Európa Rádió munkatársa lett, nagyobb lehetősége nyílt a publikációs tevékenységre. A nyugati magyar emigráció egyik legtöbbet publikáló alakja lett, írásai főleg a magyarországi helyzettel foglalkoztak, de kitért az európai – azon belül is a közép-európai – viszonyok elemzésére is, hiszen jól tudta, hogy a magyar valóság mindig is a nagy összefüggések alakulásának a következménye volt a történelem folyamán.

Kovács Imre írásainak döntő többsége a *Látóhatár*, illetve annak „utóda” az *Új Látóhatár* hasábjain jelent meg, de szerzője volt többek között a *Nyugati Hírnök*-nek, az *Irodalmi Újságnak* és számos nyugati magyar havilapnak, folyóiratnak is.

A Magyar Napló Kiadó jóvoltából megjelent kötetben összegyűjtött írásai – melyek munkásságának csak részéről adnak képet – a *Politikai írások 1948–1980* alcímet viselik. A kötet szerkesztője – a Kovács Imre munkásságát jól ismerő – Szabó A. Ferenc, a jelzett időszak általa legfontosabbnak vélt írásait gyűjtötte egybe. A válogatás elvei számomra egyértelművé teszik, hogy a kötetből a politikus Kovács Imre arcképe bontakozik ki, azé a Kovács Imréé, aki az emigráció éveiben is alapos és tájékozott volt a magyar és az európai valóságban.

Kérdés, hogy ezen írásoknak, illetve azok közreadásának mi a jelentősége? Szükséges volt-e azoknak a közreadása az 1990 után új útra lépett Magyarországon?

Magam úgy vélem, hogy igen. Gondoljunk csak bele: a közel fél évszázad alatt hány generáció nőtt fel Magyarországon, amelynek tagjai közül sokan nem is hallották/hallhatták Kovács Imre nevét, nem találkozhattak írásaival. Pedig Kovács Imre írásai fontos írások. Az 1945 előtt készült tanulmányok, könyvek ugyanúgy, mint a kényszerű emigrációban írottak. Kovács Imre hazájától távol is minden esetben annak a sorsával foglalkozva, írásaival a megoldás lehetőségét kereste, és remélte Európa szovjet uralom alatt álló részének, így Magyarországnak is a felszabadulását.

Ezt ő már nem érthette meg. Halála előtt egy esztendővel, 1979-ben megjelent könyvének címe *Magyarország két megszállása. A Magyarország megszabadulása/felszabadulása* – a recenszens önkényesen kiötölt könyvcíme – már nem készülhetett el. Hatvanhét esztendő korában Kovács Imre elhunyt. Ha még tíz esztendő adatik a számára az életből, akkor egy másik Magyarország születését is megérthette volna. S való-

színűleg sokak számára elgondolkodtatók lehettek volna Borbándi Gyula – a nyugati magyar emigráció történetének legalaposabb ismerője – 1989-ben írott sorai: „Kovács Imre az emigrációba került politikusok között nemcsak arról volt ismert, hogy mindenki másnál nagyobb figyelemmel kísérte a világpolitika és a kelet-közép-európai közállapotok alakulását, hanem arról is, hogy bele tudta élni magát a nyugati, elsősorban az amerikai államférfiak és politikusok gondolkodásmódjába, annak alapján és a nyugati nyelvhasználat tekintetbe vételével fogalmazta meg a maga mondanivalóját. A halála után bekövetkezett magyarországi változásokat előre látni nem lehetett, de az valószínűnek tetszett, hogyha bekövetkeznek olyan állapotok, amelyekben emigráns politikusok iránt érdeklődés mutatkozik Magyarországon, azok között tárgyismerete, józansága és realitásérzéke miatt Kovács Imre – előkelő helyen – mindenképp ott lesz.”

Kovács Imre halála miatt nem lehetett ott, ahogy mások más okok miatt nem. Hogy miért? Talán egyszer erre is megkapjuk majd a választ. S ezen válasz megértéséhez, elfogadásához is jó, ha elolvassuk Kovács Imre kötetbe gyűjtött írásait. Érdemes olvasni azokat! S megértésükhöz, a korban való elhelyezésükhöz hasznos segítséget nyújt Szabó A. Ferenc utószava, illetve jegyzetei.

E kötettel a Magyar Napló immáron a második Kovács Imre válogatást adta közre (2003-ban, ugyancsak Szabó A. Ferenc szerkesztésében jelent meg Kovács Imre *Tanulmányok 1935–1947* című kötete) és csak remélni lehet, hogy lesz még újabb kötet is, mert Kovács Imre munkássága nem szabad, hogy a feledés homályába vesszék. Nagyobb érték az annál!

Áttekintés a XX. századi Magyarországról

DEÁK ISTVÁN: *Maratoni életem. Emlékirat.*

KRONOSZ KIADÓ, BUDAPEST, 2023. 384 OLD.

Egy ország történelmét sokféle módon lehet megismerni (tankönyvek, tudományos szakmunkák, ismeretterjesztő előadások, dokumentumfilmek, személyes élmények és „átélések”). Mindezek összessége sem ad olyan képet az adott időszakról/korszakról, amelyre mindenki azt mondhatja: így történt, így hiteles. Többször elgondolkodtam, hogy vajon miért látjuk másként a történeteket, miért véljük azt, hogy a mi ismeretünk biztosabb, mint a másiké, és miért kellene mindenkinek úgy vélekedni, ahogy magunk vélekszünk?

Nem igazán tudom a választ ezekre a kérdésekre, de azt mindig is elfogadtam, ha a történeteket elmesélő, megíró személy a saját élményei alapján írja meg a személyes történetét. Ilyen személyes történetnek/történelemnek vélem néhai Deák Istvánnak (1926–2023), az Amerikai Egyesült Államokban ismert és elismert történészprofesszornak (Columbia University in the City of New York) a könyvét, *Maratoni életem. Emlékirat.*

Deák István 1926-ban született Székesfehérvárott, jómódú zsidó család gyermekeként, majd számos hit-társához hasonlóan katolizált. Könyvében sokat foglalkozik azzal, hogy a magyarországi zsidóság helyzete milyen is volt a két világháború közötti Magyarországon, sikerült-e és mennyire a magyar nemzet részévé válniuk, és a magyar nemzet mennyire fogadta be az asszimilánsokat? Családja férfitagjai a Nagy Háború éveiben

tartalékos tisztként harcoltak a különböző hadszíntereken, kitüntetésekért érdekeltek ki, és büszkén viselték azokat.

Deák István a második világháború évei kapcsán saját emlékeit felidézve ír – bizonyos kérdésekben megértően, más kérdésekben kritikusan – a magyar belpolitikáról, az ország helyzetéről és a „zsidókérdésről”. A magyarországi zsidóságot ért jogkorlátozó intézkedések ellenére Deák István úgy látta, tapasztalta, hogy „...1943-ban és 1944 első két hónapjában a magyar zsidók olyan biztonságban éltek a hivatalosan antiszemita Magyarországon, mint kevés más európai országban. [...] Azokban az években az európai zsidóság a lengyelországi gázkamrák és a bukaresti vagy budapesti kávéházak között oszlott meg. Tudjuk, hogy azok a szlovák vagy lengyel zsidók, akiknek sikerült az ottani gettókban Magyarországra menekülni, döbbenetben nézték, amint a nagy zsidó ünnepek idején például a Dohány utcai zsinagógánál díszegyenruhás, fehér kesztyűs rendőrök irányították a forgalmat, miközben elegáns bundáikban vonultak felélszerezett gazdag zsidó hölgyek. Hiába követelték a szélsőjobboldali képviselők és német szövetségeseink is, a magyar zsidókra ekkor még nem tűzték sárga csillagot, nem zárták őket gettókba és nem deportálták őket »Keletre«, vagyis a náci haláltáborokba.”

Deák István és szűkebb családjának szinte minden tagja túlélte a világháborút. A budai ciszttereknél jeles eredménnyel tett érettségi vizsgát követően azonban nem az egyetem, hanem a munka következett. A világháború utolsó éveiben munkaszolgálat, ami a cserkészlet után nem tűnt számára megerőltetőnek, majd 1945-től könyvkereskedő, illetve annak „segédje”, ké-

sőbb „üzletvezetője” lett. Németül, franciául, angolul is kiválóan beszélt, és ahogy akkoriban illett, a latin sem okozott számára túl nagy gondot, ahogy az ógörög sem.

Gondot számára az ország életében bekövetkező változás okozott. A kommunisták hatalomátvétele, amelyet a történetírás 1947–1948-ra tesz – jöllehet az 1945 és 1947 közötti időszak történéseit is ők határozták meg a Magyarországot megszállva tartó Szovjet Hadsereg támogatásával –, Deák Istvánt arra ösztönözte, hogy „országot váltson”, országot és nem hazát, mert Deák Istvánnak a hazát mindig is Magyarország jelentette. Életének alig 22 évét töltötte a szülőföldön, míg 75 évet külhonban – Franciaország, Nyugat-Németország, Amerikai Egyesült Államok –, de nyelvét, kultúráját soha nem felejtette el.

A Szabad Európa Rádió egykori munkatársa, aki korábban Párizsban a Sorbonne-on egyetemi diplomát szerzett, az Amerikai Egyesült Államokba került, és ismert, elismert szakértője lett Kelet- és Közép-Európa történetének. Egyetemi tanárként – University Columbia in the City of New York – sok százakkal ismertette meg a térség történelmét, mint annak kiváló kutatója és tudója. Különösen érdekelte az Osztrák–Magyar Monarchia története, a haderő, a nemzetiségi viszonyok kérdése. Számos munkát jelentetett meg ezen témákból, melyek közül idővel Magyarországon is megjelenhetett néhány. Igaz, néha kissé más címmel, mint az eredeti angol nyelvű kötetek, nehogy valamilyen „áthalást” érezhessen az olvasó.

Deák István 97 esztendőit élt meg. Emlékirata a XX. századi Magyarország történetének őszinte, személyes meglátásokon és tapasztalásokon alapuló bemutatása.

Olyan munka, amit érdemes kézbe venni és elolvasni, mert tanulságos, amit Deák István a második világháború alatti kollaborációról, holokausztról, zsidókérdésről, magyarországi ellenállásról, munkaszolgálatról ír. Olyan kérdéseket vet fel, amelyeket illene megválaszolni; emlékirata példát adhat arra, hogy miként lehet és kell a történésznek megtartania a távolságot választott témájától, és érzelmektől mentesen bemutatni az adott időszak/korszak történetét.

Magam számos alkalommal találkoztam Deák Istvánnal. Először 1986-ban Bécsben, az Osztrák Hadilevéltárban: a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként kutathattam, és próbáltam eligazodni a XIX. századi katonai iratokban. Az ugyanott és akkor kutató Hajdú Tibor mutatott be Deák Istvánnak. Örültem, hogy megismerhettem, és alkalmi találkozásaink során a katonai elitekről, haderőről beszélgettünk. Egyszer-egyszer általa olvasott írásaimról is véleményt mondott. Volt, amikor a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Kapisztrán téri kapujában, mert „elakadtunk” ott, de nem ültünk le az ott lévő öreg ágyúkra. Állva beszélgettünk. Őszinte és megértő volt, egyben kritikus is. Véleménye soha nem a szerző ellen, hanem érte szólt. Ahogy a könyve is. Nekünk, rólunk, a mi múltunkról Deák István-i szemmel.

*Megjelent: Magyar Napló, 2024. (XXXVI. évf.) 2. sz.
68–69. old.*

Megszólalnak az X-es gyermekek

ALFÖLDI VILMA: *Interjú az „ellenség” gyermekeivel.*
„K. S. V. első osztályt végzett tanulót, mint osztályidegen
szülők gyermekét, a Megyei Iskolabizottság a váci általá-
nos gimnáziumból kizárja. 1953. június 22.”

PÜSKI KIADÓ, BUDAPEST, 2021. 272 OLD.

Ők voltak azok, akik családtagjaik származása, foglalkozása okán az 1940-es évek végétől megkülönböztetett figyelmet kaptak a magyarországi kommunista hatalomtól. Az általános iskola nyolcadik osztályának elvégzését követően nem igazán volt reményük arra, hogy gimnáziumba, technikumba kerüljenek és a középiskola sikeres befejezése után egyetemre, főiskolára pályázzanak. S miért? Mert az édesapjuk a volt Magyar Királyi Honvédség vagy a volt Magyar Királyi Csendőrség hivatásos állományú tagjaként szolgált, mert vagyonosabb kereskedő, kuláknak minősített parasztember, egykoron bíró, ügyész, református lelkész volt a családfő. Az ő gyerekeik neve mellett az osztálynaplóban egy X szerepelt, ami azt jelentette, hogy ők az „ellenség” gyermekei.

Sok ezer „ellenség gyermeke” sorsát idézi fel az a Püski Kiadónál megjelent kötet, amelyben Alföldi Vilma nyugalmazott levéltáros huszonegy család X-es gyermekét szólaltatta meg. Személyes beszélgetés, interjú, korabeli dokumentumok felhasználásával rajzolta meg az egyéni történeteket, amelyek szinte mégis ugyanazok. Kirekesztés, eltanácsolás, megaláztatás... Tizenéves leánygyermekek és fiúk, akiknek a legnagyobb „bűne” az édesapa foglalkozása volt, és emiatt helyi társadalmi bi-

zottság(ok) a „...szocialista rendszerünk érdekei szempontjából továbbtanulásra nem” javasolták.

Ritka kivétel volt, hogy a különböző hatóságokhoz, hivatalokhoz fordult fiatal „felmentést” kapott, eltekin-
tettek az X-es származásától. Aki a kivételezettek közé került, az általában kiválóan megállta a helyét az iskolákban és az életben egyaránt. Aki előtt nem nyílt fel a továbbtanulást akadályozó sorompó, az álmait csak a legritkább esetben valósíthatta meg.

Küzdelem, elszántság, tehetség és szerencse kellett ahhoz, hogy valaki kikerüljön ebből a megbélyegzett helyzetből, amely nem egy esetben kitelepítéssel, vagy onkolobzással, internálással is együtt járt.

Mivel mindezekről évtizedekig nem beszéltek, nem írtak, nem is tudhatott róla a magyar társadalom nagy része. Az egykoron megbélyegzettek a rendszerváltoztatást követően próbálták megszervezni a saját egyesületeiket, szervezeteiket, és elérni azt, hogy legalább jelképesen rehabilitálják őket.

Recsk, a kényszermunkatáborok, Hortobágy jelentette/jelenti mindazt, ami egy diktatórikus hatalom jelképe lehet. A „csak” kirekesztettek sorsa, története kevesek előtt volt ismeretes. Ezért is fontos könyv Alföldi Vilmáé, aki az interjúkötet előtt már jelentkezett egy kis könyvvel – *Az „ellenség” gyermekei „...gyermekét a helyi társadalmi bizottság szocialista rendszerünk érdekei szempontjából továbbtanulásra nem javasolja”* (Püski Kiadó, Budapest, 2020) – amelyben a saját és családja élettörténetét vázolta fel, és amely számos hasonló sorsot megélt „kirekesztettet” ösztönzött megszólalásra. Talán még nem késő, és élnek még olyanok, akik megismertethetik velünk a saját történetüket, és rádöbbenhe-

tünk azok alapján is arra, hogy miként bánt el, számolt le a Rákosi-rendszer az egykori magyar középosztállyal, és milyen hatása lett ennek a magyar gazdasági, társadalmi fejlődésre.

Mert a történet igazán ebben az összefüggésben érhető tetten. Mennyi az adott feladatra tökéletesen alkalmatlan ember került olyan beosztásokba, amelyekben nem hogy maradandót, de semmit nem alkotott. Hány orvos, jogász, katonatiszt, kereskedő, mérnök került „kényszerpályára”, az ország pedig gyakorlatilag a tönk szélére?

Elveszített Magyarország sok tízezer kiművelt emberfőt, és megakadályozták sok-sok ezer tizenéves számára, hogy tehetsége, képessége, vágyai szerinti hivatást válasszon magának, és polgárrá válhasson.

Elveszett polgárosodás. Akár ezzel is jellemezhetjük az 1940-es évek végétől magát szocialistának, népi demokratikusnak stb. nevező Magyarországot, mert volt ott sok minden, de valódi polgári, demokratikus társadalmi és gazdasági fejlődés nem. S mi jutott a kirekesztetteknek? Tiltás, amit Alföldi Vilma könyvének borítója nagyon egyszerűen, de hitelesen fejez ki: Egyetem, főiskola, gimnázium osztályidegenek előtt zárva 1949–63. Ez mára múlt, de olyan múlt, amely nem szabad, hogy a feledés homályába merüljön, és hogy csak azokat a hangokat halljuk meg, amelyek az egykori „börtönőrök” dicső és emberséges tetteit igyekeznek bemutatni nekünk, abban a hitben, hogy amit sokat emlegetnek, azt az emberek el is hiszik.

*Megjelent: Magyar Hírlap, 2021. április 26. (54. évf. 95. sz.)
12. old.*

Egy újságíró őszinte emlékezése

TATÁR IMRE: *Fogságból fogságba.*

Utam a Baross utcától a Blaha Lujza térig.

SZILVIA ÉS TÁRSA BT. KIADÓ, BUDAPEST, 2020. 237 OLD.

Trianon évében született és 2021. január 9-én, vagyis ma tölti be 101. életévét Tatár Imre, az egykori *Magyar Nemzet* – korábban számos más lap – nyugdíjas újságírója. Ahogy a nemrég megjelent könyvében írja: a trianoni nemzedék tagja. Ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelynek tagjai társadalmi állásra, felekezeti hovatartozásra, anyagi helyzetre való különbözőségeik ellenére egy dologban egyetértettek: Trianon elutasításában.

Ez a gondolat él benne máig, aki zsidó származású magyarként – mert mindig is annak tartotta magát – megélte a két világháború közötti időszak minden meghatározó eseményét, és megélte a társadalom általi elfogadottságot éppúgy, mint a kirekesztettséget.

Kendőzetlenül, őszinte szavakkal – néha érthető keserűséggel – szól mindezekről emlékezése első részében. Megtudhatjuk, hogy miként is lesz Rabinovits Bernát külső józsefvárosi festékkereskedő Imre fiából később Tatár Imre. Előbb zsidó elemi iskola – ahol héberül is megtanult olvasni –, majd a Zrínyi Miklós Reál gimnáziumban tett érettségi vizsga után autószerelő-tanonc és vizsgázott segéd, 1941-től a Magyar Királyi Honvédség munkaszolgálatosa – előbb honvédségi egyenruhában, majd saját „polgáriban” –, 1944 márciusától több mint három évig a Vörös Hadsereg „önkéntes hadifoglya” és 1947-es hazatérése után újságíró.

Az újságírói pályájáról nem ír az emlékezésében –

reméljük, arra is sort kerít még –, de amiről ír, azt érdeklően teszi.

Betekinthetünk a budapesti alsó középosztálybeli, kispolgári világba, amelynek a családja szerves része volt. A szociáldemokrata eszmékkel szimpatizáló apa – aki egy időben a Magyar Festékkereskedők Országos Egyesülete titkára –, a német nyelvet és kultúrát a gyermekei számára továbbadó, közvetítő anya, valamint a Baross utca és környéke formálta a világ dolgai, az irodalom és a sport iránt (is) érdeklődő fiatalemberré Tatár Imrét.

S ez az érdeklődése minden helyzetben megmaradt. A cserkészlet adta ismeretek jól jöttek a munkaszolgálat időszakában, amelyről ő a saját maga által megélték alapján ír. Elfogadható, többnyire emberséges keret és barátokká váló bajtársak. Tisztességes bánásmód, de kemény munka Bánhidán, majd Ukrajnában. Különös – szinte hihetetlen – kalandok az utóbbi helyen, ahol nem volt könnyű eligazodni a különböző partizáncsoportok, megszállók és megszálltak között. S mi mindenre jó az idegen nyelv ismerete? Akkor nevezetesen a német. Vöröskeresztes karszalagos egészségügyi katonává válván, parancsnoki engedéllyel/támogatással félig-meddig katonává „adjusztálva” gyógyszereket vételez a németektől a magyar munkaszolgálatosoknak.

Amikor bajtársai közül többekkel Tatár Imre úgy dönt, hogy átmegy a szovjet oldalra – hiszen arra biztatják a másik oldalon lévők –, akkor nem tudhatja, hogy a munkaszolgálatos társai előbb érkeznek majd haza, mint azok, akik vele együtt a „partváltást” látták jobb megoldásnak.

Három, sok tapasztalatot, emberismeretet hozó

hadifogolyév. Barátságokkal, orosznyelv-ismerettel. (Utóbbinak – később is – mint újságíró, jó hasznát veszi.) Mindezen évek nemcsak örök nyomot hagytak a kötet szerzőjében, de olyan emberré „érlelték”, akinek minden helyzetben az ember a legfontosabb. Ez sugárzik át gyakorlatilag minden, Tatár Imre által leírt soron. Nem olvashatunk panaszt, megvetést, gyűlöletet a mondataiban. Megértést, jóindulatot annál inkább. Elfogadó volt, és még inkább azzá vált a háborús évek során. Az általa megélt időszak természetesen sok szomorúságot és fájdalmat is okozott neki. Elveszített családtagok és barátok, elvesztett ifjúkori lehetőségek. Ennek ellenére elégedett és minden jóra nyitott ember. Ma is, immáron 101 évesen.

Miként lehetne összefoglalni mindazt, ami a Baross utcától a Blaha Lujza térig vele megtörtént, illetve miként élte meg a Horthy-korszakot, majd a Rákosi-rendszert? Arra tőle veszem az idézetet a *Fogságból fogságba. Utam a Baross utcától a Blaha Lujza térig* című könyvéből – lehet, hogy ő mást választana, de számomra ezeknek a soroknak van meghatározó üzenetük –: „Huszonegy éves koromban valami tompa nemtörődomséggel vonultam be munkaszolgálatra. Ugyanígy fogadtam a hírt, hogy kivisznek Ukrajnába, nem féltem átszökni a fronton az oroszokhoz. Rossz volt ugyan a közérzetem, de – nyilván spontán önvédelemből – nem gondolkoztam a sorsomon, amikor a kijevei központi hadifogolytáborban egyetlen ismerősöm, barát, bajtárs, századtárs nélkül, a közeledő tél küszöbén ócska bakancsban, egy szál vékony, viseltes pufajkában, kesztyű nélkül álltam, illetve szedtem a romos város agyonbombázott házainál a fagyos téglákat. Végül is megoldódott

a helyzet. Félttem viszont hazatértem után a Rákosi-érában a kommunista párt lapjánál, saját szerkesztőségemben a kollégáktól, a vezetőktől, a párttól, a rendszer rideg szabályaitól, a képmutató, emberbarát-népbarát frázisok mögött vicsorító lelki és testi terrortól.” (Amíg el nem jött ötvenhat fellelegzése – teszi hozzá egy korábban megjelent könyvében.)

Legyen ez sokunknak útmutató!

Megjelent: Magyar Nemzet, 2021. január 9.

(LXXXIV. évf. 7. sz.) 10. old.

Egy életút állomásai Komlóssy József könyvéről

KOMLÓSSY JÓZSEF: *Utolért az idő. Komlóssy József visszaemlékezései. Merjünk magyarnak lenni.*

MÉRY RATIO KIADÓ – KISEBBSÉGEKÉRT PRO MINORITATE
ALAPÍTVÁNY, BUDAPEST, 2022. 450 OLD.

Ha jól számolom, több mint három és fél évtizede ismerem Komlóssy Józsefet. 1986 decemberében találkoztam vele először. Havas, téli séta Sopronszentmártonban és közben beszélgetés. A téma: magyarság, kisebbségek, kelet-európai kommunista világ, székely történetek... Ha ma találkozunk – egyszer-egyszer ez is megtörténik – a téma szinte ma is ugyanez.

Komlóssy Józsefnek ugyanis az erdők, a természet világa mellett a magyarsággal, a kisebbségben élő magyarok helyzetével, lehetőségeivel való foglalkozás tölti ki napjait. Az egykori soproni diák, az Erdőmérnöki Főiskola hallgatója tanulmányait már Kanadában fejezte be. 1956 leverte magyar szabadságharca után felkerekedett az egész erdőmérnöki társaság – tanárok és diákok – és meg sem álltak Kanadáig. Ott tanítottak, illetve tanultak valamennyien, szereztek diplomát, majd szóródtak szét a világban. Komlóssy Józsefnek Svájc „jutott”.

A választása jónak bizonyult. A semleges Svájcból figyelhette mindazt, ami a kisebbségben élő magyarsággal történik, különösen a Ceauscescu-i Romániában. Komlóssy József azonban nemcsak figyelt, de „lépett” is. Az 1980-as évekre már a magyar, de az európai kisebbségek helyzetének alapos ismerője, a nem kormányzati

szervek kisebbségek ügyeivel foglalkozó szervezeteinek meghatározó alakjává vált. Számára Brüsszel, Genf és sok más város nem a kirándulásokat jelentette, hanem a kisebbségek ügyében való meg- és felszólalásokat. Az Egyesült Nemzetek Szervezete különböző intézményeiben ugyanúgy „mindennapos vendég” lett, mint az Európai Parlamentben. Tervezetek, ajánlások, véleményezések szerzője, társszerzője, kezdeményezője volt.

Könyvének lapjain mindezek szépen sorjáznak, ahogy a magánélet történései is. A könyv jól érzékelteti mindazt, ami Komlóssy Józsefet élteti, amiért saját harcát vívta és vívja még ma is. Nem gondolná senki, hogy közeledve a kilencvenedik életéhez – amelyet remélem meg is él! – még mindig azok a kérdések foglalkoztatják, amelyek mellett évtizedekkel ezelőtt elkötelezte magát: magyarság, kisebbségek, emberi jogok.

S miként tesz mindezekért? „Én nem valaki vagy valakik ellen akarok szólni, hanem azok helyett, akiknek nem adta meg a sors, hogy a maguk keserveit itt elmondják.” Akár hitvallásnak is tekinthetjük ezt a mondatot, amely Genfben az Egyesült Nemzetek Szervezete egyik programján hangzott el. S végül is, ki ő és mit szeretne még elérni? Arról ekképpen ír a Méry Ratio Kiadó és a Kisebbségekért Pro Minoritate Alapítvány jóvoltából megjelent Komlóssy könyv borítójának fülszövegében Flórián László: „Komlóssy József igazi »minority man« Magyarországon erdélyi székely, Kanadában kivándorolt európai, Svájcban kanadai. Nem csoda, hogy a kisebbségi tematikának mindig is elkötelezettje volt. S életcélja – saját bevallása szerint – ma már csak egy: hogy ismereteivel hazáját és az egyetemes magyarságot továbbra is szolgálni tudja. Valamint az, hogy élete so-

rán szerzett tudását, »szellemi zsákmányát« – mint stafétabotot – átadhassa a fiataloknak.”

Remélem, sikerül ezt a célját (is) elérnie!

Megjelent: Bécsei Napló, 2024. (XLV. évf.) 2. sz. 14. old.

» 5 «

**„HADIMŰVÉSZET” – ÉRMEK,
KITÜNTETÉSEK, SZOBROK**

Háborúról másként

SÜMEGI GYÖRGY: *Tehát ez a háború? Hét haditudósító képzőművész a Donnál* (1942. június 9. – szeptember 11.).

MMA KIADÓ, BUDAPEST, 2022. 223 OLD.

Amikor Magyarország második világháborús története kerül szóba, a legtöbb embernek azonnal a magyar királyi 2. honvéd hadsereg és a Don-kanyar jut eszébe. Ez a két megnevezés, a katonai szakkifejezés, illetve a szovjetunióbeli folyó neve maradt meg/fenn a legtöbb emlékezetében, elsősorban családi emlékezések, történetek alapján, valamint Nemeskürty István először 1972-ben megjelent könyve – a *Requiem egy hadseregért* (Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1972.) – jóvoltából.

De milyen is volt az a háború? Ahány emlékező, annyi háború. Amiben azonosak az emlékek: ki volt a vesztese és ki volt a nyertese a háborúnak. Fel lehetne tenni a kérdést – miért is ne –, hogy van-e nyertese egy háborúknak? Természetesen van. A győztes a nyertes, a legyőzött a vesztes. De a győztes is vesztes, hiszen áldozatok nélküli háború még nem folyt, és ez minden valószínűség szerint így lesz a jövőben is. Jóslatok helyett azonban kanyarodjunk vissza a múltba és nézzük meg, hogy a kaposvári születésű művészettörténész, Sümegi György segítségével milyen háborúval, illetve annak milyen képével ismerkedhetünk meg.

Sümegi György hét – Polóny Elemér, Ballagó Imre, Benyovszky István, Markos Lajos, Megyeri Barna, Pándy Lajos és Szalay Lajos – képzőművész korabeli dokumentumai, illetve a hadműveleti területen szerzett

élményei, benyomásai alapján készített alkotásainak segítségével mutatja be a magyar királyi 2. honvéd hadsereg 1942 nyári, kora őszi harcait. Testközelből élhetjük át az egyes eseményeket, szinte odaképzeltük magunkat az egyes helyszínekre és megjelennek előttünk a lerombolt települések, a nyomorban élők, a megszállt területeken átalakult „helyi világ”. Ukránok, lengyelek, zsidók. Az utóbbi két nemzet tagjai másodrangúakká váltak az ukránok mögött, akik pedig a megszálló németek jóvoltából kerültek helyzetbe. A Polóny Elemér korabeli naplójából kibontakozó kép szinte azonos minden más korabeli napló írója által megrajzolttal. Ha csak néhány egykori haditudósító írásaira – pl. Kuntár Lajos: *A véres Don*, Szentpétery Tibor emlékezésére és fotóira – gondolunk vagy az eseményeket átéltek – Lajtos Árpád: *Emlékezés a 2. magyar hadseregre 1942–1943*, Dr. Somorjai Lajos: *Megjártam a Don-kanyart. Harctéri napló. Oroszország, 1942–1943*. – emlékiratait veszszük a kezünkbe, akkor ugyanaz a kép elevenedik meg előttünk.

A Sümegi György jegyezte kötetben megszólaló alkotóművészek a maguk módján adtak hírt a hátszónak a hadműveleti területeken tapasztaltakról. Rajzok, festmények... Közülük számosan a *Művészet a háborúban* című (Nemzeti Szalon, 1943. január 27. – február 21.) – kiállításon kerültek a nagyközönség elé. A sors sajátos fintora, hogy ugyanezen időben vívta élet-halálharcát a Don-kanyarban a magyar királyi 2. honvéd hadsereg, amelynek kötelékében járták a frontvonalat a kiállító képzőművészek is és tudósítottak onnét a haditudósítók.

Később, az 1943. május 2-a és 12-e között a Pesti Vigadóban megrendezett *Haditudósító Kiállításon* is láthatók voltak a képek, de 1945 után már csak a „Zárt gyűjteményekben” voltak elérhetők, csak a kivételezettek számára. (Ballagó Imre 1943-ban közreadott a *Magyar honvéd Európa védelmében. Rajzok a keleti arcvonalról* című albuma címlapján valóban ott díszleg a felirat: ZÁRT ANYAG.)

De a „zárt és elzárt anyagok” most életre keltek. Mintegy nyolcvan esztendő után elgondolkodtatnak, és válaszok megfogalmazására ösztönöznek bennünket. Vajon milyen is lehetett a háború, kérdeztem az ismeretes elején és most a végén is ugyanezt a kérdést teszem fel. A válaszok pedig ott vannak a kötet oldalain, a rajzokon, a festmények reprodukcióin, a korabeli sajtóban közreadott fotókon.

S mi mindent láttak a hadműveleti területen a haditudósító művészek? Polóny Elemér naplójából egy rövid részlet: „Az élet haldoklik. (A mai ukrainai Rovno városában jegyezte fel Polóny Elemér Sz. S.) Estefelé az ukrán és lengyel nők szegényesen kijönnek a főútra, és katonákra vadásznak. Szájuk, arcuk kifestve némelyiknek. Jellegzetes szláv arcok – testarányok, A nők kicsit erősek – nagy csontúak, de jó húspannak általában, s olyan álló mellekkel, amilyent felénk alig látni. Úgy domborodnak ki a kis blúz vagy szegényes ruha alól, mint egy erotikus képén valami kis harmadrendű meszternek.” Polónyi nem(csak) a női keblekre figyelt. Megnézte a templomokat, a múzeumok maradványait, a piacokat, ahol 1200 cigarettáért lehetett ikont vásárolni. Vásárolni – és nem elvenni! Bizonyára volt „elvétel” is, de a többség „üzletelt”. És félt. Félt a partizánoktól, akik-

ről mindenkinek volt valamiféle tudomása, de igazán érdemleges információja nem.

Az utóbbiak természetesen nem jelentek meg a rajzokon, vázlatokon, fotókon, de megörökítésre kerültek a hadifoglyok, akik között ott voltak a Szovjetunió szinte minden nemzetiségéből néhányan és portréik is bekerültek a haditudósítók albumaiba.

Sümegi György kötetét – amely igényes kivitelben készült, és ahogy írni, mondani szokták – „jó kézbe venni”. Talán a kissé szokatlan jegyzetelési megoldás – az adott oldalon nem lábjegyzetben, hanem a főszöveg mellett (!), sajnos igen kis betűtípussal – okozhat némi gondot az olvasónak. A hadtörténeti szakkifejezések, fogalmak, katonai beosztások, rendfokozatok esetében pedig hasznos lett volna némi szakmai konzultáció, hogy azok is épp úgy a helyükön legyenek, mint a művészek életrajzai, munkáik bemutatása, működésük értékelése.

*Megjelent: Somogy, 2022. (Ötvenedik évf.) 3. sz.
103–104. old.*

Emlékművek, domborművek, szobrok, emléktáblák, csapatjelvények

PROHÁSZKA LÁSZLÓ: *Sisak és kard. Magyar művészek első világháborúval kapcsolatos alkotásai.*

KALOTA MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY – NAPKÚT KIADÓ,
BUDAPEST, 2021. 398 OLD.

Ha röviden kéne összefoglalni a véleményemet Prohászka László legújabb könyvéről, akkor azt mondanám: figyelemre méltó, fontos kötet. De vajon miért? Mert miről is van szó a műben, miről is szól a kötet?

Prohászka László munkája az első világháborúról, a valamikor csak Nagy Háborúnak nevezett világégésről szól. De nem a harcmezők eseményeit eleveníti fel a szerző, nem a különböző országok haderőinek fegyverzetéről ad áttekintést, nem sikeres és kudarcos támadásokról, védekező harcokról ír, hanem arról, hogy miként is állítottak emléket a háborúban harcolóknak, az elesetteknek, az életben maradottaknak, és miként adták tovább az utódoknak az emlékezet, az emlékeztetés fontosságát Magyarországon.

A szerző a magyar képzőművészek életútjának, az általuk alkotott köztéri szobroknak, emlékműveknek ismert és elismert kutatója. A közelmúltban megjelent munkájában arra vállalkozott, hogy összegyűjtse és bemutassa mindazon magyar képzőművészeket és alkotásaikat, akik és amelyek a nagy háborúhoz kötődnek. Emlékművek, domborművek, szobrok, emléktáblák, csapatjelvények, emlékérmek – talán nem maradt ki semmi a felsorolásból.

Olyan alkotók rövid életrajza olvasható a kötet-

ben, mint Stróbl Alajos, Manno Miltiades, Pátzay Pál, Medgyessy Ferenc, Kisfaludi Strobl Zsigmond, ifj. Vastagh György és még sokan mások, a nagyközönség előtt ismert és kevésbé ismert művészek. Alkotásaik, amelyek szinte kivétel nélkül – és ez érthető – a mai Magyarország területén találhatók, de nem minden esetben ott és úgy, ahogy egykoron felállítottak – és ez már nem érthető. Amíg 1945-ig ezek az emlékművek, szobrok, domborművek, emléktáblák a tiszteletadás, a hősi halottak emléke előtti főhajtás helyszínei voltak, 1945 után számos műalkotás „átalakított” vagy elkerült a helyéről, néhány esetben más megnevezéssel „élhetett” tovább.

Ami az alkotók és az alkotásaik esetében közös – magam legalábbis úgy látom –, az a haza iránti elkötelezettség, a hősök iránti tisztelet és a legyőzettség ellenére is a remény. Az alkotások jelentős része olyan elemeket tartalmaz – oroszlan, kard, sisak, stb. –, amelyek arra utalnak, miként is harcoltak eleink, és miért is illeti meg őket a tisztelet. S hogy mennyire így volt ez egykoron? Anno Kaposvárott a volt császári és királyi – Albrecht főherceg nevét viselő – 44. gyalogezred oroszlanos emlékművéhez minden esztendőben kivonultak a Somssich Pál Gimnázium érettségire készülő, „elbálgató diákjai”, hogy elhelyezzék az emlékezés koszorúját. 1947 után a hagyomány elhalt. Később, az 1960-as évek elején még a lánygimnázium maturáló diákjai egyszer-egyszer szalagot kötöttek „Leo farkára” – akkor a diákok már csak így nevezték –, mert hallották, hogy az segít(het) sikeres érettségi vizsgát tenni.

Szerencsére mára már változott a helyzet. Az emlékművek, szobrok, domborművek visszanyerték eredeti

funkciójukat; az első világháború 100 esztendőös emlékét megidéző „1914–1918 Első Világháborús Centenáriumi Emlékbizottság” jóvoltából sok száz emlékmű, emléktábla újult meg, és emlékeztet ismét a velünk élő múltra, a velünk élő történelemre.

Ezt az emlékezést segíti elő Prohászka László sok korabeli és napjainkban készült fotóval, rajzzal illusztrált kötete, amelyben egyaránt megtalálható az olvasó tájékozódását segítő *Művészek mutatója*, a *Katonai alakulatok mutatója*, a *Helymutató*, a *Rövidítések jegyzéke*, és a *Tárgymutató*. Mindezekhez még színes fotómelléklet is csatlakozik, amely még inkább képet ad arról, hogy mit és miként is alkottak a két világháború közötti évek alatt a magyar képzőművészet legjobbjai, akik közül nem egy megjárta a Nagy Háború frontjait, vagy ott volt a Sajtóhadiszálláson, és olyan tapasztalatokat szerzett, amelyek az alkotásaikban is „kitapinthatók”.

A kötetben bemutatott munkák igen előkelő helyet foglalnak el a magyar képzőművészeti alkotások rangsorában. Így egybegyűjtve, történeti háttérrel adva pedig megkerülhetetlenek mindazok számára, akik úgy vélik: a múlt ismerete nélkül nehéz megérteni a jelent és a jövőt.

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2022. (150. évf.) 2. sz.
135–136. old.*

Amit csak tényleges hadi érdemekért lehetett elnyerni

DR. VIRÁGH AJTONY: *Csaták tigrisei.*

A Károly Csapatkereszt története.

MONARCHIA KIADÓ – HONVÉD VEZÉRKAR TUDOMÁNYOS
KUTATÓHELY, BUDAPEST, 2016. 162 OLD.

Ferenc József császár és király halálát követően lett az Osztrák–Magyar Monarchia – mint 1918-ban kiderült, utolsó – uralkodója a magyar királyként IV., osztrák császárként I. „jelzővel” illetett Habsburg Károly. A fiatal uralkodó egyik első intézkedése volt a haderő számára nevéhez kötődő, az első vonalakban szolgálatot teljesítők részére adományozandó kitüntetés megalapítása. Az 1916. december 13-án Bécsben megjelent hadsereg- és hajóparancsban olvasható, hogy: „...akik az eddig nem ismert hevesességű és tartalmú harcokban hőiesen végzik kötelességüket, s állandó veszélyben, esükükhöz híven életüket vetik latba igaz ügyünkért”, érdemesülhetnek a kitüntetésben.

Ez a kitüntetés tehát megilletett mindenkit, aki az első vonalakban 12 heti szolgálatot teljesített, függetlenül rendfokozatától, fegyvernemétől. Mondhatnánk úgy is: „demokratikus kitüntetés” volt. E kitüntetés történetét, a világháború utáni utóéletét, az azt kiérdemelt különböző csoportjainak életére gyakorolt „hatását” is vizsgálja dr. Virágh Ajtony *Csaták tigrisei. A Károly Csapatkereszt története* című könyvében. A szerző igyekezett minden ismeretet összegyűjteni és közreadni a Károly Csapatkeresztről. Alapos kutató- és feltárómunkája eredményeként a kitüntetés alapításának körülmé-

nyeit ugyanúgy megismerhetjük, mint az adományozás folyamatát, az alapszabályokat és a kitüntetés rajzait, fotóit.

A kitüntetés elő- és hátoldalán latinul, rövidítéssel olvasható: „Grati princeps et patria. Carolus imp. et rex” („A hálás uralkodó és a haza, Károly császár és király”), illetve a „Vitam et sanguinem MDCCCCXVI” („Életünket és vérünket 1916”). A kitüntetés hátoldalán még az osztrák császári és a magyar királyi korona látható.

Az egyenlő szárú, babérkoszorúval övezett Károly Csapatkeresztet sok tízezer katona – állományviszonyra, rendfokozatra, fegyvernemre, nemzetiségre, a császári és királyi haderőben és haditengerészetben, a magyar királyi honvédségben vagy az osztrák császári királyi honvédségben való szolgálattól függetlenül – kapta meg. Aki teljesítette az előírt időt az arcvonalban, az büszke tulajdonosává válhatott a kitüntetésnek.

Viselték is az egykori hadfiak, amikor az alkalom a kitüntetések viselését lehetővé tette. Sokak számára a Magyarországon 1938 után meghozott ún. zsidótörvények esetében egy ideig még kivételezettséget is jelentett. A törvények szigorodásával azonban a Károly Csapatkereszt már nem volt elegendő egymagában a hatályos törvények/rendeletek alóli mentesítéshez. A harctereken tapasztalt egyenrangúság eltűnt, a fel-felbukkanó bajtársiasság pedig kevés volt az egykori harcostársak érdemi megsegítéséhez. Már csak ezért is fontos és hasznos az olvasó számára azon izraelita hitben született néhai katonák – hivatásos és tartalékos tisztek – rövid életútjának vázolósa, akik a feledés homályába kerültek.

A szép kivitelezésű kötetből megtudhatjuk a kitün-

tetés gyártóinak névsorát. Megismerhetjük a gyártó cégeknek a kitüntetésen alkalmazott jelzéseit és mindazt, amit egy kitüntetésről tudni kell, egy olyan kitüntetésről, melyet talán a legnagyobb példányban adományoztak az első világháború idején, és amelynek történetéről ilyen alapos, összegző munka még nem készült.

Külön kiemelendő a könyvben közreadott fotók sokasága. Az egyszerű közvitéztől generálisokig láthatóak portrék és a különböző időpontokban, s helyszíneken készült csoportképek. Vannak a fotók között jól ismertek és alig publikáltak.

Természetesen, mint minden műben, e kötetben is akad egy-két kisebb hiba, elírás. Például Vörös János esetében a helyes megnevezés a Honvéd Vezérkar főnöke, nem vezérkari főnök. Honvédelmi miniszteri tiszténél pedig jelezni lehetett (kellett?) volna, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormányban (1944. december 22. – 1945. november 15.) viselt tisztsége mellett 1944. december 23-a és 1946. február 21-e között a Magyar Honvédségben is betöltötte a Honvéd Vezérkar főnöke beosztást. Általam nem ismert, hogy az 1921-ben még százados Melczér Antal altábornaggyá „vált volna”. Zelenka Zoltán a fotón még tábornoki egyenruhában szerepel, de a képaláírás altábornagyként tünteti fel. (Való igaz, 1936. november 1-jével altábornaggyá nevezte ki az államfő.) Lucich Károly az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásakor még nem volt altengernagy. Ennek a rendfokozatnak megfelelő rangot már a magyar Királyi Folyamőrség állományában ért el.

Külön figyelmet érdemel az az összeállítás, amely a Károly Csapatkereszttel is kitüntetett személyek közül

többeket a foglalkozásuk szerint sorol fel. Sportolók, orvosok, mérnökök... és még számos foglalkozás/hivatás képviselői. Hivatásos és tartalékos tisztek, katolikusok és izraeliták, evangélikusok és reformátusok. Ami valamennyiükben közös: a Nagy Háborúban – amely az idők folyamán az első világháború megnevezést kapta – a hazáért, a szülőföldért harcoltak. Emléküket ma már egy szép könyv – album – is megörökíti, amely a Monarchia Kiadó és a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely közös gondozásában, példaadó kivitelben készült el, a korabeli jogszabályokat mellékletben hozva, és a portrék mellett nem kevés igazolvány, plakát stb. reprodukcióját is közölve. Utóbbiak Szikits Péter fotós munkáját dicsérik.

S mit lehet végezettel a kötetről, a kötetrel kapcsolatban összegzésként írni? Érdeemes kézbe venni dr. Virágh Ajtony munkáját!

*Megjelent: Honvédségi Szemle, 2017. (145. évf.) 1. sz.
169–170. old.*

Világháborús jelvények, kicsiben és nagyban

SALLAY GERGELY PÁL: *Mindent a hazáért!*

Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények.

ZRÍNYI KIADÓ, BUDAPEST, 2010. 182 OLD.

A teljesítmények – katonai és egyéb szakmai, tudományos stb. – elismerésére már hosszú évszázadok óta használják a különböző korok és különböző országok a kitüntetések. Ezek a viselőik számára nem egy esetben tiszteletet kivívó elismerések formájukban, anyagukban, méretükben igen eltérőek, és adományozóik is különböző személyek lehetnek. A kitüntetések mellett ugyancsak hosszú évszázadok óta ismeretesek a különböző jelvények, amelyek részben az egy ugyanazon csoporthoz való tartozás kifejezői. A többnyire egyszerű kivitelben készült, de a csoporthoz tartozó tagok által azonnal felismerhető jelvények története is igen érdekes.

A kitüntetések, jelvények történetével foglalkozó szakemberek és az őket létszámukban messze felülmúló gyűjtők minden fajtában, formában megtalálják a különlegeset, a lényegeset.

Ugyanakkor – legalábbis magam úgy vélem – a kitüntetéseknek valamivel nagyobb az értéke a gyűjtők és a történetükkel foglalkozó szakemberek körében, mint a jelvényeknek, jóllehet igazán mégsem tesznek különbséget közöttük.

A kitüntetések történetével foglalkozó magyar szakemberek – hogy csak néhány ismertebb nevet említsek:

Héri Vera, Makai Ágnes, Zeidler Sándor – és a gyűjtők körében az elmúlt néhány esztendőben egyaránt komoly elismerést vívott ki magának a feltörekvő nemzedék talán legtehetségesebb tagja, Sallay Gergely Pál. A közeli múltban a Debreceni Egyetemen PhD fokozatot szerzett fiatal kutató a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményének vezetője, alig egy esztendővel a méltán nagy szakmai sikert kivívott könyve – *Seregszemle fémbe, zománcban. A Magyar Királyi Honvédség és leventemozgalom jelvényei 1938–1945* – megjelentetése után újabb kötettel lépett a nyilvánosság elé. Az első világháború évei alatt kezdetben spontánul megjelent, majd hivatalossá váló alakulat- és emlékjelvényekről nyújt átfogó és alapos elemzést munkájában.

A *Mindent a hazáért!* címet viselő kötet – közreadója a Zrínyi Kiadó – gyakorlatilag reprezentatív albumnak is tekinthető, melyben nemcsak az egyes jelvények történetéről, leírásukról olvashatunk, hanem szinte kivétel nélkül minden jelvény színes fotóját is megtaláljuk a lapokon – a fotók Szikits Péter értő munkáját dicsérik.

Sallay Gergely Pál könyvében a jelvényeket a különböző fegyvernemek és szolgálati ágak szerint csoportosítva mutatja be, de nem feledkezik meg arról sem, hogy készültek a harcok helyszínére emlékeztető jelvények, a viselésük „helye” szerint is csoportosítható jelvények (többnyire a sapkán). Ugyanígy beszélhetünk a jelvények anyaga alapján összeállítható csoportokról, és a sor hosszasan lehetne folytatható.

A jelvények iránt érdeklődéssel és tisztelettel viseltető, de azok történetében alig járatos olvasó – így a recenzius is – méltán forgathatja örömmel a kötet lapjait, mert a jelvények történetéből, azok leírásából, a hábo-

rús helyszínekre utaló összeállításból a világháború eseményeinek is ismerőjévé válhat. A könyv jól példázza azt, hogy mi mindenből lehet nagy történetek apró részleteit, eseményeit megismerni.

Sallay Gergely Pál figyelmet fordított arra is, hogy a jelvények „személytelenségét” számos korabeli fotóval színesítse, s így nemcsak azt láthatjuk, hogy miként, hanem azt is, hogy kik viselték az adott jelvényeket. A fotókon megjelenik József királyi herceg, tábornagy, de feltűnnek tisztok, altisztok és tisztesek is. A jelvények megjelennek ugyanakkor egy-egy tábori lapon, levélpapíron is, ahogy azoknak az elkészítéséről, áráról is szól a szerző. Kis- és nagyvállalatok, ékszerészek ugyanúgy készítettek jelvényeket, mint egyes kezű katonák. Alapanyagul értékesebb fém ugyanúgy szolgált, mint a harctéri „hulladék”. A tervezők között számos jó nevű, ismert művész is megtalálható, pl. Bory Jenő, de ugyanígy tervezett jelvényt a később tábornoki rendfokozatot elért hivatásos tiszt, Kirtsch – később vitéz Kircsfalusy Vilmos is.

Olvasva, majd többször ráérősen átlapozva, egy-egy szebb és érdekesebb jelvény fotóinál elidőzve eszembe jutott egy közel huszonöt esztendővel ezelőtti „találkozásom” az első világháború osztrák–magyar, magyar és osztrák csapatainak jelvényeivel. 1986-ban a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként számos egykori magyar királyi honvéd tábornok és tiszt, illetve magyar királyi csendőrtiszt családjával ismerkedtem meg Ausztriában, így jutottam el vitéz Izay Jánosékhoz is, akiknél az egyik szoba falán egy hatalmas jelvénygyűjtemény függött. Elmondták, hogy az néhai vitézszenkereszthegyi Kratochvil Károly altábornagy – a ma-

gyar királyi Hadtörténelmi Múzeum egykori igazgatója – gyűjteménye. Családi örökségként került a birtokukba, más Kratochvil-hagyatékkal együtt. Arról beszélgettünk akkor – és azt követően még számos esetben, hiszen későbbi bécsi útjaim során, majd a kint töltött öt esztendő alatt nem kevészer *fordultam* meg náluk –, hogy ennek a gyűjteménynek egyszer majd a Hadtörténeli Múzeumban lenne a helye. Szay János és felesége jóvoltából a jelvények 1999-ben kiállításon mutatkozhattak be Budapesten, majd haláluk után gyermekeik jóvoltából a gyűjtemény véglegesen a múzeum tulajdonába került.

Örülök, hogy a huszonöt esztendővel ezelőtt eredetiben látott jelvények közül nagyon sok most a kötet lapjairól köszön vissza, és tesz szebbé, teljesebbé egy igényes fiatal szakember által elkészített mívés munkát.

Sallay Gergely Pál alapos és szépen összeállított könyve nemcsak a jelvényeket, kitüntetések gyűjtők polcait kell, hogy díszítse, de a volt Magyar Királyi Honvédség történetével foglalkozó valamennyi szakember számára is alapmunkául szolgálhat.

Kritikai észrevételt csak néhányat tudok tenni. Az egyik: a kötet alcíméből csak feltételezhetjük, hogy a honvéd- és a Landwehr-alakulatok jelvényeivel is találkozhatunk a könyvben. Egy-két rendfokozati elíráson kívül szinte semmi nem róható fel a szerzőnek, legfeljebb ajánlható egy majdani új kiadás esetére, hogy egy-egy megnevezett személyről talán érdemes lenne közölni a legfontosabb életrajzi adatokat, és az irodalomjegyzékbe a jegyzetekben hivatkozott munkákat is felvenni!

Megjelent: Honvédségi Szemle, 2010. (64. évf.) 6. sz. 59. old.

Seregszemle fémben, zománcban

SALLAY GERGELY PÁL: *Seregszemle fémben, zománcban. A Magyar Királyi Honvédség és a levintemozgalom jolvényei 1938–1945.*

MONARCHIA KIADÓ, BUDAPEST, 2009. 264 OLD.

Hogy mi mindonból ismerhető meg egy szervezet, intézmény története, csak akkor derül ki igazán, ha találkozzunk olyan kiadványokkal, amelyek a megszokottól eltérően foglalkoznak az adott szervezet, intézmény történetével. Talán furcsán hathat, ha azt állítom, hogy pl. a volt magyar királyi Honvédség története részben megismerhető ezen, az „intézményben” rendszeresített jolvények történetéből, és érvényes ez a megállapítás az 1921 és 1945 között létezett levintemozgalomra is. Hogy miért merem megfogalmazni ezt az állítást? Mert nemcsak kézbevettem, de el is olvastam Sallay Gergely Pál, a Hadtörténeti Múzeum, életkorát tekintve még fiatal, de felkészültségét, teljesítményét nézve már „öregnek” is nevezhető muzeológusának a közelmúltban megjelent, rendkívül szép kivitelű, teljességre törekvő kötetét.

A magyar „kitüntetésutatók” fiatal generációjának talán legfelkészültebb, legalaposabb és az ismeretek megszerzéséért a legtöbbet tenni akaró tagja olyan kötettel jelentkezett a szakma és a nagy nyilvánosság előtt, amely követendő példát adhat a hasonló témában könyvet közreadni szándékozó kutatók számára. Természetesen nem kizárt, hogy a témakörben a következő kötet is épp Sallay Gergely Pál alkotása lesz, hiszen jó lenne, ha elkészülne az 1922 és 1938 közötti időszak „jolvény-

könyve” is. (Ha a szerző az 1919 és 1922 között Nemzeti Hadsereg néven ismert magyar haderő jelvényeit is görcső alá veszi, azzal csak nyerhetünk mi, érdeklődők.)

A volt magyar királyi Honvédség jelvényrendszere, ha kevésbé látványos is, illetve ismeretes a nagyközönség előtt, mint pl. a korszak kitüntetései, mégis hasznos információkkal szolgálhat az 1922 és 1938 közötti időszakra.

Ha belegondolunk, Sallay Gergely Pál kutatási témájául (ha nem tévedek PhD-disszertációja is ehhez kapcsolódott) olyan területet választott, amelyik kissé elhanyagolt – de nem hiszem, hogy tévednék, ha azt mondom, alig kutatott – a numizmaták körében. Mert mennyivel érdekesebb mondjuk a két világháború közötti időszak kitüntetéseiről albumot összeállítani, mint a különböző kisebb, kevésbé látványos jelvények után kutakodni. Ugyanakkor milyen öröm felfedezni egy-egy hivatalos példányt, illetve rábukkanni egy-egy „félhivatalos” kiadásra.

Sallay Gergely Pál könyve alapmunka. Szinte elképzelhetetlen, hogy ne legyen ott mindazok polcán, akik a magyar kitüntetések – értem jelen esetben a jelvényeket is – történetével foglalkoznak, avagy csak érdeklődnek azok iránt. Sok segítséget nyújthat a korszak kutatóinak, hiszen olyan táblázatok, összeállítások, névsorok szerepelnek a könyvben, amelyek alapján pl. az olimpiai bajnokok számára adományozott jelvények könnyen azonosíthatók.

A szerző a levéltári források mellett, a korabeli hivatalos közlönyöket is átnézte, magángyűjtőkkel levelezett és kapott tőlük fotót egy-egy, a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében nem található jelvényről és nem

feledkezett meg a határainkon kívül eső területeken felhasználható anyagokról sem. Azt hiszem, nyugodtan fogalmazhatok úgy, hogy nem csak kivitelében szép, de tartalmát tekintve is az utóbbi évek egyik legjobb munkája készült el, ami a magyar jelvényekkel kapcsolatos.

Korábbi, kisebb közlemények, írások után született meg ez az átfogó és alapos munka. Dicséret érte a szerzőnek és a kiadónak egyaránt; utóbbi jóvoltából a könyv úgy néz ki, ahogy egy ilyen tartalmú könyvnek kinéznie kell. Ehhez járul még az a rendkívül fontos dolog, hogy a jelvények leírása, illetve elnevezése angolul is megtalálható a kötetben, ami annak a nemzetközi „kitüntetés- és jelvényt piacon” történő hasznosítását is jelentősen megnöveli.

Ennyi dicséret után legyen szabad a recenzensnek néhány szerény észrevételt is tennie, amelyek remélhetőleg egy majdani későbbi kiadás során hasznosulhatnak, avagy a szerző által megcáfoltatnak. Fontosnak tartottam volna, hogy pl. a felhasznált hivatalos kiadványok esetében – *Honvédségi Közlöny*, illetve *Honvédségi Rendeletek* – megadja a szerző, hogy mettől-meddig használta az „egységes” közlőnyt és mettől-meddig a Személyes ügyek alcímmel kiadottat. Ez egy-egy visszakeresésnél fontos lehetne.

Sallay Gergely Pál mások munkájára hivatkozott, amikor pl. Rády József vezérőrnagyot, illetve Kovács Pál dandártábornokot említette. Fontosnak tartottam volna esetükben is jelezni, hogy tényleges rendfokozatuk a jelvény „elnyerése” idején még más volt – az összeállított névsorban így történt – hiszen pl. Kovács Pál az ún. rendszerváltoztatás után kapott dandártábornoki rendfokozatot – a volt magyar királyi Honvédségben ilyen

rendfokozat nem is létezett! –, míg Rády József címzetes tábornok (az elnevezés módosulása után címzetes vezérőrnagy) volt. Piller György e néven nyert két olimpiai bajnokságot a Los Angeles-i nyári játékokon 1932-ben kardvívásban, és később édesanyja nevére, Jekelfalussyra „magyarosított”. Jekelfalussy-Pillerként azonban soha nem szerepelt.

Úgy tudom, hogy a hivatalos elnevezése a honvédség számára a „sporttisztakat” képző intézménynek M. kir. „Toldi Miklós” honvéd sporttanár- és vívómesterképző intézet volt. A kötet által bemutatott időszak egy részében és csak később – 1943-ban? – változott az elnevezés M. kir. „Toldi Miklós” honvéd központi testnevelési intézetre.

Végezetül csak egy kérdés: a tábori és a csapatcsendőrség jelvénye 1944-ben megváltozott és később megjelent a Tábori Biztonsági Szolgálat, majd a Nemzeti Számonkérés Szervezet jelvénye is, melyeket a fémláncon a nyakba akasztva viseltek. Ezek miért nem kerültek be a kötetbe a jelzett „szervezetek” jelvényeit tárgyaló részekhez?

*Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények, 2010. (123. évf.)
1–2. sz. 383–384. old.*

6

**SPORT(OLÓK),
SPORT(POLITIKA),
SPORT(TÖRTÉNELEM)**

Sportmúltunkról – sportmúltunkból

KILLYÉNI ANDRÁS: *Kolozsvár sport-kultúrtörténete
Trianon előtt (1868–1920)*

KOLOZSVÁR, 2012.,

ZEIDLER MIKLÓS: *A labdaháztól a Népstadionig.
Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században.*

KALLIGRAM KIADÓ, POZSONY 2012. 352 OLD.

Viszonylag ritka, hogy a *Magyar Napló* hasábjain egyszerre két könyvről szól egy ismertetés. Jelen esetben a tematika miatt indokolt az együttes bemutatás, 2012-ben ugyanis két magyar sporttörténettel foglalkozó kötet is megjelent határainkon túl.

Killyéni András – a MOL Romania fiatal informatikus-mérnöke – Kolozsvárott jelentette meg a budapesti Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Karán folytatott doktori tanulmányai során elkészített és sikeresen megvédett PhD-disszertációját, saját kiadásban. Utóbbi tény két dologra világít rá: nem egyszerű a határokon túl élőknek magyar nyelvű könyvet megjelentetni, ugyanakkor van, aki nem ismer lehetetlent.

Killyéni András a magyar sportmúltban jelentős szerepet játszó Kolozsvár sportéletét tárja elénk a kiegyezést követő esztendőktől a trianoni békediktátum aláírásáig. A kötet lapjain megelevenedik az erdélyi főváros kiemelkedő sportélete, amelyet a szerző a magyar kultúrtörténet részének tart. Felmerül a kérdés, hogy azért-e, mert a sportot meghonosító, azt szenvedélyesen „űzők” a kor értelmiségije közül kerültek ki, vagy azért, mert a sport is szervesen kapcsolódik a kultúrához. Killyéni András álláspontja, hogy a sport mindig a

kultúra része. Hogy milyen sportot űztek Kolozsvárott? Lövészet, vívás, atlétika, korcsolyázás, labdarúgás, kérekpározás, torna... és a sort hosszasan lehetne folytatni. Ahogy hosszú felsorolást igényelnének azok nevei is, akik sokat tettek a kolozsvári sportéletért, vagy annak aktív résztvevői voltak. Gondoljunk csak dr. Haller Károlyra, Kolozsvár legendás hírű polgármesterére, báró Jósika Lajosra, aki sportvezetőként és mecénásként tett rengeteget Kolozsvár sportjáért, vagy az 1908-as londoni olimpiai játékokon magasugrásban (188 cm-es eredménnyel) ezüstérmet szerzett Somodi Istvánra, avagy a kolozsvári sportélet kiemelkedő alakjára, a tornászok és vívók mesterére, Vermes Lajosra.

Bő teret kaptak az egyes egyesületek – Torna- és Vívó Egylet, Kolozsvári Atlétikai Club, Kolozsvári Korcsolyázó Egylet – és az általuk szervezett versenyek is; valamint nem hiányoznak a kötetből a Kolozsvárott megfordult sporthírességek, a technikai újdonságok, a sportpályák és a stadion építésének körülményei. De ugyanúgy olvashatunk az iskolai sportélet eseményeiről – lett légyen annak színtere a református avagy a katolikus középfokú tanintézet, az egyetemen vagy az akadémia.

A sport áldásos hatásait azonban nem minden esetben tekintette mindenki elsődlegesnek, hiszen voltak más érdekek is: 1903. május 3-án például Kolozsvár rendőrkapitánya mindenfajta sporttevékenységet megtiltott a várost körülvevő területeken, hogy a résztvevők ne tapossák le a bivalycsordák számára oly fontos legelőket. Ezzel hosszú évek után megszűntek a „bivalyréti” labdarúgó-mérkőzések, de természetesen csak ott, hiszen a sportélet ment tovább.

Killyéni Andrásnak számos forrást kellett felkutatnia, hogy bemutathassa Kolozsvár sportéletének több mint 50 esztendejét; a korabeli országos és helyi sajtó, valamint a különböző helyi, korabeli iskolai kiadványok, a városi rendeletek, a korszakra vonatkozó sport- és művelődéstörténeti munkák mellett fotók és plakátok százait nézte át, és több tucatot közre is adott közülük.

*

Más megközelítésű és más jellegű a „hivatásos történész”, Zeidler Miklós, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatójának munkája. Ő, aki a két világháború közti Magyarország diplomácia- és politikatörténetének elismert szakembere, a sporttörténetet amolyan „hobbiként” műveli. Ez azonban nem az írásai színvonalára vonatkozó észrevétel, hanem a jelzése annak – amit a szerző maga is megfogalmazott –, hogy a magyar sport történetével való foglalkozás számára egyfajta kapcsolódás. Akik figyelemmel kísérték eddigi, mintegy két évtizedes történészi pályafutását, azok ismerték sport múltunkkal foglalkozó írásait is, amelyek különböző – számos esetben nem sportszakmai – folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelentek meg. Ezért is dicsérendő és örömteli, hogy Zeidler Miklós eleget tett a Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft. igazgatója, Szigeti László felkérésének, hogy állítson össze egy kötetet a legfontosabbnak vélt sporttémájú tanulmányaiból. A közlemények többsége olyan, amely napjainkban is aktualitással bír, hiszen például a „nemzeti sportstadion” ügye ma is sportpolitikai és építészeti viták középpontjában áll. S milyen a történelem s az élet? Ez a kérdés 1896-tól foglalkoztatta Budapest mindenkori vezetőit és számos stadionterv készült – különböző budapesti

helyszínekre –, amelyeket olyan személyek jegyezhettek többek között, mint az 1896-os athéni olimpiai játékok kétszeres bajnoka, a nagyszerű építésmérnök Hajós Alfréd.

A sok terv és álom után végül is 1953-ban nyitotta meg kapuit a Népstadion (ma Puskás Ferenc Stadion), amely oly sok magyar sportsiker színhelye lehetett; s talán lesz a jövőben is. A remény akkor válhat csak valóssággá, ha megmarad, versenyeket rendeznek benne és sikeresek lesznek sportolóink. Természetesen nem „nehéztelne” senki sem, ha „csak” a tervezett új stadionban érnének majd el kiemelkedő sikereket sportolóink, akik ismertsége bizonyára lenne olyan, mint azé a százé, akik 1927-ben Magyarország legkedveltebb sportolói voltak; az erről szóló tanulmány külön érdekessége a kötetnek. Feleleveníti, hogy 1927 januárjában a *Nemzeti Sport* arra szólította fel a magyar sportközönséget, hogy a lapban mellékelte szavazólap segítségével állítsák össze „a 100 legkiválóbb s legnépszerűbb, ma aktív magyar sportember” listáját. A tanulmány végigveszi a szavazás menetét, az időközben alakuló sorrendet, és ami a ma olvasója számára lényeges, közli az eredményt és egyúttal különböző táblázatok segítségével képet ad a vidék és Budapest, valamint a sportegyesületek és a sportágak helyzetéről is.

A népszerűségi rangsorban – amikor a férfiak és a nők együtt soroltattak rangsorba – Bárány István úszó végzett az első helyen, megelőzve a kor egyik legnagyobb labdarúgó fenomenáját, Orth Györgyöt, a Hungária FC (korábban és később MTK – Sz. S.) válogatott játékosát.

Ma talán meglepő, de voltak olyan sportolók is,

akik több sportágban jeleskedtek. A hetedik helyre került Somfai Elemér (eredetileg Stromfeld, később vitéz Somfay) öttusában és atlétikában is kiemelkedő teljesítményt nyújtott, vagy a tizenegyedik helyezett Kehrling Béla a tenisz mellett az asztaliteniszben is kiválóan teljesített.

A hölgysportolók közül a legjobb helyezést – a harmincnyolcadik helyre beérve – Stieber Lotti érte el, aki műkorcsolyázásban és úszásban volt „megkerülhetetlen” a korban.

A *Nemzeti Sport* egykori vállalkozása azt is jelzi, hogy a sport iránti érdeklődés már a XX. század első évtizedeiben is igen élénk volt Magyarországon, az eredményessége pedig egészen imponáló volt az 1930-as években!

Zeidler Miklós három másik tanulmánya a magyar sportélet kialakulását, a sportnyelv megjelenését idézi, a XVIII–XIX. század időszakából. Érdemes ezeknél is egy kicsit elidőzni: az első sportkifejezések megjelenése a magyar nyelvben a korabeli testgyakorlatok, a külföldről hozott példák és onnan érkezett mesterek mind a magyar sportmúlt részei, akik tevékenyen járultak hozzá a későbbi sikerekhez. A tanulmányok figyelmet érdemlőek és egyúttal tanulságul – netán útmutatóul is – szolgálhatnak a jelen és a jövő sportvezetői számára (is), mert a múlt – s ebben a sportmúlt is benne foglaltatik – ismerete nélkül még az is előfordulhat, hogy olyan hibákat követünk el, amiket elkövettek már eleink is, és lehet, hogy azok egy része végzetes lehet. Ezt pedig jó lenne elkerülni a sport világában is. Bízunk benne, hogy ehhez Zeidler Miklós és Killyéni András most olvasott könyvei is hozzájárulhatnak. A szerzők a spor-

tot az életük részének tekintik, s munkáikkal kimondatlanul is igyekeznek útmutatóval szolgálni, érdemes figyelni rájuk. Megérdemlik, ők és a témáik is.

*Megjelent: Magyar Napló, 2012. (XXIV. évf.) 10. sz.
66–67. old.*

Messze szállt a kalapács

KŐ ANDRÁS: *A kalapácsvető aratása. Zsivótzky Gyula életpályája.*

APRIORI INTERNATIONAL, BUDAPEST, 2010. 259 OLD.

Élt közöttünk egy ember, alig többet mint hetven esztendő, és mégis teljes életutat tudhatott maga mögött. Volt magyar bajnok, Európa bajnok és olimpiai bajnok, világcsúcstartó, a Nemzet Sportolója, az Évszázad Magyar Atlétája, a sok elismerés mellett a Magyar Örökség díj tulajdonosa (is). Ki volt ő? – kérdezhetnénk, de a választ szinte mindenki tudja: Zsivótzky Gyula, az elkötelezett, az elvégzett munkában hívő, az eredményeket a legtisztább eszközökkel elérni akaró sportoló.

Élete küzdelemmel és nehézségekkel volt tele, de Ő szinte mindent legyőzve haladt a maga által kijelölt úton. Kisbér, Tata, Kiskunfélegyháza, Budapest, Balatonfenyves. Életútjának megannyi szeretett és fontos állomása. A testnevelési gimnázium, a főiskola (a TF), a kikapcsolódás öröme és a barátokat adó Balaton...

Számára mindezek fontosak voltak, ahogy fontos volt Ő is a barátoknak és a magyar sportszeretőknek. Az oly sokak által várt és remélt olimpiai bajnoki győzelme előtt nem kevés távirat, levél indult útra hozzá. Kováts Béla, a Vas megyei Pankasz általános iskolájának igazgatója 1968-ban ezeket írta többek között neki: „Megkérjük, hogy gondoljon arra, mikor a döntőben megfogja a kalapácsot: közel 15 millió magyar roppant akarata kíséri majd... és forog Önnel a körben, lesve – nagy reménnyel – a szer ívét, becsapódási helyét és

együtt ujjongunk majd a jó eredmény láttán, mert az lesz.” Kováts Béla igazgató úr nem gondolhatta, hogy 15 millió magyarról majd több mint két évtized múltán Antall József, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke fog szólni, akiknek Ő lélekben miniszterelnökének érezte magát, amidőn mintegy négy és fél évtizedes elnyomatás után először választhatott tisztán és több párt közül a magyar nép.

Zsivótzky Gyula beváltotta Kováts Béla – akkoriban még nyilván elvtársnak szólított – igazgató reményeit és megvalósította saját álmát is. Mexikó városban 1968. október 18-án, 73,36 méteres eredményével, új olimpiai csúccsal két olimpiai második helyezéssel már a háta mögött pályája csúcsára ért, pedig számára – ahogy mindig is hangoztatta – az igazi a világcsúcs volt. (Olyat is dobott!) Az olimpia egy nagyon fontos verseny, de egy verseny eredménye sok mindenen múlik. Jöhet a szerencse és jöhet a balszerencse is. Zsivótzky Gyulát az utóbbi sem kerülte el. Rómában 1960-ban és 1964-ben Tokióban a dobogó második fokára állhatott, pedig sokan remélték már akkor is a nagy sikert. Mert azon versenyek előtt is megtett mindent azért, hogy a legjobb lehessen. Tokió előtt a halál torkából visszatérve mások a versenyen való indulásnak is örültek volna, Zsivótzky viszont győzni akart, mint minden versenyén. Ha nem sikerült, szomorúvá és egyben még dacosabbá vált. Úgy vélte még többet kell dolgoznia. Tonnákat emelni, javítani a stíluson és sportszerűen élni.

Kő András „beszélgető könyvéből” kiderül, hogy így látta ezt a környezete is. A család, a barátok, a sporttársak. Zsivótzky Gyula életútja példás életút, amely sokak számára adhat(na) útmutatást a sport mai világában is.

Munka, tisztesség, nemzeti elkötelezettség, sportszerűség. Szinte kivétel nélkül megfogalmazódnak mindezek a gondolatok az emlékezőkben, legyenek férfiak vagy nők, fiatalabbak vagy netán idősebbek.

Zsivótzky Gyula nemcsak példakép, de maga is példaképek nyomán kezdte el a kalapácsvetést, ezt a korábban Magyarországon csak alig ismert és elismert „számot”. Németh Imre londoni győzelme, majd Csermák József helsinki sikere kijelölte számára az utat. Kezdte a maga eskábálta sporteszközzel és egyre előbbre jutott a göröngyös úton. Sokan segítették pályafutása során, akikre mindig tisztelettel emlékezett, így Tulit Péterre, az egykori kiskunfélegyházai testnevelőre, aki nem kevésszer mondta a testnevelési óra kezdetén Kiskunfélegyházán: „Tornászok kilépni, Zsivótzky fiam, te meg fogd a kalapácsot, a diszkoszt, a súlyt, a gerelyt, és menjetek ki a pályára.” De ugyanígy emlékezett Csermák Józsefre, a később edzőjévé és egyben barátta vált olimpiai bajnokra is, kinek tapolcai sírja előtt mindig fejet hajtott és letette a maga virágcsokrát midőn arra járt és „elbeszélgetett” vele egy kicsit a világ dolgairól, sportról, múltból és jövőről.

Ma már hozzá, az óbudai temetőben található Zsivótzky sírhoz lehet zárandokolni és kérni az ott nyugvó, mindig őszinte, társaiért kiálló néhai bajnok tanácsait, mert bizony lenne mit kérdezni tőle. Lesz-e vajon mindennapos testnevelés? Megértéssel figyelik-e azt a fiatal sportolót ma, aki otthagyja a tanórát, hogy az iskola udvarán kipróbáljon egy új mozdulatot, mely épp eszébe jutott? Szabad-e elvállalni olyan feladatot, amire nem szeretnének vállalkozni? A kérdések hosszan lennének még sorolhatók, de...

Zsivótzky Gyula nemzedékek számára volt példakép és sportolói, sportvezetői minta. Csak remélni merem, hogy az marad még sokáig, mert a könyvben megszólalók szinte kivétel nélkül úgy beszélnek róla, mint olyan emberről és sportolóról, aki ritkán születik. Egyszerre és egy személyben volt ember, barát, sportoló és magyar.

Őrizzük meg az emlékét, fogadjuk meg a tanácsait, örüljünk annak, hogy Kő András jóvoltából – az általa kedvelt „beszélgető könyv” formájában – megszületett ez a munka. Amit viszont sajnálhatunk, hogy a beszélgetőtárs nem Zsivótzky Gyula lehetett, hanem csak szerettei, barátai, sporttársai. Ő a mások által lejegyzett gondolatai révén részese a kötetnek. Így még nagyobb tisztelet illeti a szerzőt, aki vállalva a nem könnyű feladatot – az emléktáblák, síremlék mellett immáron – könyv formájában is elénk tárta a XX. századi magyar atlétika legnagyobb egyéniségének az alakját.

*Megjelent: Magyar Sporttudományi Szemle, 2010. (11. évf.)
1. sz. 48. old.*

Futó emlékek

KŐ ANDRÁS: *Tábori és a többiek*.

AMFIPRESZ APRIORI INTERNATIONAL, BUDAPEST, 2008.

212 OLD.

Vajon mondanak-e még valamit a mai fiataloknak a következő nevek: Iharos, Rózsavölgyi, Tábori? Gyaníthatóan nem sokat. Még a sport iránt érdeklődő, abban és abból a jövőben élni szándékozók körében is döbbenetes a sportágtörténeti ismeretek hiánya. Minősített sportolók alig tudnak egy-egy sportágukban valamikori nagyságot megnevezni, ellenfeleket, győzelmeket, eredményeket idézni. Vajon miért nem? Talán azért mert az olvasás ma már nem divatos időtöltés. Minden ismeret forrása az internet, ami valóban nagy találmány és segítő is lehet a bajban, de egyben tévutakra is vezet(het). Bárki, bármikor ellenőrizhetetlen információkat helyezhet el a világhálón és ember legyen a talpán, aki azt követően kiigazítja a tévedéseket.

Talán ezért is szeretem a könyveket, amelyek természetesen ugyancsak tartalmazhatnak tévedéseket, elírásokat, de akik azokat írják, igyekeznek „tisztá forrásból” meríteni. Ilyen tiszta forrásból merítő sportszakíró Kő András, aki évtizedes (sport)újságírói pályafutása során tucatnál több könyvet tett a sportot szerető olvasók képzeletbeli asztalára. Írt vívókról és kerékpárosokról, sportoló nagyságokról és eseményekről. Alig egy esztendeje jelent meg a Grosics Gyuláról írott kötete és most itt a következő: *Tábori és a többiek*. A beszélgetőtárs Tábori László, az egykori nagy bajnok, a magyar

középtávfutók egyik legeredményesebb, legismertebb személyisége.

Ő vall Kő Andrásnak életéről, a sportról és a hazáról, szülőkről, edzésmódszerekről és a társakról. Iharosról, Rózsavölgyiről, Béresről, Mikesről és másokról és természetesen a feledhetetlen, szigorú, magába zárkózott, de a futásról mindent tudó Iglói Mihályról. Arról az emberről, akinek a sportpályafutását a második világháború kettétörte, a több éves szovjet hadifogság azonban meg nem törte. Az 1940-es évek második felétől 1956-ig a magyar középtávfutók legsikeresebb edzője volt. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően (az olimpia után) azonban ő is a külföldön maradást választotta. Sikerei ott is voltak, tudását elismerték. Az USA, majd Görögország jelentette számára a későbbi edzői működése helyszínét, hogy azután az ún. rendszerváltoztatást követően élete utolsó néhány éve még Magyarországon adasson meg neki.

Tábori életútja az 1930-as években született vidéki, kis jövedelmű családok gyermekeinek tipikus életútja. Iskola, sok sport és egy értő szem, aki kiválasztja és a szorgalom, ami a csúcsokra emeli. Visszafogottan, őszintén vall mindezekről Tábori László, ahogy arról is, mennyit és hogyan edzettek, miért volt számukra fontos a munka és a siker. Mert a sikert nem adták ingyen. Eső, hó, hideg, forróság nem számított. Várta őket a Népliget, a Tüzér utca, a Népstadion. Az a stadion, ahol tízezrek tomboltak egy-egy sikeres világcúcs kísérlet után, ahol a labdarúgó mérkőzések előtt, közben és után mindig fontos volt az atlétika, a futás, ahol világcúcsok születtek, ha kellett „rendelésre”. A magyar at-

léták szállították azokat. Tucatnyian tartoztak közülük a világ élvonalába.

Nem kevés helyen marasztalták is őket, de ők hazajöttek. Mert nem a pénz volt a fő motivációs erő (jóllehet az átlag magyar polgárhoz képest jobban élhettek az 1950-es évek Magyarországon), hanem sokkal inkább a siker íze, a győzelem iránti vágy. Ezért sok mindenre képesek voltak.

1956 októbere–novembere, a forradalom és a szabadságharc álmokat ébresztett. Egy nemzet önállóságának az álmát és lehetőségét, de sportolói, szurkolói álmok omlottak össze a szabadságharc leveretése után. Melbourne, a nyári olimpiai játékok jelentették az álmot, a remélt sikereket. Sok tízezren remélték, hogy a magyar sport nagyobb sikert érhet el, mint 1952-ben Helsinkiben, de az álom, álom maradt. Volt olyan sportoló (pl. Iharos Sándor), aki el sem utazott Ausztráliába, és aki elutazott nem tudta hozni a várt eredményt.

Vajon mire lett volna képes Tábori László, Rózsavölgyi István és sokan mások, akiknek néhány másodperc, centiméter, összpontosítás hiányzott csak ahhoz, hogy jobb helyezést érjenek el és olimpiai bajnokok lehessenek? Nem tudhatjuk, mert a megtörténtek nem tehetők meg nem történtekké. Így látja ezt Tábori László is, aki az új hazájában, az Amerikai Egyesült Államokban is megállta a helyét. Kiváló eredményeket ért el versenyzőként, miközben igazi nemzetközi megmérettetésre nem volt lehetősége, nem lévén állampolgára az USA-nak. Mégsem keserűen emlékezik. Boldog és büszke, hogy fiatalok ezreivel ismertette és szeretettette meg a futást. Az volt és az ma is mindennapi élete.

Klubbot alapított, versenyeket rendezett és cipőboltot tulajdonol, ahol minden betérőnek a legjobb cipőt ajánlja. Ismeri a lábat, az igényeket és felismeri, mit igényel a vevő. Beszélgetést, gyors kiszolgálást, múltidézt. Tábori Lászlónál/Tábori Lászlótól mindezt megkaphatja, ahogy mi is részesülhetünk ebben Kő András jóvoltából, aki könyvében beszélgető, vagy inkább beszélgető társa Tábori Lászlónak. Értően és visszafogottan érdeklődik, ha kell, kiegészít, adatokkal szolgál. Olyan adatokkal, amelyek ma már a sportlexikonok, adattárak oldalain találhatók: ki, mikor, hol, milyen eredménnyel nyert, ért el helyezést...

Tábori László őszinte és igaz beszélgetőtárs. A többieket erényeivel és hibáival együtt értékeli, és úgy véli a köztük valamikor kialakult sorrend valós és hiteles volt. Sporttársak, haverok, néha még barátok is voltak. Örültek egymás sikereinek, de önálló egyéniségek voltak, ők már azok is maradnak, mindazok számára, akiknek fontos a magyar sport és fontos, hogy megismerjék azt a világot is, amikor nem csak belőle, de érte is éltek!

Hogy mi lehetett volna, ha másként alakul Tábori László élete az Amerikai Egyesült Államokban, miként élt volna, mivel kereste volna kenyerét? Arról röviden így szólt: „Minden bizonnyal nem edzőként. Két területen is továbbléphettem volna, bőripari szakképesítést még otthon szereztem, a vasiparit már itt kinn. Lehet, hogy befejeztem volna mind a négy évet az egyetemen, nemcsak hármát és tanultam volna utána is tovább. Azt tapasztalom ugyanis, hogy ma az egyetem Amerikában annyit ér, mint ötven évvel ezelőtt a középiskola.” Sajnos ez a jelenség nem amerikai sajátosság, igyekszünk követni a példát, pedig nem azt kellene „kopírozni”, sokkal

inkább azt, amit a Talabircsuk néven született fiú tett: legyőzni a gőzmozdonyt a vasútállomásról induló „futóversenyben”, sikereket elérni a sportban, önfeláldozóan és boldogan habzsolni a gyerekkorban csak álmodott dobostortát, a csokoládét. Mert az élet Tábori (Talabircsuk) László számára sem volt habos torta, de a tisztességes munka, a tenni akarás, az elszántság meghozta az eredményét. Élete, sportolói pályafutása sokak számára lehet példa, ahogy eredményei is, amelyek az 1950 és 1962 közötti versenyeket tekintve szinte teljesek. Érdekes azt is tanulmányozni, ahogy nézegetni a régi fotókat, amelyek a magyar középtávfutás nagy korszakát és egyéniségeit örökítették meg!

*Megjelent: Magyar Sporttudományi Szemle, 2009. (10. évf.)
3–4. sz. 66. old.*

Puskás – másként

BORSI-KÁLMÁN BÉLA: *Az Aranycsapat és a kapitánya.*

KORTÁRS KIADÓ, BUDAPEST, 2008. 284 OLD.

Puskás és/vagy Aranycsapat. Szinte nincs napjaink Magyarországon olyan ember, aki e két nevet/fogalmat, avagy nevet és fogalmat ne ismerné. A labdarúgás iránt nem érdeklődők is tudják, hogy valamikor az 1950-es években volt egy csapat, amelyet a világon szinte mindenütt Aranycsapatnak, (esetleg „Csodacsapatnak”) neveztek, és amely a nevét véglegesen bearanyozni remélt mérkőzésen, a világbajnoki döntőben alul maradt ellenfelével szemben. (Bern, 1954. július 4. /Nyugat-/Németország: Magyarország 3:2). E csapatnak volt meghatározó alakja, csapatkapitánya Puskás Ferenc, a legtöbb embernek, szurkolónak, egyszerűen csak „Öcsi”, a közeli és régi barátoknak „Sváb”.

Hogyan vált a világ egyik – sokak szerint legjobb – labdarúgójává a kispesti grundokon felnőtt, az életét leginkább a labda – kezdetben rongy, majd bőr –, a barátok és a kártya, no meg a különböző méretű fröccsök társaságában eltöltő Puskás Ferenc? Aki, mint tudjuk, még Purczeld Ferencként látta meg a napvilágot, s sváb elei nyelvét csak később sajátította el, mert családjá Kispesten már „elmagyarosodott”. Számára a magyarság legalább olyan fontos volt, mint a labda, ahogy a barátság is, a szándék, hogy másokon önzetlenül segítsen, a vagányság és még sok minden más, ami nélkül nehezen boldogulhatott az ember az 1945 utáni Magyarországon.

Puskás Ferenc, „Öcsi” pedig itt, Európa közepén, egy 1920-ban mérhetetlenül megalázott és megcsonkított országban igyekezett „nagygyá válni”. Alig tizenévesen már a magyar válogatottban játszhatott a Kispest AC rendkívüli tehetséggel megáldott, rúgótechnikájában szinte utolérhetetlen játékos. Ezrek és tízezrek mentek ki a pályákra, stadionokba, hogy láthassák játszani őt, aki alig lőtt kevesebb gólt a magyar válogatottban, mint válogatottságának száma. Ritka nagy dolog! De nemcsak érte, hanem csapattársaiért is tízezrek keltek útra a pályákra és a stadionokba, hogy jegyet „szerezzenek” (mert Magyarországon az 1950-es évektől kezdve gyakorlatilag az 1980-as évek végéig az emberek nem vásároltak, lévén számos dolog hiánycikk, hanem „szereztek”: mérkőzésre jegyet, pacalt, cipőt, orkáncabátot stb.), és lássák Hidegkutit, Bozsikot, Czibort, Sándort, Kocsist, Szuszát, Grosicsot – és a sort lehetne folytatni –, akiknek játéka élményszámba ment.

S ez az élmény emberek százazreinek adott pillanatnyi szabadságérzetet. Egy-egy válogatott mérkőzés a Népstadionban, amikor a Himnusz éneklése büszkén vállalt és vállalható tett volt, sok tízezer ember számára nyújtott reményt. S miért? Mert 1945 után nem az a világ épült/épülgetett, amelyre oly sokan vártak.

Nem a remélt demokrácia, hanem a kommunista demokrácia – értsd: diktatúra – épült, s annak sajátos elemét képezte a sport. A sport, amelyben azoknak, akik kiemelkedő teljesítményt nyújtottak, elfeledték – természetesen nem örökre! –, hogy honnan jöttek, kik voltak egykor, hány holdja volt a nagyapjuknak, volt-e boltja a nagybátyjuknak. Ha úgy látta jónak a hatalom,

akkor emberei kissé félrenéztek, amikor egy-egy sportoló, illetve csapat kitűnő teljesítményével dicsőséget szerzett a hazának, bár előbb inkább Rákosi Mátyásnak és a „PÁRTnak”, amúgy csupa nagybetűvel.

Ebben a korszakban jelent meg a világ porondján egy új magyar futballcsapat, amely több éven keresztül legyőzhetetlen volt. Nevéhez fűződik a helsinki olimpia labdarúgótornájának győzelme, azaz az olimpiai bajnokság és az évszázad mérkőzésének – joggal! – kikiáltott londoni 6:3-as. (Magyarország–Anglia 6:3, London Wembley stadion, 1953. november 25.).

Ez a csapat, amely szinte soha nem játszott ugyanabban az összeállításban – elvégre a hét-nyolc szinte biztos kezdő játékos mellett ugyanannyi szinte biztos kezdőnek tekinthető játékosból lehetett válogatni – kapitányával, Puskás Ferencsel világhírnévre tett szert. Ők voltak Magyarország „utazó nagykövetei”. Igaz, többnyire megfelelő kíséretet is kaptak – talán majd egyszer a fedőnevek mögött rejtőzködők személyét is megismerheti az utókor –, de nem ezért játszottak jól Franciaországban, Egyiptomban, Törökországban, Belgiumban, Olaszországban és szerte a világban, hanem azért, mert tudtak valamit, és amit tudtak, azt szerették is. Ez a foci volt, a világ egyik legnépszerűbb játéka. S hogy miként élt együtt a csapat, mi minden történt tagjaival és Puskással, hogy alakult sokuk sorsa, milyen társadalmi változások, illetve fejlődés is formálta e csapatot és „Öcsi”-t, ez a kérdés is foglalkoztat(hat)ta Borsi-Kálmán Bélát, amikor megírta könyvét.

Borsi-Kálmán Béla nem egyszerűen történész, hanem irodalomtörténész, műfordító és alkalmanként diplomata is, egykor pedig reményteli/reménybeli fo-

cista is volt. A Fradi „fakóban” is bemutatkozott, és úgy vélte, az Eötvös Loránd Tudományegyetem nappali tagozatán tanulni és az NB I-ben játszani talán nem összeegyeztethetetlen. Az volt. De hogy így történt, abban mások is közreműködtek. Lett belőle egy, a kispályán még ma is kitűnően focizó történész, irodalomtörténész, műfordító, és alkalmanként diplomata, aki írt egy, Puskást, az Aranycsapatot a korábbiaktól eltérő módon bemutató könyvet. Nem az életrajzi adatok, a gólok száma, a svihákság a leglényegesebb, hanem a kor, a társadalom és az abban élő játékosok, az emberi kapcsolatok, a megragadott és az elszalasztott lehetőségek számbavétele.

A szerző természetesen előre és hátra is kalandozik az időben és a térben. Néhány összehasonlítása nem biztos, hogy mindig érthető, netán elfogadható. Mert kérdés, hogy Zinédine Zidane szocializálódása, cselekvései mennyiben vethetők össze Puskás Ferencével? (A francia labdarúgó válogatott kitűnőségének képességei, tudása talán a több évtizedes távolság ellenére is összehasonlítható lett volna.) Vagy mennyiben meghatározó a magyar polgári fejlődés kérdésében a foci, az azt „űzők” szerepe? Megvallom, magam ezt nem tudom, de azt igen, hogy Borsi-Kálmán Béla jóvoltából született egy másfajta Puskás-könyv, amely alapos, de egyben vitatható. Kortársakat, pályatársakat emel ki a múlt messzeségéből, és érteti meg velünk, hogy miért is lett Puskás Ferenc – az egykori Öcsi, Sváb majd 1956 utáni emigrálását követően Pancho – a legismertebb magyar a világon. Mert hogy az volt, az kétségtelen. Mert 2006. november 17-e óta már csak volt, mint valamikor a magyar labdarúgás, amely talán egyszer majd ismét méltó

lehet múltjához. Ehhez azonban a múlt ismerete mellett akaratra, szorgalomra és kitartásra is szükség van. Borsi-Kálmán Béla könyve minderre példát hoz Puskás Ferenc által és útján.

*Megjelent: Magyar Napló, 2008. (XX. évf.) 12. sz.
64–65. old.*

Futball, politika, állambiztonság

BORSI-KÁLMÁN BÉLA: *Az Aranycsapat és ami utána következik. Adalékok a Rákosi-korszak és a Kádár-rendszer történetéhez a futball tükrében.*

KORTÁRS KIADÓ, BUDAPEST, 2019. 507 OLD.

Borsi-Kálmán Béla kötetének már az alcíme is „árulkodó”. Biztos lehet abban az olvasó, ha kézbe veszi – nem könnyű, mivel az 507 oldalas kötet tömege 2,1 kilogramm, és csak íróasztalra, konyhaasztalra stb. helyezve olvasható – a kitűnő történész, műfordító, élete másfél évtizedét diplomáciai beosztásokban (Bukarest, Párizs) eltöltő szerző kötetét, nem akarja letenni.

De nemcsak azért nem, mert akkor ismét súlyzógyakorlatokat végezhet a kötettel, hanem azért, mert szeretné megtudni, hogy miért is tart ott a magyar futball – értsd (szakszerűen): labdarúgás –, ahol most tart. Valójában, úgy vélem, erre keresi a választ Borsi-Kálmán Béla. Miért is nem teljesedhetett ki az 1950-es évek világverő magyar Aranycsapatának sikersorozata? Mi lehet az oka az 1954. július 4-én, Bernben elveszített világbajnoki döntőnek? (Németországi Szövetségi Köztársaság – Magyarország 3:2) Miért hagyták el magyar labdarúgók százai 1956–1957-ben Magyarországot? Milyen társadalmi közegben nőttek fel? Miért „néztek el” nekik sok mindent, és miként telepedett rá az állambiztonság – PRO, ÁVÓ, ÁVH, BM III. főcsoportfőnökség – a sportra és a sportolókra is? Utóbbi szervezeteknek hogyan sikerült sportolókat, sportvezetőket a mindenkori szervezet „együttműködőivé tenni”, miként

lehetséges, hogy a legvagányabbak között is akadt, aki... Ahogy a legfelkészültebbek között is.

Borsi-Kálmán Béla nemcsak a történész szemével és eszközeivel próbálja megadni a válaszokat – melyekről szinte minden esetben azt mondja: ő így véli, látja, gondolja –, hanem az egykori futballista emlékeinek felidézésével. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának történelem-román szakán tanult, majd ott hamarosan egyetemi oktatói állást kapott Borsi-Kálmán Béla ugyanis labdarúgónak is tehetőséges volt. Egy időben befért a Fradi „fakóba” – tartalékcsoport – is, és számos alkalommal edzhetett együtt a „nagyokkal”. Olyanokkal, mint Albert, Novák, Rákosi, Juhász...

Az egykori focista emlékeinek felidézése pontos képet ad arról a már kádári Magyarországnak a viszonyairól, amelyek a sportban is meghatározóak voltak. Számos esetben – a kiugró tehetségeket leszámítva – szükség volt „keresztapákra”, támogatókra. Ki és miként kerül be a csapatba, meddig marad ott, és az öltözői hierarchiában hol foglalhatja el a helyét?

Ezen utóbbi dolog nemcsak az 1960-as évekre volt jellemző, hanem a Rákosi-rendszerben – sajnálom, hogy a szerző „csak” korszaknak nevezi! – is élt, mi több, még meghatározóbban. Igaz, annak a rendszernek a futball, de a sport egésze is legitimációs eszköze volt. Az 1930-as évek magyar sikereit – 10 olimpiai bajnoki cím 1936-ban, Berlinben, a Nyári Olimpiai Játékokon, harmadik hely a nemzetek nem hivatalos pontversenyén, második hely 1938-ban a labdarúgó világbajnokságon, Európa- és világbajnoki győzelmek számos sportágban – fe-

lül kellett múlni, megmutatni a világnak, hogy az épülő új rendszer felsőbbrendű.

A sportolókat pedig nem a rendszer, hanem a saját teljesítményük és eredményeik ösztönözték. Látták ugyanakkor azokat a jelentős – számukra nem igazán kedvező – változásokat, amelyek a pályafutásukat befolyásolhatták. Nem véletlen, hogy 1947 után hány sportoló hagyta el Magyarországot, és hányan – főleg labdarúgók – próbáltak meg „Nyugatra” távozni. (Ezt akkor disszidálásnak, engedély nélküli távozásnak nevezték, és szigorúan büntették.) Ilyen csapatos próbálkozás után – amelyről Borsi-Kálmán Béla emlékezésekből, álbiztonsági iratokból idézve ad képet – jöttek az eltiltások, az internálás...

Ugyanakkor a Rákosi-rendszer sportpolitikája a „húzd meg, ereszd meg” taktikát is alkalmazta azon sportvezetőkön – Hegyi Gyula, Kutas István, Sebes Gusztáv, Barcs Sándor – keresztül, illetve által, akik rendszereken átívelő pályájuk során a magyar sportélet megkerülhetetlen, nagyhatalmú vezetői voltak. Ajánlásuk nélkül nem igazán lehetett „Nyugatra” utazni, lakáshoz, autóhoz jutni, vámkihágásokat elintézni.

E nagyhatalmú sportvezetők közül voltak, akik a munkásmozgalomban szocializálódva, egy kicsit az „ávó”-nak nevezett szervezetet is megjárva – nem kihallgatottként! –, illetve azzal együttműködve döntöttek múltról, jelenről és jövőről. Mármin a sportolókérol.

Mind a két rendszerben a megtúrt sportklubok közé tartozott a Ferencvárosi Torna Club – Fradi, Ferencváros, FTC, „fradika” (egy időben ÉDFOSZ SE, Budapesti

Kinizsi) –, amely történetéről és annak kiemelkedő tehetségű labdarúgóiról (is) szól ez a munka. A szerző a Puskás–Bozsik–Hidegkuti–Kocsis – és még több tucat kiváló futballista – nevével fémjelzett korszak után az 1960-as évek történéseit is alapos kutatómunkával tárta fel, és fogalmazta meg véleményét, miszerint a magyar futball hanyatlásának okai a rendszernek, annak állambiztonsági szerveinek a sportba történt beépülésének is köszönhetők. Borsi-Kálmán Béla mindezen állításait – vagy inkább véleményét, mivel nem mondja ki/írja le egyszer sem, hogy ez csak így lehetett, ez pedig történelmi bölcsességre vagy kitűnő diplomáciai érzékre vall – különböző példákkal támasztja alá. Miniportréi a két rendszer időszakának sportvezetőiről, menedzsereiről, játékosairól nagyszerűek, egyben a különböző személyekkel kapcsolatban megengedők is.

Igyekezett megtalálni az állambiztonsággal való együttműködés „mozgatórugóit”, azokat az elemeket, amelyek valakit arra kényszerítettek, hogy... Másfelől annyira megengedő, amennyire valamennyien azok vagyunk. Azoknak, akikről úgy véljük, hogy sokat tettek az országért, híresek lettek/voltak, megbocsátunk, akiket nem ismerünk, nem szeretünk – mert nem volt például kiismerhetetlen jobblábas balszélső –, azokat elítéljük. Ilyen gyarlók vagyunk mi, emberek. Azok is, akik csak szurkolunk, és azok is, akikért szurkolunk.

Borsi-Kálmán Béla – nyugalmazott egyetemi tanár – számos könyvéhez hasonlóan ismét kitűnő alkotást tett le az asztalra (az asztal fontosságáról fentebb már szóltam), amely a sporton keresztül mutat be két olyan rendszert, amelyeket számosan meg- és átéltek, és az

emlékeik azokról ilyenek vagy olyanok, de a foci/futball/labdarúgás sikerei és kudarcai máig élnek bennük.

Végezetül egy kis kitérő, hogy ki honnan és mit is tudhatott a magyar futball/labdarúgás/foci történetéről, ha gyermek volt még a nevezetes időkben, falun nőtt fel, és a rádió mellett a televízió még kiváltságnak számított. Ahogy nekem is. Többek között Barcs Sándornak anno a *Képes Újság*ban közreadott írásából – Az Aranycsapat és árnyai, majd az Új csapattal a nagyvilág porondján (lehet, hogy a címek a kopó emlékezetem miatt nem pontosak) –, amelyek nem kevés érdekességet (is) tartalmaztak az 1956–1957-ben „Nyugatra” távozott sportolók esetében. Néha többet, mint kritikát is, de ahhoz elegek voltak, hogy az érdeklődést felkeltse, fenntartsák a magyar labdarúgás iránt. Borsi-Kálmán Béla munkája nemcsak felkelti az érdeklődést, hanem messze túlmutat azon. Elgondolkodtat valahányunkat, hogy miért is tart ott a magyar foci, ahol ma tart, hogy a múlt hiteles feltárása nélkül nem igazán érthető meg a jelen, és még kevésbé remélhető egy szebb, jobb, boldogabb jövő. Pedig az utóbbi ránk férne. Mindnyájunkra, függetlenül attól, hogy Honvéd vagy Fradi, Újpest vagy MTK, Vasas vagy „Vidi”, Puskás vagy Kocsis, Albert vagy Varga, mert mind magyarok voltak, és azok is maradtak itthon és külhonban érényeikkel, hibáikkal együtt is!

*Megjelent: Magyar Napló, 2020. (XXXII. évf.) 10. sz.
60–62. old.*

„Béemesek” az olimpiákon

Állambiztonság és olimpia (1956–1988)

A dokumentumokat válogatta, a bevezetőt

és a jegyzeteket írta: KRAHULCSÁN ZSOLT –

MÜLLER ROLF – TAKÁCS TIBOR.

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA –

L'HARMATTAN KIADÓ, BUDAPEST, 2008.

164 OLD.

A magyar sport igazi megmérettetésének már hosszú évtizedek óta az olimpia a helyszíne. Világ- és Európa-bajnokságok, nagy nemzetközi versenyek győztese igazán csak akkor érezhetik magukat valóban „jegyzettnek”, számontartottnak – talán csak a labdarúgás és a tenisz jelent kivételt –, ha elmondhatják magukról: olimpiai bajnokok (is).

Az 1896-ban Athénban megrendezett első modernkori olimpiai játékoktól a 2008-as pekingi játékokig a magyar sportolók összesen 157 olimpiai bajnoki címet szereztek a nyári játékokon – a télieken sajnos egyet sem sikerült eddig, – és azok többségét már az 1945 utáni időszakban. Az 1945 utáni társadalmi, politikai változások a sport területén is gyorsan éreztették a hatásukat. A sport „államosítása” ugyanúgy megtörtént, mint a bányáké, bankoké, földeké, gyáraké, üzemeké – jószerevével a társadalom egészét államosították.

Egyesületek alakultak át, tulajdonosok változtak. Politikai akarat szabta meg, hogy egy-egy sportoló mely klubban „találhatja magát”. Megjelentek a „hivatásos” sportvezetők, akik – ha csak képletesen is, de – élet s halál urai lettek a maguk területén. Megszűnt a sza-

bad külföldre szerződés lehetősége, és egyre több árgus szem követte – nem feltétlenül drukkolás okán – azokat a sportolókat, akik külföldre indultak versenyezni. 1946–1947-ben még viszonylag könnyen lehetett a hazai klubot külföldre cserélni, hiszen egy-egy túra, verseny után lehetőség volt a „lemaradásra”. Később azonban ez – épp a szigorú és személyre szabott ellenőrzés miatt – sokkal ritkább volt, mert politikai-államvédelmi nézőpontból „hazaárulásnak” minősült. Meg persze azért is, mert az Államvédelmi Hatóság „munkatársai” a versenyek rendszeres résztvevőivé váltak – természetesen nem a Munkára Harcra Kész versenyek és a falusi spartakiádok szereplőiként tűntek fel a sportpályákon –, kik a sportdelegációk fedésben dolgozó „hivatásosai” voltak, kik meg a versenyzők között rejtőztek – hivatalos zsargonban – hálózati személyként.

Volt, amikor tudták róluk a sportolók, hogy kik ők, és volt, amikor nem. Ahogy nemigen tudták azt sem, hogy közülük – mármint a sportolók és sportvezetők közül – kik lettek e szerv és mindenkori majdani utódai – kényszerből vagy önkéntes vállalásból segítői.

Bizonyára ez a kérdés lesz/lehetne az *Állambiztonság és olimpia 1956–1988* című kötet olvasói számára a leglényegesebb, azonban erre nem kapnak választ. A tehetséges és szorgalmas fiatal történészek úgy vélték, nem a fedőnevek mögött rejtezkedők „leleplezése” a leglényegesebb, hanem annak a *rendszer-mechanizmusnak* a bemutatása, azoknak a folyamatoknak az értelmezése, amelyek a magyar sport világát ugyanúgy behálózták, mint a társadalom minden más szegmenst is.

A kötet bevezetőjében rövid áttekintést kapunk az

állambiztonsági szervek működéséről, a jegyzetek jóvoltából a felépítéséről is, valamint a válogatás elveiről. A közreadók az első „érdemi anyagokat” – a válogatás időkorével összhangban – az 1956-os olimpiával kapcsolatban tették közzé. Az ausztráliai versengésnek – a kötet tárgyköre szempontjából – az volt az egyedisége, hogy gyakorlatilag az 1945 és 1990 közötti időszak történetében ez volt leginkább mentes az állambiztonsági felügyelettől. Az 1956-os forradalmi Magyarországon az ÁVH – a kommunista rezsim részeként – maga is összeomlott, illetve időlegesen feloszlatták. Munkatársai – akár hivatásosokról, akár nekik dolgozó ügynökökről volt szó – igyekeztek eltűnni, „felszívódni”. Nota bene, 1956 első „emigránsai” közülük kerültek ki, magyarárn nem volt kiket szervezetszerűen a csapat mellé telepíteni. (Más kérdés persze, hogy a már beépítettek közül – sportolók, sportvezetők, újságírók – kik és hányan utaztak mégis Melbourne-be?)

Az 1956-hoz kapcsolódó dokumentumok nem 1956-ból, hanem a következő évekből származnak. 1957-ben készült az a jelentés, amelyben az Amerikai Egyesült Államokból visszatért sportoló számolt be „kalandos utazásukról”. Az a jelentést olvasó hivatásos értékelő szerint nem nyújt igazán érdemi információkat a hatóságoknak, de ennek ellenére úgy véli, hogy a jelentést író felkészültsége – angol és francia nyelvismerete – okán érdemes lehetne arra, hogy más területen foglalkoztassák. Hogy végül is ez utóbbi javaslat mit eredményezett, nem ismerjük pontosan, de úgy tűnik, egy idő után „elengedte” a szervezet a Somogyvári fedőnevű kitérő vívót, későbbi edzőt.

Az 1960-as és 1964-es római, illetve tokiói nyári já-

tékokra alapos volt az állambiztonsági felkészülés és az események utáni érvelés is. Ki mit mondott, ki kivel beszélt, illetve találkozott, mit tett, milyen ellenséges ügynökök várták a magyar sportolókat, hogyan egyezkedtek magyar sportolók és sportvezetők – akik között gyaníthatóan azért akadtak a „szerv” emberei közül is néhányan – egy-egy mérkőzés kimenetelének kulisszák mögötti befolyásolása érdekében sportolókkal, bírókkal, más sportvezetőkkel.

Ezek a jelentések mind arra utalnak, hogy szinte nem történhetett olyan a magyar sport világában, amiről az illetékes hatóságok ne tudtak volna. Természetesen ennek ellenére előfordult, hogy egy-egy sportoló mégsem tért haza. Legnagyobb publicitást Varga Zoltán, a kitűnő labdarúgó 1968-as mexikói „távozása” kapott. Erről informátorként nyilvántartott csapattársa, a Nemere-ként elhíresült válogatott labdarúgó utólag is alig tudott bármi érdemlegeset jelenteni, így annak magyarázataként maradt egy „hivatalos” konfabuláció.

Mint minden ilyen történetfolyamnak, az állambiztonsági szervek részéről – politikai jelzésre – mindig kiemelt figyelemmel kezelt olimpiai játékoknak is akadnak pikáns, nem annyira a sport, mint inkább a rezsim belső világába is bepillantást engedő mozzanatai. Olyanok, amelyekről az olvasó utólag is nehezen tudja eldönteni, hogy dohogjon vagy inkább derüljön rajtuk. Kellő empátiával is nehezen nyerik el rokonszenvünket az olimpiai delegációnak azok a tagjai, akik – egyik jelentésükben – arról panaszkodnak, hogy „fedésük” okán – azaz az akkreditációban megjelölt kötelezettségük ellátása miatt – nehezen tudják hatékonyan végezni tényleges megbízatásukat, a titkosszolgálati operatív

munkát. (Azért úgy vélem, a sportolók, sportvezetők és újságírók között lévő ügynökök, SZT – szigorúan titkos tisztek, – informátorok kellően besegítettek nekik!) De ide sorolható az a dokumentum is, amely az 1980-as moszkvai (csonka) olimpiára kiutazó magyar delegáció összetételével foglalkozik, és amelyből kiderül, hogy a szovjet elvtársak minden korábbinál nagyobb létszámú állambiztonsági munkatárs részvételét igényelték a delegációba. Ez még a Magyar Szocialista Munkáspárt első titkárát, Kádár Jánost is meglepte: „...a belügyből több kell, mint Montrealba?” – csodálkozott az 1980-as előkészületek idején a sportot egyébként kedvelő első titkár.

Mindezek után aligha okoz az olvasónak meglepetést, hogy az állambiztonsági szervek nem csupán a magyar politikai vezetést, hanem a moszkvai társszerveket is szorgalmasan informálták, illetve teljesítették szovjet partnereik kéréseit.

A közreadott dokumentumok döntő többsége az ügynököktől, informátoroktól vett jelentés, illetve az illetékes „szervek” által készített összegzés. Ezek azt tanúsítják, hogy nem volt olyan jelentős sportág, amely kimaradt volna a belügy „perzekútorainak” látóköréből. Természetesen a belügyből – a rendszer önbiztosítási paranoiája miatt – „soha nem volt elég”, és így ment ez 1990-ig, amikor is az addig működő állambiztonsági szervek megszűnve, nem kevés dokumentumot – így az olimpiai játékokra, a magyar sportra vonatkozó jelentős részét is „kiselejtítve” befejezték működésüket. Egykori embereik pedig általában — a többség egyértelműen őrzi a titkot. Azok az újságírók, sportvezetők, sportolók, akik kényszerből, netán „hazafias buzgalom-

ból” vélt vagy valós előnyökért egykori társaik árulói voltak, igyekeznek elrejtetni múltjuk e darabjait a nyilvánosság elől, de talán ennek ellenére eljön majd az az idő, amikor megtudhatjuk, kik voltak, mit tettek és mit akartak, hány sportolói életutat tettek tönkre, vagy netán jóindulatukkal sportkarriereket segítettek elő.

A könyvet többször is végigolvasva fogalmazódott meg bennem az igény: érdemes lenne tovább vinni a kutatómunkát, és egy majdan elkészítendő monográfiában összegezni a sport és az állambiztonság kapcsolatát az 1945 és 1990 közötti Magyarországon, s nem csak az olimpiák tükrében.

A mindenkori hatóság rendkívül alapos és odafigyelő volt. Nem utazott magyar sportküldöttség úgy külföldre, hogy ne lett volna ott tagjai között hivatásos és önkéntes, ügynök és informátor, de leginkább rendfokozattal is bíró személy, aki számos esetben még egy döntés meghozatalát is „elősegítette”. E remélt munka közzétehetné mindazok nevét, akik az egykori Államvédelmi Hatóság (és jogutódai) hivatásos tagjai közül a sportvezetést „erősítették”. Mert ne feledjük, az 1956-ban megszűnt szervezet egykori hivatásos vagy éppen SZT-tisztjei nemcsak a Magyar Rádió, a Magyar Televízió, a könyvkiadók, az egyetemek, a SZOT vagy a külügyminisztérium vezető munkatársai lettek, de ott lehettek a magyar sport felső vezetésében is. Nem lenne nagy baj, ha nevüket nemcsak az archívumok, de a sportszeretők emlékezete is megőrizhetné, tanulsággul a múltból a jövőre! Még akkor is, ha nem ők, hanem mégiscsak az olimpikonok, a nemes versengésben diadalmaskodó bajnokok neve, eredménye érdemes igazán arra, hogy a kortársi, illetve az utókori emléke-

zetben fennmaradjon. Nem a „béemesek”, hanem sportolóink erőfeszítései nyomán kúszott föl az olimpiákon a zászlórudakra a magyar nemzeti lobogó, s hangzott fel számtalan helyén a világnak – az évtizedek során emigrációba kényszerültek szívét is megmelengetve – a *Himnusz*.

Megjelent: Magyar Napló, 2008. (XX. évf.) 10. sz. 65–66. old

Futballról, gazdaságról, hatalomról

A játék hatalma. Futball – pénz – politika.

Szerkesztette: KRAUSZ TAMÁS, MITROVITS MIKLÓS.

L' HARMATTAN – ELTE BTK KELET-EURÓPA TÖRTÉNETE

TANSZÉK, BUDAPEST, 2008. 184 OLD.

A világ egyik legkedveltebb, a legnagyobb tömeget megmozgató sportága a labdarúgás, a futball, a foci, kinek, ahogy tetszik. De vajon milyen a háttere ennek a napjainkra már gazdasági és politikai hatalmasságokat magához vonzó játéknak? Sportról, politikáról, pénzről, avagy mindegyikről szó van? Miért tart ott és miként jutott oda Európa keleti felének a labdarúgása, ahova jutott? Törvényszerű volt-e ez, avagy nem? Milyen modellek állnak/állhatnak példaképpül előttünk? Szinte valamennyi kérdésre keresi és alapvetően meg is adja a választ az a tanulmánykötet, amelynek szerzői szinte kivétel nélkül történészek, olyan történészek, akik szeretik és értik a focit, mi több közülük néhányan egykoron igazolt játékosok is voltak. Természetesen nem válogattak, de az NB II, vagy az NB I „fakó bajnoksága” nem volt ismeretlen előttük.

Krausz Tamás történész, a neoliberális *politika* és gazdaságpolitika, a globalizáció kérlelhetetlen ellene, a magyar labdarúgás „szétglobalizálásáról” írt tanulmányt. Felsorolja mindazon tényezőket, elfogadhatatlan lépéseket, amelyek a magyar labdarúgás utóbbi három-négy évtizedét jellemezték és mindazt, ami lehetetlenné tette, hogy a magyar foci legalább Európa élvonalában maradjon. De miként alakult közben a sportegyesületek, labdarúgó szakosztályok élete, sor-

sa? Erre két nagy múltú és remélhetőleg nagy jövő előtt álló egyesület rendszerváltoztatás utáni történéseinek elemzése alapján kaphatunk választ. Erdélyi Zsuzsanna az FTC utolsó két évtizedének „sajátos” történetét tárja elénk, míg Grúber Mihály ugyanezt teszi az UTE példáján.

A következtetések egyértelműek. Az államszocializmus éveiben állami pénzekből fenntartott egyesületek a rendszerváltoztatás után összeomlottak. Többnyire kalandorok kísérleti terepei lettek. Alig akadt olyan befektető, aki előbb, vagy utóbb ne került volna szembe a törvénnyel. S hogy miért? Mert nem valódi befektetők voltak, hanem sokkal inkább kalandorok, akik nem pénzt adni, hanem pénzt, vagy vagyontárgyakat kívántak elvinni. Ők általában jól jöttek ki az üzletekből, miközben a klubok vegetáltak, igaz ehhez szükségesek voltak az egykori tsz elnök, illetve tsz elnök szintű klubvezetők is.

Hogy zajlott/zajlik ez tőlünk keletebbre? Arra Mitrovits Miklós írásából kapunk képet. Ő azt vizsgálta, hogy a Szovjetunióban miként mehettek másként a dolgok. Az egykori szovjet labdarúgás közel évtizedes vergődés után újra Európa élvonalába került. Ehhez az állam is és a magántőke is megtette a szükséges lépéseket, mert volt rá akarat, igaz néha kissé „ráutaló magatartással”. Nálunk viszont semmi nem volt, illetve nem történt.

A Krausz Tamás által csak populistának nevezett és mélységesen megvetett Orbán-kormány kísérletei próbáltak meg valamiféle megoldást találni, de sikertelenül. Ha ezen magyar kísérletet az orosz példával vetjük össze (de Mitrovits említ lengyel és cseh példákat is), akkor meg kell gondolnunk a szerző által leírtakat, azt,

hogy az említett országokban kialakult egy olyan orosz, lengyel, illetve cseh nemzeti burzsoázia, amely áldoz a sportra, a labdarúgásra. Magyarországon a privatizáció következtében nem magyar nagytőkés csoportok jöttek létre, hanem nagy nemzetközi multik kaparintották meg a nemzeti vagyon döntő hányadát és nekik nincs sem anyagi érdekük, sem érzelmi kötődésük ahhoz, hogy a magyar sportba, a hazai labdarúgásba investáljanak. Nincs ugyanakkor olyan magyar politikai vezető, illetve olyan jogi környezet sem, aki, illetve amely erre bármilyen formában rászoríthatná őket.

Oroszországban ezt Vlagyimir Putyin, az állam elnöke megtehetette és meg is tette. Az orosz ipari és pénzügyi körökre kellő nyomást gyakorolhatott. Hogy ez mennyire volt törvényes, vagy stílszerű? Ennek a kérdésnek a fejtegetése nem ezen kötet tematikájához tartozik, de egy biztos: Putyin fellépése hatásos és eredményes volt. Inkább tartozik a kötet által felvetettekhez az, hogy számos orosz milliárdos miként vált más országok labdarúgásában megkerülhetetlen tulajdonossá. Mert ez is érdekes kérdés. Amíg egyesek „csak” milliárdosok voltak, addig a brit szigetországban nem biztos, hogy a felső tízezer elfogadott tagjaivá váltak. „Orosz maffiózók”, mondták nem egy esetben, de amint valamelyikük egy kedvelt labdarúgóklub tulajdonosa lett, rögtön közénk tartozóvá vált.

Ha már brit, pontosabban angol labdarúgás, akkor ne feledkezzünk meg Juhász Gergely kitűnő elemzéséről sem, amely pontos képet ad arról is, hogy miként működik a világ egyik legstabilabb, legjobb anyagi háttérrel rendelkező klubja, a Manchester United. A szerző bemutatja a gazdasági hátteret, a játékosok helyzetének

változásait, a klub tevékenységét, a brit futballvilágot. Egyértelműen igazolja, hogy a nagyok sem minden esetben nyereségesek, de az „egyszer igen, egyszer nem” legalább hosszútávon egyensúlyt teremt. Jelzi a szerző a televízió által megváltoztatott környezetet, az érdekek érvényesítését és ütköztetését és azt, hogy mi lehet(ne) számunkra a példa. A kérdés csak az, hogy nálunk lehetne-e másként?

Hogy a másként milyen lehetne, arra Szabados Gábor tanulmánya ad „tanácsokat”. Sorra veszi a szerző a világban alkalmazott stratégiákat és megnézi, hogy Magyarországon melyiket, mely klubok és milyen sikerrel próbálták/próbálják meg alkalmazni. A jelen állás szerint sikerrel még egyiket sem, de talán eljön az idő, amikor ez változhat. Addig marad a jelenlegi helyzet és csak remélni lehet a változást.

Miközben a jelent és a jövőt sokan szeretnék másként alakítani, a múlt idézése össznemzeti játékká vált. Egykori sikereink, félsikereink, kudarcaink – mára már azok is sok esetben sikernek számítanak – felidézése olyan, mintha újra átélhetnénk azokat és azt gondolhatnánk, még mindig a világ élmezőnyébe tartozunk. Mert egykoron, az 1920-as évek második felétől az 1970-es évek közepéig, oda is tartozott a magyar labdarúgás. Azóta meg egy lépést előre, kettőt hátra, ahogy a nagy bolsevik vezért, V. I. Lenint szokták humorosan „idézni”.

Akit viszont a kötetben Borsi-Kálmán Béla sikeres könyve egy részletével idéz, ma is „világszám”, hiszen nem más ő, mint Puskás Ferenc, a „legismertebb magyar”. S hogy miért lehetett azzá? A kérdésre egyszerű a válasz: úgy focizott egykoron, ahogy kevesen, és olyan teljesítményt nyújtott a pályán, amit szintén csak keve-

sen. Életútja (az 1954-ben a svájci világbajnokság berni döntőjében elveszített mérkőzést leszámítva) Magyarországon és önként választott emigrációja során is teljes volt. Pályafutásának felidézése, annak vitatott, sokat elemzett részletei is a magyar futballtörténelem részei. Örömteli, hogy Borsi-Kálmán Béla, illetve a szerkesztők e tanulmánykötetbe is be tudtak illeszteni egy részletet az alapos kutatómunkára épült „Puskás könyvből”.

A tanulmánykötet Puskással zárul, pontosabban az ő halálával és az azt követő „kié is Puskás?” történnel. Krausz jól érzékeli, hogy Puskás Ferenc halála, pontosan temetése méltatlan politikai csatározásokat indukált és olyan körülményeket teremtett a politika, ami méltatlan volt a labdarúgó-legendához. Hogy kinek volt az érdeke a Szent István bazilikai sírhely, a Puskás Ferenc Stadionban (amiben elveszett a néhány ezer főnyi emlékező) történt felravatalozás, a gyászmenet, nem tudom, de azt igen, hogy a Kispest és a szurkolók nem megszervezett színpadias felvonulása emberibb és méltóbb lehetett volna Puskás Ferenchez.

Összességében úgy vélem, a szerző és szerkesztő Krausz Tamás néhány politikai „kinyilatkoztatását” leszámítva, érdekes és értékes kötetet tettek az olvasó elé a történészek, akik a sport iránti elkötelezettségük mellett a labdarúgásban való jártasságukról is tanúbizonyságot tettek, olyat, amit érdemes azoknak a sportvezetőknek is megszívni, akik a magyar múlt – néha a sportmúlt – ismeretével (is) hadilábon állnak. Ajánlom tehát a kötet (el)olvasását nekik is és minden a sportot, a focit szeretőnek. Érdemes!

*Megjelent: Magyar Sporttudományi Szemle, 2009. (10. évf.)
3–4. sz. 65. old.*

Egy szakmai életút állomásai

Fejezetek a magyar sportszociológia múltjából és jelenéből. Válogatás Földesiné Dr. Szabó Gyöngyi publikációiból.

DOUBLE PRINTING KOMMUNIKÁCIÓS KFT., BUDAPEST,
2010. 313 OLD.

Valamikor az 1970-es évek második felében történt. Az ELTE BTK Eötvös József Kollégiuma Olimpiatörténeti Szemináriumának hallgatója voltam. Az ókori és modernkori játékok története mellett számos más, a sport területén fontos szerepet játszó tudományág egy-egy jeles képviselőit is meghívta a szeminárium vezetője, dr. Keresztényi József olimpia- és sporttörténész. A sportszociológiáról Földesiné dr. Szabó Gyöngyi beszélt. Ekkor találkoztam vele először, később számos írása révén ismételtén, hogy egy egy rövid ideig kollégája is lehessen a TF-en.

Talán furcsa, ha az ember egy könyvismertetés kapcsán ilyen emlékeket is idéz, de úgy vélem ez esetleges elfogultságomra felmentést adhat, ahogy az is, hogy Ezüstgerely-díjas könyve – *Magyar olimpikonok önmagukról és a sportról* (Budapest, 1984. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó) – sokunk számára nyújtott fontos kapaszkodót a sportolók helyzetének megértéséhez.

Amikor Szabó Gyöngyi könyvét a kezembe vettem, az *Előszó* és a *Bevezető* elolvasása után azonnal a 117. oldalra lapoztam. A régi sikerkönyv részletét olvastam újra. Mert azt kell mondanom, hogy Szabó Gyöngyi írásait különböző időtávlatokból „újra kell olvasni”. Ez az újraolvasás igazolja, hogy a szerző egykori tudomá-

nyos elemzései, eredményei napjainkban is megállják a helyüket. Úgy vélem, egy kutatói-oktatói pálya esetében ez a legfontosabb. Ez nem azt jelenti, hogy megállt az idő és a tudományos kutatás, hanem azt, hogy aki az adott munkát elvégezte, jól használta fel erejét és idejét, van mire építenie neki és másoknak a jövőben.

Úgy látom Szabó Gyöngyi azon kutatók/tanárok közé tartozik, akik szívós kitartással kutatnak az általuk kiválasztott témákban és az eredményekkel bátran állnak ki a szakmai megmérettetésre. Ha már a szakmai megmérettetést említettem, ne feledkezzünk meg arról, hogy Földesiné dr. Szabó Gyöngyi azon kutatók közé tartozik, akik egy tudományterület új szegmensének létrehozásáért tettek sokat.

A magyar sportszociológia – de talán a sportszociológia úgy általában is – viszonylag új szakterületnek számított. Új lehetőségekkel, kihívásokkal, de egyben sok munkával is. Ezt a sok munkát vállalta magára az „emlékkötet” szerzője (s jelen esetben szerkesztője is), aki – s itt nem a könyv előszavát író Gallov Rezső gondolatát szeretném „ellopni” – a magyar sportszociológia első számú képviselőjének számít.

Munkássága sokirányú, ugyanakkor mégis alapvetően egy területre koncentrál, ami mégis nevezhető hármasságnak is: a sportoló és a társadalom, a sport és a politika, a sport és az életmód kapcsolata. Ha nem akartam volna ezt a sajátos hármasságot kiemelni, akkor írhattam volna: a sport(oló) és minden, ami ahhoz kapcsolódik.

Ezen témákkal foglalkozó írásai, illetve azok részleteinek válogatása került most ebbe a kötetbe, amely közel négy évtizedes kutatói és szerzői tevékenységéről ad

átfogó képet, magyar és angol nyelven. Mert nem szabad megfélekezni arról, hogy a több idegen nyelven is gond nélkül előadó és publikáló Szabó Gyöngyi azon kutatók közé tartozik, akik a nemzetközi porondon – ha úgy nézzük megmérettetésen is – megállták és megállják a helyüket.

Az az érzésem, hogy szakterületén – de talán a magyar sporttudomány egészét tekintve is – a legismeretebb, a legtöbb külföldi meghívást kapó kutatók közé tartozik. Otthonosan mozog Európában és Európán kívül, és nem ijed meg az új kihívásoktól sem. A sporttal kapcsolatos devianciák feltérképezése ugyanúgy fontos a számára, mint annak a vizsgálata, hogy vajon milyen eltérések lehetnek a különböző országok sport iránt érdeklődő felnőtt lakossága között.

Földesiné dr. Szabó Gyöngyi ugyanakkor nemcsak egyszerűen tanár és kutató, de érzékeny ember, aki számára a nehezebb helyzetben, életkörülmények között élők sportolási lehetőségének a megteremtése ugyanolyan fontos, mint az élsport. S ő mindezekért tett és tesz is. Ahogy tesz és tett azért is, hogy az általa megkezdett és részben kidolgozott magyar sportszociológiai kutatások ne maradjanak utánpótlás nélkül.

Tanítványai közül Gáldiné dr. Gál Andrea és Dóczi Tamás már komoly szakmai munkákkal hívta fel magára a figyelmet, és aki ismeri a szerzőt, Szabó Gyöngyit, az látja azokat a segítő lépéseket, „anyaian” adott szakmai tanácsokat, amelyekkel önbizalmat is átad a tanítványoknak és finoman vezeti őket az általa helyesnek vélt útra.

S hogy mit lehet még mondani róla és a kötetről: folytassa oktatói-kutatói munkáját továbbra is, immá-

ron professor emeritaként, a magyar sport és a magyar tudomány javára, s állítson össze még számos tanulmánykötetet, önálló munkát, legalább ilyen színvonalasan, mint tette ezt!

Végezetül csak egy apró megjegyzés – mert egy ismertetés nem íródhat úgy, hogy annak szerzője ne tegyen legalább valami szerény észrevételt – magam más címet adtam volna a kötetnek, hiszen az írások – amelyek a magyar sportszociológiai publikációk jelentős részét adják – csak Földesiné dr. Szabó Gyöngyi írásai, igaz ő maga „fejezet a magyar sportszociológia múltjából és jelenéből”. Magam remélem, hogy a jelen egyben még a jövőt is jelenti!

*Megjelent: Magyar Sporttudományi Szemle, 2011. (12. évf.)
3. sz. 47. old.*

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:
Typografika Kft., Békéscsaba

NYOMTATÁS–KÖTÉS:
Jász Nyomda és Kiadó Kft., Budapest

